

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

H. Trier.
—
Pædagogiske
Tids- og
Stridsspørgs-
maal,

II.

1893.

HTB

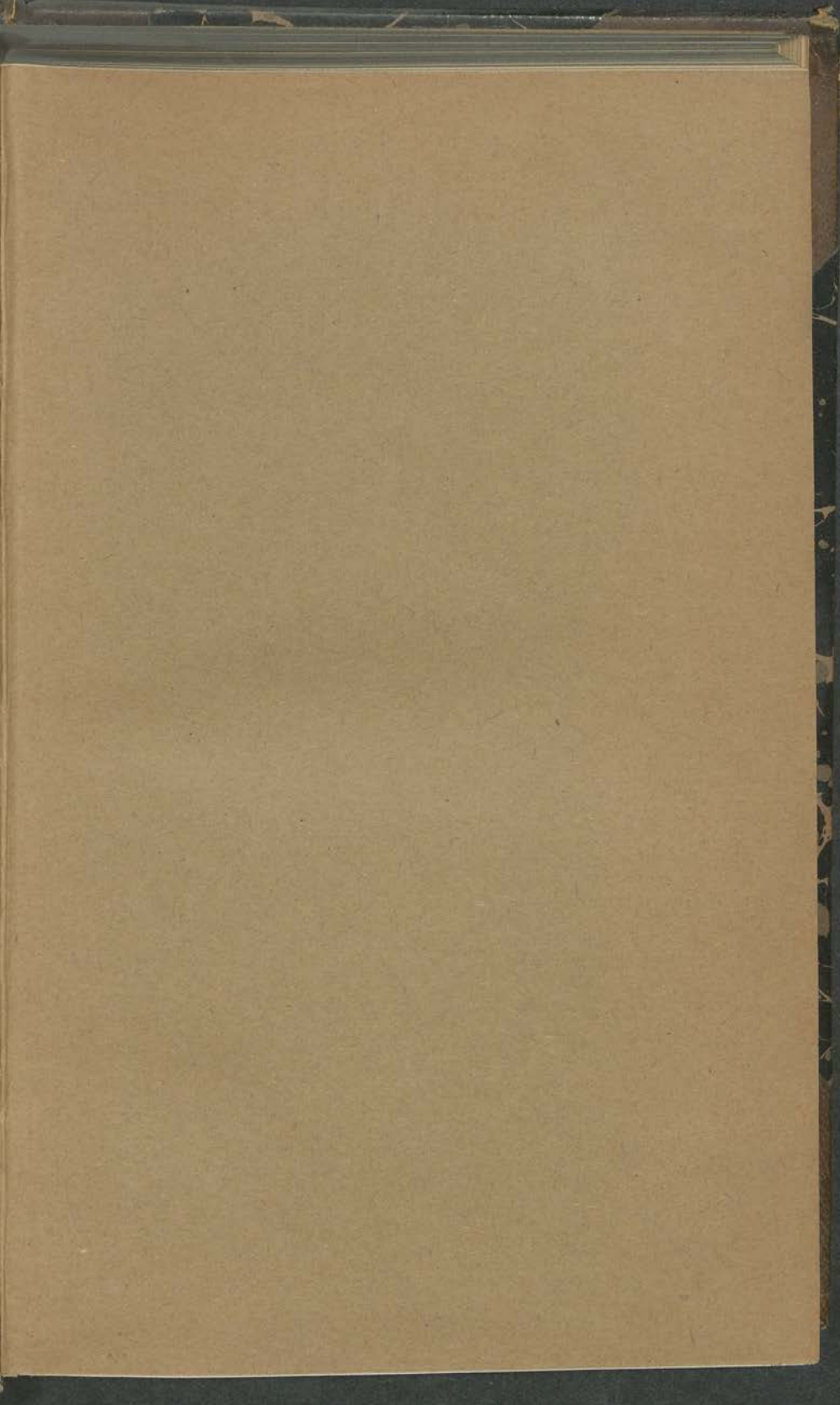
~~92~~

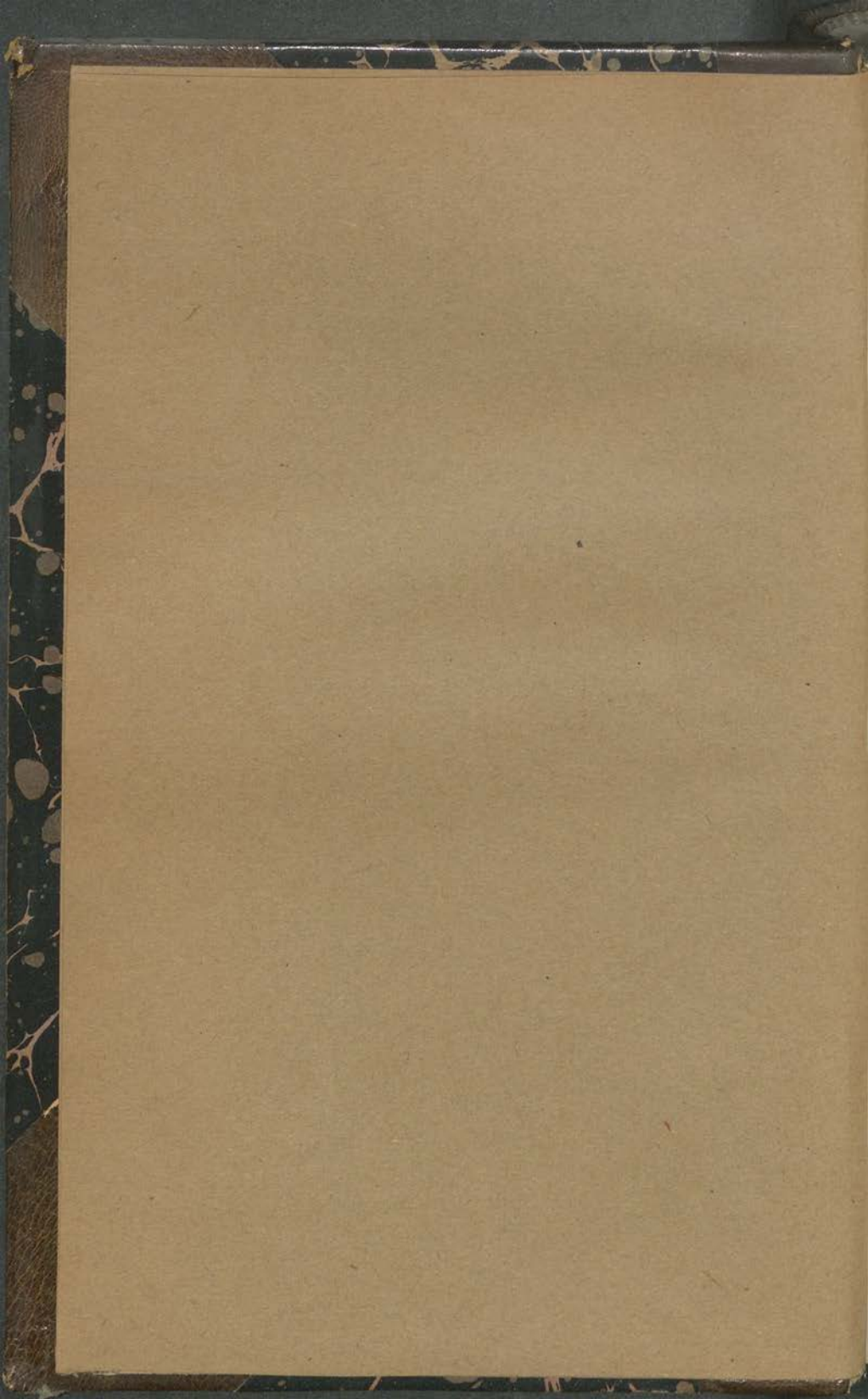

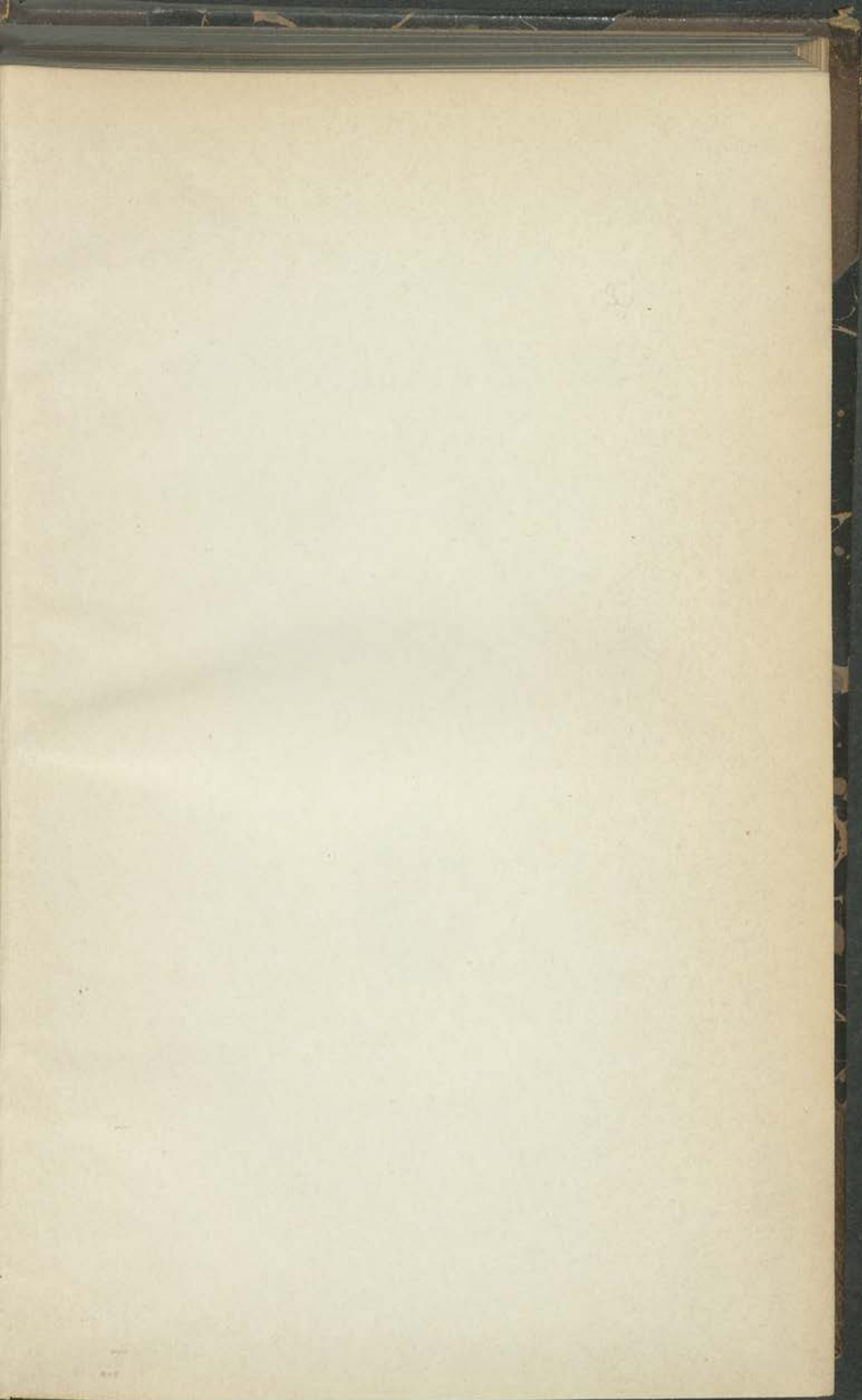
37

1B

~~115~~

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PÆDAGOGISKE
TIDS- OG STRIDSSPØRGSMÅL

AF

H. TRIER

ANDET BIND
AF OPDRAGELSENS HISTORIE

KØBENHAVN
P. G. PHILIPSENS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1893

H. TRIER

AF OPDRAGELSENS HISTORIE

KØBENHAVN

P. G. PHILIPSENS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1893

THE

OF ORANGE COUNTY HISTORICAL SOCIETY

INDHOLD.

	Side
Opdragelsens Historie i Leksikonstil.	1
Opdragelse i Kina.	14
Fra Comeniuses Samtid:	
I. Skolegang	29
II. De böhmisk-mähriske Brødre.	35
III. Akademiet i Herborn	40
IV. Wolfgang Ratke	46
V. Ludvig V af Hessen Darmstadt	52
VI. Dorothea Maria af Sachsen Weimar	56
VII. Christoph Helwig	59
VIII. Joachim Jungius	63
IX. Helwigs og Jungiuses Beretning om Ratkes Me- tode	74
X. Kirkelige Forhold i Pfalz	78
XI. Sapienskollegiet i Heidelberg	81
XII. Pædagogiet i Heidelberg	82
XIII. Neckarskolen i Heidelberg	86
XIV. Universitetet i Heidelberg	89
XV. Frederik IV af Pfalz	95
XVI. David Pareus	110
Amos Comeniuses „Didactica magna“	132
Rousseau og hans „Emil“	179
I. Rousseaus Ungdom	180
II. Rousseau som Forfatter	184
III. Rousseaus Alderdom	209
Heinrich Pestalozzi	212

	Side
Pestalozzi: „Et Schweizerblad“	246
Friederich Fröbel	263
„Børnevennen“	292
N. F. S. Grundtvig	306
Fortidens Skoleskuespil	356
I. Kirkefædrene. Middelalderen	357
II. Luther	364
III. Joh. Sturm	368
IV. Reuchlin	371
V. Conrad Celtes	375
VI. Nicodemus Frischlin	378
VII. Comenius	394
VIII. Paul Rebhun	402
IX. Skoleskuespillene og Kirkestriden	412
X. Christian Weise	414
XI. Jesuitterne	428
To Mindetegninger:	
I. Thomas Rudbeck	446
II. Jean Pio	463

Opdragelsens Historie

i Leksikonstil.

Nordisk Konversationsleksikon. 1875. 1889.

Opdragelse i særlig Betydning kaldes den myndige, i Kraft og Erfaring overlegne Slægts bevidste Indvirkning paa den umyndige i dennes uudviklede, men Muligheden af en legemlig og aandelig Udvikling indesluttende Tilstand, med Virkeliggørelsen af dens menneskelige Opgave for Øje. Som en Side af Menneskeslægts Kulturliv har O. haft sin Historie, gennem hvilken den fra den blotte udrøftede Virkning af et Over- og Underordningsforhold har udviklet sig praktisk til en Kunst, der metodisk søger sine Midler i Overensstemmelse med sit Maal og særlig virker gennem Opdragelsesanstalter og Skoler, teoretisk til en Videnskab, Pædagogikken, der ud fra en filosofisk og psykologisk Forstaaelse af Menneskelivet og dets Udviklingstrin begrunder O.s Væsen, dens Udgangspunkt, Formaals og Fremgangsmaade. O.s historiske Hovedformer ere i Oldtiden den asiatisk-østerlandske og den europæisk-vesterske, udsprungne og begrænsede af den ved Folkets Anlæg og Historie og Landets Natur fremkaldte

Nationalejendommelighed, senere den kristelige med den dogmatisk religiøse Livsanskuelse og den humane med Menneskenaturens frie Udvikling til Grundtanke. Kinesernes mekaniske Livsprincip gør ogsaa Samfundslivet og Opdragelsen mekaniske: Kejseren sine Undersaatters ubetingede Hersker og Formynder, Faderen sine Børns, Stokken Tugtemidlet fra øverst til nederst, Statseksaminer strængt gennemførte, Formaalet praktisk Forstandighed og ydre Kunstfærdighed og Lovmæssighed, Metoden mekanisk Eftergøren — dette er O.s Grundpræg. Undervisningsvæsenet organiseredes af Kejserne i det 24de og 23de Aarh. f. Kr.; senere bleve Kungfutses Bøger, de fem King, Grundlag for O. og Undervisning. Indernes panteistiske Personliggøren af Livskræfterne hindrer al Sans for det historiske Liv; den fantastisk drømmende Længsel efter det jordiske Livs Forsvinden i det guddommelige fører Tanken bort fra det virkelige Liv. Brahmanerne ere blandt de fire Kaster Indehavere af al højere Viden; Lærerens, den aandelige Faders, Forhold til Barnet stilles over den naturlige Faders; til det 37te Aar arbejdes der paa Kundskabserhvervelse. „Kineseren opdrager sin Søn til det praktiske Liv, Inderen sin til det ideelle, hin til Jorden, denne til Himlen, hin til at komme frem i Verden, denne til at komme ud af Verden, hin til Borger, denne til Præst, hin til at virke, denne til at vide; hin lærer ham Statsloven, denne Guddommens Væsen, hin fører ham ind i Verden, denne ind i sig selv; hin lærer ham at erhverve og nyde, denne at tigge og forsage“ (Wuttke). Persernes dualistiske Religion med Fjendskabet mellem Ormuzd og Ahriman, Lyset og Mørket, og Menneskets Delagtighed i denne Kamp gør enhver Perser kaldet til at være Stridsmand paa Lysets Side

og udvikler den historiske Sans for Bedrift; O. med sin mandige Tugt fra det 5te til det 20de Aar og sin Øvelse i Ridning, Bueskydning og Jagt faar Sanddruhed, Retfærdighed, Mod, „Wehrhaftigkeit und Wahrhaftigkeit“ (Riecke), til Formaal. Af de kongelige Børns fire Opdragere skal den ene være den viseste Mand, den anden den retfærdigste, den tredje den betænksomste, den fjerde den modigste. Ægypterne sammenfatte de foregaaende i sig; de have praktiske Færdigheder som Kineserne, en fantastisk Guderigdom som Inderne, et godt og et ondt Princip og historisk Sans som Perserne; med deres Land som „Nilens Gave“, deres Dyredyrkelse, Kastevæsen og Omsorg for de døde Legemers Bevarelse i Dødebyerne erhverve de sig tidlig astronomiske og matematiske Kundskaber, mekaniske og tekniske Færdigheder, som meddeles, navnlig Matematik og Skrivekyndighed, gennem O., tillige med Gymnastik og Tonekunst, under stræng Tugt. Hos Grækerne gættes den ægyptiske Sfinkses Gaade. Deres Guder ere menneskelige Mønsterskikkelser, ikke som Ægypternes Dyr og Menneske, ikke som Persernes dualistisk delte, ikke som Indernes med Guddomskraften betegnet ved blotte fysiske Attributter, f. Eks. Almagt og Visdom ved Mængden af Arme og Øjne, men ved det aandelige Udtryk, i deres ungdommelige Skønhed Sindbilleder paa Grækernes Menneskeideal, som det fremtræder i „Achilleus, den poetiske Yngling, ved Begyndelsen, og Alexander, den historiske Yngling, ved Slutningen af den græske Nationalhistorie“. De ioniske Grækere ere Oldtidens Kunstfolk, Plastikkens og Poesiens Klassikere, med Kunstværkets Idé til Livets Grundidé: Tilværelsen opfattet som et Skønhedshele, Kosmos; Staten som Harmoni mellem Samfund og Individ (Perikles) og som Sædelig-

hedens Fuldbyrder; Moralen som en Skønhedsmoral (dens højeste Begreb *καλοκάγadia*) med det aandelige og det legemlige i umiddelbar Harmoni; Filosofien bunden af den digteriske Forestilling (Platon); O. grundlagt paa Legemets og Sjælens ligevægtige Udvikling ved Gymnastik og Musik d. v. s. aandelige Sysler. O. laa i Forældrenes Haand, Faderen havde Retten over det nyfødte Barns Liv. Fra det 7de Aar kom Drengen, fulgt af sin Pædagog, en Slave til at vaage over ham, i Skole hos en Grammatistes, der lærte ham Læsning, Skrivning og Regning, senere episke Digte (Homer) og didaktisk og lyrisk Poesi sammen med Undervisning i Musik, som man tillagde etisk Betydning for Sjælens Ligevægt. Lærere i Gymnastik vare Pædotriber og Gymnaster, der underviste i Gymnasier og paa Palæstraer, som stod under Statens Varetægt. Med det 16de Aar endte Undervisningen i Regelen og fulgtes af et toaarigt Kursus i Gymnasierne. Al Undervisning var privat. Ved de store Fester og Optog, navnlig Panatenæerfesten, vistest dens Frugter. Hos de doriske Grækere gjorde Statsideens Overherredømme Staten til O.s Enehersker, Uddannelsen af disciplinerede, Loven ubetinget adlydende Fædrelandsforsvarere til dens udelukkende Formaal. I Sparta varede Statsopdragelsen fra det 7de til det 30te Aar. Nødtørf-tig Føde, Klædning og Leje, strænge legemlige Straffe, daglig Øvelse i Springen, Løben, Bryden, Diskos- og Lansekastning, Legemsøvelser med voksende krigersk Præg, Undervisning i stræng og simpel Musik til Udvikling af Manddom og Selvbeherskelse og i Orkestik, Dans, med Æmner fra Kriger- og Gudelivet, Tilladelighed af Tyveri som Listighedsprøve med haard Straf for Opdagelsen, for Ynglinger Spejderfærd, udøvet om Vinteren enkeltvis blandt Heloterne, fra det 20de til det 30te Aar

regelmæssig Krigstjeneste og Samliv i Kaserner, daglig Tilstedeværelse ved de offentlige Fællesmaaltider i dyb Ærefrygt for de ældres Tale — saadan var den doriske Statsopdragelse, ensartet i sine Midler for Drengene og Piger, i Sparta fastslaaet ved Lykurgs Lovgivning, paa sin Vis gennemført som den enkeltes Underordnelse under Samfundsideaen af Pythagoras i Syditalien. I Platons „Stat“ gennemføres det dorisk-græske Statsideal i Individets ubetingede Underordnelse, Statens Ordning af det kun midlertidige Ægteskab, Ophævelsen af Familieliv og Ejendom og Mænds og Kvinders Uddannelse ved Statsopdragelse, alle samlede, uden Kendskab til særlige Forældre og Søsken, med skønne Mønstre for Øje, gennem Musik og Gymnastik, til Retfærdighed, d. e. det rette Forhold mellem Erkendelse, Iver og Attraa. I „Lovene“ knytter Platon sig ligesom Aristoteles mere gennem Erfaringen til det virkelige Livs Forhold. Ogsaa hos Romerne træder Statshensynet i Forgrunden. O. er, anerkendt i sin Alvor (*maxima debetur puero reverentia*), grundlagt paa det huslige Familieliv (Husfaderen, *pater familias*, dets absolute Magt) som Moderens, *mater familias*, Hovedopgave, med *virtus*, Manddom, til Formaal for Manden, *castitas* og *pietas* for Kvinden, med streng Børnetugt og krigerske Legemsøvelser. *Literatores* give Elementarundervisning i Læsning, Skrivning og Regning, *grammatici* Undervisning i Grammatik, prosaisk og poetisk Stil, Retorer i Talekunsten for Ynglingen med *toga virilis*; omtr. 16 Aar gl. slutter denne sig til en anset Statsmands Følge. Senere trænger græsk Dannelse ind, til Dels gennem græske Slaver. Den veltalende, handlekraftige Statsmand er O.s Ideal. Den romerske O. til praktisk Statsmandsdygtighed har sin Teoretiker i Quintilian, der i „*Institutio oratoria*“ giver sin Lære om en

paa Sædeligheden bygget Veltalenhed og først afhandler, hvad der ligger forud for Retorens Virksomhed, derunder den første O. og Pleje, Undervisningsalderen, Privatundervisning og Skoleundervisning, de forskellige Fag, Lærerens Personlighed og Opgave, Hensynet til Barnets Natur osv., dernæst Talekunstens Væsen. Hos Jøderne, „Guds udvalgte Folk“, er selve den israelitiske retfærdige Guds, Jehovas, O. af sit Folk Livets Grundtanke, Staten en Gudsstat, den mosaiske Lov guddommelig Aabenbaring, Lydigheden en Grundlov, Forjættelsen om alle Slægters Velsignelse i Abrahams Navn Folkets Haab og Kilde til den dybe Kærlighed til Efterslægten; O. er Indførelse i Guds Lov og Førelse med Folket, Fadermyndigheden, som den guddommelige Viljes Udtryk, og Pieteten hos Barnet de opdragende Kræfter. Tugten er stræng. Efter den babyloniske Landflygtighed oprettedes særlige Skoler for Undervisning i den hellige Skrift. Med Kristendommen træder et nyt Livsprincip, Forløsningsprincippet, frem, idet Gud selv bliver Menneske til Menneskets Frelse. Paa Grundlag af Menneskenaturens Syndighed anerkendes religiøst Personlighedens alménmenneskelige Ret og Værd: alle skulle blive frelste og blive ét i Kristus. Kærligheden i Kristi Navn bliver en Livsmagt i Familielivet og hæver Kvindens Betydning deri (Nonna, Monica). Børneundervisningen i de kristelige Troskølelser overlades gennem Forældrene til Familie- og Menighedslivet. O.s Aand antyder Paulus: „I Børn, værer Forældrene lydige i alle Ting, thi dette er velbehageligt for Herren. I Fædre, opirrer ikke eders Børn, paa det de ikke skulle tabe Modet.“ Fra det 4de Aarh. optoges hyppig Børn til O. i Klostrene (Basilius i Øst, Benedict i Vest) med Indøvelse i kristelig Tugt og Undervisning i den hellige

Historie og Bibelsprog. Almindelig Dannelse maatte hentes i de hedenske Undervisningsanstalter. Blandt Angelsachserne udbrede i det 7de Aarh. den kristne Gejstlighed og Klostrene Sansen for Litteratur. Karl d. stores Hof bliver i hans Rige Dannelsens Midtpunkt; *Schola palatina* i Kejserpaladset under Alcuin bliver en Mønsterskole for litterær Dannelse. Gejstligheden indskærper Forpligtelsen til Folkets Undervisning gennem Modersmaalet i Fadervor, den apostoliske Trosbenedelse og Galaterbrevets Syndeliste; kun vordende gejstlige lære Læsning, Skrivning og Regning. Fra Karl d. store til Pave Gregor VII var det navnlig Benediktinerklostrenes Skoler, der overførte den gamle kristelige Dannelse gennem Kirkefædrene og den klassiske Dannelse til de romanske og de germanske Folk. Det romerske Hierarkis voksende Magt i Middelalderen gjorde O. og Dannelsen lidt efter lidt kirkelig i Stedet for religiøs, med ubetinget Underordnelse under Kirken til Formaal, med Kirkens barbariske Latin til herskende Sprog, med stræng Munketugt som O.s Præg, med Skolasticisme til Videnskab og mekanisk Formalisme til Undervisningsmetode ved Meddelelsen af *Trivium* og *Quadrivium*, de syv frie Kunster, i Byernes Kirke- og Latinskoler, hvis Raahed ved Beg. af det 15de Aarh. tog Magten gennem *scholares vagantes*, navnlig ved tyske Skoler og Universiteter; Folkets Oplysning forsømtes fuldstændig. De germanske Folkeslags krigerske Selvstændighedsfølelse med Tapperhed og Ærekærhed til Mandens Ideal og udviklet Agtelse for Kvinden smeltede, tillige med en Efterklang af den græske O. ved Gymnastik og Musik, sammen med Middelalderens kæmpende Kristendom og Madonnadyrkelse i Ridderlivet med dets O.: af Ynglingen (7 Aar under Moderens Op-

syn, 7 Aar som Smaadrenge, 7 Aar som Væbner) gennem Legemsøvelser og Vaabenbrug, gennem Hofskolernes verdslige Dannelse og fine Sæder, til med Kirkens Lære som Grundlag at føre Vaaben for Fyrste og Kirke, Uskyldighed og Sandhed; af Ridderfrøkenen under Modrens Øjne og i Klostret til Fromhed og Huslighed, kvindelige Færdigheder og boglig Dannelse. Den første middelalderlig-kristelige Pædagogik skreves af Munken Vincent de Beauvais (d. 1264): Den oprindelig rene Sjæl formørkes gennem Legemet i sin Erkendelse og sin Attraa og trænger derfor til Undervisning og Tugt gennem en Læremester med Lærdom, Ydmyghed, Veltalenhed og Metode. Sprogkundskab, Grammatik, Logik og Poetik skulle være Undervisningens Trin; enhver Videnskab underordnes Gudsvidenskaben for at fortjene Navnet Videnskab. Til Kundskaben kommer Hjærtets Dannelse: Dyd, forenet med Videnskab, er Visdom; Lydighed, moralsk Holdning og Omgængelighed udgøre den gode Vandel; kun af Kærlighed og med Kærlighed maa tugtende Straf anvendes; Piger maa i Overgangsalderen omhyggelig holdes borte fra Fristelser og opdrages til Blufærdighed, Kyskhed, Ydmyghed, Tavshed og Betænksomhed. Den fra det 13de Aarh. fremblomstrende Borgerstand giver O. og Undervisning en praktisk Retning med from Hustugt til Grundlag og opretter Stadsskoler, medens Tiggermunkene vende sig til de lavere Klasser med deres Prædiken om Evangeliet snart som Bodsprædikanter, snart som Mystikere; Hieronymianerne virke i Nederlandene for en Folkeundervisning med Bibelen i Modersmaalet til Grundlag, de bøhmiske Brødre gennem kateketisk Undervisning. I Modsætning til den stivnede Videnskabelighed i de kristne Lande og som den klassiske Dannelses Fortsættere og Bevarere i Middelalderen

staa de muhammedanske Folkeslag, navnlig Araberne med deres gennemtrængende Forstand og sanselig glødende Indbildningskraft, der med Koranen og de gamle Grækeres Skrifter, som Aristoteles, til Udgangspunkter udviklede en egen Poesi og Videnskabelighed, især fra Abbassidernes Tid, der lod græske, syriske og persiske Forfattere oversætte paa Arabisk og oprettede Skoler og Biblioteker i Hovedbyerne. I Spanien fremmede Omaijaderne Videnskab og Kunst; i det 10. Aarh. var der 5 offentlige Biblioteker og 14 Universiteter med arabiske, kristne og jødiske Lærere ved Siden af hverandre. Derfra udbredte saa Kendskabet til Aristoteles, Sansen for Naturvidenskab og Filosofi sig til de vesterlandske Folk. I sin Roman „Hay ben Yoqdhân“, Naturmennesket, en Forgænger for Rousseaus „*Émile*“, skildrer Araberen Ibn Tofail (d. 1185) en gennem sig selv til ren Aandelighed opdragen Personlighed. Den direkte klassiske Tradition faar nyt Liv i det 14de og 15de Aarh., især efter 1453, da Skarer af græske lærde forplantede den til Italien. I Oldtidens Litteratur og Kunst føler Menneskenaturen sig igen fri efter Middelalderens Tryk; det bliver en Renaissancetid med Kunsten som Beundring af Mennesket i dets Kraft og Skønhed til Midtpunkt og Livet selv, i Nydelsen af den genopvaagnede Ungdoms Kraft, som et festligt, broget Skuespil. Klassikerne ere Dannelsens Forbilleder, Platon i Stedet for Aristoteles, Cicero blandt Romerne. Efterhaanden gaar Kulturbevægelsen over til en blot Stilbestræbelse. Sturm i Straszburg er som Skolemand dennes dygtige Praktiker. Med den klassiske Renaissance følger den bibelske, med den humane Frigørelse en kristelig, hvis Gennembrud sker ved Reformationen. Det religiøse Livs Tyngdepunkt flyttes fra Kirken til

Personligheden selv med Bibelen til Norm; O. følger med. Ogsaa Hensynet til Folkets Oplysning gør sig gældende, skønt Latinen endnu fortrænger Modersmaalet i Skolerne; Luther kræver Skolers Oprettelse af den tyske Adel og Stæderne og skriver sin Katekismus; Melancthon udkaster en Skoleplan og opretter lærde Skoler; Zwingli skriver en „Lehrbüchlein, wie man die Knaben christlich unterweisen und erziehen soll“. Som Modvægt mod Protestanternes Bestræbelser træde Jesuitterne op med deres Opdragelsesvæsen: ubetinget Lydighed, metodisk fremmede Andagtsøvelser, Modarbejdelse af de naturlige Følelser, gensidig Isolering og Udspejden blandt Eleverne, systematisk Ansporen af Kappelysten, udelukkende Brug af Kirkens Sprog, Latin, Hukommelsen udviklet paa Forstandens og Følelsens Bekostning, pædagogisk Hensyn til Individualiteten, passende Frihed til Leg og Legemsøvelse — det er Jesuitskolevæsenets Grundtræk, fastslaaede én Gang for alle i Generalen Aquavivas „*Ratio et institutio studiorum*“ 1599. Den protestantiske, stivnede Ortodoksi i det 16de og 17de Aarh. gør Mennesket til et i Synden helt fortabt Væsen med blind Lydighedspligt lige over for den udvortes givne guddommelige Autoritet; Kirken, udenfor hvilken ingen Frelse gives, til en Tvangsanstalt; Troen til Bogstavtro, Religionen til et skolastisk Forstandssystem. O.s Maal bliver at erkende i Jorden en Jammerdal, i Livet et Intet, dens Form tyrannisk Tvang og Tugt; Tros læren indekserceres mekanisk; Undervisningen med Formler til Genstand og Hukommelse til Middel skal, selv i Regning og latinsk Grammatik, drives ortodoks teologisk. Lærernes Ansættelse, med sædelig Vandel til Betingelse, bliver fra nu af fast; Skolerne drives planmæssig. Pietismens praktiske Kristendom i det

17de og 18de Aarh. med Vægten paa Syndefølelsens Inderlighed og Fordømmelse af al Sansenydelse og Filosofi tager paa ny Folkeopdragelsen op, grundlagt paa Bibel, Katekismus og Salmebog og paa Lærerens Personlighed i Modsætning til Metoden; Vajsenhuse oprettes (A. H. Francke) og Skoler med Standsdannelse og real Undervisning for Øje. Jansenismen svarer paa katolsk Side med sin Naadelæres Mysticisme og sine Opdragelses- og Undervisningsanstalter i *Port-Royal* til denne Retning. Ved Siden af Forfattere som Rabelais, Montaigne, Bacon og Locke staa Pædagoger som Ratke og Comenius (1592—1671), hvis Virksomhed for Modersmaalet, reale Kundskaber, Anskuelighed (*Orbis pictus*, „Verden i Billeder“), Lærernes særlige Uddannelse og Undervisningens Udstrækning til alle foregriber de senere Aarhundreders Opdragelsestanker uden endnu at kunne trænge igennem. Comeniuses Tanker om Opdragelsen, særlig Undervisningen, have fundet deres klassiske Udtryk i hans Hovedværk „*Didactica magna*“ med dets Henvisninger til Naturens Udvikling som Forbillede for O. og dets Krav paa et alsidig undervisende, alle omfattende, organisk leddelt Skolevæsen, som fra Moderskole gennem Modersmaalsskole (Folkeskole) fører over i Latinskole og Akademi. Gennem Aandstilstande som den engelsk-fransk-tyske Deisme med dens Forkastelse af de positive Religioner forberedes det 18de Aarh.s paa Rousseaus Forfattervirksomhed støttede Iver for en af selve Menneskenaturen udsprungen, for Kirkens Overherredømme frigjort O. af det almenmenneskelige, som den franske Revolution af 1789 politisk slaar fast. J. J. Rousseau fremsætter sine Tanker om O. i sin veltalende Opdragelsesroman „*Émile*“ 1762: Den i sig gode Menneskenatur skal udvikle sig selv gennem Tingenes, ikke

gennem Menneskenes af Civilisationen fordærvede O.; Legemet skal hærdes, Sanserne skærpes, Videnskaberne ikke læres, men opfindes efterhaanden gennem Erfaringen, religiøs Paavirkning holdes ude, indtil Barnet gennem Fornuften kan vælge sin Religion. Foruden den kirkelige O. faar ogsaa den fra Renaissancetiden nedarvede humanistiske med sit formelle Undervisningsprincip, for hvilket Aandskræfternes Øvelse er Maalet og de grammatisk behandlede latinske og græske Oldtidsforfattere det eneste Middel, en Modstander i den af Oplysningstidsalderen affødte Filantropinisme med den praktiske Nytte til Hovedhensyn og Basedow („Methodenbuch“, „Elementarwerk“) til sin mest højtalende, Salzmann til sin ædlestes Repræsentant. Vægten lægges paa reale Kundskaber og praktisk lærte moderne Sprog, Legemshærdelse og Gymnastik, paa let, legende Tilegnelse og Banlysning af Legemsstraffe, paa Moralitet og Forstandskultur i Modsætning til ortodoks og pietistisk Religiositet, paa Mennesket og Borgeren i Modsætning til Fædrelandets og Kirkens Søn; Campes „Robinson“ er O.s Forbillede. Normal-, Hoved-, Trivial-, Borger-, Real- og Fagskoler opstaa overalt i Tyskland; men den hele Bevægelse har dog hovedsagelig kun de højere Klasser for Øje. Folkeopdragelsen bliver en europæisk Opgave gennem en vækkende og kærlighedsrig Personlighed, Schweizeren Pestalozzi (1746—1827), der igen lægger O., hos de franske Forfattere en Hovmesterdannelse, hos de tyske Pædagoger en Institutdannelse, i Familiens og først og fremmest i Moderens Hænder. Kræfternes indre harmoniske Udvikling ved trinvis fremadskridende, Forstaaen og Anvenden forbindende Tilegnelse af Dannelsens Elementer, Form, Tal og Sprog, gennem Anskuelsen — det er Princippet for Pestalozzis

opdragende Undervisning. Landsbynovellen „Lienhard u. Gertrud“ og Metodeafhandlingen „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“ gengive fyldigst hans Tanker om O. og Undervisning. I hans Opdragelsesanstalter i Burgdorf og Yverdon samledes Skolemænd fra de forskelligste Lande, og den stærke Bevægelse i dette Aarh. for Folkeskolevæsenet i Europa nord for Alperne er Frugten af hans Virksomhed. Filosofen Fichte udkaster i sine „Reden an die deutsche Nation“, støttet til Pestalozzi og ligesom Rousseau udrivende Barnet af den nedarvede Samfund, Planen til en alle omfattende national Statsopdragelse. Tyskeren Fröbel med sin Sysseisættelse af den tidlige Barndoms Virksomhedsdrift har ført Pestalozzis Tanker ind paa et nyt Omraade ved sine Børnehaver. Desuden spiller den ogsaa til Pestalozzi støttede, Undervisningen koncentrerende og psykologisk begrundende Herbartske Skole en Rolle i det tyske Skolevæsen. Herbart („Allgem. Pädagogik“) inddeler O. i Regering, Tugt og Undervisning og grundlægger den paa Uddannelsen af Elementerne i alt Sjæleliv, Forestillingerne. I England indføres omtr. Aar 1800 den systematisk trindelte, mekaniske indbyrdes Undervisning mellem Skolebørnene af Lancaster og Bell og optages en Tid lang i de nordeuropæiske Folkeskoler ved Undervisningen i Elementerne. 1870 faar England sin første almindelige Skolelov og obligatorisk Skoleundervisning, dog ikke for Religionsundervisningens Vedkommende. I Frankrig er, særlig ved Love af 1880, Undervisningen gjort obligatorisk, gratis og konfessionsløs. I de forenede Stater har Hor. Mann med Pestalozzi i Ryggen været Skolevæsenets Reformator. I Danmark er den Grundtvigske Folkeoplysningsbevægelse fra Midten af dette Aarh. et fjærnere Skud af den Rousseau-Pesta-

lozziske Tilbagevenden til Naturen, til den folkelige Jordbund og til Familielivet med Kvinden til Midtpunkt som O.s Hjemsted; den gentager fra et nationalt Synspunkt Oplysningstidens Kamp mod den humanistisk-klassiske Dannelse, som den vil erstatte med en af den danske Folkeaand udsprungen, i Sagn, Historie og Poesi sindbilledlig forklaret, af Kristentro baaren Livsdannelse.

Opdragelse i Kina.

Ny Tid. 1888.

I Kina er Forholdet mellem Forældre og Børn Forbilledet for hele Samfundets Ordning. Kejseren, „den hellige Kejser“, „Himlens Søn“, „ti Tusend Aar“, er Folkets Fader og Moder. Hans Magt er uindskrænket som en Guddoms, Ærbødigheden for ham Tilbedelse. Kun knælende maa der tales til ham. Hans Trone, hans Lænestol, undertiden selve hans Klæder og hans Bælte er Genstand for en lignende Ærefrygt. „Man ser ikke paa, hvem du er, men hvad du repræsenterer.“ Hjem søges Riget nogetsteds af Ulykker, viser Kejseren sin faderlige Følelse ved at faste og frasige sig al Fornøjelse. Han fritager den ramte Befolkning for de sædvanlige Skatter og skaffer den rigelig Hjælp. Han udtaler i sine Anordninger, hvor dybt han er rørt over sit Folks Hjem søgelser: „Jeg bærer det i mit Hjærte, jeg sukker Dag og Nat over dets Ulykker, jeg pønser uophørlig paa Midler til at gøre det lykkeligt.“

Han idømmer sine Hoffolk Stokkeprygl, naar de trænger til en faderlig Tugtelse, men er bag efter den samme imod dem som før. Ingen Dødsdom fuldbyrdes, uden at den er højtidelig stadfæstet af Kejseren. Alle

Sagens Akter renskrives og forelægges ham. Afskrifter heraf forelægger han saa igen sine lærde Raadgivere. Til Afsigelse af en Dødsdom forbereder han sig gennem Faste. Det Regeringsaar er hans ærefuldeste, hvori Retfærdighedens Sværd sjældnest er brugt. Den Dommer, der frelser en uskyldig anklaget, bliver mere lovprist end den, der fanger en skyldig. Hver større Forseelse bringes derfor ind for 5—6 Domstole, som ikke blot gennemgaar alle Punkter i Anklagen, men ogsaa med samvittighedsfuld Nøjagtighed gransker Anklagerens Karakter og Vandel.

Glansen af Kejserens Myndighed falder over enhver Mandarin eller Embedsmand: Kejseren er Rigets Fader, Vicekongen Provinsens Fader, Guvernøren Byens Fader, hvert Hundrede Huse i Byen har en faderlig Tilsynsmand, hver halve Snes har igen sin. Selv en Mandarin af fjerde Klasse viser sig offentlig kun med stort Følge, prægtig klædt, baaren i Bærestol: om Sommeren en aaben og forgylt, om Vinteren en lukket med Silke-omhæng. En dansk Skibspræst skildrer 1733 i sin Dagbog en Mandarins Optog: Han „ankom med stor Pragt og et vidtløftig Følgeskab, da iblandt hørtes et stort Raab af Kineserne, hvor han kom frem, som vel skulde være som et Vivat. Han førte altid en Hob Bøddel-Knægte med sig, som er altid Mandarinernes Adfærd, hvor de kommer frem. Dette kommer mig fore ligesom *Lictores* til Rom, der i gamle Dage bare *Virgas* (Ris-knipper) for *Consules*, og haver saadan en Bøddel-Knægt en Krabask i sin Haand og kan paa sin Klædedragt kendes fra andre Folk.“ Knælende taler Befolkningen til Mandarinen, naar han sidder paa sit Dommersæde. To Gange om Maaneden samles Mandarinerne for som „Folkets Fædre“ at undervise det. Kejseren har selv

fastslaaet Æmnerne. De skal tale om de sønlige Pligter og den yngre Broders Pligter mod den ældre, om den ærbødige Ihukommelse af sin Slægts Forfædre, om Opdragelsen af sine Børn og yngre Brødre, om Omhu for Skolernes Blomstring, om indbyrdes Samdrægtighed og Tilegnelse af Høflighedens og Retskaffenhedens Love og af gode Vaner, om Afholdelse fra al bagtalerisk Anklage og fra alt Tilhold med Forbrydere, om Straffelovene og den nøjagtige Betaling af Skatterne, om Højagtelse for Arbejderne og for Morbærtræets Dyrkere, om klog Husholderiskhed, Sparsommelighed, Maadehold og Beskedenhed, endelig om Undertrykkelse af ethvert Vredesudbrud — alle det praktisk virksomme, fredelige, patriarkalsk ordnede Samfundslivs Dyder.

Gennem Studium og Eksaminer har Mandarinen naaet sin Stilling. Krigeren maa i Rang staa tilbage for den lærde. Ærbødigheden for Lærdom er saa stor, at der i Byerne og Landsbyerne sendes Mænd ud i Gaderne med Kurve for at opsamle beskrevne Papirstumper, at ikke kinesiske Skrifttegn skal blive traadt under Fod — det beskrevne Papir er jo Vejen, ad hvilken Forfædrenes Visdom er naaet ned til deres Efterkommere. Og har de unge Mænd taget den første Lærdomsgrad, der giver dem Adgang til Universiteterne, og faaet Lærdomstegnet, Kejserens Gave, Sølvfuglen paa Huen og den rigt broderede Skulderkrave, saa vimler Floder og Fjorde — Prøven afholdes over hele Riget — af lette Baade, som piler afsted i alle Retninger med Budskab til ængstelig ventende Forældre. I Gaderne falbydes med høj Røst Eksamenslisterne. Og den nybagte Student, der kommer hjem og møder i sine Forfædres Hal for at bringe dem sin Hyldest, er Dagens Helt, naar han i stort Optog drager gennem

Byens Gader baaren i Bærestol, med Musik og Faner foran sig og Slægt og Venner i Bærestole efter sig, medens Offergaver af Svin, Kager, Frugt og Blomster under prægtige Tronhimle, hver baaren af 4 Mand, forlænger Toget. Og den, som staar øverst paa Listen blandt dem, der i Kejserpaladset i Peking, prøvede af selve Kejseren, har naaet den fjerde, højeste, Lærdomsgrad, ser sit Ry udbredt til alle det uhyre Riges Dele. Vandrende Herolder bringer hans Navn selv til afsides Landsbyer, og alle lytter til Fortællingen om hans Slægt og hans Opdragelse. Hans Venner og Forældre rejser en Triumfbue for ham hjemme, og rejser han, føler hver Vært, han tager ind hos, sig hædret ved en saadan Gæst. Af dem, der har en saadan Grad, tages de højeste Embedsmænd og Statsministrene.

Som den „helligste blandt de gamle Tiders Lærere“ betragter Kineserne Kung-fu-tse (Confucius), der levede omtrent 500 Aar f. Kr. I hver By er der et Tempel for ham, ofte Stedet for offentlige Lærdomsprøver og Forelæsninger. Det mærkeligste er det i Kejserstaden, med Rækker af 500 Aar gamle Cedertræer i Tempelgaarden og 4000 Aar gamle Stentrommer med indhugne Vers. Hans Døds- og Begravelsesdag er Ulykkesdage, paa hvilke et Barn aldrig begynder sin Skolegang. Hans Billede findes i hver Skole, og ved sin Indtrædelse i Skolen og Bortgang derfra vender Barnet sig først mod det for at vise ham sin Ærefrygt. Allerede for ham var Studiet af Fortiden Visdommens Kilde. I Skarer kom Folk for at lære af ham. Hans Ideal er ikke „Bodsoveren“ eller „Grubleren“, men den kundskabsrige, retskafne, dygtige og virksomme Borger med Ærefrygt for sine Forældre og for Kejseren, Familiefaderen i det ordnede Samfund, „hvor Fyrsten er Fyrste og Ministeren

er Minister, hvor Faderen er Fader og Sønnen er Søn“. „Led Folket til Dyden ved en retfærdig Regering,“ siger han til Fyrsten. „Naar du regerer godt, hvad behøves saa Straffe til? Stræber du efter Dyd, vil ogsaa Folket være dydigt. Fyrstens Dyd er Vinden, Undersaattens Dyd er Græsstraæet. Dette bøjer sig, saa ofte Vindens Pust gaar hen over det.“ Da en af hans Disciple en Gang, skønt adspurgt, ikke turde beskrive ham, sagde Kung-fu-tse, der havde hørt Spørgsmaalet: „Hvorfor sagde du ikke, at jeg simpelt hen er en Mand, som i sin ivrige Higen efter Kundskab glemmer sin Føde, som i Glæden over at have naaet den glemmer sine Sorger og ikke mærker, at Alderdommen rykker frem?“ Endnu er Grundtrækket i alt kinesisk Studium den dybe Ærbødighed for gamle Dages Vismænd. Kineseren ser tilbage, ikke fremad. „Min Lære“, siger Kung-fu-tse, „er den, vore Forfædre har lært og overleveret; jeg har intet føjet til og intet taget fra; jeg lærer den fra mig i dens oprindelige Renhed; den er uforanderlig som selve Himlen, fra hvilken den stammer. Jeg strør kun som Landmanden den modtagne Sæd uforandret i Jorden.“ I sine Forfædre har hver Slægt sine Skytsaander, som dyrkes af Slægtens Medlemmer: Morgen og Aften ved det Alter, der i hvert Hus er viet til Forfædrene, — ved enhver afgørende Begivenhed i Familielivet og til bestemte Tider af Aaret gennem Pilgrimstog til Toppen af Høje eller til ensomme Dale, hvor de i tilbedende Ærefrygt kaster sig paa Jorden foran Forfædrenes Grave.

I Familien har Husfaderen den uindskrænkede Magt. Han er sin Hustrus og sine Børns Herre. Som Brudgom har han paa sin Bryllupsdag modtaget den hidtil aldrig sete Brud, hans Fader har valgt til ham, staaende paa en høj Skammel, Sindbilledet paa Mandens Overlegenbed

over sin Hustru, medens hun kaster sig ned for hans Fod og slaar Panden mod Jorden som Tegn paa sin Underdanighed. Selv om Manden mishandler sin Kone, er han straffri; gør hun det samme mod ham, faar hun 100 Slag af Bambusstokken. Af det borgerlige Livs Pligter er den sønlige Lydighed den, der indtager første Plads; den er Grundlag for al Moral og Politik. Det Skrifteegn, der betegner Ordet Sønlighed, er dannet af Tegnet for en gammel Mand og derunder Tegnet for en Søn: Sønnen, der bærer sin Fader oppe, støtter ham. „Hvem der kan være en from Søn, vil ogsaa vise sig som en pligttro Broder, og hvem der under sit Ophold i Hjemmet har været begge Dele, baade en from Søn og en pligttro Broder, vil vise sig som en hæderlig og lydlig Undersaat,“ hedder det i Mandarinernes Undervisning. „En Konge, som elsker sine Forældre, har intet bedre Middel til at lære sine Folk den Kærlighed, de skylder deres Hersker,“ siger Kung-fu-tse; „Faderen er i Forhold til sin Søn, hvad Himlen er i Forhold til alle frembragte Ting. Som intet er ædlere end Mennesket blandt alle frembragte Ting, saaledes er den ypperste af alle Menneskets Handlinger den, hvorved det hædrer og ærer sine Forældre.“ I en kinesisk Bog med Fortællinger for Børn lyder en af dem saaledes: „Et Barn ved Navn Ou-muen gav følgende Bevis paa sin store Kærlighed til sine Forældre. Disse vare saa fattige, at de ikke havde noget Sengeomhæng til at holde Myggene borte, naar disse om Sommeren huserede. Den lille Ou-muen holdt sig nær ved Sengen, klædte sig nøgen af til midt paa Livet og udleverede sit bløde Kød til Myggenes Forgødtbefindende uden at jage dem bort. „Naar de har stillet deres Sult paa mit Blod,“ sagde han, „saa lader de mine Forældre i Fred.“

I den Grad elskede han dem.“ „De Hensyn, en sønlig Søn viser sine Forældre, er følgende,“ siger Kung-fu-tse: „I sin almindelige Optræden overfor dem lægger han den yderste Ærbødighed for Dagen;¹⁾ ernærer han dem, søger han at skaffe dem det yderste Velvære; er de syge, føler han den største Bekymring; sørger han over dem, udfolder han alle Tegn paa Kummer; ofrer han til dem, viser han den største Højtidelighed. Naar en Søn er fuldkommen i disse fem Ting, har han Evnen til at tjene sine Forældre. Og den, som tjener sine Forældre, vil i en høj Stilling være fri for Stolthed, i en lav Stilling fri for Ulydighed, og blandt sine Lige vil han ikke være trættekær. I en høj Stilling fører Stolthed til Undergang; i en lav Stilling fører Ulydighed til Straf; blandt Ligemænd fører Trættesyge til Vaabenfærd. Hvis

¹⁾ En jævn Kone klagede til Mandarinen Fang-king-pe over sin Søns Mangel paa Ærbødighed for hende. Han nævnte Sagen for sin Moder og sagde, det var hans Agt at straffe Synderen strængt. „Det behøves ikke,“ sagde Moderen, „saadanne Smaafolk er kun lidet oplyste, derfor begaar de det Slags Forseelser. Skaf først den unge Mand Oplysning; forser han sig derefter, saa brug Strængthed.“ Derpaa bestemte hun, at hun selv og hendes Søn skulde spise sammen med Anklagersken og Synderen staa nederst i Salen. Flere Dage fandt dette Sted; stadig opvartede Mandarinen selv med den største Ærbødighed sin Moder ved Bordet. Den unge Mand skammede sig over sin Opførsel og sagde, at han forstod Meningen med denne stumme Undervisning og angrede sit Fejlgreb. „Nej,“ sagde Mandarinen, „endnu er det kun Skam, Angeren har ikke gennemtrængt hans Hjærte.“ Ti Dage fortsattes det samme; da kastede den unge Mand sig ned, slog Panden mod Jorden og bad om Naade. Hans Moder brast i Graad, og begge bad de om at maatte trække sig tilbage. Fang gav Lov dertil, og den unge Mand blev for Fremtiden et Mønster paa Lydighed og Ærbødighed for sin Moder.

de tre Ting ikke holdes borte, saa kan en Søn hver Dag give sine Forældre Oksekød, Faarekød og Svinekød at nære sig af, han er dog ikke sønlig.“

Det er i Kina ikke ualmindeligt, at Sønner gaar i Fængsel og Landflygtighed for deres Forældre, eller at Børn skærer et Stykke Kød ud af deres Laar eller Arm for dermed at helbrede en syg Fader eller Moder. En femtenaarig Pige, som i 1870 prøvede derpaa, men følte, at hun ikke havde Mod eller Styrke dertil, skar saa to Led af en af sine Fingre og kom Kødet deraf i sin for uheldbredeklærende Moders Medicin.

Alle Livsforhold stilles overfor den sønlige Lydighedspligt: „At være uordentlig i sin Levemaade i det hele er et Brud paa den sønlige Pligt; ikke at være omhyggelig i Udøvelsen af sine Pligter som Øvrigheds-person er et Brud paa den sønlige Pligt; ikke at være oprigtig i Omgang med Venner er et Brud paa den sønlige Pligt.“

Sagnet fortæller, at da Kung-fu-tse havde skrevet sin Bog om „sønlig Ærefrygt“, gav Guderne deres Bifald til Kende ved hen over Himlen at spænde en mægtig Regnbue, der langsomt dalede ned paa Jorden som en stor Perle.

Ærbødigheden for Forældrene kræver, naar de dør, en kostbar Ligbegængelse, tre Aars Sorg med regelmæssig Graad paa deres Grav og Ofringer til dem. „Ær de døde, som du vilde ære dem, hvis de endnu var i Live.“ En Søn, som voldrer sine Forældre Sorger, revser de strængt, bortviser ham fra deres Hus eller kaster ham i offentligt Fængsel. Naar en Fader anklager sin Søn overfor Mandarinen, er ethvert Bevis overflødig. Sønnen er altid skyldig, Faderen har altid Ret. En Søns Klage over sin Fader forbyder en Lov Manda-

ringen at høre paa, medmindre Klagen er underskrevet af Faderens Fader og derved bliver en Faders Klage over sin Søn.

Naar en Søn udskælder, slaar eller dræber sin Fader, sættes hele Provinsen i Bevægelse, Embedsmænd afsættes, Forbryderen henrettes, hans Hus nedrives, og en Skamstøtte rejses over ham.

I Aaret 1865 havde en Mand, hjulpen af sin Kone, slaaret sin Moder. I Følge en kejserlig Befaling skulde de begge flaas levende, deres Legemer kastes i en gloende Ovn, deres Ben samles op af Asken, stødes til Pulver og spredes for Vindene. Hovedet for Slægten, de hørte til, skulde kvæles tillige med Mandens Farbroder og to ældre Brødre, hans Faders Farbroder hals-hugges; hans Naboer skulde have 80 Stokkeprygl og landsforvises, Formanden for hans Studiefæller ligesaa; de to øverste Embedsmænd paa Stedet skulde miste deres Rang for en vis Tid. Konens Moder skulde have 4 kinesiske Skrifttegn indgravede i Ansigtet, der betegnede, at hun havde forsømt Pligterne mod sin Datter, og forvises til en fjærn Provins; Faderen miste Retten til at tage nogen højere Lærdomsgrad, have 80 Stokkeprygl og ligeledes forvises. Synderens Moder skulde være Vidne til, at hendes Søn blev flaaet, men daglig have et Maal Ris udleveret af Provinsens Skatmester til sit Underhold, hans Søn skulde have et andet Navn og gives under Øvrighedens Varetægt, hans Jorder en Tid lang ligge udyrkede. Endelig skulde en Beretning om Brøden og Straffen udbredes over hele Riget.

Jo flere Sønner en Mand efterlader sig, des bedre opfyldes Slægtens Forpligtelser mod dens Forfædre. Og det er hos Kineserne en fast Grundsætning: „Befolkningens Mængde er Fyrstens Hæder, men Savnet af

Folk er Fyrstens Undergang.“ Paa en af de tre lange Strimler rødt Papir, hvormed et Brudekammer er pyntet, staar der: „Hundrede Sønner og tusinde Sønnesønner blive eder til Del!“ Naar en Søn fødes, forkyndes det for Forfædrenes Billeder, Faderen faster og øver Barmhjærtighedsgjerninger. Særlig tredje Dagen efter er der stor Fest med Æg i Hundred- eller Tusindvis, maledes i alle Slags Farver; Naboer kommer skarevis til Husets Dør med Æg og med Kager, Høns og Ænder slagtes hos de rige. Føder Hustruen ingen Sønner, tager Manden sig tit Medhustruer, som staar i lavere Rang. Og i Mangel af en Søn maa en Adoptivsøn føre Slægten videre.

Pigebørn derimod dræbes ikke sjældent af Forældrene. Lige fra Fødslen klinger det igennem Behandlingen af Børnene: „En Mands Ord ligner Pilen, der flyver lige mod Maalet, en Kvindes derimod en knækket Vifte.“ Særlig i den nordlige Del af Kina bliver den kvindelige Opdragelse næsten helt forsømt. „Sidste Foraar“, skriver en engelsk Dame 1855 om et Ophold i Kina, „fik jeg Besøg af mere end 320 Kvinder af forskellige Samfundsklasser. Blandt dem var der en Prinsesse af den kejserlige Familie, gift med en Mandarin af højeste Rang, ledsaget af sine fire Døtre og to Svigerdøtre. Jeg spurgte, om Damen kunde læse, men fik nej til Svar, og da jeg rettede det samme Spørgsmaal til de yngre Damer, fik jeg det sædvanlige Svar: „Piger lære ingenting i disse nordlige Ægne.“ Blandt alle dem, der besøgte mig, var der kun to Kvinder, og det ikke af høj Rang, der kunde læse.“ Naar der tales om Opdragelse og Undervisning, er det derfor i Hovedsagen kun Sønnerne, der tænkes paa. Naar en Fader dør, gaar hans Pligter og Opgaver

over paa den ældste Søn, hvem de yngre Brødre derfor skal bøje sig for i lydig Ærbødighed.

„Ved Fødslen ere Menneskene af Naturen gode. Naturen nærmer dem til hverandre, Opdragelsen skiller dem. Hvis Barnet intet lærer, bliver Naturen værre. Opdragelsen har det Værd, som Læreren giver den,“ staar der paa den første Side i Børnenes første Læsebog. Og i et af Kinesernes klassiske Skrifter om Opdragelsen prises denne i følgende Lovtale: „Opdragelsen er den største Velgerning i Verden. Gale ere de Forældre, som ikke lade deres Børn faa Undervisning; gale ere de Børn, som have Bøger og ikke lægge Vind paa at lære dem. Det er Uvidenheden, som avler de slette Lidenskaber og de raa Sæder. De uvidende blive, naar de naa Mandsalderen, lastefulde og forbryderske; det er, fordi de ikke have villet lære noget, at de senere komme til at krænke Lovene og udsætte sig for offentlige Straffe. Er det ikke hel sjældent at se dem, der have klart Begreb om Retfærdighed og Fornuft, og som kunne læse, blive forbryderske og lastefulde?“ Læreren er en anset Mand, og Forældrene vælger ham; et offentligt Skolevæsen findes ikke.

„Hvem man én Gang har erkendt for sin Lærer, skal man hele sin Levetid ære som sin Fader,“ siger et kinesisk Ordsprog. „Naar en Discipel gaar paa Gaden med sin Lærer, maa han ikke fjærne sig fra ham for at tale med en anden, han møder; heller ikke maa han gaa i samme Linje som Læreren, men skal holde sig noget til højre. Naar hans Lærer støtter sig til hans Skulder for at sige ham noget ind i Øret, skal han holde Haanden for Munden for ikke at genere ham med sin Aande.“

Læreren skal vogte over Børnenes Sæder og lære dem de Hilsener, Komplimenter og Høflighedsbeviser, hvormed alle, fra Mandarinerne til de simpleste Haandværkere, efter det nedarvede Ceremoniel omgaas hinanden. Dernæst skal han lære dem at læse og tegne de kinesiske Skrifttegn: for hvert Ord er der et Tegn — den kejserlige Ordbog indeholdt i en af sine sidste Ud-gaver 43,960 Skrifttegn. I 6 Aars Alderen begynder Undervisningen. Først faar Børnene i Hænde et Hundrede udvalgte Tegn for de almindeligste Ting, Himlen, Solen, Maanen, Planter, Dyr, Hus, Redskaber: en Hane i en Cirkel, d. bet. Solen, en Kanin, som støder Ris i en Morter, d. bet. Maanen; et Slags Djævel med et Lyn i Haande, d. bet. Tordenen. Det er en Art Anskuelsesundervisning. Samtidig med, at Børnene saa lærer Skrifttegnene og daglig faar en 4, 5, 6 at gøre Rede for, lærer de at efterligne Skrifttegnene med Pensel: Først faar de Blade med store røde Tegn paaskrevne eller paatrykte; dem skal de saa dække med sort Farve. Derefter faar de mindre, sorte Skrifttegn; dem lægger de hvidt gennemsigtigt Papir over og maler dem op derpaa. Saa fortsætter de Øvelserne; Kineserne sætter megen Pris paa en smuk Skrift.

Som Elementarbog bruges „Bogen med tre Skrifttegn“ i hver Sætning. Læreren læser for, Eleverne sidder, hver ved sit lille Bord med Øjnene i sin Bog, og siger efter Ord for Ord, en Linje ad Gangen, som gentages, til de kan den; saa gaar hver op til Læreren, lægger Bogen, vender Ryggen til ham og fremsiger det lærte udenad. Lidt efter lidt fører Bogen dem frem ad den kinesiske Kundskabs forskellige Veje, giver dem gennem Hukommelsen en udenad lært Oversigt over de tre store Magter — Himlen, Jorden og Mennesket —;

de fire Aarstider og Verdenshjørner; de fem Hoveddyder — Kærlighed, Retfærdighed, Visdom, Flinkhed og Sanddruhed —; de fem Elementer — Metal, Træ, Vand, Ild og Jord —; de seks Kornsorter; de seks Husdyr; de syv Lidenskaber; de otte Noder i Musik; de ni Slægtskabsgrader; de ti Samfundspligter — mellem Forældre og Børn, Fyrste og Undersaatter, Mand og Kone, ældre Broder og yngre Broder, Ven og Ven —; Historien og Herskerhusenes Rækkefølge. Den næste Bog, der bruges, er „Bogen med de tusind Skrifttegn“, af hvilke hvert kun forekommer én Gang i Bogen. Hver Sætning i denne dannes af fire Skrifttegn; to og to rimer Sætningerne til Støtte for Hukommelsen. I den tredje Lærebog, „Digte for de unge“, er hver Sætning bygget paa fem Skrifttegn. Saa føres Eleverne ind i de Skrifter, i hvilke Kung-fu-tses Lærlinge har bevaret Mesterens Lærdomme og Udsagn, for derved at tilegne sig den praktiske Sædelære, som leder til Opfyldelsen af politiske og sociale Pligter. Gennem Skolen gaar for Kineserne Vejen til Ros og Magt. Og under en Stilhed som i en Kirke udlægger Læreren ved en højere Skole de gamle Vismænds Sætninger. Efter Disciplenes Skrifter kommer den Kung-fu-tse selv tillagte Bog om „sønlig Ærefrygt“ og Kinesernes fem hellige Bøger, af hvilke de fire siges at være samlede, den femte forfattet af ham. Gennem Sysselen med Historie og almindelig Litteratur nærmer Eleven sig saa den første Lærdomsgrad.

Prøver spiller allerede tidlig en Rolle. Et Par Gange om Maaneden sender tyve, tredive Familier af samme Navn deres Børn hen i den fælles Forfædrehal for at skrive Stil. Familiefædrene giver skiftevis Opgaven, sørger for Middagsmad til de stilskrivende Børn og bedømmer deres Arbejde. Mindst to Gange

om Aaret skriver alle Drengbørn Riget over Stil for en dertil ansat Mandarin. Eksamenen til første Lærdomsgrad deler sig i syv Prøver og afholdes to Gange i tre Aar, til anden Lærdomsgrad én Gang, den første i alle Provinsernes større Byer, den sidste kun i deres Hovedstæder. Der findes et stort Eksamenspalads, omgivet af høje Mure; udenfor er der en træbeplantet Plads til Opholdssted for de Krigsmænd, som staar paa Vagt i Eksamenstiden. Gennem tre Porte naar den unge lærde til sidst ind til en stor Plads i Paladsets Indre med en Mængde, indtil 6000, Kamre paa begge Sider. I et af disse træder han ind for ene og uden Hjælpemidler — han er før sin Indtræden eftersét — at skrive Stil. Ikke under 360 Skrifte tegn og ikke over 720 maa Stilene til de forskellige Prøver indeholde. Naar alle ere samlede, lukkes og forsegles Portene. Den tredje Lærdomsgrad tages i Peking under Forsæde af Førsteministeren og en af de kejserlige Prinser. De dygtigste bliver derefter i Hovedstaden for i selve Kejserens Palads at naa den højeste Lærdomsgrad ved skriftlige Besvarelser af de Spørgsmaal, Kejseren opgiver. Enhver, der har taget en Grad, skal hvert tredje Aar møde til fornyet Prøve hos en fra Kejserstaden udsendt Mandarin. Han kan saa vende tilbage derfra med sin Grad stadfæstet og en Belønningsmønt og et Silkeskærf til Gave eller med Graden frelst trods et Antal Stokkeprygl eller med Lærdomstegnet paa Huen fortabt og foreløbig kun halv Grad eller med Graden helt forspildt.

Fra Comeniuses Samtid.

I.

Skolegang.

Johan Amos Comenius er født 28de Marts 1592, sandsynligvis i Nivnitz, en Mils Vej fra Ungarisch Brod i det sydøstlige Mähren, eftersom han i sin Ungdom kalder sig *Nimniceus*, *Nivcanus* eller *Nivnicenus*. Navnet Comenius, Komensky latiniseret, tyder paa, at Slægten er kommen fra Byen Komna. Faderen, Martin Komensky, hørte til de bøhmiske Brødre, der havde deres Hovedsæde i disse Egne. Begge Forældrene døde i Sønnens Barndom, Faderen efter Comenius' Opgivelse 1602, Moderen, Anna, sandsynligvis 1604, og hans Formyndere forsømte ham i den Grad, at han først i sit sekstende Aar fik lært Begyndelsesgrundene i Latin. Hans modnere Alder og usædvanlige Begavelse aabnede hans Øjne for den daværende Skoleundervisnings Mangler, og han følte tidlig Drift til at lede Undervisningsvæsenet ind paa en lettere og frugtbarere Vej.

En kritisk Skildring af Undervisningen i det 17de Aarhundredes Begyndelse findes i en Beretning, som tre Professorer i Jena, Alb. Grauer, Joh. Maier og Balth.

Walther, afgive 11te Marts 1613 til Hertuginde Dorothea Maria af Sachsen-Weimar om Wolfgang Ratke's pædagogiske Reformforslag. „Undervisningsmetoderne“, siges der, „ere næsten utallige, da man næsten har lige saa mange *modos docendi linguas* som Byer og Skoler. Mange forskellige *lectiones* tages samtidig under Behandling, og mange forskellige Ting indøves imellem hverandre; derved bevirker man, at hvad der kunde læres fuldstændig og fra Grunden paa et halvt Aars Tid, det bliver næppe halvvejs lært i Løbet af tre, fire eller flere Aar. Mangen Dreng bringer det i to tre Aar ikke engang saa vidt, at han kan læse rigtig og flydende; de middelmaadige Hoveder staa endnu længere tilbage. Drengenes uudviklede og uøvede Kræfter holdes i Arbejde mange Timer i Træk, saa at de udmattes, ja undertiden helt overvældes og forvirres. Ikke blot de forskellige Skoler, men endogsaa de forskellige Klasser i samme Skole have hver sin Grammatik og sine Regler, saa Undervisningen hver Gang maa begynde saa at sige forfra, og det væsentlige endnu ikke er lært efter ti tolv Aars Arbejde. I de øverste Klasser bliver der undervist i Dialektik og Retorik, uagtet ingen af Delene ligger naturligt for Drengene; selv om disse lære de dialektiske og retoriske Reglers Ordlyd, forstaa de dog ikke Meningen. Vil nogen sige, at der ikke ligger stor Vægt paa, hvilken *modum docendi* man holder sig til, naar man kun naar Maalet — ved de tidligere *modis docendi* ere jo ogsaa mange blevne lærde Folk —, saa sige vi, at der ligger stor Vægt derpaa, hvilket kan forklares ved følgende Lignelse: Naar der er to, som ville rejse fra Leipzig til Wien i Østerrig, saa siger den ene, han vil drage gennem Böhmen og Mähren, den anden gennem Thüringen, Franken og Bayern, op ad

Donau; nu er Spørgsmaalet, om der ingen Magt ligger paa denne Forskel i Rejsen, og om begge Dele komme ud paa ét, eftersom de begge tilsidst komme til Wien. Vist har det meget at sige; ti den første kommer tidligere derhen og fortærer mindre og kan hurtigere udrette sine Ærinder, medens den anden bliver hindret af den store Omvej og maa give mere ud; ja det er ikke umuligt, at han gaar fejl af den rette Vej og endogsaa helt forfejler sit Maal. Saaledes gaar det ogsaa i Skolerne." Læg hertil de Udtryk, hvormed en anden officiel Indberetning skildrer Disciplenes rent personlige Tilstand i Skolerne: „Tvang, Fortrydelse, Angst, Hovedbrud og Skælven" og „Prygl, Vrede, Forbitrelse, Ind- og Udbankning" som Lærernes daglige Idræt, saa staar Billedet af den lærde Skoleundervisning færdig malet. „Største Delen aser sig træt paa den beske Rod, før de kan faa ringeste Smag af den liflige Frugt, d. v. s. maa pine Livet af sig, før de se eller kende mindste Nytte deraf. De øvrige, som slippe ud af denne Skærild, have en Tid lang nok at gøre med igen at glemme og vænne sig af med, hvad de i Forvejen have maattet lære, ihvorvel det kun har gjort dem udygtige til og staaet i Strid med deres endelige Øjemed og Forehavende (was sie zu ihrem endlichen Zweck u. Vorhaben untüchtig od. hinderlich, zuvor mit groszer Mühen haben lernen müssen)."

Her var nok, der kunde vække Tanker hos én, der som Comenius ikke blot følte Undervisningsmetodens Fejlgreb, men ogsaa snart fik Øjet op for det satte Maals Utilstrækkelighed. I sin *Didactica magna* skildrer han det lærde Skolevæsens svage Sider med et Eftertryk, der tyder paa, hvor personlig han har følt sig tynget af dem. „Ved Ungdommens Oplærelse", siger

han, „blev der i Reglen anvendt saa haard en Fremgangsmaade, at Skolerne sædvanligvis betragtedes som Skræmsler for Børnene og som Rettersteder for Begavelserne, og at den største Del af Disciplene, betagen af søsyg Væmmelse ligeoverfor Videnskaber og Bøger, skyndte sig bort derfra til Haandværkernes Boder eller hvilken som helst anden Virksomhed. Og de, som bleve holdte tilbage (enten tvungne af Forældres og foresattes [? *promotorum*] Vilje eller lokkede af Haabet om en eller anden Værdighed, Videnskaben engang i Fremtiden kunde føre med sig, eller drevne af en naturlig Trang til videnskabelig Syssel), de bleve hverken uddannede paa nogen tilstrækkelig alvorlig eller klog Maade, men tvært imod meget bagvendt og fejlagtig. Ti hvad der særlig burde indpodes i Sjælene, Fromhed og Sædelighed, det blev særlig forsømt; ingensteds, siger jeg, blev der i Skolerne taget det rette Hensyn dertil (saa lidt som paa Universiteterne, der dog burde være den menneskelige Dannelses Tinder); ud af Skolerne gik der derfor i Almindelighed vilde Æsler og kaade, utæmmede Muldyr i Steden for blide Lam, og en blot Høflighedsminke, et opblæst og unaturligt Væsen, og Øjne, Hænder, Fødder, indøvede i Verdens Daarskaber, var det, de førte med sig i Steden for et mod Dyden henvendt Sind. Og af hvilken anden Grund er dette Tilfældet end den, at der i Skolerne ikke er Tale om at have det rette Liv for Øje? Vidnesbyrd derom er den slappe Tugt i saa godt som alle Skoler, de løse Sæder i alle Klasser og mange fromme Menneskers endeløse Klager, Suk og Taarer. Og er der nogen, som længer forsvarer Skolernes Tilstand? En Arvesyge, der skriver sig fra de første Mennesker, har angrebet os, saa at vi se bort fra Livets Træ og udelukkende

føle en ubehersket Lyst til Kundskabens Træ. Denne ubeherskede Lyst have Skolerne føjet og derfor hidtil kun jaget efter Kundskab. Og paa hvad Maade, med hvilket Udbytte er saa tilmed dette sket? Paa en saadan Maade, at fem, ti eller flere Aar ere gaaede med til noget, som et Menneske vilde kunne tilegne sig aandelig i Løbet af et Aar. Hvad der kunde dryppes og hældes ind i Sjælene paa den lempeligste Maade, det er blevet presset derind med Vold, ja endog stoppet og stampet derind. Hvad der kunde stilles én klart og anskuelig for Øje, det er blevet fremsat paa saa mørk, forvirret og indviklet en Maade, som om det var blotte Gaader. Ikke at tale om, at Sjælene næppe nogensteds have faaet Tingenes sande Kærner til Næring, men som oftest ere blevne proppede med Ordskaller (vindig og papegøjeagtig Snakkefærdighed) og med blotte Meningers Avner og Røg. Og nu Studiet af det latinske Sprog alene (for i Forbigaaende eksempelvis at berøre dette), du gode Gud, hvor indviklet, hvor møjsommelig, hvor vidtløftig er det ikke blevet drevet! Marketendere, Trosknægte og Haandværksfolk lære midt under deres Madlaveri, deres militære og andre smudsige Sysler et hvilket som helst fra deres Modersmaal afvigende Sprog, ja endogsaa to tre Stykker, hurtigere end Disciplene i vore Skoler lære Latinen alene midt i den fuldkomneste Uforstyrrethed og med den største Kraftanspændelse. Og med hvilken Forskel i Fremgang! Hine pludre rask løs allerede efter nogle Maaneders Forløb, medens disse først efter femten eller endog tyve Aars Forløb, og som oftest kun ved Hjælp af deres grammatiske og leksikalske Stivere, naa saa vidt, at de kan give noget fra sig paa Latin, og det ikke engang uden Famlen og Stammen. Hvorfra kan dette ravgale Spild af

Tid og Møje skrive sig uden fra en mangelfuld Metode?

Den berømte Eilhardus Lubinus, Dr. theol. og Professor ved Rostock Universitet, har skrevet følgende velgrundede Ord derom: „Den almindelige Maade at undervise Drengene paa i Skolerne forekommer mig ligefrem at være saadan, som om en eller anden havde faaet Befaling til at anvende Flid og Møje paa at udpølse en Fremgangsmaade, hvorved Lærere og Disciple i samme Grad kunde komme til at behøve et umaadeligt Arbejde, en uhyre Kedsommelighed, et uendeligt Plageri og den længst mulige Tid for at føre eller føres til en vis Indsigt i det latinske Sprog.“

Dog, behøver jeg at søge efter Vidner? Vi ere det jo alle, saa mange som ere gaaede ud af Skoler og bort fra Universiteter næsten uden Anstrøg eller Skygge af sand Videnskabelighed. En blandt de mange Tusender er jeg stakkels Menneskebarn, hvis hele Livs yndige Foraar, hvis Ungdoms blomstrende Aar ere blevne ynkelig forspildte med Skolestymperi. Hvor ofte har ikke Mindet om den spildte Tid, efter at jeg bedre har faaet Øjnene op, presset Suk ud af mit Bryst, Taarer af mine Øjne, Kummer af min Sjæl? Hvor ofte har ikke Smerten derover tvunget mig til det Udraab:

O gid de henrundne Aar blev af Juppiter bragt mig tilbage!“

Endnu viser man i Ungarisch Brod det Hus, hvor Comenius i ABC-Bogen skal have lagt Grunden til denne sin første, saa meget begrædte Dannelse, som han maaske har fortsat i Böhmen; i alt Fald paastaas dette af hans samtidige Balbin og antydes af hans Ven Regenvolscius (Wengiersky). Selv fortæller han dog, at han i Aarene 1604 og 5 besøgte Skolen i (den mähriske By) Strasnitz,

hvor han i halvandet Aar var i Huset hos en Faster af sig. Undervisningen her skildrer han i sit Skrift „Verdens Labyrint“ saaledes: „Eleverne maatte ikke blot række Pungen til, men ogsaa Skindet: Ryggen, Hovedet og Bagen blev saa ofte hjemsøgt og bearbejdet af Stokken, Næverne og Riset, at mange af de nye Elever skælvende vendte om, naar de kun saa ind ad Porten. De færreste holdt saa længe ud, indtil de naaede frem til Videnskabernes friere Felt. Blandt disse var min Ringhed, jeg holdt ud, om det end blev gjort mig temmelig surt.“

II.

De böhmisk-mähriske Brødre.

Comenius hørte som sin Slægt til den böhmisk-mähriske Brødreunitet, en Menighed, der var skudt ud fra Johan Huses reformatoriske Virksomhed.

Paa Reformatorens Dødsdag, 6te Juli 1420, havde „Magistre, Borgmestre, Raadmænd og den hele Menighed i Byen Prag tillige med de andre troende i Kongeriget Böhmen kundgjort for alle kristentroende, at de troende i Kongeriget Böhmen med Herrens Hjælp satte og i al Fremtid agtede at sætte Liv og Blod og Eje, saa vidt det stod i deres Magt, ind paa efterfølgende fire Artikler [de berømte fire Prag-Artikler]: 1. At Guds Ord skulde prædikes i Kongeriget Böhmen frit og uhindret paa ordret Maade af Herrens Præster. 2. At den højtidelige Nadveres Sakrament frit skulde rækkes alle kristentroende, som ikke vare hindrede deri ved nogen Dødssynd, baade under Brødets og Vinens Skikkelse

efter Frelserens Bud og Indstiftelse. 3. At alt verdsligt Herredømme over timelige Goder og Rigdomme skulde fratages Klerus, fordi det hindrer den i dens Embede og bliver den verdslige Arm til Men, og den selv føres tilbage til den evangeliske Regel og til det apostoliske Liv, saaledes som Kristus havde levet med sine Apostle. 4. At alle Dødssynder, og navnlig de offentlige, saa vel som andre mod Guds Lov stridende Uordner i enhver Stand skulde, som sig hør og bør, og paa forstandig Vis, straffes og udryddes af dem, hvis Embed det var“.

Saa godt som fra Begyndelsen havde Bevægelsen delt sig i to forskellige Strømme, Taboritternes og Utrakvisternes Parti, af hvilket det første, mere radikale satte alt ind paa evangelisk Frihed, det andet, mere moderate arbejdede paa en fortsat Forbindelse med den katolske Moderkirke. Modsætningen havde efterhaanden ført til blodige Kampe, i hvilke Taboritterne vare blevne knuste og Utrakvisterne, som havde deres virksomme Brændpunkt i Prags Universitet, drevne længere og længere tilbage mod Katolicismen.

Paa den Tid, da Taboritterne begyndte at bukke under, levede der en Landmand, som efter sit Opholdssted, Landsbyen Chelci, fik Tilnavnet Chelcicky føjet til sit Navn Peter. Han havde som ung studeret ved Prags Universitet og der udmærket sig i lærde Fægtninger med dets ypperste Teologer; men de uophørlige religiøse Fejder og Krige havde jaget ham ud til den afsides Landsby. Om ham samlede der sig snart en Kreds af ligesindede Venner, og i sine Samtaler med disse plejede han at henvise dem til Bibelen som den eneste Sandhedskilde. Han udgav en Række Skrifter, blandt dem „Troens Net“. Den sande Kristendom,

siger han, bestaar ikke i at fastholde visse dogmatiske Formler eller visse ydre Skikke ved Gudstjenesten, af hvad Natur de saa end ere, men i at gaa i Kristi Fodspor og opfylde hans øverste Bud, om at elske Gud og sin Næste. Alt, hvad der kun praler med Fromhedens og Dydens Skal og ikke tillige ejer dens Kærne, ethvert *opus operatum*, alle Ceremonier og Foranstaltninger, der sigte til at gøre Guds Bud Fyldest uden Forsagelse af Synden, bør forkastes som Hykleri og antikristeligt Væsen. Selvfornektelse, Hengivelse i Guds Vilje og ivrig Stræben efter det gode er det, hvori Kristendommen skal vise sig. En saadan Kristendom kan kun naas, hvor Evangeliet prædikes, og ikke ved nogen som helst Tvang eller Vold, og i Menighedslivet maa al Vægten lægges paa denne fri Tilegnelse. Han gaar saa vidt, at han forkaster enhver tvingende Magt eller Autoritet baade i Stat og Kirke som noget hedensk og vil have alt ordnet udelukkende efter Kærlighedens Lov. „Navnlig“, siger han, „maa en Kristen ikke ved at modtage nogen Magister- eller højere Præsteværdighed lade sig gøre til Kejserens og Antikrists Satrap, han maa ikke bære Vaaben eller føre Krig, han maa ikke indlade sig paa Processer eller nogen Sinde aflægge nogen Ed osv.“

Større og større blev den Skare, der sluttede sig til Peter Chelcicky, hans Tilhængere fik Lov til at danne et eget Samfund i Kunwald ved Senftenberg, og der stiftede de i Aaret 1457 en Brødremenighed eller Brødreunitet, som havde sine Medlemmer i alle Stænder, blandt Magistre, Præster, Adelsmænd, Købmænd, Bønder og Haandværkere. Forfølgelser fra Utrakvisternes Side knyttede dem tættere sammen og førte bestandig flere nyvundne Sjæle over til dem, og i 1467

sagde de sig ogsaa udadtil løs baade fra den utrakvistiske og den katolske Kirke. Omkring Aaret 1500 var Tallet paa Brødreunitetens Medlemmer allerede naaet op til omtrent 200,000, fordelte i 3—400 böhmiske og mähriske Menigheder; i Aarhundredets Løb blev Mähren efterhaanden Brødrenes Hovedsæde.

Frugtesløse Forhandlinger med Lutheranerne førte omsider ogsaa til et afgørende Brud med dem, navnlig fordi Brødrene med deres strænge Menighedstugt foraragedes over den større Løshed og Slaphed hos Lutheranerne. Med et Sideblik til disse siger Lasitius i sit Skrift om de böhmiske Brødres Sæder og Skikke, at de ikke troede, de i nogen Maade vilde blive saligere, hvis de ikke, lige saa vel hvad Sæder som hvad Tro angik, vare bedre end de, med hvem de havde opgivet Samkvemmet. Den berømte Blahoslaw siger om den lutherske Gejstlighed: „Medlemmerne af den gribe efter Luthers Bøger og bryste sig af Evangeliet; ikke des mindre ere de fra Top til Taa gudsforjaaene Kroppe og gøre alt muligt for Vindings Skyld; det er Folk, der føre en uværdig Livsvandel uden nogen som helst fast Orden.“ Og Comenius selv lader Brødrekirken, Unitetens døende Moder, sige i sit Testamente (1650): „Tyske Kirke, hvad jeg mest ønsker dig for din Frelses Skyld, det efterlader jeg dig i Arv: en strængere Orden, end du har, en ordentligere Tugt og en bedre Forstaaelse af Læren om Retfærdiggørelsen, uden hine skændige Misbrug, som tage Overhaand blandt dine Sønner. I have begyndt i Aanden og endt i Kødet; I have begyndt i den levende Tro og ende i den døde Tro, som den jo er uden Gerninger.“

Brødrebispen kunde tale med saa overlegen en Myndighed, hans Hjord stod saa godt som ene med sin

gennemførte Kirketugt. „Naar jeg har læst i de hellige Skrifter og baade med Øje og Sjel flittig søgt at gøre mig Rede for Kirkens sande Skikkelse, saa har jeg ingensteds“, siger Lasitius, som ikke selv hørte til Menigheden, omtrent 1570, „truffet paa nogen Kreds af Mennesker, som bedre har udtrykt i deres Liv, hvad der staar i disse Skrifter, eller om dette er for dristigt sagt, bedre har forsøgt og arbejdet paa at virkeliggøre det. Som de tro, saaledes leve de.“ Gejstligheden førte et alvorligt, faderligt Tilsyn med hele Menighedens Liv; dette havde et arbejdsomt, gudeligt og strængt moralsk Præg og var rigt paa puritanske Dyder, der bragte selv de mægtige Adelsmænd til at bøje deres vigtigste Handlinger baade i det private og det offentlige Liv ind under Præsternes Afgørelse.

Det var den rige Brødreadels foreskrevne Pligt ikke at betragte sig som sine Rigdommes Ejermænd, men kun som deres Forvalter, og ikke at undertrykke, men hjælpe dem, den herskede over, og godtgøre dem Arbejdet i dens Tjeneste. Uægte Børn fødtes der aldrig i Menigheden; ingen hemmelige og blandede Ægteskaber maatte indgaas, ingen Skælden, Trætte eller indbyrdes Fordømmelse finde Sted. Drikkelag paa Kroer vare forbudte saa vel som Kort- og Tærningspil, Dans og Leg med unge Piger. Husfliden blomstrede, Brødrene vævede, indbandt Bøger, drejede, istandsatte Klæder, gjorde Mark- og Havearbejde o.l., og Præsterne stode i den Retning ikke tilbage for Lægfolkene. Og hver enkelt Flid blev saa meget mere en given Ting, som ingen maatte laane Penge, det maaske kunde knibe for ham at betale tilbage, eller gaa i Borgen for Skydnere i tvivlsomme Omstændigheder.

Ogsaa Utravkisterne dannede i denne Retning som

i andre en Modsætning til Uniteten; baade blandt gejstlige og verdslige var Disciplinen slappet hos dem. Prags Universitet blev derfor skyet af de unge Brødre, som i Steden for rejste udenlands, navnlig til Tyskland og Schweiz, ved hvis reformerte Universiteter den Tilnærmelse til Kalvinismen fremskyndedes, som Bruddet med Lutheranismen og en vis Overensstemmelse i Nadverlæren havde medført.

III.

Akademiet i Herborn.

Comenius drog saaledes 1611 til Herborn i Nassau for at studere Teologi. Her havde Grev Johan den ældre af Nassau Dillenburg i 1584 brugt nogle ophævede Klosters Gods til at grundlægge en teologisk Undervisningsanstalt og en dertil knyttet Skole paa seks Klasser. De skulde virke i kalvinistisk Retning og modarbejde den under hans Forgænger indførte Lutherdom, fra hvilken hans Ophold i Strassburg og Genf havde fjærnet ham; for Skolens Vedkommende forbydes det endog Disciplene at lege med andre end deres Kammerater. En pædagogisk Ejendommelighed ved Skolen er det Mulkt-system, dens Love fastslaa: den, der ikke udarbejder sin Afhandling om de hørte Foredrag, skal betale en halv Gylden i Bøde; den, der forsømmer Undervisningen, tre Hvid, under forværende Omstændigheder det dobbelte; den, der forstyrrer sine Kammerater ved Undervisningen, fire Oboler; den, der tager sig uvedkommende Ting for, to. Allerede to Aar efter blev der ved Siden af det teologiske oprettet et juridisk, et medicinsk og

et filosofisk Fakultet, og det samlede Akademi førte nu i en tredive Aars Tid en blomstrende Tilværelse, uden dog at opnaa kejserlig Stadfæstelse paa et virkeligt Universitets Rettigheder. Adelige og borgerlige Disciple strømmede til fra Frankrig, Schweiz, Ungarn, Böhmen, England, Skotland, Lifland, Danmark og Norge; i 1605 var der blandt dem alene 16 Rigsgrever.

Den Lærer, Comenius her især paavirkedes af, var den et Par Aar ældre reformerte Professor Joh. Heinr. Alsted. Denne var, ofte rigtignok væsentlig som Kompilator, en af det 17de Aarhundredes frngtbareste Penne og gjorde ikke for intet Ordet *sedulitas* (Flid) til sit Navns Anagram. Hans megen Læsning skaffede ham en broget Lærdom, og han optraadte som Professor i Filosofi, Poesi, Retorik, Matematik og Teologi. Han havde en Lidenskab for Logik og Metode og sværmede for Inddelinger af Videnskaber og Videnskabsdele. Al menneskelig Viden vilde han samle i et System og skrev en stor Encyklopædi i fire Bind, som havde et anset Navn i hans Samtid, og som endnu Leibnitz tænkte paa at udgive igen i en forbedret og gennemført Skikkelse; ti, sagde han, „den brave Mand har ikke sparet paa Arbejde og ikke savnet Dømmekraft, men kun Stof, kun vor Tids lykkelige Fortrin“.

I Teologien ser Alsted alle Videnskabers Dronning, ogsaa Filosofiens. Den øverste Aarsag til Filosofien er nemlig Gud, Solen, fra hvem Filosofien udgaar som en af dens Straaler. Derfor gøre ogsaa de sig skyldige i en alvorlig Vildfarelse, der hævde, at Filosofi og Teologi staa i Strid med hinanden. Filosofien skal som en Terne være Teologien underdanig, og hvis den sætter sig op mod sin Herskerinde, skal den som Hagar udstødes af Huset, og Teologien som Sara blive tilbage deri. Fra

Adam til vore Dage er Filosofien overleveret ligesom fra Haand til Haand, før Syndfloden gennem Seth, Enos, Kenan, Mahalabal, Jared, Enoch, Methuselah og Noah. Efter Syndfloden er der de hellige, hebraiske Filosofer: Abraham, Jakob, Josef, Moses, David, Salomon, Daniel osv., og de profane, først de østerlandske (hos Perserne Magerne, hos Babylonierne og Assyrerne Kaldæerne, hos Inderne Gymnosofisterne og Brahmanerne, efter manges Mening Efterkommere af Abraham og hans Medhustruer, hos Ægypterne Præsterne og Profeterne, hvis Hoved var Hermes Trismegistus); saa de vesterlandske: Druider og Semnotere hos Kelterne og Gallerne, Digtere, Vismænd, Lovgivere, Filosofer, Historikere og Talere hos Grækere og Latinere; endelig hele Rækken af de senere, lige til Reformatorerne, blandt hvis Hovedfilosofer Melanchton, Petrus Ramus, Tycho Brahe og uendelig mange andre maa nævnes. Filosofiens Værd ligger i dens Evne til at lære sine Dyrkere at se med egne Øjne og hævde sin aandelige Frihed, men derhos har den sande Filosofi ogsaa den Dyd at gøre én ansét og yndet hos de store.

En Tanke, som Alsted i Sammenhæng med sin Opfattelse af Forholdet mellem Teologi og Filosofi nærede, var den at føre alle Videnskaber tilbage til Bibelen; ti „det er de hellige Skrifers Fuldkommenhed, at de foruden at kunne vise os Vej til Frelsen ogsaa rumme, hvad der henhører til den højere filosofiske, medicinske og juridiske Videnskabelighed“. Derfor skrev han sit Skrift „de hellige Bøgers Triumf“, der selv efter Samtidens Mening ikke var nogen Triumf for Forfatteren.

Af Alsted kunde Comenius for det første lære at lægge sig Studierejsen, Kronen paa Datidens Dannelsesmidler, rigtig paa Hjerte. Han pegede paa Nødvendig-

heden af længe og grundig at overveje Rejsens Formaål og i den Henseende lægge Raad op med klartskuende Venner. Han formanede til ikke at rejse uden i Forvejen at have lagt en Grundvold af solid Dannelse, og ikke at vende hjem, før Rejsens Maal og Frugt var naaet. Han raadede til Valget af en lærd og from Rejsefælle og til Omgang med dem, der paa hvert enkelt Sted udmærkede sig ved sjælden Lærdom. Han betonedede Vigtigheden af Flid og aandelig Modtagelighed paa Rejsen og det frugtbringende i overalt at koncentrere sig om, hvad det bestemte Sted særlig havde at yde. Den Tidens Trang til encyklopædisk Viden, der var saa stærkt udpræget hos Alsted, har han sikkert gjort sit til at udvikle hos sine Disciple, og Comeniuses senere „pansofiske“ Arbejder vise, at han ikke mindst har følt sig kaldet til at optage saadanne Tanker.

Men ogsaa Comeniuses Trang til at klare sig Undervisningens rette Form kunde Alsted komme i Møde, og han har ganske sikkert givet sin Discipel Stød fremad i den Retning, hvori han som moden Mand fortsatte sin Vej. Han hævder en videnskabelig Didaktiks Betydning ud fra det Synspunkt, at enhver menneskelig Virksomhed trænger til en Rettesnor, særlig da en saa højt-sigtende Virksomhed som Undervisningen. Ligesom Sømanden ude paa Havet ikke kan holde sin Kurs, hvis han ikke har Stjærnerne til Vejledere; ligesom Bygmesterens Arbejde er spildt, naar han mangler Vinkelmaal og Passer, saaledes gaar det ogsaa, naar nogen vil lære, hvad der staar skrevet i Naturens og Naadens Bøger, uden at kende den rette Maade at lære paa: han vil utvivlsomt blive en af dem, om hvilke Apostlen siger (2 Tim. 3): „De lære altid og kunne aldrig komme til Sandheds Erkendelse. Den blotte Logik kan ikke

træde i Didaktikkens Sted, da den hverken berører Studiernes i sig selv nyttige og efter hver Discipel afpassede Maal, hvortil han skal ledes ved Haanden og ikke trækkes ved Haarene, eller de fra Djævlens, Menne-sker og personlige Tilstande hidrørende Hindringer for Undervisningen saa lidt som dennes Drivkræfter eller Midler: Gud, Lærerens levende Røst, Bøger, Begavelse, som en Samling (*aggregatio*) af flere Evner, osv. Paa den gamle Tids Stade staar Alsted, naar han hævder, at i Modersmaalsskolerne skulle Pigebørn sendes og kun de Drengene, der skulle være Haandværkere (*qui artibus mechanicis aliquando se applicabunt*); for de øvrige vil den Tid, der anvendes paa Modersmaalet, træde hindrende i Vejen for Læsningen og Skrivningen af det latinske Sprog. For Pigebørn vil Undervisning i Latin derimod for det første være Tidsspilde, for det andet en Lejlighed og Fristelse til Synd: adelige og fyrstelige Kvinder kunne dog lære dette Sprog; for dem er det til Pryd. Fuldstændig i Comeniuses Aand ere imidlertid følgende Sætninger hos Alsted: „Ingen Autoritet maa træde i Vejen for Erfaringen, ingen Vane eller forudfattet Mening maa være det afgørende.“ „Man skal lære paa én Gang gennem Synet og Hørelsen; ti det Beskuelsens Kendskab, som erhverves ved Selvsyn, er langt sikrere end det Abstraktionens, der erhverves gennem Hørelsen, fordi Synet sikrere og hurtigere griber sin Genstand.“ „Al Kedsomhed maa man saa omhyggeligt som muligt søge at undgaa ved Undervisningen.“ „Al Voldsomhed skal være udelukket.“ Som Comenius anbefaler ogsaa Alsted Museer, Biblioteker og Kort, og ved Redegørelsen af sin Skoleplan henviser Comenius direkte til ham.

Dog, ikke blot i saadanne sunde, ædruelige Tanker

gaar Comenius i hans Spor. Allerede blandt Taboritterne var der i religiøst Sværmeri blevet profeteret om Kristi snarlige Genkomst og det tusendaarige Riges Indtræden, og „mange enfoldige havde vist saadan Iver, at de solgte deres Ejendom for Spotpris og fra alle Böhmens og Mährens Distrikter strømmede ud i Bjærgene med Koner og Børn for at lægge deres Penge for Præsternes Fødder og lade sig optage i deres Samfund. Tredivaarskrigens Tidsalder var skikket til at nære slige Undergangs- og Lyksalighedsdrømme, og det mylrede frem med Varsler, Spaadomme og Syner. Hos Alsted træder Kiliassen os i Møde, som den kunde doceres fra et teologisk Kateder. Han inddeler Historien i ti Afsnit, af hvilke det niende varer fra Aar 1359 til 1694. Daniel Kap. 12 V. 12 leverer Beviset. „Der læses: „Salig er den, som bier og naar til tusende, tre Hundrede og fem og tredive Dage.“ Disse Dage ere profetiske Dage, d. v. s. lige saa mange Aar, og naar man lægger dem til den tidligere Sum i det foregaaende Vers og Afsnit, saa faar man 2694 Aar, hvilket er den Dagenes Ende, Daniel har forudsagt. Træk fra denne Sum de 1000 Aar, hvorom Johannes' Aabenbaring taler Kap. 20 V. 2, saa kommer 1694 ud som Kristi Aar.“ Et mystisk Træk i Comeniuses forøvrigt dagklare Natur fængslede ham til ganske lignende Forestillinger og blev Kilden til de Uvejrsskyer, der formørkede hans Livs Aften.

Den bestemte Kaldelse til at være pædagogisk Reformator udgik imidlertid til ham fra en anden, mindre personlig Paavirkning. Han fortæller selv derom: „Straks, da Wolfgang Ratkes Plan til en Forbedring af Undervisningsmetoden var fremkommen 1612, anbefalet i en offentlig Skrivelse fra Universiteterne i Jena og Giessen,

naaede Rygtet derom ogsaa mine Øren, mens jeg endnu studerede i Herborn i Nassau; og gjorde saa stort Indtryk paa mig, at jeg efter at være vendt tilbage til Mähren og stillet i Spidsen for Skolen i Prerau, følte mig kaldet til at slaa ind paa en lempeligere Vej ved Børneundervisningen.“

Hvad Enkelthederne angaar, har Hukommelsen her slaaet Comenius fejl: Ratkes Plan udkom ikke i Aaret 1612 forsynet med nogen Anbefaling af de nævnte Universitetslærere. Men i Hovedsagen har Tingen naturligvis sin Rigtighed.

IV.

Wolfgang Ratke.

Wolfgang Ratke eller latiniseret Ratichius var en født Holstener, 20 Aar ældre end Comenius, og havde forstaaet at sætte Fyrster og Stæder i Tyskland i Bevægelse for at reformere Undervisningsvæsenet. Han var en ivrig og stridbar Lutheraner; saaledes maatte han f. Eks. engang, da han var rejst til Basel for at vinde den berømte Orientalist Buxtorf for sin Sag, efter et Par Ugers Ophold vandre i Fængsel, hvor han sad Resten af Tiden, omtrent et halvt Aar, blot fordi han i et Værtshus ved Tanken om Byens kalvinistiske Befolkning ikke havde kunnet styre sin Tunge. Selv havde han oprindelig tænkt paa at være Præst; men hans Mangel paa Talerdygtighed („seine schwere Sprache“) havde omstemt ham. Saa havde han besluttet sig til at ofre al sin Tid og Flid paa at opfinde en let og

naturlig Undervisningsmetode og anvendte ogsaa sine sidste 35 Aar dertil. 1603—10 opholdt han sig i Amsterdam for at samle sproglige og matematiske Kundskaber, og da han mente at have gennemtænkt og ordnet sin Undervisningsmetode tilstrækkelig, tilbød han Prins Moritz af Oranien sin Tjeneste. Denne lovede ogsaa Ratke en aarlig Pension, hvis han udelukkende vilde vie det latinske Sprog sine Kræfter. Men saa snævre Grænser vilde Ratke ikke afstikke for sin Virksomhed og modtog derfor ikke Prinsens Tilbud.

Fra nu af begyndte hans Vandreaar, der, saa længe han levede, aldrig fik Ende. Som en pædagogisk Missionær drager han fra Sted til Sted for at sprede sin Didaktiks Velgerninger over hele Tyskland. I Frankfurt a. M., Weimar, Augsburg, Erfurt, Kassel, Basel, Köthen, Halle, Magdeburg og endnu flere Byer slaar han skiftevis ned, og højere og højere flyver hans dristige Tro paa Metodens Betydning. Til sidst bliver den ham næsten en guddommelig Aabenbaring med et evigt Liv i Vente. „*Didactica Ratichii* skal og vil med Guds Hjælp være til og vedblive at være til, naar eders fyrstelige Naade og Ratichius ikke mere ere at finde i denne ugudelige og fordærvede Verden,“ skriver han i Oktober 1616 til Grev Johan af Nassau. Men ingensteds bliver hans Ophold af Varighed; man synes alle Vegne, at Udfaldet ikke svarer til hans Løfter, og mer end én Gang faar han Lejlighed til at klage over de „grove og utaknemmelige Tyskere“, som hverken kunne eller ville forstaa ham; men „lad dem saa længe nok blive ved at være gale Bæster og Narre“, føjer han med selvfølende Overlegenhed til i et af sine Breve. I blivende praktiske Frugter af sin Optræden har han ingensteds sat sig noget Minde.

Fyrst Ludvig af Anhalt Köthen, som med sine øvrige aandelige Interesser — han havde bl. a. været Medstifter af det „frugtbringende Selskab“ til Moders-maalets Fremme — forbandt en varm Kærlighed til Skolevæsenet, havde modtaget Ratke med fyrstelig Rundhaandethed, indrettet Trykkerier, hvori hans Metodebøger skulde trykkes, tilkaldt lærde, der kunde arbejde sammen med ham, og grundlagt Skoler, i hvilke hans Reformtanker skulde gennemføres. Men Ratkes uomgængelige Væsen, hans „Heflighed og hastige Væsen“ (Ratkes egne Ord), hans „Ulydighed, Trods, Overmod og Skældesyge overfor Øvrigheden“ (Fyrst L.'s Ord) og hans Mangel paa praktisk Dygtighed og Ro havde lidt efter lidt bragt det saa vidt, at Fyrst Ludvig 5. Okt. 1619 gav Befaling til at sætte Pædagogen i Fængsel. Og herfra slap han først bort, da han den 11. Juni 1620 havde undertegnet en Reces, hvori han erkendte, at han „havde lovet og tilsagt mere, end han havde forstaaet og kunnet iværksætte“. I sit Fængsel tabte han rent Modet, saa at han „af Angest rystede og bævede over alle sine Lemmer, udgød Taarer og hverken kunde spise og drikke“; men sin Metode holdt han fast ved med uforandret Begejstring, som det fremgaar af følgende Ord i Breve til Hertug Ludvig: „Endnu ét ønsker og beder jeg Gud om af Hjærtens Grund, at eders fyrstelige Naade dog endelig ikke maa skeje for vidt ud med min højtelskede Brud, jeg mener den ædle og højlovede *Didactica*, for at I ikke skal forgrube eder paa eders Fader og Skaber Gud Herren og efter Kong Usias' Eksempel blive straffet derfor af Gud. Hun er hellig, min elskede; guddommelig, forstandig, kysk, ren og pletfri er hun. Hun lader sig slet ikke behandle med urene Hænder. Mig alene er hun højt og dyrt

anbefalet og betroet af Gud den almægtige, jeg er hendes rette Plejefader, og ikke lidet har jeg udstaaet og lidt med hende; aldrig, saa længe jeg lever, agter jeg at forlade hende, jeg kan heller ikke med god Samvittighed tilstede, at hun paa noget Sted i allermindste Maade skulde blive misbrugt eller ilde medhandlet."

Ja, Ratke betragter sin Metode næsten ligefrem som en Prøvesten for Hjærter og Nyrrer; han maaler Menneskenes Værd efter den Anerkendelse, de yde den. Allerede 1614 skriver han saaledes til Grevinde Anna Sophia af Schwarzburg: „Naadige Fyrstinde og Frue, hidtil har min Didactica eller ny Undervisningskunst gjort store Tegn og Undere ved Hove blandt Hof-tjenere, saasom Hofraader, Hofpræster, Hofskolemestre; paa Landet blandt Superintendenten, Præster og Øvrigheds personer; paa Universiteter blandt Professorer, Doktorer, Magistre og Studenter; i Stæder blandt Borgmestre, Raadmænd, Præster, Skolarker, Skolemestre, ja endog blandt Borgerne, baade lærde og ulærde. Den har paa vidunderlig Vis bragt mange Hjærter Tanker, Utroskab og Ondskab for Lyset, hvoraf der da ogsaa paa fjendtlig Vis er vakt ikke liden Misgunst og ond Eftertale saa vel mod min Person som mod Undervisningskunsten og dens Tilhængere. Nu begynder min velforhadte og dog højtforønskte Didactica at naa til de fyrstelige Personer for ogsaa at sætte dem paa Prøve.“ Øjensynlig har Ratke haft ikke saa lidt i sig baade af en Sværmer og af en Markskriger; hans Sind er den førstes, hans Ord den sidstes. I sine Forhaabninger og Løfter var han lige rundhaandet. Det var endnu i Guldsmagerkunstens Dage, hvor man fantastisk beruset troede at kunne finde Lykkens Universalrecept i en alkemistisk Tinktur og for Alvor kunde tro om Ratke,

at han førte en i en Cirkelfigur indesluttet *spiritus familiaris* om med sig, og hvor Sindene derfor ogsaa vare opladte for Troen paa en Universalmetodes Trolldomsmagt; ellers vilde det være umuligt at forstaa, hvorledes saa overdrevne Løfter som f. Eks. Forsikringen om paa et halvt Aar at kunne give enhver som helst, gammel eller ung, Kvinde eller Barn, fuldkomment Kendskab til et hvilket som helst Sprog, uden at vedkommende havde lært et eneste Ord udenad, kunde sætte alvorlige og omfattende Kræfter i Bevægelse. Og Ratke, der bestandig først aabenbarer sin Metodes dybe Hemmeligheder til sine Medarbejdere, efter at disse ved en højtidelig Forskrivning have forpligtet sig til Tavshed, føler selv sin Stilling som en Guldmagers, der, visere end alle andre, maa vælge sine Adepter med mistroisk Forsigtighed og dog til Løn for sine Velgerninger stadig ser sig — eller i alt Fald tror sig — hadet og pint og hemmelig og aabenlyst efterstræbt paa Liv og Gods og Ære. Comenius lykkedes det f. Eks. ikke at bryde igennem hans Hemmelighedsfuldhed; skønt han i 1629 flere Gange indtrængende skrev til ham for at faa Oplysninger om hans Metode, værdigede han ham intet Svar.

Og dog var Ratke ikke uden pædagogiske Fortjenester. Da den svenske Statsmand Axel Oxenstjerna, som fra sin Ungdom havde haft Opmærksomheden henvendt paa Undervisningsvæsenet, kom til Tyskland i Statens Ærende, samtalede han om denne Sag med forskellige lærde, og de nævnede da ogsaa Ratke for ham. Oxenstjerna havde nu ingen Ro paa sig, før han gjorde hans Bekendtskab; men i Steden for en mundtlig Forklaring gav den aldrende Pædagog ham et stort Skrift i Kvart at læse. Oxenstjerna slugte det, hvor sejt det end var at faa ned, og hans Dom derover lød paa, at, om

end de Lægemidler, Ratke gav Anvisning paa, ikke syntes at kunne klare Sagen, saa havde han dog ikke ilde afsløret Skolernes Sygdomme. Men ogsaa en alvorlig Gennemførelse af Ratkes positive Forslag vilde i Virkeligheden ikke have været uden store Frugter, og i det væsentlige har Eftertiden, bl. a. Comenius, ogsaa genoptaget dem. *Ratio vicit, vetustas cessit* var ikke for intet Mottoet paa Ratkes Skrifter. Han hævder stærkt Modersmaalets Ret; det, mente han, Eleverne burde lægge Vind paa, før de gik over til noget fremmed Sprog. Han kræver dernæst Modersmaalet til Undervisningssprog; første Gang skal efter hans Mening alt læres ved dets Hjælp. Han ønsker Undervisningen udstrakt til alle Samfundsklasser og begge Køn og meddelt saaledes, at den ikke bliver til nogen Tvangssag, der fremkalder Modstand fra Disciplenes Side. Han lægger endvidere Vægt paa, at de grammatiske Lærebøger i de forskellige Sprog skulle udarbejdes efter samme Grundsatninger og samme Plan, at Reglen om en Ting bliver bygget paa et forudgaaende Kendskab til Tingen selv, og at én Ting bliver lært ad Gangen, saa at Undervisningen saa længe forbliver samlet derom.

Saadan var den Mand, hvis Virksomhed gjorde Comenius til Pædagog.

Det var Ratkes første Optræden i det store, der var kommen ham for Øje. Da en tysk Rigsdag 1612 var samlet i Frankfurt a. M. i Anledning af Kejser Mathias' Valg og Kroning, forekom Øjeblikket Ratke gunstigt til at slaa et Slag for „Forbedringen af Undervisnings- og Skolevæsenet i det tyske Rige“, og han indgav 7. Maj en Memorial til det tyske Rige saalydende: „Wolfgangus Ratichius forstaar med guddommelig Hjælp, til Nytte og Lykke for den hele Kristenhed, at give

Anvisning paa: 1) Hvorledes det hebraiske, græske, latinske og flere andre Sprog lettelig kunne læres og meddeles baade gamle og unge paa ganske kort Tid. 2) Hvorledes ikke alene i højtysk, men ogsaa i alle andre Sprog, en Skole kan oprettes, hvori alle Kunster og Fakulteter kunne læres og meddeles paa en mere praktisk Maade. 3) Hvorledes ét endrægtigt Sprog, én endrægtig Regering og endelig ogsaa én endrægtig Religion bekvemt kan indføres og fredelig bevares i det hele Rige. For at bevise saadant kan han ogsaa fremlægge et skriftligt Specimen i hebraisk, kaldæisk, syrisk, arabisk, græsk, latinsk og højtysk Sprog, hvoraf der grundig kan dømmes om det hele Værk.“

Trods de vigtige politiske Forhandlinger gik Ratkes Tilbud ikke uanset hen paa Rigsdagen. Pfalzgreve Wolfgang Wilhelm af Neuburg gav ham 500 Gylden til at købe Bøger for, og dernæst tog ogsaa Landgreve Ludvig V. af Hessen Darmstadt sig af ham.

V.

Ludvig V. af Hessen Darmstadt.

Denne var en veltalende, energisk Fyrste, der, indviklet som han var i alle de Rigsstridigheder, tre Kejseres, Rudolf II.s, Mathiases og Ferdinand II.s, Regering frembød, af og til kom til at overvurdere sig selv og sin politiske Betydning. Han omgav sig med et glimrende Hof, holdt store Jagtfester for Kejsere og Kurfyrster, var ved Bryllupper og Daabshøjtider en overdaadig Vært og gjorde alt for at fremme sit Huses Glans og

sikre dets Arvefølge. Men medens han begunstigede Adelen og de ridderlige eller krigerske Elementer i Staten, led Landmændene under trykkende Jagtlove og Borgerne under en ængstelig Begrænsning af deres Frihed.

Han var ikke bleven opdragen til en saadan Pragt-syge og Forkærlighed for de store. Faderen, Georg I, havde været sparsom og velgørende mod fattige, særlig mod slet lønnede Præster og Lærere og mod forældreløse Børn, som efter hans Ordning skulde være stillede under Formynderskab inden fire Uger efter Forældrenes Død. I mindre end 10 Aar havde han oprettet 13 nye Skoler paa Landet, og i den offentlige Skole i Darmstadt havde han ladet Børn af uformuende Forældre gratis faa Undervisning, Føde og Klæder. Hans Hustru Magdalene, hvem man sammenlignede med den hellige Elisabet i hendes Forhold til de fattige og forladte, havde ved sin Blidhed øvet stor Indflydelse paa hans noget haarde Sind. Med Strænghed havde Georg opdraget sine Børn og ikke sjælden sluttet Prøvelsen af deres Kundskaber med faderlige Revselses. Biblen skulde de allerede tidlig have gennemlæst mere end én Gang fra Ende til anden; enhver Prædiken, de hørte, skulde de nedskrive med alle dens Beviser; Salmebogen og Luthers Katekismus skulde de kunne ordret udenad; Korrekthed i Troen og Øvelse af Hukommelsen var Centrum i den hele Undervisning. Ludvig skriver selv senere til sin Fætter Moritz af Hessen Cassel om, hvorledes hans Fader i bogstavelig Forstand havde ladet Luthers Katekismus piske ind i ham. Allerede i sit tiende Aar havde han læst hele Biblen paa Tysk, og da han en Gang som Barn stod eftertænksom med Hænderne paa Ryggen og hans Moder spurgte ham, hvad han tænkte paa, svarede han:

„Paa den hellige Aand.“ Han blev ogsaa hele sit Liv igennem ved at være en stiv Lutheraner. Af Latin havde han allerede i sit fjerde Aar lært 300 Gloser udenad, og uden at blive nogen egentlig lærd Fyrste, som Moritz var — han blev endog beskyldt for at nære Uvilje mod *literati* —, saa drev han det dog saa vidt i gamle og nyere Sprog, som tidligere havde været temmelig forsømte ved det hessiske Hof, at han kort efter sin Regerings Tiltrædelse kunde skrive Prædikenerne i Kirken ned paa Fransk, Italiensk eller Spansk. 17 Aar gammel fik han Adgang til Kancelliet for at overvære Behandlingen af de der forefaldne Sager og lærte Justinians Institutioner udenad. Faderen mærkede den fremspirende Pragtløst hos Sønnen og søgte at holde den nede, strøg f. Eks. et Par Silkestrømper paa hans Garderoberegning med den Bemærkning, at sligt var for kostbart for hans Hus, og advarede ham for hans Fætter Moritzes Hofflv; men han maatte mistrøstigt klage over, at Ungdommen ingensteds længer ænsede de ældres Raad og Erfaring, da Sønnen i sit 18de Aar rejste til Italien med et stort Følge, alle pyntede med Guldsnore paa de gule Lædervamse. Faderens Død i 1596 kaldte ham snart tilbage.

Da Moritz nogle Aar senere havde indført Forandringer i reformert Retning ved det fælles Universitet i Marburg, klagede Ludvig paa en Landdag i Giessen 1605 over den Fare, hvori den hidtil herskende Religion „efter den uforandrede augsburgske Konfession“ stod, og forkyndte, at han vilde oprette et særligt fyrsteligt Gymnasium i Giessen som Modvægt. Forsamlingen voterede straks en Sum dertil foruden en Del Klosterindtægter og det Bidrag, der hidtil havde været ydet det teologiske Seminarium i Marburg. Gymnasiet

blomstrede hurtigt op, og det fjendtlige Forhold til Moritz bragte Ludvig paa det Ønske at ophøje det til et Universitet. Han drog til Prag, hvor han tyede til Kejsereus personlige Gunst — selv satte han sin Ære i sin Troskab mod Kejsereu og befalede før sin Død, at man skulde smykke hans Ligdragt med Indskriften *Deo & Casari fidelis*. Han opnaaede ogsaa et kejserligt Privilegium paa Oprettelsen af Universitetet, hvilket han indløste hos Kancelliet med 1030 Guldgylden. Bygninger bleve saa hurtigt som mulig opførte, Universitetet festlig indviet 7. Oktbr. 1607, og Landgreven skænkede det 40,000 Gylden og 9000 spanske Dalere tillige med det omtalte Klostergoods. Det fik snart sin botaniske Have og sit anatomiske Teater, forsynedes med Lærere i næsten alle nyere Sprog, og Disciple søgte til det saa langvejs fra som fra Danmark, Sverig, Kurland, Lifland, Böhmen og Østerrig. Landgrev Moritz protesterede mod Universitetet og forbød sine Undersaatter at studere ved det. Ogsaa en lærd Undervisningsanstalt for yngre, et Gymnasium eller Pædagogium, ved hvilket de kunde forberedes og modnes til Universitetslivet og Studierne, tænkte Ludvig i Slutningen af sit Liv, efter at Marburg igen var blevet Landsuniversitetets Sæde, paa at oprette i Darmstadt; men han døde forinden i 1626, og det blev en af Sønnen Georgs første Regerings-handlinger at gennemføre det Paalæg, i hvilket Faderen havde udtrykt sin sidste Vilje derom.

Til to af Professorerne ved sit unge Universitet, Christoph Helwig og Joachim Jungius, sendte Ludvig Ratkes Memorial, for at de nøje skulde prøve Grundlaget for hans Planer og yde ham Hjælp ved hans nyttige Foretagende i Frankfurt.

Ogsaa en anden Vej aabnede sig i imidlertid omtrent samtidig for Ratke.

VI.

Dorothea Maria af Sachsen Weimar.

Det var Enkehertuginde Dorothea Maria af Sachsen Weimar, som fulgte sin Slægtning Ludvig V.s Eksempel.

Der var Forhold nok, som gav hende særlig Interesse for Opdragelses- og Undervisningsvæsenet. Hendes Fader, Joachim Ernst af Anhalt, som var saa ivrig en Lutheraner, at han for at udelukke ethvert Pust af Calvinisme lod alle sine Præster og Lærere edelig og med Underskrift binde sig til en af ham selv affattet luthersk Trosbekendelse, havde gjort alt for hendes Opdragelse. Dens Frugter var en Række Egenskaber, der sammen med hendes naturlige Anlæg stemplede hende til Kvinde og Regentinde: Viljefasthed, Kærlighed til Orden, Raadsnarhed, Veltalenhed, Sans for Videnskab og Kunst, Jævnhed i Sæder, Huslighed og Tarvelighed, i Forening med Styrke i Følelsen.

Sin Mand, den tungsindige Johan III. af Sachsen Weimar, fødte hun 12 Børn, af hvilke hun efter hans Død havde otte Sønner at opdrage. Hun banlyste al fyrstelig Pragt og Magelighed fra dem, lod dem trods deres forskellige Aldre nøjes med ét Værelse til at undervises og muntre sig i og havde selv et vaagent Øje med deres Udvikling, deres Flid og Sædelighed. Friederich Hortleder, som lidt efter lidt var bleven den ledende Aand ved Hoffet i Weimar, havde rimeligvis

udkastet Planen til Prinsernes Undervisning; selv underviste han dem i Latin, Historie, Politik og Statsret. Gennem udvalgte Skriftsteder slog han Leveregler fast hos dem og knyttede dertil Sentenser af gamle romerske Digtere, der kunde lære dem at elske Fædrelandet og beundre det skønne i Døden for Fædrelandet. Han søgte at fylde dem med Tanken om Fyrstens høje Kald og med Sans for lovbegrundet Frihed og Ret, navnlig den Frihed, som den nedarvede Rigsforfatning gav de suveræne Smaa fyrster ligeoverfor Kejseren. Tapperhed, Mod, Udholdenhed vare Egenskaber, Landets vanskelige Forhold krævede af dets Fyrster, og som Opdragelsen lagde an paa at fremme ved alle Slags ridderlige Øvelser, men maaske ogsaa udviklede til en krigersk Hævnfølelse, der fik altfor god Næring i Tidsalderens lovløse Forhold.

Enkehertuginde overværede selv tit Undervisningen og lod Børnene aflægge Prøver paa deres Fremgang. Hun forsømte ikke Lejligheden til at levendegøre deres fyrstelige Huses Skæbne for dem, pegede paa det tyske Riges forvirrede Tilstand og minde dem om Betydningen af broderligt Sammenhold. En lignende kraftig Moderømhed nærede hun for Hertugdømmets Skolevæsen. Det var dengang saa slet som muligt; Tusender af Børn, siger en samtidig, løb om baade i Byerne og paa Landet og kunde hverken læse eller skrive, og de, som gik i Skole, lærte saa godt som intet. Undervisningens Unaturlighed og pedantiske Strængighed gjorde væsentlige Frugter af den umulige; selv de unge Prinser lede under de samme Mangler ved den. I disse Forhold vilde den kraftige og opvakte Fyrstinde selv gribe ind. Hun understøttede Lærere og Disciple, lod f. Eks. uddele Penge og Brød til fattige Skolebørn i Weimar og testamente-

rede 20,000 Gylden til Forbedring af Professorernes Løn ved Universitetet i Jena.

Da Ratkes Ry bredte sig, troede hun i ham at kunne finde en Frelser for sine fortabte Faar og vedblev til sin Død i 1617 at bevare sin Interesse for ham og tale hans Sag overfor hans Modstandere; en af de sidste Dage, hun levede, legerede hun 2000 Gylden til Lærere, som vilde følge hans Metode. Nu lod hun ham i 1612 komme til sig, tog selv tillige med flere andre Prinsesser Undervisning i Latin hos ham og gav d. 23de Januar 1613 nogle af Professorerne ved Jenas Universitet i Kommission at undersøge hans „Intention og Methodus“. Disse forhandlede i Erfurt om Sagen med de to Professorer fra Giessen og afgav den 11. Marts deres Beretning, undertegnet af Alb. Grauer, Joh. Maier og Balth. Walther. Skolevæsenet paa den Tid gøres til Genstand for den tidligere anførte skarpe Kritik. Om Ratkes Plan sige Jenenserne, at den „*propter facilitatem, jucunditatem et utilitatem*“ ikke var at forkaste, men meget mere at bifalde“; den modarbejder den altfor overvældende Mangfoldighed af samtidige Undervisningsæmner, den formindsker Antallet af de mange Timer, hvori man sædvanlig holdt Børnene fast og kun opnaaede at udmatte dem; den tager Ordet for ensartede Principper ved Gennemførelsen af Undervisningen; den betoner den stadige Gentagelse af det lærte og de skadelige Følger af den megen mekaniske Udenadslæren.

VII.

Christoph Helwig.

Til denne gunstige Dom sluttede nu ogsaa Helwig og Jungius sig. Og deres Ord havde Vægt.

Helwig var en Mand af europæisk Ry. Hans kronologiske, Oversigten lettende Sammenstillinger af de forskellige historiske Begivenheder og Epoker vandt Anklang baade i Tyskland og de omgivende Lande; men i hans Sprogstudier kulminerede hans alsidige Dannelse. Tidlig var han udviklet, og tidlig døde han. Allerede i sit 13de Aar var han moden til at ombytte Skolen i Frankfurt og sin Faders Privatundervisning med Universitetet i Marburg. I sit 14de Aar tog han Baccalaureusgraden og skrev en Komædie om Goliath i latinske og tyske Vers, Aaret efter en om Tobias i græske, og oversatte ved samme Tid Søndagsevangeliene paa Hebraisk. I sit 17de Aar holdt han en græsk Tale „om Sendelsen af den hellige Aand“, i sit 18de Aar blev han allerede Magister og fik Ret til at optræde som Privatdocent i Filologi og Filosofi. Da Landgrev Ludvig oprettede sit Gymnasium i Giessen, blev Helwig, 23 Aar gammel, ansat som Lærer i Græsk og Hebraisk derved, og efter at Gymnasiet var blevet et Universitet, blev han 1610 Professor i Teologi og nedlagde saa sin Lærerpost i Græsk. Hebraisk talte han som sit Modersmaal. Da Jødegaden i Frankfurt ved en Folkebevægelse var bleven plyndret og dens Beboere forjagne, fik Helwig paa Byraadets Andragende derom Ordre til at undersøge Jødernes Bøger for at se, om der ikke blandt dem fandtes noget, som kunde „være de kristne til Nytte og tjene til at omvende hine forstokkede Mennesker“.

Han benyttede sit Ophold i Frankfurt til at forøge sin Indsigt i hebraisk Sprog og rabbinsk Litteratur, „kigge Jøderne i Kortene“, som hans Svigersøn Balthasar Schupp siger. Ved sine daglige Samtaler og Disputer med nogle af de fornemste Jøder vandt han saadan Anseelse blandt dem, at der senere engang, da Teologen Coelestinus Mislenta fra Königsberg under Helwigs Forsæde holdt en hebraisk Disputation mod Jøderne, kom flere lærde Jøder til Giessen for at opponere paa Hebraisk mod de to Mænd.

Den grammatiske Side af Sprogene var Hovedgenstand for hans Interesse, og han var en Mester i at lære dem fra sig. Som Didaktiker havde han derfor ogsaa opnaaet et stort Navn. Den evangeliske Menighed i Augsburg, hvis Udsendinge 1614 under Tavshedsløfte vare blevne indviede i Ratkes Metode og havde opfordret ham til at komme til Augsburg for at forbedre deres Skolevæsen, henvendte sig saaledes desuden til Landgrev Ludvig og bad om at maatte laane Dr. Helvicus paa et Aar; de vilde have hans Hjælp til at indrette en Skole, hvorefter alle andre Skoler i Tyskland kunde blive reformerede. Fyrsten samtykkede, og Helwig drog derhen. Han brevvekslede om sine Planer med lærde i og udenfor Tyskland, med Mænd som Scaliger og Buxtorf; de gik ind paa hans Tanker, og Buxtorf skrev bl.a. til ham: „*Si tibi adessem, Helvice, lingerem pulverem pedum tuorum*“ (hvis jeg var hos dig, vilde jeg slikke dine Fødders Støv). Imidlertid mødte han ogsaa Modstand, og, skønt det fredsommeligste Menneske af Verden, maatte han kæmpe med Modstandere, som chikanerede og bagtalte ham. Filosofferne i Giessen gennemheglede ham, som om han „uden videre paaduttede den gamle Metode alt muligt Tyveri, Røveri og Kæltringevæsen“,

og sagde haanlig om ham, at han i Augsburg havde villet lave en Tragt, hvorigennem han vilde hælde Kunsten ind i Hovedet paa de unge, ligesom man i Høsttiden hælder Vin paa et Fad; og Teologen Dr. Affelmann i Rostock skrev til ham, at den, der ikke paa godt Westfalsk vilde lade sig hudstryge paa Bagen, den kunde aldrig blive til nogen lærd Mand. Det er Antydninger nok til at vise, at Helwigs Bestræbelser for at opstille en naturligere og mere tvangfri Undervisningsmetode var det, der vakte Anstød. Dag og Nat arbejdede han nu for at vise Verden, hvorledes hans Planer kunde virkeliggøres. Det lykkedes ham ogsaa at vende Stemningen: Studenterne følte, hvor store Fremskridt de skyldte hans Forelæsninger i Hebraisk, og samlede sig om ham; men han blev syg af Overanstængelse og døde 1617 i sit 36te Aar. Den almindelige Sorg over hans Død lagde sig for Dagen i et Kor af Sørgedigte fra mere end tyve Universiteter i Tyskland og Schweiz. I hans Gravskrift staar der som en Protest mod Angrebene paa ham: *Novæ didacticæ auctor et informator felicissimus*. Hans Enke udgav efter hans Død et Skrift af ham, en Universalgrammatik, i hvilken han opstiller de Regler for Undervisningen, han er naaet til under sin Arbejden med Ratkes Ideer, og som skulle gøre Didaktikken til „en organisk Kunst“, der kan anvendes paa hele Sprogundervisningen. Ogsaa han kræver Skolegang for hele Ungdommen og lægger Forældre og Lærere paa Hjerte at vække Børnenes Lærelyst ved „fagre Ord“ (*blandis verbis*) og Belønninger. I det hele skal Skolen være saaledes indrettet, at Disciplene kunne befinde sig vel i den: dens Lokale tiltrækkende, rummeligt og godt afdelt (*compitis instructus*), dens Undervisning, hvis daglige Udstrækning ikke maa overskride fire Timer, afbrudt

af en „ærlig Rekreation“, dens Læreres Optræden mild og retfærdig, saaledes at Disciplene komme til at elske og agte, ikke til at frygte og hade dem. Vel skal nemlig Disciplinen hævdes, men al Voldsomhed — lige saa vel som al Kedsommelighed — undgaas; Prygl maa kun anvendes i moralsk Øjemed, ikke i Studiernes Tjeneste. Her skal Maalet naas ved en passende Fordeling af Undervisningsstoffet, saa at hver Klasse samler sig om sit Fag og én Ting læres ad Gangen, men saa ogsaa efter først at være forstaaet gentages, indtil den sidder urokkelig fast; hver Dag skal en Time anvendes til at repetere, hvad der er læst i den foregaaende Klasse. Hvad Tilegnelsen angaar, gør han saa fine psykologiske Bemærkninger som den, at den første Forestilling, man giver Disciplen om en Ting, altid maa være nøjagtig, eller den, at man aldrig maa lære Børn noget, de bag efter skulle glemme, og han slutter sig ganske til Ratke baade i, at Kendskab til Tingen selv maa gaa forud for Kendskab til Reglen derom — derfor skal et fremmed Sprog ikke læres gennem grammatiske Regler, men gennem praktisk Læsning af Forfattere, afpassede efter Disciplenes Tarv —, og i, at enhver Ting skal læres igennem noget i Forvejen bekendt, — derfor skal alt først læres i Modersmaalet og de samme grammatiske Kunstord gennemføres ved hele Sprogundervisningen. Den til det tyske Sprog helligede Afdeling af Bogen er, som Forordet siger, udarbejdet efter Landgrev Ludvig V. af Hessens „naadige Befaling og Anordning“ og har, i Følge Guhrauer, Fortjenesten af at være det første Forsøg paa at give de grammatiske Begreber helt igennem tyske Navne.

VII.

Joachim Jungius.

Joachim Jungius var en Mand, der fra Højdepunktet af sin Tids filosofiske Dannelse pegede ud over den paa Fremtidens Opgaver og Løsninger, i Lighed med sine store samtidige, Grundlæggerne af den moderne Videnskab, Mænd som Bacon, Galilei eller Descartes. En af Leibnitzes Korrespondenter, den hamburgske Professor Heinr. Sivers, skriver til ham om Jungius: „Han er i Sandhed en ægte Filosof og ligesom et Forraadskammer af alt, hvad der kan vides.“ Og Leibnitz selv stillede ham saa højt, at han ved Omtalen af et filosofisk Problems Løsning udbryder: „Tre Mænd er der, som det undrer mig ikke ere naaede saa vidt: Aristoteles, Joachim Jungius og Renatus Cartesius. . Joachim Jungius fra Lübeck er en Mand, der kun er lidet bekendt endog i selve Tyskland; men saa stor var hans Dømmekraft og saa rummelig hans Opfattelsesevne, at jeg tvivler paa, der er nogen dødelig, af hvem man med større Ret havde kunnet vente den store Genfødelse af Videnskaben, hvis den Mand enten havde været kendt eller havde faaet Hjælp.“ Igennem Comenius og Samuel Hartlieb, en i London bosat tysk Læge, der efter en ikke ubetydelig Maalestok var et aandeligt Forbindelsesled mellem tyske og engelske Videnskabsmænd, naaede Jungiuses Ry ogsaa til England. 1670 tilbød saaledes det ti Aar i Forvejen stiftede kgl. Videnskabernes Selskab i London at bestride Omkostningerne ved Udgivelsen af den 1657 afdøde Filosofs Skrifter, hvad enten den skulde finde Sted i Tyskland eller i London, en Plan, som dog ikke blev til noget.

Et halvt Aarhundrede igennem havde Jungius udfoldet en umaadelig Flid paa de forskelligste af Granskingens Omraader. Han havde f. Eks. givet sig af med Logik, Matematik, Naturvidenskab, Medicin, Sprogvidenskab og Harmonilære. Men med sine strænge Fordringer til den videnskabelige Fremstilling var han sjælden naaet saa vidt, at han følte sig kaldet til at lade Resultaterne af sine Undersøgelser se Dagens Lys i udarbejdede litterære Arbejder. Hvad han under sin Læsning eller sine lagttagelser af en Ting fandt mærkværdigt i en eller anden Retning, skrev han op paa et Blad for sig under en passende Overskrift, samlede efterhaanden saadanne beslægtede Smaastykker i et Hæfte med fælles Titel og bandt senere disse Hæfter sammen til hele Pakker, af hvilke der efter hans Død fandtes 360. Største Delen af sin efterladte Formue satte han ud som Stipendier for unge Videnskabsmænd, bl. a. for at disse efterhaanden skulde ordne og redigere hans efterladte Manuskripter. Men kun en ringe Del deraf blev udgivet; det meste og værdifuldeste gik ved en Ildebrand 1691 op i Luer.

Matematikken var den aandelige Magt, som havde forløst Jungius fra den skolastiske Filosofi, hvori han var opdragen, og allerede 1609 var han, kun 22 Aar gammel, bleven Professor deri ved det nyoprettede Universitet i Giessen. Da han en Snes Aar efter blev Rektor for et Gymnasium og dermed slog ind paa sit Livs Hovedvirksomhed, valgte han Matematikkens pædagogiske Betydning til Tekst for sin Tiltrædelsestale. „Hvem der, takket være hans gode Stjerne,“ siger han deri, „vender sin Forstand, mens den endnu er frisk, d. v. s. endnu ikke er forud indtaget af dogmatiske Meninger, til den rene Matematik og navnlig til dens

ejendommelige Fremstillingsmaade, han vil legende faa lært hine ganske vist ringe Elementer, men dog Elementer til store Ting, enten apodiktisk, hvis han er mere skarpsindig, eller empirisk, hvis han er mere sløv af Natur, og derved blive stadig bedre skikket til, ved en dygtig Lærers Haand, at gøre sig Forstandens Væsen klart, for saa vidt som man aldrig skrider grundig og sikkert frem, medmindre det sker langsomt og trinvis, fra det smaa til det store, fra det lettere til det vanskelige, fra det simple til det sammensatte, endelig fra talbegrænsede Udgangspunkter, gennem talbegrænsede Mellembegreber, til talbegrænsede Endemaal. Og deraf høste Disciplene den betydningsfulde Frugt, at de, naar de komme i Lav med andre Videnskaber af højere Rang, ofte se tilbage til den geometriske Undervisning som til et Mønster, at de saa meget som muligt søge at naa dens tydelige Klarhed og grundige Vished, forstaa at adskille sandsynlige Bevisførelser fra apodiktiske og at danne Læresætninger i videnskabelig Orden ved at aflede de senere af de tidligere.“

Fra et saadant eksakt Standpunkt maatte Jungius nødvendigvis vende sig kritisk mod Skolastikerne, som han med bidende Ironi kalder Folk, der se fornemt og fortrædelig ned paa slige Bagateller som Punkter, Linjer, Vinkler, Paralleler, Centra o. s. v., efter at deres Forstand først er bleven fyldt med saa ophøjede Genstande som *quinta coeli essentia*, *materia sublunarium aeterna*, *intelligentiae orbium motrices*, *occultae qualitates* o. l.

En Mand, der i Matematikken væsentlig saa' en Skole for Tænkningen, maatte have en naturlig Respekt for Logikken som Videnskab, og det eneste større videnskabelige Arbejde af Jungius, der udkom i hans levende Live, var ogsaa en Logik, hans Rektorvirksom-

hed affødte. „Logikken“, siger han, „spredte i høj Grad vor Aands Taage, skærper Dømmekraften, leder os til Indsigt i det sande ved ligesom at lyse for os med sin Fakkelt og løfter endelig den bedste Del af os, Fornuften og Erkendelsesevnen (*intelligentia*), til Fuldkommenhedens højeste Tinde.“ Hans Bog har ogsaa ført den videnskabelige Logik videre end hans Samtids øvrige Lærebøger deri, f. Eks. hvad Læren om Begreber, Domme og Slutninger og navnlig hvad Metodelæren angaar. Da den var udkommen, omtalte bl. a. Comenius den med Beundring og saa' i den som i Bacons Organon et af Redskaberne til Virkeliggørelsen af sine store „pansofiske“ Fremtidstanker.

Man kan i Virkeligheden være fristet til som Comenius at nævne Bacon og Jungius i samme Aandedræt; der er noget beslægtet i den Stilling, hver af dem indtager i sit Fædrelands Aandsliv.

Ligeoverfor den klassiske Oldtid er det Jungiuses Mening, „at det snarere er os, der bør være de gamle; dem, som har levet i forrige Tider, er det jo, hvis Barndom, om jeg saa maa sige, vi nyde godt af. Vor Videnskab bør sammenlignes med en Flod, dannet baade af de gamles og de nyeres lagttagelser ligesom af Bække. Hvis vi har modtaget noget fra de gamle i raat, forvirret og tvivlsom Skikkelse, saa er det vor Opgave at forædle, udrede og stadfæste det.“ Han er ikke betagen af Oldtiden, om han end i Grækernes Sprog og Litteratur saa' et blivende Udgangspunkt for sand Dannelse og selv var anerkendt af sin Samtid som en dygtig Græker; og det humanistisk oratoriske Dannelsesideal havde tabt sin Glans for ham. Allerede som attenaarig Yngling tager han Afsked med sin

Fødebys Gymnasium i en latinsk Tale „imod den oratoriske Kunst og for den sande og sunde Veltalenhed“. De klassiske Frasers Fernis forsmaaede han og gik selv som Forfatter til den modsatte Yderlighed, saa hans Stil blev tør og glansløs.

Aristoteles, der Middelalderen igennem næsten havde været tilbedt som en Kirkefader, men hvis ubetingede Autoritet Franskmanden Petrus Ramus i det sekstende Aarhundrede med saa stor Voldsomhed havde rokket ved, ydede Jungius, som allerede i sin Skoletid havde holdt Forelæsninger over Ramus for sine Kammerater, en sund kritisk Anerkendelse. „Den, der sætter Aristoteleses Autoritet over Fornuften og Erfaringen, følger ikke længer filosofiske Principper,“ siger han. Og det indpræntede han stadig i sine Disciple, at de, der udelukkende filosoferede paa Grundlag af Aristoteleses Ord, snarere vare Filosoffortolkere end selv Filosofer.

Der var en personlig og videnskabelig Frihedstrang, en ligevægtig Mandighed, i Jungius, der gjorde det umuligt for ham at lænkebinde sig under en Autoritet. Ikke for intet havde han henlevet sin Barndoms og første Ungdoms Aar i Lübeck, den fri Hansestad og Hanseforbundets Hoved; et aldrig svigtende frit Blik paa Livet havde været hans Fødebys Vuggegave til ham. Et omflakkende Ungdomsliv i Videnskabens Tjeneste, saaledes som det var Tidsalderen egent, havde bidraget til at udvikle hans Uafhængighedsfølelse. Før han til Slutning havner i Hamburg for at ligge for Anker der som Skolemand de sidste 28 Aar af sit Liv, havde han i Løbet af 22 Aar først studeret i Rostock og Giessen, saa været Professor i Matematik det sidste Sted, var saa optraadt som Deltager i den ratkeske Skolebevægelse

sammen med Helwig i Frankfurt, Weimar og Augsburg, havde derpaa studeret Naturvidenskab og Medicin i Rostock og Padua, den Gang et levende Midtpunkt for det Slags Studier, var bleven matematisk Professor i Rostock og havde grundlagt et videnskabeligt Selskab dér, *societas ereunetica*, det første fri videnskabelige Akademi ikke blot i Tyskland, men i hele Nordeuropa, var saa bleven kaldet som Professor i Medicin til Helmstädt, havde, fordreven af Krig og Pest, praktiseret som Læge i Braunschweig og var endelig vendt tilbage til Rostock som Professor i Matematik. Sit Professorat i Giessen havde han nedlagt efter faa Aars Forløb for uafhængig at kunne hengive sig til sine videnskabelige Interesser. Som Rektor ved Gymnasiet i Hamburg nærede han stadig Bekymring for, at han ved altfor megen Undervisning „skulde blive bortdraget fra at iagttage og kommentere“, og frasagde sig efter en halv Snes Aars Forløb af lignende Grunde det andet Rektorat, han samtidig havde overtaget i Hamburg, tillige, fordi Skolen stod i en for ham utaalelig Afhængighed af Gejstligheden, mod hvis Indgreb i hans personlige Liv han forgæves havde paaberaabt sig sin „kristelige Frihed“. Lige saa stærkt hævdede han den pædagogiske Frihed. Al mekanisk frembragt Enhed i Disciplin eller Lære var ham imod. Den enkelte Lærer skulde frit have Lov til at lægge al sin Ejendommelighed som Lod i Vægtskaalen, og i alt Fald paa Gymnasier og Universiteter, hvor Ungdommen allerede kan bruge sin egen Dømmekraft og svømme uden Sele, stod det for ham ikke blot som uskadeligt, men tit som i højeste Grad gavnligt, om de modstridende Opfattelser aabent bleve forfægtede. *Dic aliquid contra, ut duo simus* (sig mig

dog lidt imod, for at vi kunne være to), som en Taler en Gang sagde til sin Klient, det er Ord, som ganske særlig kunne anvendes paa de offentlige Lærere i Videnskaber og Kunster. Med Sandheden gaar det som med Ildgnisten, der springer frem, naar Flintestene støde sammen. Derfor ansér Jungius Disputatser for en vis Indretning, vel at mærke, naar de ikke udelukkende holde sig til almindelige Meninger, som hundrede Gange ere drøvtyggede; og derfor priser han den Skik ved de italienske Universiteter, at hver Professor havde én eller undertiden to saakaldte Konkurrenter, saa de i samme Time læste offentlig over samme Æmne og uden nogen fjendtlig Lidenskab overfor hinanden ikke blot opstillede forskellige, ofte modsatte Meninger derom i deres Høresale, men ogsaa udbredte dem i deres Skrifter. Det Formaal, han som Skolemand havde for Øje, var, i Overensstemmelse med denne hans Opfattelse, Udviklingen af „filosofisk Frihed“ hos sine Disciple, ikke blot overfor andres, men ogsaa overfor hans egen Autoritet, og Aristotelikerne bebrejdede han den „filosofiske Trældom“, hvori de holdt deres Tilhængere. Man har endnu henved tredive Disputatser, som ere holdte af Disciple ved Hamburgs Gymnasium under Jungiuses Forsæde. I en af disse, som er forsvaret i Maj 1638, hedder det i Indledningen: „Ofte er det af vor udmærkede og navnkundige Hr. Præses indpræntet os, at det ikke har ligget i hans Plan at stifte nogen ny Sekt i Filosofien eller binde nogen som helst til hans Meninger, men derimod har han arbejdet paa, at hans Tilhørere, seende bort fra al menneskelig Autoritet, kunde vende sig til at søge Sandheden ud fra de to faste Udgangspunkter Fornuft og Erfaring.“

Til „Naturens store Bog“ henviste han derfor stadig sine Disciple og mente dermed, at de skulde gøre flittige og nøjagtige Iagttagelser. Selv viste han dem Vejen. Allerede i Rostock, hvor han tredive Aar gammel havde begyndt at studere Medicin, havde han paa egen Bekostning anlagt sig en botanisk Have, den Gang en Sjældenhed, og som Rektor grundlagde han en Samling af naturhistoriske Genstande, skrev f. Eks. paa anden Haand til Norge efter Mineralier, og lod sine Disciple samle baade vildtvoksende og dyrkede Planter, hvis Ejendommeligheder han saa i private Forelæsninger forklarede for dem. Derfor har det ogsaa kunnet siges om ham: „Jungenius kan betragtes som den videnskabelige Botaniks Skaber; ti det er ham, man skylder den Terminologi, Linnée senere har bragt til saa høj en Grad af Fuldkommenhed.“ Netop ved sine Naturiagttagelser viser han sig efter Leibnitzes Mening som en ægte Filosof; „thi“, siger Leibnitz, „Filosofferne sanse tit ikke andet, end hvad ogsaa andre have sanset; men de gøre det med Opmærksomhed, medens de andre gaa skodesløst hen derover. Saaledes har Joachim Jungius i Hamburg som en virkelig Filosof iagttaget overordentlig mange Insektarter, som uden Tvivl mange Mennesker havde set, men som alle før den Tid vare gaaede forbi og havde traadt paa; har dernæst samlet dem, ordnet dem, sammenlignet dem og givet dem nye Navne i Kraft af denne Sammenligning“. Goethe fik i Slutningen af sit Liv stor Interesse for Jungius, hvem han — som han senere opdagede, med Urette — havde set nævnet som sin Forgænger i Læren om Planternes Metamorfose. Han efterlod sig en ufuldendt Afhandling om „sin gamle Jungius“. Heri omtaler ogsaa han især dennes Skil-

dringer af Insekternes Liv med Sympati: „Hans Bog derom, som udkom 1691 under Titlen *Historia Vermium*, bestaar af lutter enkelte Bemærkninger, forsynede med Betegnelse af Dag, Time, oftere ogsaa Aar, helt igennem skrevne i en rolig beskuende Naturvens elskværdige Aand, som i Følelsen af, at en saadan grænseløs Masse ikke er til at ordne, uafbrudt sysler med Genstanden hele sit Liv igennem uden at tænke paa at afslutte den.“

Jungius vakte en blivende Interesse for Naturen hos sine Disciple; de lagde sig saadanne Ord af ham paa Hjærte, i hvilke hans glade Syslen med den ham omgivende Natur fik sit Udtryk: „De, hvem Lykken ikke forunder at stille deres Kundskabstørst ved lagttagelsen af store Dyr, vil ogsaa i de Smaaskabninger, som alle Vegne gratis kommer dem i Møde, finde noget at beundre.“ Rundt om fra forskellige Steder i Europa sendte tidligere Disciple ham Planter, Frø, Forsteninger, én Svibler fra Holland, én Rav fra Königsberg, én Oplysninger om Bjærgværkerne i Harzen, en anden om Gruberne i Sachsen. Det maatte udvikle Trangen til grundig lagttagelse af Naturen, naar man som han slog fast, at „den fysiske Erkendelsesmaade bestod i, ikke at bringe Fænomenerne til at stemme med forudfattede Meninger, men Hypoteserne til at stemme med Fænomenerne“.

Fra en Naturvidenskab, der byggede paa et ædru Kendskab til den „Naturens Bog, der hverken er falsk (*lubricus*) eller kan forfalskes,“ mente han ogsaa, at Filosofiens Forbedring maatte udgaa. Som Guhrauer siger: „Hos Jungius faar den sande Videnskab og objektive Erkendelse det endeliges Omraade anvist, baade hvad Naturen og Selvbevidstheden angaar; en Videnskab om det uendelige og ubetingede, for saa vidt som

det overspringer al Erfaring, gives der ikke paa den jungiusske Logiks Enemærker."

At han har forstaaet at gennemtrænge sine Disciple med sin Aand og udvikle deres Evner, det viser den Anseelse, „Jungianerne“ rundt om ved Universiteterne nød. Fra Wittenberg skriver saaledes Joh. Hoge 1642 til sin gamle Rektor: „Der bliver os en ganske særlig Højagtelse til Del, efter en Maalestok, som just ikke falder i andres Lod. Der bliver næppe holdt noget Privatkollegium, hvor vi ikke blive anmodede om at skrive vort Navn med under og skænke det vor Interesse.“ Og en anden af hans Disciple, Joh. Blom, siger i et Brev til ham fra det følgende Aar, at det var lige saa stor en Berømmelse for én at have nydt den store Jungiuses Vejledning, som det i gamle Dage var en Anbefaling for Læger at have studeret i Alexandria. Deres Taknemmelighed mod ham og Stolthed over at bære Navn af hans Disciple udtaler sig derfor ogsaa i næsten alle deres Breve til ham.

Det havde været under vanskelige Forhold, at han havde overtaget det dobbelte Embede som Rektor ved Johanneum og ved Gymnasiet i Hamburg. Johanneum var en af Bugenhagen i 1529 stiftet lærd Skole, som hurtig vandt sig en Plads selv i en Mand som Melancthons Anerkendelse og næsten et helt Aarhundrede holdt sig i en blomstrende Tilstand, saa at den f. Eks. endnu i 1603 talte 1100 Elever. Men snart derpaa forfaldt den, og de mere velhavende Borgere sendte deres Børn til andre Byer, navnlig Bremen og Stade. For at raade Bod herpaa besluttedes det 1611 at reformere Johanneum og, skønt under Modstand fra mange Sider, at oprette et Gymnasium, hvis Virksomhed skulde nærme sig til et Universitets og udvikle de unge Men-

nesker ved at forbinde akademisk Frihed med et Liv under Forældres Øjne. Imidlertid varede det en Tid, inden den ny Anstalt vandt Fasthed: Gejstlighedens næsten ubegrænsede Overopsyn ikke blot med Lærernes pædagogiske Færd, men ogsaa med deres personlige Liv, bidrog sit til at bringe Splittelse og Forstyrrelse i Undervisningen, og Jungiuses Ven, Syndicus Garmers, skriver til ham 1. Novbr. 1626: „I de døde eller bortdragende Professorers Sted bliver der ingen nye valgt, og vort Gymnasium synes mig at skulle til at opgive Aanden og kun at vente paa en anstændig Begravelse.“ Da var det, at Jungius 19. Marts 1629 blev indsat til Rektor ved de to Skoler, af hvilke han til sin Død i 1657 vedblev at styre Gymnasiet. Johanneum fik 1634 en ny Skoleordning, udvidet 1644; dens Grundtræk er vistnok Jungiuses Værk. Det ligner ham, der som Lærer forstod at levendegøre abstrakte Æmner ved en ofte aandrig Anskuelighed, at protestere mod altfor megen Diktat og henvise til en Forklaring ved Eksempler og korte Bemærkninger. Det kunde ogsaa ligne ham, som saa skarpt kritiserede Tilstanden i de usle Privatskoler, der som en tit af uværdige Personer eksploiteret Industri vare blomstrede op under de offentlige Skolers Forfald, at drage Huslærervirksomheden ind under offentlig Kontrol, uagtet Hamburgs Borgere nødig vilde finde sig i, at Rektor og Konrektor ved Johanneum eller Gymnasiet som Tilsynsmænd skulde have fri Adgang til deres Huse. I en 1636 holdt offentlig Skoletale lægger Jungius sine pædagogiske Hovedtanker for Dagen. Den Splid, Skolen havde lidt under, maatte naturlig fremkalde Tanken om Enighedens Betydning, og hvor stor en Vægt han end lægger paa den enkelte Lærers personlige Ejendommelighed, saa betoner han ikke mindre

Enighed, særlig i tre Ting, af hvilke ingen kan savnes, naar de andre skulle bestaa: Lære (*doctrina*), Undervisningsmaade (*docendi modus*) og Disciplin (*disciplina*). Den ene Lærers Arbejde skal Trin for Trin bane Vej for den anden og næstes; derved føres Forstanden let og umærkelig fra det laveste til det højeste. Og ligesom han selv forstod at mildne Undervisningens Stræng-
 hed ved at udbrede en glad og frejdig Stemning over den, saaledes hævder han paa Tugtens Omraade den rette forenede Anvendelse af Tømme og Spore.

De Ungdomsaar, i hvilke han, fri for enhver offentlig Ansættelse, havde kastet sig ind i den pædagogiske Bølgegang, Ratkes Reformbevægelse vakte, havde været et betydningsfuldt Forspil for hans senere Virksomhed som Skolemand.

IX.

Helwigs og Jungiuses Beretning om Ratkes Metode.

Ligesom Helwig havde han ved praktisk Samarbejde med Ratke, fra hvis Person de dog begge i Tidens Løb følte sig mere og mere stødt tilbage, og igennem Forhandlinger med Professorerne i Jena forberedt sig til den kritiske Vurdering af Reformatorens Metode, som Landgrev Ludvig havde krævet af sine to Professorer. Da Beretningen kom, var den vel skikket til ved sin ungdommelige Varme at vække en Begejstring for Sagen, som de ni forskellige Tryk, man kender af Skriftet, ogsaa vidne om. Ratkes store Løfter om at lære enhver et Sprog paa et halvt eller højest et helt Aar med tre fire Timers Undervisning daglig lyses i

Kuld og Køn. Hans Protest mod Latinen, der „herskede over de andre Sprog og Kunster som en Tyran“, støttes. Man staar sikkert overfor en Ytring af Jungiuses Frihedsfølelse, naar Metoden roses for at have gengivet Sprog, Kunster og Videnskaber „deres naturlige Frihed“, ligesom man i Misbilligelsen af den herskende Undervisningsudmarvende Grammatikøvelser staar overfor et Træk af den samme realistiske Aand, der omtrent 30 Aar senere lod ham skrive til en af sine Disciple: „Jo mere et ungt Menneske kommer ind i *scientias*, des fortrædeligere bliver *grammatica* ham; ti det er en uvigtig Ting.“ I Modsætning til Latinen betones Modersmaalets Betydning: „Det har ikke mindre end de andre [Sprog] sine særlige Egenskaber, sin Rigtighed, Fuldkommenhed og Pyntelighed, som vi Tyske billigvis skulde tage Hensyn til og ikke saa længe lade vort medfødte Modersmaals Skatte ligge nedgravne. Tilmed er det ogsaa den rene Sandhed, at alle Kunster og Videnskaber ville kunne læres og udbredes meget lettere, bekvemmere, rigtigere, fuldkomnere og udførligere i det tyske Sprog, end det nogen Sinde er sket i det græske, latinske eller arabiske Sprog.“ Og ligesom de to Forfattere love at gøre deres til at føre den hele vigtige Samfundssag igennem, saaledes slaa de med en Klarhed, der endnu ikke har tabt sin indtrængende Kraft, den Sætning fast, at Undervisningen er en Kunst, der baade kræver særlige Evner og særlig Uddannelse. De sige: „Paa det at Forskellen mellem den gamle og denne ny Maade at undervise paa kan tydeliggøres saa meget des klarligere, saa er der fremfor alt at mærke, at den, der vil undervise en anden, ikke har nok i grundig og færdig at kunne det Sprog, den Kunst eller den Videnskab, som han agter at lære fra sig; men

ogsaa dette hører til, at han forstaar, hvorledes han mest passende kan foredrage sligt og indplante det i sine Elever. Lige saa lidt er det nok, at nogen af Naturen har bedre Gave til at undervise og gøre Forskel [unterscheiden] end en anden; thi vel gør Naturen meget; men naar Kunsten kommer til, saa kan Naturen forrette sin Virkning meget sikrere, vissere og fuldkomnere. Derfor er det nødvendigt, at der findes en særlig Kunst, hvorefter enhver, der vil undervise, kan rette sig og styre, for at han ikke skal øve sit Lærerembed efter det blotte Forgodtbefindende eller Skøn eller ogsaa alene efter sin medfødte Kløgt (discretion), men i Overensstemmelse med Undervisningskunsten, ligesom den, der vil tale ret, har at rette sig efter Talekunsten, den, der vil synge ret, efter Sangkunsten. Og ihvorvel Fornuftkunsten (Logica) i dette Tilfælde kan nytte meget, saa gaar den dog ikke videre end til at lede og styre Fornuften saaledes, at den ikke lettelig kan fejle i sine Tanker. Naar man skal undervise en anden rigtig godt, saa giver Fornuftkunsten egentlig talt ingen Anvisning dertil og er heller ikke opfunden dertil; men der udkræves en særlig Undervisningskunst dertil, som dog deri er Fornuftkunsten noget lig, at Brugen af begge almindeligvis gaar igennem alle Sprog, Kunster og Videnskaber.“ Det er, som om man hører Jungiuses klare Stemme igennem denne skarpe, logiske Trækken Grænse.

For at give deres Ord endnu større Eftertryk udgave Helwig og Jungius Aaret efter, 1614, en „Nachbericht von der neuen Lehrkunst Wolfgangi Ratichii“, som de indledede med Luthers i 1524 skrevne varme og alvorsfulde Formaning til Borgmestrene og Raadsherrerne i alle Tysklands Byer om Oprettelsen af kriste-

lige Skoler. Luthers kæernesunde Stil afspejler sig ogsaa i den 90 Aar yngre Efterskrift, der paalægger „Øvrighederne at drage sig til Minde, at de ere til for Undersaatternes Skyld og ikke Undersaatterne for deres Skyld og desaarsag for Guds Skyld ere pligtige til med fuld Troskab og Alvor at søge den hele Menigheds Bedring og Tarv i ydre og indre, timelige og evige Goder“. Luther havde sagt i sit Skrift: „Selv om der ikke var nogen Sjæl, og man slet ikke for Skriftens og Guds Skyld trængte til Skoler og Sprog, saa var dog alene den Aarsag nok til alle Vegne at oprette de allerbedste Skoler baade for Drengene og Piger, at Verden ogsaa for at bevare sin verdslige Stilling i det ydre behøver rigtig duelige Mænd og Kvinder.“ I samme Aand hedder det i Efterskriften, at naar Samfundet lider af mange Haande Brøst, saa „ligger Sygdommens Udspring i Skolerne; i Skolerne maa Lægedommen søges. Ellers handler du som en uerfaren Læge, der vil helbrede Sygdommens Symptomer og lader Sygdommen selv uantastet“.

Intet Under, at en ung, modtagelig Sjæl som Comenius kunde blive vakt til Begejstring for en saa klart tegnet og saa varmt forfægtet Opgave! I ham skulde de Spirer, der vare lagte, vokse op til deres fulde Blomstring.

Førte end Ratkes Uro og Voldsomhed det med sig, at hans Skib løb paa Grund, hver Gang han troede at skulle bringe det i Havn, og faldt end hans højt klingende Tilbud om en Reform i det hele tyske Riges Tilstand til Jorden, da det skulde virkeliggøres i praktiske Institutioner, saa er dog ogsaa det en Fortjeneste at have sat Ideer i Omløb, til hvilke en frugtbar og dybtgaaende Drøftelse kunde knytte sig. At Ratkes Optræden har kunnet gribe og befrugte de mest fremragende Aander i hans

Samtid, er en Kendsgerning, der kaster et forsonende Lys paa hans egen Skikkelse.

X.

Kirkelige Forhold i Pfalz.

Fra Herborn begav Comenius sig i 1613 til Heidelberg, Hoved- og Residensstaden i Kurfyrstendømmet Pfalz. Dens blomstrende Universitet, for hvis oprindelige Ordning som et *studium generale* (det daværende Navn paa et Universitet) Parises berømte Højskole havde været Mønstret, var kun et Par Aar yngre end Wiens, det ældste i Tyskland; deres Oprettelse i Slutningen af det 14de Aarhundrede havde indledet Videnkabernes Genfødselse nord for Alperne; det var Universitetet, der havde gjort Heidelberg til en By i egentlig Forstand, og snart efter sin Oprettelse kunde Heidelbergs Universitet sættes ved Siden af Parises. I 1518 havde Luther, et halvt Aar efter at han havde opslaaet sine Teses paa Kirkeporten i Wittenberg, været i Heidelberg som Augustinermunk og dér indtaget Forsædet ved en offentlig Disputats i Augustinerklostret den 26de April. Om Naaden, Retfærdiggørelsen, Troen og Gerningerne havde han opstillet 40 Teses, og „baade Sagen og Personen satte Sindene i Bevægelse; Folk af alle Stænder, Munke og Hofmænd, Professorer og studerende, toge Del i den teologiske Vædekamp; ogsaa Teologer, der senere findes blandt Forkæmperne for den nye Lære, vare tilstede som Tilhørere eller Deltagere. Opponerede Luthers Modstandere med Finhed og Smag, saa overtraf Wittenbergeren dem dog alle i dybtgaaende

Prøvelse og i sine Svares slaaende Korthed og Skarphed, og det Indtryk, Reformatorens forbigaaende Optræden gjorde, var af varig Virkning“. Efter at den lutherske Reformations Tanker i Stilhed vare voksede og havde bredt sig i den pfalziske Befolkning, forkyndte Pfalzgreve Otto Heinrich ved sin Regeringstiltrædelse 1556 den evangeliske Læres Indførelse og Afskaffelsen af de pavelige Vildfarelser, og den nye Ordning sluttede sig strængt til den uforandrede augsburgske Konfession. Otto Heinrich var ogsaa den, der for første Gang udstedte en almindelig Skoleordning for Pfalz (1556): „Ihvorvel Elementerne, som man giver de unge Børn i Skolen, kunde agtes for idel Barneværk, saa kan dog ingen naa til de rette, høje, nødtørftige og nyttige Kunster uden Børneelementerne, og hvor Fundamentet ikke ret er lagt, dér kan aldrig nogen god Bygning sættes derpaa.“ Før den Tid fandtes der ingen Skolelærere paa Landet eller i Landsbyerne. — Snart vandt imidlertid ogsaa Zwinglis friere teologiske Opfattelse Indpas; Modsætningen mellem Lutheranerne og Zwinglianerne blev stærkere og stærkere, og Mellempartiet, Melanchthons Tilhængere, sluttede sig, da Striden brød løs, sammen med de sidste. I Folket og i Kurfyrstens nærmeste Omgivelser, ved Universitetet og i Kirkeraadet vare de tre Grupper repræsenterede, og den lutherske Generalsuperintendent Hesshuses lidenskabelige Voldsomhed og fanatiske Forkættelsessyge gav Signalet til Sammenstød. Som en rasende tordnede han paa Prædikestolen, og Kirkerne genløde af vilde Skældsord. Kurfyst Frederik III vendte sig om Raad til Melanchthon, som foreslog en Trosformel, der i væsentlige Punkter nærmede sig den reformerte Lære. Men medens de teologiske Stridsskrifter hidsig krydsede hverandre,

droges Kurfyrsten efterhaanden helt over paa den kalvinske Side, og 1563 sagde han aabent sig og Pfalz løs fra Lutherdommen. Kirketjenesten ordnedes med reformert Simpelt og Prunkløshed, Bøn og Prædiken blev dens eneste Bestanddele, Altre og Krucifikser fjærnedes fra Kirker og Veje som „Afgudsværk“, Korkaaber og Messesærke uddeltes til de fattige, og Kurfyrsten overdrog to af sine betroede Mænd, Zach. Ursinus og Casp. Olevianus, at slaa de kalvinske Trosælrdomme fast i en Katekismus, den berømte Heidelbergerkatekismus, der har bevaret sin Livskraft til vore Dage. I stort og smaat lagde Frederiks kirkelige Iver sig for Dagen, Calvinismen var bleven den Livstænke, der beherskede den fromme, jævne og tarvelige Mand, „som med mange Regentdyder forenede næsten alle en Privatmands“; selv i alle Enkeltheder ledede han personlig Reformerne. Bibelen oversættes, Salmerne bearbejdes til kirkeligt Brug, Lærebøger affattes, Kirkeordninger udstedes, Synoder og Visitationer afholdes; endogsaa hans Politik udadtil er præget af samme Aand, og han er blandt de første, der undfange den, ogsaa hans Efterkommere besjælende, Tænke om et stort protestantisk Forbund, der skulde bryde Vej for Calvinismen i Stat og Kirke. Han strækker sin mægtige Haand ud over forfulgte Trosfæller, og Heidelberg blev Tilflugtsstedet for landflygtige Calvinister fra hele Europa; en udvalgt Skare af aandelige Stridsmænd var snart samlet ved dets Universitet og kæmpede ogsaa der, støttet af Kurfyrsten, det reformerte Lærebegreb igennem. Fortidens Skolastik afløstes af en friere videnskabelig Granskning. Schweizere, Nederlændere, Englændere, Polakker, Franskmand og Italienere strømmede til det eneste Universitet i Tyskland, der havde en strængt reformert

Karakter, og aldrig havde de studerendes Antal været saa stort.

XI.

Sapienskollegiet i Heidelberg.

Interessen for Undervisningsvæsenet gik i Arv hos de pfalziske Kurfyrster; det Kirke- og Klostergods, Frederik inddrog, anvendte han til bedste for Kirker, Skoler og Hospitaler, og 24,000 Gylden skød han aarlig til af sin egen Kasse for at hjælpe paa Skolerne. Nøjest knyttet til Universitetet stod Sapienskollegiet, som 1555, efter at alle Munkene vare dragne bort, var oprettet i det Augustinerkloster, hvori Luther havde ringet den nye Tid ind. Efter Stifterens Plan skulde det være en Fribolig for 60—70 fattige, men dygtige Ynglinge, som her skulde finde et Hjem, hvor de fik Kost, Klæder, Bøger og Sygepleje og hvor de gennem almindelige filosofiske og klassiske Studier skulde forberede sig til Studiet af Fagvidenskaberne. Der udnævntes straks tre Lærere til at bo sammen med dem for at undervise dem og føre Opsyn med dem, og, staar der i Statutbogen, „Alumnernes Arbejder skulle nøje afmaales efter hver enkelts Kræfter, da ikke alle have samme Forstand og Duelighed“. Først Frederik III bragte det saa vidt, at Kollegiet husede det fulde Antal Alumner, men forandrede det tillige 1561 fra en filosofisk Forskole, der var knyttet til Artist-Fakultetet (det filosofiske), til et af Kirkeraadet afhængigt teologisk Seminarium, hvis Foster-sønner „Ursinus, en Mand i sin blomstrende Alder med en fyrig, ildfuld Aand, en skarp og gennemtrængende Dømmekraft, en mangesidig og udsøgt Lærdom be-

sprængte med den himmelske Visdoms Dug" (Hottinger 1656). Sin højeste Glans naaede Kollegiet netop i de Aar, da Comenius opholdt sig i Heidelberg. De mest ansete Statsmænd holdt det for en Lykke og Ære at faa deres Sønner optagne deri.

XII.

Pædagogiet i Heidelberg.

De fra Sapienskollegiet fortrængte klassiske Studier fik imidlertid Oprejsning af Frederik. Den 25. April 1560 gav han Universitetet Ordre til i Forbindelse med Kirke-raadet at udkaste en Skoleplan, som ogsaa efter grundig og moden Overvejelse, ikke uden Rivninger mellem de to Myndigheder, saa Dagens Lys og godkendtes af Fyrsten. Den genfødte et 14 Aar i Forvejen paa Artist-Fakultetets Forslag oprettet, men senere hensygned og opløst Pædagogium eller Gymnasium, der nu med sine to Klasser og tre Lærere skulde danne en Forskole for Sapienskollegiet og Artist-Fakultetet. Udgifterne ansloges til 300 Gylden aarlig, af hvilke Universitetets Kasse skulde udrede Halvdelen og Kurfyrsten gav Løfte om den anden Halvdel. Skolen aabnedes den 28. Novbr. 1560, og straks den første Dag meldte der sig 60 Disciple, som hver maatte betale to Gylden aarlig i Skolepenge. For at faa dygtige Lærere tyede man for en stor Del til Udlændinge og gav en forholdsvis høj Løn, til enkelte 100—130 Gylden. I Løbet af faa Aar blomstrede Skolen ogsaa op og blev, efter en Tid lang at have været lukket paa Grund af Pest, aabnet paa ny den 10. Marts 1565. Paa Universitetets Døre læstes

Dagen i Forvejen følgende Opslag: „Siden vi have iagttaget, at Gud, vor Herre Jesu Kristi Fader, med den Mildhed, der er ham egen, har afvendt fra os den Syge og Smitte, der længe har holdt vor Skole lukket og tavs, saa have vi besluttet i Morgen at aabne den. Og ligesom vi holde for, at de, hvem den Opgave at undervise paaligger, ville gøre deres Pligt, saaledes have vi troet at burde paaminde dem, der ere her for at lære noget, om, at jo længer der har været Standsning i de offentlige Øvelser, med desto større Iver skulle de omfatte Skolen, og desto flittigere skulle de med den højeste Taknemmelighed søge den.“ Senere hen paa Aaret bestemte Kurfyrsten, at Indtægterne af den helige Mikaels Stiftelse i Sinsheim skulde indbetales i Pædagogiets Kasse, for at Lærerne og 40 Alumner kunde underholdes deraf. Kort før sin Død bekræftede han i sit Testamente denne sin Gave „for evige Tider uden Standsning, Hindring eller Afbræk“. Franciskanerklostret i Heidelberg, hvis tidligere Beboere som Franciskanerminoritter ved deres lydige og ydmyge Underordnelse under Stifterens strænge Regler havde dannet en Protest mod den øvrige Gejstligheds Hoffærdighed og Fylder, blev nu indrettet til Pædagogiet; dette udvidedes til seks Klasser, og den ældgamle Neckarskole blev forenet med det. Kirkeraadet og Universitets-senatet skulde i Fællesskab styre Anstalten, og Undervisningen gjorde man gratis for derved at besejre Privatskolerne, i hvilke der endnu undervistes i andre Troslærdomme end de reformerte. Der blev udarbejdet nye Love for Pædagogiet, som højtidelig oplæstes for Disciplene, og disse lærte Reglerne for deres Opførsel at kende i det Afsnit, der særlig omhandlede „de for alle Pædagogiets Disciple fælles Love“, som Fædre og

Værger før Optagelsen maatte love Forstanderen, at de vilde underordne sig under: Den, der bander, sværger eller paa anden Maade vanhelliger Guds Navn, som lyver for sin Lærer, ypper Kiv og stifter Sammenrottelse eller begaar noget andet, der strider mod de ti Bud, saa vel som den, der undlader at melde, hvem der har begaaet saadanne Uregelmæssigheder, skal ved Lydighed i at udstaa sin Straf paany styrke den Skoletugt, som han ved sin Trods eller Brøde har svækket. Øvrigheden, Kirkens Tjenere, Universitetets Professorer, sine Lærere, alle agtbare Mænd og Dannekvinder, sin Husvært og sine Forældre skal enhver bevise den skyldige Ære og Opmærksomhed, tale om dem med Respekt, adlyde deres Befalinger uden Knurren, beskedent finde sig i deres Irettesættelser og ikke modsige dem, men i Erkendelse af Guds Vilje og Raad, som giver hver sin at underordne sig under, lade sine Studier, sine Sæder, Lyster og Lidenskaber styres af sømmelig Tugt. Før Undervisningen begynder, og før man skilles, skal enhver for sit Vedkommende ærbødig fremsige sine Bønner; ved Undervisningen skulle alle tavst og opmærksomt høre paa Læreren og ikke forstyrre hverandre eller nægte hverandre Opfyldelsen af de nødvendige Pligter, derimod ikke skrive hverandres Stile eller ved Overhøringen hviske hverandre Lektien ind i Øret. Den, der slaas med en anden, klamres med ham eller hævner sig paa egen Haand; den, der sælger sine Ting uden Læreren Tilladelse eller bytter dem bort; den, der udskælder eller bagvasker en anden, saa vel som den, der i eller udenfor Skolen opfører sig frækt eller anstødelig, skal lide Straf i Forhold til sin Brøde. Fredag, Lørdag og Søndag skulle Disciplene i betimelig Tid samles paa Skolen for i Orden at blivo førte til Kirken

og senere tilbage igen; fra den anviste Plads skulle de høre opmærksomt paa Prædikenen, synge Salmerne sammen med Menigheden, svare ærbødig og tydelig ved Katekisationen og knæle under Bønnen. Baade hjemme og ude skulle de alle, paa nederste Klasse nær, under Straf tale Latin; i de tre øverste Klasser er der endog Straf for at tale det fordærvet eller ugrammatikalsk. De, paa hvem Tugten ikke hjælper, skulle udstødes af Pædagogiet, og de, som i Kraft af de offentlige Eksaminer anses for uskikkede til Studierne, skulle sendes hjem til deres Forældre. — Den strænge Tugt hævdedes særlig af Kirkeraadet, der snart tiltog sig saa godt som al Indflydelse over Anstalten og 1575 blev eneraadende. Det anklagede saaledes Andenlæreren Nathanael bl. a., „fordi han ikke vilde bruge Riset mod de unge“. Han anførte til sit Forsvar, „at han vel vidste, man maatte holde Tugt; men han havde ved Behandlingen af sine Disciple taget Hensyn til disses Alder. Der var Menne-sker iblandt paa 19 Aar, og at prygle dem vilde være ufornuftigt, unyttigt og hensynsløst; man kan jo ogsaa straffe med Ord“. Men trods Universitetets Forbøn blev han afskediget, ligesom en anden Lærer, Vitus Grave, der havde syndet mod den Bestemmelse, som forbød Lærerne at gaa ud om Aftenen efter Bordet uden Til-ladelse. I det hele var der i lang Tid hyppigt Lærerskifte, for en stor Del, fordi de fleste Lærere vare gejst-lige, der forlode Skolen, saa snart de kunde faa et Præstekald; men Skolen kom dog i en blomstrende Til-stand, og videbegærlige Ynglinge strømmede til den langvejs fra.

XIII.

Neckarskolen i Heidelberg.

Neckarskolen, der som Undervisningsanstalt var bleven forenet med Pædagogiet, var tillige en Velgørenhedsanstalt, i hvilken begavede og lærelystne Børn af fattige Forældre bleve opdragne og uddannede, i Følge Almisseforordningen af 1600 „*ordinarie* 36 Drenge, af hvilke 10 fra Byen, 14 fra det øvrige Pfalz og 12 fremmede“. Byraadet ydede Anstalten det fornødne Brænde og de fornødne Senge, Kurfyrsten gav Kosten, idet to af Disciplene to Gange om Dagen gik „til Hoffet for at hente Suppe, Kød, Grønt og Vin“; men især tjente Skoledisciplene deres Underhold „ved at synge paa Gaderne og til Lig“. To af dem skulde den hele Dag gaa om i Byens Gader med løftede Bøsser, to andre den halve Formiddag i Forstaden; de maatte ikke selv røre ved Almisserne eller „varme dem i Haanden“, den ringeste Uærlighed skulde straffes som Tyveri og vedkommende udstødes af Skolen. Endelig opbevaredes der paa Raadhuset en „Gudspenningebøsse“, hvori en vis Afgift ved Køb og Salg af Huse og Ejendomme blev lagt; en Tredjedel deraf tilfaldt i ældre Tider Neckarskolen.

Denne var bl. a. ogsaa bestemt til saa vidt muligt at tage sig af de omflakkende Skoledisciple, *scholares vagantes*, der i Følge en Aarhundreder gammel, allerede i det 13. Aarhundredes anden Halvdel af tyske Synoder forbudt Uvane sværmede om fra Skole til Skole, med Tilløb af bortflygtende Munke og andre Æventyrere, under Navn af „Bakkanter“ og „Skytter“. Skolens Personale betragtedes som et fast organiseret Lav med sine Mestre, Svende og Læredrenge; „Bakkanterne“,

de ældre, spillede Svendenes Rolle, og „Skytterne“ maatte som underdanige Læredrenge bøje sig under deres haarde og vilkaarlige Kommando og tigge for dem, hvis de ikke havde Forældre, der paa deres Vegne kunde affinde sig med de strænge Herrer. I Frederik III's Aar 1600 fornyede Almisseeordning for Kurpfalz findes i § XII følgende Bestemmelser: „Efterdi der somme Sinde drager til Skolen fattige Drenge, saa vel fremmede som indfødte, hvilke man billigen bør tage sig af, men andre under Disciples Maske alene lægge sig efter at tigge og forøde, derhos slaa sig til slet Selskab og skaffe Folk af med Penge og Brød, hvilket de sælge til dem, der måske Svin dermed, og ligge i Huller, hvor der kun anstiftes Utugt og megen Skidenfærdighed, saa skal herefter Sangen paa Gaderne (i hvilken Uorden de slette da skjule sig og løbe med iblandt) alle Vegne være afskaffet, og saa snart en fremmed Dreng kommer til et Sted og udgiver sig for Skolediscipel, skal samme paa Landet hjælpes bort med en Almisse, men i Byen, hvor han agter sig at blive, paa hvert Sted vises hen til en Skolemester, der straks skal erkyndige sig om hans Navn og Fædreland, saa og paa hvilke andre Steder han har været, og om han har været der flere Gange, og hvisaarsag han er kommen derfra; og skal han optegne saadant i sin ordentlige Protokol og Bog, som skal bero hos Skolarkerne paa hvert Sted, og hvor det befindes, at en slig omgaaes med rette Hensigter, da skal han, saa vidt muligt, hjælpes. Hvad vor Stad Heidelberg angaar, da er Neckarskolen til nærværende Tid oprettet dersteds og forsynet med nødvendigt Underhold.“ Indtil Sammensmeltningen med Pædagogiet var den øverste Ledelse af Skolen lagt i Hænderne paa Byens Borgmester og

Raad og fuldstændig uafhængig af Universitetet. Sin rigeste Blomstringstid havde den haft under Johannes Benzes Rektorat, en lærd retskyndig, der efter sin Bortgang fra Skolen i Aaret 1540 eller 1541 blev en fortrinlig og ubestikkelig Dommer i Worms; men tillige en praktisk Skolemand, der ikke alene personlig vaagede over Undervisningen i hver enkelt Klasse, men „ogsaa imellemstunder udsurgte Disciplene i al Fortrolighed, om Lærerne tilfredsstillede dem, og om de kunde følge disses Tale og Udtryksmaade, eftersom der i Skolen fandtes baade Schwabere, Frankere, Nederlændere og Disciple, der skreve sig fra andre Provinser og Egne“.

Som Neckarskolens anden Stifter kan Frederik III's Søn, den alvorlige og rolige Johan Kasimir, betragtes, der som Formynder for sin umyndige Brodersøn Frederik IV administrerede Pfalz 1583–92. Han var i religiøs Henseende — „standhaftig og oprigtig“, som hans Valgsprog lød, — sin Faders tro Søn, „hans aandelige Vaabendrager“, som han kaldte ham, medens Broderen Ludvig VI, som stræng Lutheraner havde vendt sig mod Faderens Bestræbelser med en saadan Iver, at Antallet af forjagne Præste- og Lærerfamilier under ham løb op til 600. 21. Decbr. 1587 udstedte Johan Kasimir en Ordning, i Kraft af hvilken Skolen uforstyrret virkede indtil Trediveaarskrigens Dage. Der foreligger endnu Love for Neckarskolens Alumner, der sandsynligvis skrive sig fra denne Tid. Heidelberger-Katekismussen skal som symbolsk Bog være bindende for alle og „paa det flittigste læres udenad i alle Klasser“; „den, der ikke bivaaner den [daglige Bøn, om Sommeren Kl. 5 om Morgen, om Vinteren Kl. 6, hele Aaret igennem Kl. 8 om Aftenen] eller sover den bort, skal bringes til Lydighed med Riset“; hver Morgen skal der endda,

for at vække Eleverne, bl. a. ringes med en Klokke, „saa længe som man kan være om at bede Troen“. Kl. 10 holdes der Middagsmaaltid, Kl. 6 Aftensmaaltid; tredje, fjerde og femte Klasses Disciple skulle dække Bordet og hver Onsdag og Lørdag Eftermiddag feje Gulvene; den nederste i hver Klasse bære Maden om; hvert enkelt Kammers Beboere selv holde dette rent og have Sengene redte inden Kl. 12 om Formiddagen. Et alvorligt Forbud mod — under Straf af Ris — at bade sig om Sommeren og glide, køre i Slæde eller kaste med Snebolde om Vinteren, viser, hvor lidet Legemets og Drengalderens Ret endnu var anerkendt. „Alle Haande yppige latinske og tyske Bøger, Malerier og Sange, alamodiske Klæder og Haar, hvorved Ungdommen kan hidses til Letfærdighed og Forargelse gives, skal det være Alumnerne alvorligen forbudt at have,“ „ligesom ogsaa Dolke, Stiletter og andre farlige Vaaben, hvad Navn de saa monne bære.“

XIV.

Universitetet i Heidelberg.

Dannede saaledes her en stræng Tugt i det daglige Liv Baggrunden for Undervisningen, saa gjaldt det samme om dem, der som Ynglinge studerede ved Universitetet. Da Universiteterne opstode, for en Del som en historisk Fortsættelse af de storartede Kalifskoler, i hvilke den overlegne arabiske Kultur i den tidligere Middelalder skød blomstrende Skud, vare de paa middelalderlig Vis frie Foreninger af lærde Mænd og deres videbegærlige Disciple, uden nogen egentlig Afhængig-

hed af Kirken eller Staten. Aabne for alle, uden Hensyn til Stand, Folkeslag eller Fædreland, blev det Universiteternes Opgave at sprænge den Kreds, indenfor hvilken Lærdommen hidtil havde været indespærret, og gøre den fra en Standsforret for Gejstligheden til et Fælleseje for Menneskeheden. Selv modne Mænd drog til Universiteterne og kastede ved deres Alder, Rang eller Embede Glans over hele den studerende Stand; det var ikke usædvanligt, at den samme Mand, der i den ene Time optraadte som Lærer, i den næste bænkedes i Høresalen som Tilhører og Discipel. Hvor der fandtes et tilstrækkeligt Antal, eller endogsaa kun én berømt Lærer, som kunde give en Skole den fornødne Anseelse, dér voksede hurtig en Højskole frem. Da saaledes Abailard havde maattet fjærne sig fra Paris, samlede der sig paa en ensom Plads i Nærheden af Troyes saa stor en Skare Mænd om ham for at suge skolastisk Visdom af hans Læber, at deres i Hast opførte Boliger snart dannede en hel lille By. Og da i Slutningen af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarhundrede den berømte Azo virkede i Bologna som Lærer i Retskyndighed, strømmede 10,000 Ynglinge og Mænd sammen fra hele Europa for at høre ham. Under saadanne Forhold var det intet Under, at det ofte holdt haardt at opdrive passende Boliger; de rigere lejede de fattigere ud, og Priserne skruedes op. Allerede i det 13de Aarhundrede begyndte Fyrster, Universiteter og Privatmænd derfor at grundlægge Anstalter, hvori de studerende kunde bo gratis eller for en billig Penge. Saaledes oprettede Arkidiakonus William i Durham 1249 Universitetskollegiet i Oxford og John Baliol 1268 Baliols-Kollegiet. Men disse Anstalter havde ogsaa til Øjemed at skærme de unge Studenter mod alle de Ud-

skøjelser, Livet i Universitetsbyerne frembød. Kardinal Jakob de Vitry siger saaledes om Paris: „Offentlige Skøger droge alle Vegne, rundt om i Byens Kvarterer og Gader, næsten med Vold de forbigaaende studerende til deres Bure. I en og samme Bygning var der ovenpaa Skole og nedenunder Utugtskipper.“ „Foruden den gennemgaaende Usædelighed mødte man de forskellige Laster og Lyder, ligesom fordelte efter Nationer og udraabte i staaende gensidige Smædeord: Englænderne vare Drankere, Franskmændene hoffærdige og kvindagtige, Tyskerne rasende Mennesker og uhøviske ved deres Gilder, Burgunderne dumme, Britonerne løse og letsindige, Normannerne forfængelige Skrydere, Flandrerne Fraadsere, yppige og bløde „som Smør“, Piktaverne Forrædere og Krybere, Lombarderne gerrige, onskabsfulde og feje, Romerne oprørske og voldsomme.“ I Kollegierne, der efterhaanden bleve til formelige Pensionsanstalter, kom nu de unge Mænd til at staa under Opsyn og fulgtes baade frem og tilbage, naar de skulde høre Forelæsninger. At bo udenfor disse *loci approbati* [avtoriserede Steder] var i Reglen forbudt, særlig strængt i Artistfakultetet, i hvilket Drengene paa 8—10 Aar ofte optoges for at undervises i de nuværende Gymnasialfag. Ogsaa Heidelberg havde tidlig faaet sine Burser, som saadanne Anstalter bl. a. kaldtes, og hver af dem havde af Hensyn til de optagne Drengene „seyn eigen Pedagog“, medens en eller flere Forstandere (*Regentes, Rectores, Praefecti, Moderatores, Provisores*) varetoge Husets hele ordnede Gang. I Følge Statutterne fra 1452 maatte en af disse Anstalter, *contubernium Dionysianum*, kun optage Disciple og Magistre, som aarlig ikke havde mere end 12 fl. til deres Fortæring; hvem der fik mere end 20 fl. at raade over, maatte inden 5 Dage forlade

Kollegiet. I 1546 bleve adskillige af Heidelbergs Burser, som Tilhold for den „munkeskolastiske Dannelse“, op-
 hævede eller rettere slaaede sammen til én og, forbundne
 med Realistbursen, indlemmede i Universitetet, fordi
 dettes Fred forstyrredes ved Stridigheder mellem deres
 Beboere, paa den ene Side „Realister“, der tillagde de
 almene Begreber Realitet, paa den anden Side „Nomi-
 nalister“, der kun saa Navne i dem. Den forenede An-
 stalt, som arvede alle de enkelte ophævede Bursers
 Indtægter, bar fra nu af Navnene Fyrstekollegiet, Ar-
 tisternes Kollegium eller det store Kontubernium. Ved
 Siden af dette bestod nu kun *contubernium Dionysianum*
 og *collegium* „in der Bursch“, „den gamle Burs“, der
 var oprettet 1390 og i det 17de Aarhundrede beskrives
 saaledes: „Denne Burs var en anselig Gaard og høj
 Bygning paa to Fløje, havde to Indgange og i Midten
 et skønt Springvand. I den nordlige Fløj havde Uni-
 versitetet foroven sin Senatsstue og sit Arkiv og for-
 neden en filosofisk Høresal med temmelig stort Rum,
 men noget mørk. Mod Øst i Spidsen var Prytaneet,
 en vidtløftig Sal, som Teologerne undertiden brugte til
 deres Forelæsninger og Disputatser, og hvori almindelig-
 vis Doktor- og Rektorgilderne bleve holdte; i dets
 øverste Del var Universitetets Bibliotek. De øvrige Rum
 i Bursen beboede den øverste Pedel og, for deres Penge,
 de studerende.“ *Dionysianum's* Bygning var i Tidens
 Løb kommen saadan i Forfald, at Stipendiaterne ikke
 længer kunde bo der; Johan Kasimir lod da en ny op-
 føre, „en høj, smuk Stenbygning med rummelige Ge-
 makker“, der nu ogsaa tjente til „Universitetshus“ og
 fik Navnet *Casimirianum*. Den blev færdig i 1591 først
 paa Aaret og fik samme Aar nye, udførlig udarbejdede
 Statutter af et strængt kalvinsk Præg: Meninger, der

strede mod de kalvinske Lærdomme, maatte Kollegiets Beboere lige saa lidt forsvare som udbrede. Tidens Præg lægger sig lige klart for Dagen i det, der befales, og det, der forbydes. Naar Alumnerne alle (*tam Magistri quam discipuli*) paa de bestemte Dage tidlig om Morgen have været i Kirke, skulle de senere for Kontrollens Skyld eksamineres i, hvad de der have hørt. Det paalægges dem udtrykkelig om Morgen at vaske deres Ansigter og Hænder og rede deres Haar; deres Dragter skulle være, som det sømmer sig *studiosi ac literati* og ikke forfløjne Efterligninger af Krigsmændenes Kapper, Huer og Støvler; Vaaben er det i Byen forbudt dem at bære. De maa ikke sværme om paa Torvet eller i Haverne eller sidde ørkesløse paa Broen eller søge til Apotekerboderne, Barberstuerne og Værts-husene, særlig ikke i Undervisningstiden; de skulle holde sig borte fra Tærningspil, Dans og offentlige Gøgleres Forestillinger. Deres indbyrdes Omgangssprog skal Latinen være, og de faa Paalæg om at tale ærbart, ikke gøre sig skyldige i Banden og Gudsbespottelse og lige saa meget afholde sig fra Smudsighed i Gerning som i Ord. De maa ikke bringe utugtige Kvinder eller berusede Folk ind i Kollegiet eller drikke nogen fuld der inde, i det hele ikke uden Tilladelse føre fremmede ind, særlig ikke til Maaltiderne. Selv skulle de alle være nærværende ved disse og indlede dem med Bøn, afslutte dem med Bibellæsning paa Omgang og med Salmesang. Det samme skal finde Sted ved Morgenandagten Kl. 5 og Aftenandagten Kl. 8. Fra Klokken har lydt hertil om Aftenen, til den igen lyder om Morgen, skulle alle være indenfor Kollegiets Mure paa deres Kamre, og ingen uden enkelte overordnede maa have Nøgler til Udgangsdørene. Foruden de daglige

Studier spille Disputatser en Hovedrolle; i Artistfakultetet skal hver af Magistrene saaledes mindst hveranden Lørdag øve sig i at argumentere (*argumentando*), medens de, der endnu ikke ere naaede saa vidt, skulle høre paa og respondere (*audiendo et respondendo*). Af Magistrene skal som Regel en Tredjedel studere Teologi, en Tredjedel Medicin og en Tredjedel Jurisprudens: Teologerne kunne i 5 Aar nyde Kollegiets Goder, de andre i 4; men den, der vægrer sig ved at fortsætte det ham paalagte Studium, har forspildt sin Ret. — Ved hvert Bud eller Forbud stilles den Straf i Udsigt, der rammer Overtræderen deraf: først og fremmest Berøvelse af Frokost eller Middagsmad, saa Fængselsstraf, endelig Udvisning.

Universitetet var under Johan Kasimir i endnu højere Grad end under Faderen et Samlingssted for unge Kalvinister fra hele Europa; fra de fleste Lande fik han Breve og Beretninger, og æredes som Kalvinismens vigtigste Forkæmper. I Aaret 1584 blev der indskrevet 255 Studenter ved Universitetet, i 1585 312, Aaret efter 314. Den 9de Marts 1587 paalagde Administratoren Fakulteterne at gøre Forarbejderne til en Universitetsreform. Flere Gange gik imidlertid deres Indstillinger frem og tilbage mellem Regeringen og Universitetet, inden der kunde opnaas Enighed; endelig undertegnede Johan Kasimir 2. Decbr. 1588 Reformen, der dog først blev sat i Kraft 3. Juni 1605 under Kurfyrst Frederik IV.

XV.

Frederik IV af Pfalz.

1.

I Frederik IV, „den oprigtige“, som ved Johan Kasimirs Død i 1592 overtog Regeringen, fik Pfalz en Fyrste, hos hvem de videnskabelige Interesser stode i høj Kurs, samtidig med at han arbejdede videre paa sin Farfaders og sin Formynders Opgave og søgte at gøre Kalvinismen til en politisk Magt af europæisk Betydning. I hans Opdragelseshistorie, til hvilken de fornødne Dokumenter endnu ere bevarede, er der givet et levende Billede af Datidens protestantiske Fyrsteopdragelse. Faderen, Ludvig VI, var det først og fremmest om at gøre at tænde den uforfalskede Lutherdoms Ild i Drengens Sjæl, og Moderen, Elisabeth af Hessen, der var opdragen ved det kursachsiske Hof, hvor den ringeste Afvigelse fra Lutherdommen brændemærkedes som „kalvinsk Gift“, valgte da sin egen tidligere Lærer, Dr. Joachim Strupp, til Leder af Prinsens Opdragelse. I Slutningen af 1578 sendte Kurfyrsten Bud efter ham til Hessen Darmstadt, hvor han var Livlæge, og laante ham for et Par Dage, for at han som sagkyndig og paalidelig Mand kunde tages med paa Raad, naar Bestallingen skulde skrives for den femaarige Prinses anden Opdrager, den unge Mag. Andreas Pancratius. Først i 1581, efter en Prøvetid paa to Aar, fik denne imidlertid Bestallingen som Præceptor og Tugtemester udfærdiget og maatte i Forvejen gennemgaa en Ildprøve paa sin Rettroenhed og, paa Kurfyrstindens udtrykkelige Forlangende, aflægge en formelig Trosbekendelse, som han da ogsaa leverede paa 8 skrevne Ark.

Strupp, som efter først at være kommen forblev i Kurfyrstens Tjeneste, fik Ordre til „at holde sin flittige Inspektion, paa det at Prinsen først og fremmest kunde blive holdt til Guds frygt og til Bøn og efter Tid og Lejlighed vænnet til *Catechismo*, derhos ført til Kundskab og ledet til Tugt og fyrstelige Dyder“. Og ligeledes lægges det Pancratius paa Hjærte, at han fornemmelig skal „undervise og instruere Hertug Frederik i vor sande kristelige Religion, den deri grundede augsburgske Konfession og besynderlig salig Dr. Martini Lutheri *Catechismo*“. Thi det er af Vigtighed, som Pancratius siger, at den unge Herre „bedre og vissere end andre Mennesker véd, hvad man skal mene om Gud, hans Vilje og Væsen“, hvorfor ogsaa „alle Historier bevise, at Gud bestandig, efterdi Fyrster og Herrer gaa forud for andre Mennesker i Magt og skulle bære et vanskeligere Embed end andre, ogsaa haver benaadet dem med ypperlige, herlige Aandsgaver fremfor andre“. I Følge en Timeplan, udstedt 1. Jan. 1581, skal den endnu ikke syvaarige Dreng hver Søndag, Onsdag og Fredag Kl. 8—9 høre Prædiken og i den derpaa følgende Time om Søndagen høres i, hvad han har beholdt af Prædikenen, om Onsdagen og Fredagen „læse, eksponere og lære udenad et *versiculum* af Salmerne eller *Catechismo*“; om Søndagen skal han 2—3 igen høre Prædiken og 3—4 eksamineres i den, om Lørdagen 8—10 overhøres i det i Ugens Løb lærte og 2—4 i sin Katekismus. Fra 1582 foreligger der en „Bøn-Ordning“ af Pancratius eller „Fortegnelse over, hvorledes det unge Herskab daglig forholder sig med Bønnen“. Her foreskrives der, at Prinsen om Morgen og Aftenen efter den sædvanlige Morgen- og Aftenvelsignelse, de derpaa følgende to Bønner og Fader vor skal

fremsige: om Søndagen Dagens Evangelium, de øvrige Dage Katekismen, nemlig: om Mandagen de ti Bud, paa Tysk med Udlægning og paa Latin uden Udlægning; om Tirsdagen Trosbekendelsen, ligeledes baade paa Latin og Tysk; om Onsdagen Fader vor; om Torsdagen Daabens Sakramente; om Fredagen Ordet om Nøgle-Embedet og Magten og, fordi dette kun er kort, Bønnen om Jesu Kristi Lidelse og Død; om Lørdagen Alterens Sakramente. Efter Katekismus-Fremsigelsen skal Præceptoren saa meddele sin Elev Indholdet af den paafølgende Søndags Evangelium i to af ham selv forfattede latinske Vers og endelig slutte det hele med Bøn. Før og efter Bordet endvidere Bøn paa Tysk og Latin, før og efter hver Undervisningstime Bøn ligeledes i begge Sprog, dernæst Fader vor og en Salme. „Man kan ogsaa, navnlig om Eftermiddagen, begynde selve Undervisningen med en gejstlig Sang, for at baade Sind og Hjærte kunne blive opmuntrede og Gud priset.“ Da Prinsen samme Aar endnu fik Hans Christoph v. Venningen til Hovmester og Wolf v. Wildenstein til Vicehovmester, forpligtedes ligeledes de til „at drage ham til Guds Ære og Frygt, vor sande kristelige Religion, Luthers Katekismus, fyrstelige Dyder, Tugt og gode Sæder“, ligesom de skulde sørge for, at Prinsens „Værelse og Gemak saa vel som Skolen holdes forsvarlig lukket“, for at ingen, paa de tilforordnede Personer nær, skulde faa Adgang til ham uden Kurfyrstens Vidende; han kunde jo ellers mulig komme i Berøring med Folk, der stode den kristelige Religion imod eller ikke førte noget kristeligt Liv og Levned. Aldrig maa Hovmesteren lade Prinsen være alene med de Dreng, der for det gode Eksempels og for Selskabs Skyld ere udvalgte til at undervises sammen med ham hos den af Joach. Strupp

anviste Lærer Leonh. Pistor. Tanken om disse Drenge har voldt Pancratius alvorlige Bekymringer, og han fremhæver i en indtrængende Skrivelse til Kurfyrstinden om denne Sag Betydningen af, at det ikke er jævnaldrende, men ældre, fornuftige Ynglinge, der vælges til Prinsens Omgang. „Man siger, at de, der ere Herren lige i Alder, pleje at lege med ham og skaffe ham alle Haande Glæde og Gammen: dette vilde være rettelig talet og maatte indrømmes, hvis det ikke derved var at befrygte, at saadanne Børn muligvis ved deres Uforsigtighed og Ubeskedenhed, efterdi de ikke have nogen Forstand paa, hvad de handle eller med hvem de handle, vilde tilføje Herren og hans Forældre, ja det ganske Land snarere Sorg end Glæde.“ Ligeledes er det Pancratius magtpaaliggende at faa Prinsen dragen bort fra det Samliv med hans omtrent et Aar ældre Søster Kristina, der hidtil i Følge Tidens Skik og Brug væsentlig havde lagt hans Opdragelse i Kvindernes Hænder. „Det har mangfoldige Ulemper, naar en ung Herre fra Ungdommen af saa længe opdrages blandt Kvindfolk, som enten forvænne ham eller møde ham med Ubeskedenhed og derhos, naar de kives, bande og skælde indbyrdes, mere forværre end forbedre ham ved deres Eksempel,“ skriver Præceptoren til Kurfyrsten. Generalsuperintendenten Petrus Patiens og Hofpræsten Joh. Schechsius, i hvem den fromme Kurfyrste raadspurgte Kirken om sin Søns Opdragelse, ytrede, ganske i samme Aand som Pancratius, at der burde holdes Maade med „Legen, som sømmer sig mere ilde end vel for en Herre og undertiden heller ikke er Land og Folk til megen Nytte“. Der udstedtes da ogsaa et Reglement for den stakkels Drengs Fornøjelser, som daglig skulde træde i Kraft efter Middagsmaaltidet indtil Kl. 2, saa-

fremt han den forløbne halve Dag havde vist sig flittig i sine Bønner og ved Undervisningen; om Mandagen skulde han spille Tavl (auf der Tafel schieben), om Tirsdagen lege Ræven og Hønsene, om Onsdagen øve sig i Musik, om Torsdagen skyde med Flitsbue, om Fredagen male, om Lørdagen regne, om Søndagen synge Salmer; ogsaa det skulde den otteaarige Dreng betragte som en af sine Fornøjelser. Den eneste, der ser noget friere paa Tingen, er Kansleren Jul. Micyllus, hvem Kurfyrsten ogsaa har afæsket hans Raad; ikke for intet var han en Søn af den ansete Humanist Jak. Micyllus. Naar ogsaa han vil have Drengen fjærnet fra Kvinderne, er det, for at hans Væsen ikke skal blive kvindeligt og frygtsomt og Attraaen efter Kvindfolk før Tiden vækkes hos ham. Han raader til ganske korte Bønner og advarer mod forhastet Bibellæsning og mod at overlæsse et Barn med Skriftsprog og Katekismus eller med Lektier, der, fordi de ikke rette sig efter dets naturlige Fremgang, kun ville føre til Kedsomhed og Afsmag for Studeringerne. I den Plan for Prinsens Undervisning, som Strupp og Pancratius Jan. 1582 leverede Kurfyrsten, lægges der efter Religionen af rent praktiske Grunde Vægt paa Sprogkundskaber, fordi en Fyrste har at forhandle med udenlandske Nationer og undertiden maa rejse i fremmede Lande, ikke at tale om den store Fare, det kan medføre, naar Fyrster faa Hemmeligheder berettede i fremmede Sprog, som de ikke selv forstaa, og hvor ilde det klæder, naar en Herre ved Taflet, i Samtaler eller ved andre højtidelige Lejligheder, hvor der bruges fremmede Sprog, er ude af Stand til at forstaa noget eller give et Ord med i Laget. Ogsaa i Historien skal Præceptoren føre den unge Herre ind, for at „Historierne“, som levende Billeder af Dyd og

Udyd, kunne tjene ham til *ethica* og *politica exempla* og vise ham, hvorlunde Regimentet i alle Freds- og Ufredstider kristelig og nyttelig kan forestaas. Af de øvrige frie Kunster og af Retskyndigheden skal kun det fornemste og nyttigste meddeles og alle unyttige Subtiliteter undgaas. Micyllus ser ogsaa her Sagen fra et mere almenmenneskeligt Synspunkt, idet han i Studierne ser et Middel til at skærpe Forstanden og stille sig i et sandere Forhold baade til Religion og Moral og minder om Digterens Ord: „*Adde, quod ingenuas didicisse fideliter artes Emollit mores, nec sinit esse feros* (husk, at naar man har lært de fribaarne Kunster til Grunden, mildner det Sædernes Præg, saa at det raa falder bort)“. — Foreløbig indskrænkede Undervisningen, der gaves om Formiddagen 8—10 og om Eftermiddagen 2—4, sig imidlertid, som Timetavlen viser, til Begyndelsesgrundene: Latin, tysk Læsning, Skrivning og en Smule Sang, naturligvis foruden de religiøse Æmner.

Kurfyrst Ludvig skulde imidlertid ikke se sine velmente Planér med Sønnen gennemførte; allerede i 1583 døde han og efterlod Frederik en Række Formaninger, som han kort i Forvejen havde indskrevet i sin Bønebog: „... Hold ærlig over din Stand, vær sanddru, hold hvad du lover, selv om det skulde koste dig Liv og Gods. Vær ikke ødsel, men vær heller ikke nogen karrig Gnier, spar intet, hvor Æren kræver det ... Hav den kær, der irettesætter dig og raader dig vel ... Vogt dig for Drik, thi deraf, siger St. Paulus, kommer et uordentligt Levned, alskens Synd, Skam og Last.“

Hele denne Opdragelse staar i „den skarpeste Modsætning til den følgende Tids; fra det 17de Aarhundrede af gaves der Fyrsterne en fornem-frivol, fransk-

letfærdig, i det 16de en smaalig kirkelig Opdragelse; hin dannede dem til Dyrkere af det franske Hofliv. Ludvig XIV.s Stil, denne til snæverhjærtede, teologisk ængstelige Pedanter“.

2.

Ludvig VI havde i sin sidste Vilje paabudt, at Sønnen vedblivende skulde opdrages i Lutherdommen; men Johan Kasimir respekterede som Børnenes Formyndere lige saa lidt sin Broders Testamente, som denne havde respekteret Faderens. Foreløbig blev kun den lille Prinses Levevis sat paa en anden Fod, saa at han i det hele fik større Frihed. Men det varede ikke længe, før hans hidtilværende Opdragere (13. Febr. 1584) i en dristig og selvfølende Skrivelse til Administratoren alvorlig klagede over deres Myndlings Opførsel; Drengens naturen i ham har øjensynlig rørt sine Vinger og ved førstkommende Lejlighed slaaet sig løs efter den lange, unaturlige Tvang. Pædagogernes Klager gaa ud paa, at den unge Herre ikke blot ikke er gaaet frem, men endogsaa er gaaet tilbage i sine Sæder og Studier; han har dertil vist sig fræk og kaad overfor selve sin Formyndere og dennes Gemalinde og ved Bordet opført sig usømmelig. Grunden hertil ligger i, at han ikke længer holdes til den tidligere Tugt og Orden, men for stadig er om og hos sin Formynder, til hvem han netop „vil bære saa meget større Kærlighed, jo mindre han er hos ham“. Dernæst protestere de imod, at Prinsen sidder med ved Taffet i Steden for at spise i sit eget Gemak med den tilbørlige Bøn og Salmesang før og efter Bordet. Johan Kasimir svarede dem med rolig Overlegenhed: Hvad Studierne angik, skulde der jo ikke

gøres nogen Doktor ud af Prinsen, og Præceptoren maatte derfor ikke overlæsse ham; hvad hans Spisning angik og dens uheldige Indflydelse paa hans Sundhed, skulde der ansættes en egen Læge hos ham, der kunde tilsé sligt.

Snart fik Prinsen imidlertid helt nye Omgivelser. Den sachsiske Adelsmand Otto v. Grünradt blev udnævnt til hans Hovmester, Michael Lingelsheim, Christoph Perbrand og Barth. Pitiskus til hans Lærere; den sidste var vel forfaren i Matematikken, og en Afhandling af ham om Trianglen blev sat højt af Tycho Brahe. Alle disse Mænd havde Ry for stor Dygtighed og pletfri Karakter. Kun det ene kunde indvendes imod dem, at de vare Calvinister. Lutheranerne udbredte da ogsaa det Rygte, at den unge Kurfyrste med Piskeslag blev dreven til den kalvinske Nadver og som Følge af denne Behandling havde faaet den faldende Syge. Men Frederik skriver selv efter sin Formynders Død til Markgreven af Brandenburg Anspach som Svar paa denne Beskyldning, at han havde lært sin Religion af Bibelen uden nogen som helst Tvang, endsige noget eneste Slag. Hele sit Liv igennem nærede han den største Kærlighed og Taknemlighed mod sine kalvinske Opdragere og overøste dem med Velgerninger og Ærespøster. Otto v. Grünradt blev Præsident for Kirkeraadet, Pitiskus valgte han til sin Hofpræst og Lingelsheim til sin Gehejmerraad. Og da Johan Kasimir — fire Aar efter at han havde ladet sin Myndling i mange Vidners Nærværelse aflægge en højtidelig Trosprøve — døde i 1592, og hans Lig balsameret laa udstillet i Trækisten med Sværd og Rigsæble ved Siden og „en liden Kost af vellugtende Urter“ i Haanden, følte hans knap 18aarige Brodersøn smertelig, hvilken faderlig Ven

han havde mistet, og bad ofte knælende til Gud, at han i denne Forladthed vilde yde ham særlig Hjælp til at bære den tunge Byrde.

3.

Gennem den mere praktiske og frie Dannelse under Farbroderens Varetægt udvikledes nu Frederik IV til en Fyrste, der, omgivet af ypperlige Raadgivere, hver Morgen efter Froprædikenen tilbragte Tiden i Kancelliet eller ved Kirkeraadets Møder, idet han personlig afgjorde alle betydelige Statsforretninger og trods et naturligt Hang til — som hele Tidsalderen — i ødselt Maal at nyde Bordets og Jagtens Glæder undfangede og fastholdt store politiske Planer; det var ikke blot i Ridderspil, han som en ypperlig Skytte forstod at ramme sit Maal og som en dristig Rytter at styre sin Hest. Og den „hastige Vrede, som han i den daglige Omgang ikke var fri for,“ fik ikke Tid til at gribe forstyrrende ind i Forholdet mellem ham og hans Omgivelser, fordi han, som Pitiskus siger om ham efter hans Død, naar han havde ladet sig henrive, „søgte alle Veje og Midler til igen at vise sig naadig og end ikke skammede sig ved at bede de allerringeste Tjenere om Forladelse“.

De kirkelige Forhold i Tyskland saa mere og mere truende ud. „Rigsregeringen, forsaa vidt den laa i Kejserens Hænder, var fuldkommen betydningsløs; den formaaede ikke engang at beskærme tyske Borgeres Ret og Eje mod frække Indgreb af forbigående Soldaterførere. Protestantismen var paa det fjendtligste splittet i modbydelig Sektkiv, og den første lutherske Magt, Kursachsen, syntes at arbejde paa at opnaa et

Ry, ingen misundte den, ved sin ligegyldige Kulde overfor de Farer, der truede Protestanternes Rettigheder, og sin snæverhjærtede Forfølgelsessyge overfor alt, hvad der ikke var strængt luthersk. Skadefro lurede den romerske Katolicisme paa Spliden i Protestanternes Lejr; i det dogmatisk ufærdige og gærende i dens indre, det politisk delte i dens ydre Forhold saa Roms Tilhængere en sikker Borgen for et snarligt Tilbagefald til den gamle Kirke. Selve denne gamle Kirke havde paa det fordelagtigste følt Tilbagevirkningen af Reformationsbevægelsen; befriet for alle modstræbende Elementer var den paa Tridentinerkonciliet naaet til dogmatisk Afslutning, og nye ungdommelige Kræfter med Jesuitterne i Spidsen stode rustede til at begynde Kampen mod den unge Kirke med aandelige og politiske Vaaben" (Häusser).

Under saadanne Forhold stillede det sig for den unge Kurfyrste — om hvis „heroiske Natur“ Hofpræsten taler i sin trohjærtige Ligtale over sin døde Herre — som en Opgave, hvori han tillige fortsatte sin Slægts Traditioner, at arbejde paa en politisk Forbindelse mellem de protestantiske Magter, der kunde styrke hver enkelts Stilling og den fælles Sag. Efter mere end 10 Aars Forhandlinger lykkedes det ham endelig at afslutte en saadan protestantisk Union mellem tyske Fyrster i Maj 1608. Hans venskabelige Forhold til England og Holland, hvis Generalstater endog stode Fadder til en af hans Sønner, aabnede en videre Horisont; da den franske Konge Henrik IV i 1610 tiltraadte Unionen som aktivt Medlem, var den i Færd med at antage europæiske Dimensioner, og „for Frederiks Fremgang og Lykke hørttes alle frommes Suk Tyskland, Frankrig, Holland, England, ja selve Hesperien over“ (Dan. Pareus).

Men da døde baade Henrik og Frederik samme Aar, og dermed var Unionens Livskraft brudt.

Ogsaa Interessen for Oplysningsvæsenet laa Frederik i Blodet. Endnu næsten som Dreng besøgte han flittig de akademiske Høresale og bivaanede Disputereøvelserne. Da en „Studenterkrig“ i 1586 havde ført til en varig Spænding mellem Universitetet og Borgerne i Heidelberg, valgte det akademiske Senat den endnu ikke trettenaarige Kurprins til Universitetets Rektor. Han holdt ved sin Tiltrædelse en kort, men kraftig Tale, tog sig med megen Iver af de foreliggende Sager, paalagde bl. a. Senatet at føre et Slags historisk Aarbog, hvori der toges særligt Hensyn til Universitetet, og genvalgtes til Rektor, da det første Aar var omme. Omgang med lærde Mænd, baade alvorlig og spøgende, satte han stor Pris paa, skønt han selv ikke just var nogen lærd Fyrste, og Universitetsannalerne fortælle om hans muntre, venlige Væsen ved festlige Lejligheder, uden at hans Imødekommen dog gjorde noget Skaar i hans Myndighed. Da han overtog Regeringen, gik Universitetet en glimrende Fremtid i Møde. Først under ham fjærnedes de sidste Rester af den middelalderlige Skolastik, og Universitetet blev, hvad man dengang maatte kalde en aandsfri Planteskole for den kommende Slægt. De fleste Lærerposter vare besatte med dygtige og berømte Viden-skabsmænd. For at gøre Undervisningen overskueligere forordnede Frederik 6te Juni 1600, at „*curriculum studiorum* (Studieplanen) i hvert Fakultet skulde være gennemført i Løbet af fire Aar“, og at Dogmatikken skulde gøres færdig paa to. Desuden bleve de kostbare Takster ved Promotionerne nedsatte. Men særlig virkede han, støttet af sin Kansler Eheim, til bedste for de almendannende, aandelig vækkende Studier. For Histo-

rien oprettede han en egen Lærestol, og han var den første, der udnævnte en Professor i det arabiske Sprog. Forrest i aandeligt Liv og Selvstændighed gik da ogsaa det filosofiske Fakultet. Heidelberg blev et Tilflugtssted for Folk, der uden Embedsstilling vilde leve den lærdes Liv og styrkes af en frisk aandelig Atmosfære. En saa rig Udveksling af videnskabelige Interesser har Universitetet næppe nogen Sinde senere, saa længe det var pfalzisk, været Sæde for, og Antallet af tilstrømmende Ynglinge, der som Studenter vilde ligge ved Universitetet, har aldrig til Stadighed været saa stort som dengang. Universitetsreformen, der laa underskrevet siden Johan Kasimirs Dage, blev jo nu ogsaa i 1605 ført igennem. Ikke blot til Professorerne, men ogsaa til Studenterne blev der taget det største Hensyn. Det kurfyrstelige Bibliotek tog under Frederik, der selv var en ivrig Bogelsker og navnlig satte Pris paa gammel-tyske Haandskrifter, et stort Opsving; som Europas kosteligste Bogskat var det „en af hele Tysklands rigeste Prydelser, der vakte Beundring hos alle, som saa denne righoldige Samling af de mest udsøgte Mindesmærker, der ere tilovers fra Oldtiden,“ og saa godt som alle lærde paa den Tid, nære og fjærne, stode i Taknemmelighedsgæld til Biblioteket. Ved den velvillige Imødekommen fra Styrelsens Side har det bidraget overordentlig til at udbrede videnskabelig Dannelse, indtil det under Trediveaarskrigen røvedes og førtes til Rom.

Ogsaa paa de lærde Skoler havde Frederik sin Opmærksomhed henvendt. Under hans Regering udstedtes en, senere ofte genoptrykt, Undervisningsplan (*Institutio juventutis in pædagogis illustribus inferioris Palatinatus*). I Modsætning til den omtrent samtidig udarbejdede Plan

for Jesuitternes Skoler, der i Læreren kun ser et blindt Redskab til at udføre en Brøkdel af det store Skolemaskineris Arbejde og ser skævt til, om han strækker sit Blik og sin Interesse ud derover, kræver den pfalziske Plan, at Læreren skal have et frit Overblik over Skolens Undervisning som Helhed. Læreren i den laveste Klasse skal vide, hvad Lærerne i de højere Klasser have at gøre, og omvendt, for at Grunden kan blive lagt sikkert og Bygningen opført solidt, hvert Fremskridt støttet paa det tidligere lærte. „De, som ikke gøre dette, synde imod det almene Vel og handle imod deres Pligt.“ Enhver Lærer skal „arbejde paa i lige Grad at blive elsket og frygtet, saa at Lærerens Humanitet og faderlige Følelse for Barndomsalderen kan lyse ud af Børnenes glade Ansigter og aabne Pander“. De større Disciple maa Læreren dog ikke vise for stor Overbærenhed eller tale for familiært med, at ikke Autoriteten skal svækkes. Ved Religionsundervisningen, hvor enhver som helst Forfatter skal fortolkes i nøje Overensstemmelse med den kalvinske Lære, lægges det til Slutning, som Segl paa det hele, Lærerne paa Hjærte at lade deres Liv være en Illustration til deres Forskrifter, fordi „ingen Prædiken i den Grad rammer og opflammer Ungdommens spæde Sjæle til Fromhed som det levende Spejl af et Liv, der har Fromheden og Ret-skaffenheden for Øje“. I det daglige Liv skulle Discip-lene lære „at fly al Vanhelligelse, Gudsbespottelse, let-sindig Sværgen, Foragt for Religion, Forældre og Lærere, Skældsord, Strid og Kiv og Hævn, al smudsig og usømmelig Tale, alle Drikkelag og forkastelige Sammenkomster, alle utidige Diskurser, Raab, stygge Løjer og Lege, Kærlighedshistorier, Tyverier, Byttehandler, Salg og Løgne af hvilken som helst Art; enhver Last, hvad

enten den skriver sig fra Naturen eller fra slette Vaner, skal fjærnnes og rettes, Beskedenhed og Præget af en alvorlig og fribaaren Optugtelse lægges for Dagen af Disciplene baade hjemme og ude, hvad enten de gaa til eller fra Skole.“ For at være sikre i deres Sag bør Lærerne forberede sig paa Undervisningsgenstandene, selv paa hvad der kunde synes Bagateller, og ved Gennemgangen udtrykke sig i sammenhængende Tale uden lange eller hyppige Pauser, ligesom Disciplene, uden at afbrydes af unødvendige Spørgsmaal, i Sammenhæng skulle gengive, hvad der ved Undervisningen er meddelt dem. Paa Udtalen og Brugen af Stemmen lægges der stor Vægt. Læreren maa vænne Disciplene til ikke „at læspe, ikke stamme, ikke hakke, ikke hviske, ikke sluge de sidste Stavelser, ikke lade Stemmen være skrigende, pibende eller stønnende, ikke forfalde til Harken, Hosten, Opstød eller endelig Gurglen“. Maalet for Undervisningen er angivet i Timetavlen Oversigt over øverste Klasses Læregenstande: 1. Katekismus paa Tysk og Latin, 2. begge Sprogs Grammatik, 3. Rhetorik, 4. Logik, 5. Aritmetik, 6. Musik, Teori og Praxis, 7. en ren og elegant latinsk Stil, baade bunden og ubunden, 8. saa stort Kendskab til det græske Sprog, som der kræves af den, der uden Tolk skal kunne læse og forstaa det nye Testamente eller en anden lettere Forfatter, og 9. om just ikke kunne tale Græsk, saa dog skrive det baade i ubunden og bunden Stil, navnlig dog ubunden, 10. absolut Skønskrift og 11. elementært Kendskab til Hebraisk, færdig Læsning af Salmerne og Bøjning af Nominer og Verber. — Skønt det paa-bydes, at „Latinen paa Grund af sin Udbredelse over hele Jorden særlig skal dyrkes, og Ungdommen fremfor alt undervises og øves deri“; skønt de ældre Disciple

derfor ogsaa faa Paalæg om altid at tale Latin, saa vidt muligt klassisk og pynteligt, saa skal dog Læsningen i det gamle Testamente om Morgen og Aften finde Sted paa Tysk, for det første, for at alle skulle kunne forstaa det, for det andet, for at det altid kan blive de samme Udtryk, der skulle huskes, for det tredje, fordi Modersmaalet dog trænger dybere ind end Latinen, selv hos lærde Mænd, og de fleste Skoledisciple skulle være praktiske Folk eller Lærere i Skoler og Kirker, men kun meget faa Universitetsprofessorer. „Derfor skal der gøres, hvad der gavner flest og skader ingen,“ desuden ogsaa fordi man, naar Drengene skulle lære Latin og Græsk, kun skal forelægge dem de klassiske (*elegantes*) Forfattere i disse Sprog.

At denne Undervisningsplan ikke blot optrykkes i Heidelberg endnu hen imod Aarhundredets Slutning (1683), men ogsaa ved dets Midte (1644) i Nürnberg, viser, hvilket Ry den og gennem den det pfalziske Skolevæsen under Frederik IV havde vundet. Heller ikke den lavere Skole glemte han: han lod en almindelig Visitation af Kirker og Skoler foretage, en forkortet Katekismus paa Grundlag af den større udgive i 1598 og Katekisationer indføre i Købstæder og Landsbyer.

Da Comenius omtrent 3 Aar efter Frederiks Død indtraf i Heidelberg, stode alle hans Institutioner endnu i fuld Blomst, og næppe kunde vel en ung Mand, hvis Livsopgave Skolen skulde blive, dengang have truffet noget Sted, hvor hans vaagnende pædagogiske Interesse kunde blive lagt bedre i Vuggen.

XVI.

David Pareus.

En Professor, der virkede ved Heidelbergs Universitet, den Gang Comenius som ung Teolog studerede der, og af hvis Tankegang han synes stærkt berørt, er David Pareus, der paa det kirkelige Omraade higede efter den samme Fred og Enighed mellem Protestanterne, som Frederik IV af Pfalz havde søgt at virkeliggøre paa Politikens Enemærker. Næppe har han været uden Indflydelse paa, at ogsaa Comenius sit Liv igennem besjæledes af en Fredsapostels Aand midt i alle Tidens Sammenstød og Stridigheder. Hans sunde Sans viser sig allerede i saa lille et Træk, som at han i sin Ungdom af al Magt arbejdede paa at beholde sit oprindelige tyske Familienavn, uden dog at kunne føre sit Ønske igennem overfor sin Lærers, Zach. Ursinuses, myndige Dom, at det var noget, der paa ingen mulig Maade lod sig gøre, saa at „Wängler“ blev til det lærde, græsk-latinske „Pareus“ (παρεια, Kind, t. Wange). Som Fred i det hele ikke var Tidsalderens, saaledes havde den heller ikke været hans Barnheds Præg. I sin Fødeby Frankenstein i Øvreschlesien, hvor han var kommen til Verden 1548 som Søn af en tarvelig Bisiddér i Retten, havde han i Skolen en Lærer, „der ikke just var saa lærd, som han var haard,“ og til daglig Brug efterlignede, overfor sin rædselslagne Disciple, de Gennempiskninger, hvormed Lakedæmonerne fejrede Gudinden Artemis Ortias Fester. I Hjemmet havde han en Stifmoder, der var ham paa Nakken og mere end én Gang hviskede Faderen en Djævel i Øret, saa at Drengen, skønt hans Hu stod til andet, i sit 14de Aar blev sendt til Breslau for at komme i Apotekerlære. Det varede da

heller ikke længe, før han vendte hjem igen; men da han gyste ved Tanken om Skolen og dens Tyran, blev han paa Stifmoderens Foranstaltning sat i Skomagerlære. Saa slog endelig hans Forløsnings Time, da han i sit 16de Aar blev sendt til Hirschberg, hvor hans Bysbarn Christ. Schilling var Rektor, for at bygge videre paa de Kundskaber, der allerede hjemme var lagt Grunden til. Schilling var en alsidig dannet Mand, særlig kyndig i Græsk, senere kronet i Padua med den højeste Pris i Medicinen; i Hirschberg plejede han, sammen med sine Disciple, at bestige Riesengebirge, ved hvis Nordside Byen laa, og maale Bjærg højderne med et matematisk Instrument. Pareus lærte paa den Maade at gøre topografiske lagttagelser, som han senere kunde meddele sine Børn, naar han fortalte dem om sit Livs Begivenheder. Urime ligt er det vel ikke, at han her ogsaa lagde Grunden til den Interesse, han som Student nærede for Geometri og Astronomi, en Interesse, hvorom de omhyggelige geometriske og astronomiske Tegninger vidnede, som han i Mængde efterlod sin Søn. Ved Sommersolhverv gik Disciplene i Hirschberg gjerne to Gange op i Bjærgene, lejrede sig paa Toppene, spiste og sang og tændte sig et Baal for at overnatte der oppe, hvor de saa til sine Tider bl. a. ogsaa saa' Rübenzahl spøge i Stormvinden og Taa gerne, saa de maatte kaste sig fladt ned paa Jorden, ty ind i Bjærg hulerne eller i lange Kæder Haand i Haand skynde sig ned til fredeligere Egne. Andre Gange fik Disciplene Ordre til at vade over Elbens nærliggende Kilder for senere i Wittenberg at kunne paastaa, at de havde gaaet over Elben paa deres Fod.

Schilling havde i sin Ungdom ni Aar igennem hørt Melanchthons Forelæsninger i Wittenberg og tilegnet sig hans friere Opfattelse i Nadverspørgsmaalet. Omtrent to

Aar efter at Pareus var traadt ind i Skolen, rejser nu Sognepræsten i Hirschberg Balth. Tilesius en Storm mod Schilling, fordi han har meddelt sine Disciple et og andet, den gejstlige Mand ikke kan billige; og halvt mod Byraadets Vilje faar Kirkens Vogter Rektoren forjaget, til stor Sorg for de efterladte Disciple. Det kom til Sammenstød mellem Pareus, der var vunden for sin Lærers Meninger, og Faderen, der allerede saa sin Søn styrte fortabt ned i Vildfarelsens Afgrund. Forgæves henviste Ynglingen til Pauli Ord (1 Th. 5,11): „Prøver alle Ting; beholder det gode,“ og forsikrede, at han ligesom Apostlen vilde øve sig i „at have altid en uskadt Samvittighed for Gud og Menneskene“ (Ap. G. 24, 16). Hemmelig udstedte Faderen en Skrivelse, hvori han gjorde Sønnen arveløs, og gemte den under en Lægte i Taget, hvor den stak, indtil han adskillige Aar efter, formildet ved en Prædiken, Sønnen holdt i sin Fødeby, trak den frem og tilintetgjorde den. Efter flere strandede Planer fra Faderens Side og under Henviisning til de Udgifter, Fuldendelsen af hans Studier ellers vilde medføre, afpresser Pareus tilsidst sin Fader et Løfte om ikke med Magt at modsætte sig hans Afrejse og følger saa, tillige med en Del af sine Meddisciple, Schilling gennem Böhmen, hvor han mere end én Gang maatte tigge sig frem, til Pfalz, hvor Frederik III (1566) havde ansat Schilling som Rektor ved det nyoprettede Gymnasium i Amberg. Herfra sendte Schilling straks Pareus og ti andre af sine gamle Disciple, velanbefalede, videre til Heidelberg, hvor de alle optoges i Sapienskollegiet. Et Par Aar efter, 1568, trak Zacharias Ursinus, dets Forstander, sig tilbage fra sin Universitetsvirksomhed som Professor i Dogmatik for helt at kunne ofre sig for Kollegiet. Tiltrækningen mellem ham og Pareus var gensidig. Efter dennes Bort-

gang skrev han lejlighedsvis til ham: „Saa længe du har været hos mig, kæreste Pareus, har jeg set en Søn i dig. Et Aar til i det mindste vilde jeg have holdt dig i Skolen, for at det lagte Lærdomsgrundlag og din Dømmekraft kunde blive mere dyrket og styrket ved Alder, Øvelse, Iver i at høre, læse og tænke og det herlige litterære Otium, som vore Disciple have, og som jeg aldrig har haft Mage til. Saa vilde jeg, som jeg haabede, have sendt dig ud fra Skolen til gode og for dig lidet brydsomme Kaar, til Glæde for mig, andre og dig selv.“ Og Pareus raadfører sig med Ursinus, da han som ung Præst tænker paa at gifte sig, og har uden Tvivl følt sig styrket i sin Beslutning, da hans „anden Fader“ skrev til ham: „Jeg billiger og priser meget din Beslutning. Du er nu i en Alder og Stilling, der ikke blot kan taale, men endogsaa kræver et ægteskabeligt Liv. Jeg, som hidtil af vægtige Grunde har været hindret deri og ikke véd, om jeg ikke vedblivende hindres, mærker, hvor tungt det er ikke at have noget trofast Menneske til at pleje og hjælpe én i Sundhed og Sygdom og tage Del med én i godt og ondt og i éns Bønner; det nytter ikke, om man ogsaa øser alt sit fattige Eje i andre; efter at have faaet Guld og Sølv gøre de dog enten slet ikke eller ikke længe deres Pligt. Særlig føler jeg det nu, da Alderen begynder at tynde og Helbredden tager af og ligesom Livets Vinter nærmer sig.“ Da Pareus 43 Aar gammel stilles i Spidsen for Sapienskollegiet, er hans eneste Tanke at gaa i Ursinuses Spor, og da han samtidig flytter ind i hans Hus, giver han i et lille latinsk Digt sine Følelser Luft:

„Hil dig, du ældgamle Hus, som fordum Ursinus beboede, stor i Lærdom og Aand, stor i Udøvelsens Kunst.

Forfatteres Bødler, som nu til Dags, tryllebundne af en ny Ærgerrighed eller Uvornhed, med Foragt for eller Tilsidesættelse af mere nyttige og nødvendige Studier, blindt hen underkaste Skribenterne en falsk Kritik; og idet de ikke undse sig for, paa egen Risiko, som de sige, at mærke og ændre det meste med deres Gisninger, Mistanker, Sandsynligheder og Anelser, ere de Skyld i den uhyre Fare, der er for, at den ulykkelige Eftertid skal faa de fleste Skribenter overleverede endnu meget mere fordærvede, end de allerede ere.“ Som latinsk Stilist blev det, i Overensstemmelse med hans harmoniske, mæglende Natur, Renhed og Naturlighed i Udtrykket, han satte Pris paa; de klassiske Mønstre holdt han fast ved og rystede paa Hovedet over den samtidige store nederlandske Filolog Justus Lipsiuses Skrifter og den Hær af affekterede Efterlignere, de snart skabte ham, for det Skær af Unatur og efterklassiske Forbilleder, deres Stilkunst strandede paa. Og mod en nylatinsk Poet, der pyntede sig med gammeldags Udtryk, skriver han saaledes:

„Maa ved altfor kaad en Kunst man, saa sandt, ej
sætte nye Orduhyrer i Verden
eller Udtryk lig med Fablens Kimæra
eller stadig digte Talemirakler; —
maa som Digter, omvendt, lige saa lidt man
koge op paa ny forældede Udtryk,
har end selve Fortidsdigtningens Fader
Ennius med samt Pacuvius brugt dem; —
bør, saa sandt, de gode Digtere følge,
hvad en Maros lyse Tidsalder hjemler,
hvad den lyriske Muses Konge hjemler,
hvad Ovid, den store, herlige Digter,

Wirst du disz thun, so wird er dir gar eben
 Als seim trewen Knecht die ewig Ruh geben,
 In seim frewdreichen Leben.“

Ogsaa i Logikken, hvori Ursinus førte ham ind, og som han stadig vedblev at dyrke ivrig og omhyggelig søgte at overlevere til sine Disciple, holdt han sig, med sin fredelskende Natur, til dens, af Aarhundredets Hyldest hævdede, klassiske Mester, og kunde ikke taale Ramuses Kritik over Aristoteles, der syntes ham at oprykke alle Logikkens gamle Grænseskel og stille alt paa vilkaarlige Pladser, samtidig med, at den førte Ungdommen ind paa Anmasselse og Trættekærlighed. Spottende skrev han i et latinsk Epigram:

„Hvad du gør om, gør du galt, Epicurus, og hvad du
 beholder

i din Fysik, er jo mit, sagde engang Demokrit.

Kunde til Ramus mon ej Aristoteles sige det samme:
 Hvad du gør om, gør du galt; hvad du beholder, er
 mit.“

„Ikke blot Dagens Sved, men ogsaa Nattens vaagne Timer“ vedblev han at hellige særlig Aristoteles Logik og Etik, idet „han forbandt Filosofiens Tillokkelser med Teologiens alvorlige Betragtninger“.

Om den Flid og Iver, med hvilken Pareus kastede sig over de teologiske Studier, tale de pyntelige haandskrevne Udtog, som han, der var en Mester i hebraisk, syrisk, græsk, latinsk og tysk Skønskrift, havde gjort særlig af Hier. Zanchiuses teologiske Forelæsninger, og som hans Sønner bevarede som en Skat i Slægten. Som Præst i Winzingen, i en Alder af nogle og tredive Aar

optog han med fornyet Iver sine teologiske Studier, gjorde kirkehistoriske Optegnelser og Udtog af Kirkefædrene, som han forsynede med Noter, særlig for at paavise, hvorledes alle Hovedpunkterne i den reformerte Lære stemmede med Kirkefædrenes Udtalelser. Den Bog, hvori han samlede disse sine Studier, vedblev han hele sit Liv igennem at holde højt i Ære og testamenterede den i Penges Sted til sin ældste Søn. 1584 blev Pareus saa Professor ved Sapienskollegiet, 1592 Medlem af Kirkeraadet, 1593 Doktor i Teologien, endelig Professor ved Universitetet, 1598 i det gamle Testamentes Fortolkning, 1602 i det ny Testamentes, og i hans efterladte Skrifter foreligger der vidtløftige Kommentarer til Biblens forskellige Bøger. Han var den Videnskabsmand, hvis Pen stadig benyttedes, hvor det gjaldt officielt at forsvare Landsreligionen mod anderledessindedes Angreb.

Som protestantisk Teolog følte han sig først og fremmest kaldet til at bekæmpe Pavedømmet. Her er ingen Fred eller Overenskomst mulig. Paa Romerkirken anvender han Ordene hos Matthæus (15,6): „Saaledes have I tilintetgjort Guds Bud for eders Vedtægts (eders Traditioners) Skyld.“ „Det romerske Babylon har udbredt og udbreder daglig, ikke Guds Ord, men skrækelige Afskyeligheder over Jordens Kreds; Kristi Evangelium har det alt længe trampet paa og forfølger det indtil denne Dag med Ild og Sværd.“ „Ceremonier, overtroiske Handlinger, Afgudsbilleder ere forøgede og forstærkede i det uendelige, i den Grad, at man ved at sammenligne Papismen nu til Dags med Hedenskabet i gamle Dage næppe vil kunne finde anden Forskel end Navnene.“ „Hvad er i Virkeligheden Pavedømmet andet end den græsselige Afgudsdyrkelses Værksted?“ Medens

Protestanterne tillægge Guds Forsyn alene Styrelsen af Verden, saa udstykke Papisterne Forsynet mellem deres Helgene: „Himmeldronningen Maria spiller Hovedrollen, Sankt Peder er Himlens Nøglebærer og Dørvogter, St. Antonius mæsker Svinene, St. Apollonius helbreder Tænderne, St. Nikolaus hjælper Søfolkene i Fare, St. Margareta forløser de fødende, St. Rochus afvender Pest osv. Intet i Verden er der, som deres Helgene ikke styre og ordne, ret som om der ingen Gud var eller Gud i Himlen var død.“ Medens Protestanterne kun døbe Mennesker, døbe Papisterne ved en skrækkelig Misbrug ogsaa Klokker. Ganske vist kalde de det hellere en Velsignelse end en Daab; men det hjælper dem ikke at fornægte Navnet, naar de dog til Klokkernes Velsignelse anvende hele Daabens Tilbehør, Paakaldelsen af den hellige Treenighed, Vandet, Salven, Saltet, Fadderne og Navngivningen. Medens Protestanterne tro, at Nadveren er indstiftet for at nydes, men ikke for at tilbedes og bæres omkring, saa løfte Papisterne Nadverbrødet i Vejret, vise det frem, tilbede det og bære det om, som om det var selve Kristus. I et eget vidtløftigt Afsnit af sit Skrift „*Irenicum*“ (p. 198—241) samler han derhos paa Rad alle de indbyrdes Modsigelser, hvori de papistiske Teologer gøre sig skyldige overfor hele Troens Indhold og alle Kirkens Forhold.

Allerede som ung 23aarig Præst i Scheltenbach drages Pareus personlig ind i Striden mellem Katolikker og Protestanter: Katolikkerne lukke ved hans Ankomst Kirkedøren for ham, Protestanterne aabne den med Magt. fjærne Kirkens Billedstøtter og vælte Messealtrene; og da han anden Gang bliver Præst — efter en Mellemtid som Klasselærer ved Gymnasiet i Heidelberg, en Post, han giver Afkald paa for ikke, fredelskende som han

er, at trækkes ind med i en Strid mellem Skolens foresatte —, maa han atter med Magt indsættes i sit Embede og renser Kirken for dens Billeder, overgiver dem som Træ- og Skarnsguder til Flammerne, en Bedrift, han forherliger i et latinsk Digt. I 1617, omtrent 45 Aar efter, da han som Prodekanus ved Universitetet skulde forfatte dets Festprogram i Anledning af Protestantismens Hundredaarsfest, valgte han i Overensstemmelse med Lejligheden til Æmne for sin Afhandling den Sætning: „Hvo der vil frelses, maa fremfor alt fly det romerske Pavedømme,“ et Æmne, han behandlede i 237 Teses. Skriftet blev oversat paa Tysk, og Pareus anede, det vilde bringe ham Ufred — allerede i 1602 var han paa Grund af en Tale, han havde holdt mod Jesuitterne, kommen i en (1604 trykt) Brevveksling med Joh. Magirius. Natten efter, at han havde gennemset den tyske Oversættelse af sin Festafhandling, drømte han, at en mjavende Kat forstyrrede ham i hans Arbejdsstue. Han søgte at faa den til at tie og aabnede tilsidst Døren, for at den skulde løbe ud. Den gjorde Mine dertil, men vendte sig i Døren om mod ham og fór med Kløerne op i Ansigtet paa ham. Det var Pareus et betydningsfuldt Varsel, og da han Dagen efter fik sendt et Stridskrift imod sig fra Mainz af Jesuitten Adam Contzen, udbrød han: „Det er Katten, som vil kradse mig.“ Der udspandt sig ogsaa en Fejde imellem dem, og saa alvorlig mente Pareus hans Stilling var, at, da Trediveaarskrigen et Par Aar efter stod i fuld Flamme, og Heidelberg blev mere og mere truet, følte han sig ved Tanken om denne sin pligtskyldige Kamp for Kristi Sag mod Antikristen tvungen til at flygte trods sine 73 Aar, fordi han, som han sagde, ikke vilde falde i Trællenes (*caecularum*) Hænder. Allerede et Par Aar i

Forvejen havde han i bange Anelser haft Syner, der spaaede Heidelbergs Undergang: 1. April 1618 skriver han i sin Dagbog, at han i Morgenstundens Søvnløshed har set hele Byen hyllet i Røg og Luer og Kurfyrstens Slot fortæres af de rasende Flammer; og i en latinsk Elegi sagde han nu med et dybt Hjertesuk Heidelberg far vel.

Ogsaa med Lutheranerne kom han i Strid, hvor meget han saa arbejdede for Enigheden og Freden. Selv var han i 1577 som kalvinsk Præst bleven forjagen af den lutherske Kurfyrste Ludvig VI og havde fundet Ly hos Johan Kasimir. Som et første mæglende Skridt udgav han nu i 1587, medens han var Professor ved Sapienskollegiet, paa sine overordnedes Opmuntring Luthers tyske Bibeloversættelse, hvortil han føjede sine egne Noter. Men straks huggede Jakob Andreæ, luthersk Provst i Tübingen, ind paa ham i et Skrift fuldt af voldsomme Skældsord, samtidig med, at der fra lutherske Prædikestole lød Anatemaer over Pareus og hans Foretagende. Efter Andreæ's Udtryk var dette „et yderlig strafværdigt Falsum og en rigtig djævelsk Ærkegavtyvestreg“, i hvilken „de vildfarende, falske, fordømte kalvinske Vildfarelser i de fornemste Artikler af den kristelige Lære vare skudte ind med listig, onskabsfuld Hast“. Pareus hele Fremgangsmaade kan, eftersom Luthers Navn staar paa hans Bibel, „ikke kaldes andet end at forfalske fremmede Bøger, gøre falske Breve, efterpræge Segl osv. og er *in summa* en falsk Ærkegavtyvestreg, som af en kristelig Øvrighed billigen bør straffes med Bøden, men den forfalskede Bibel opbrændes i Ilden“. Paa denne „kristelige, trohjærtige Erindring og Advarsel“, som Andreæ kaldte sit Skrift, saa vel som paa et lignende af Præsten J. G. Siegwart

i Tübingen, der efter Andreæ's Død i 1590 fortsatte Kampen med sin Provsts Vaaben og brugte Udtryk som „desz Teuffels Dreckträger“ om Pareus's Bibeludgave, svarede Pareus forholdsvis rolig i forskellige tyske Smaaskrifter og afviste Beskyldningen for Falskneri ved at henvise til, at man ikke havde kunnet nævne et eneste Ord, hvori hans Bibel afveg fra Luthers Oversættelse, og ved Luthers Bibel maatte man jo dog forstaa den af Luther foretagne Oversættelse af Biblen. I en Fremstilling af Calvinismen, som han udgav 1595, beklagede han sig over, at man i Steden for at prøve og granske søgte at bruge Ordet Calvinist som Partiøgenavn. „Den lille Bog var skreven med mønsterværdig Ro og gennemvarmet af en frejdig Tillid til, at Sandheden dog tilsidst ad Overbevisningens Vej maatte sejre. Hans Valgsprog er Tertullians Sætning, at Sandheden kun da behøver at skamme sig, naar den kryber i Skjul; hans Formaal ligger udtrykt i hans egne Ord: nu, da man er kommen i Strid med hinanden, er det det bedste at se til, hvorledes man igen kan komme ud af den.“ Snart gjorde han da et nyt Mæglingsforsøg. For at komme Lutheranerne i Møde foreslog han 1603, at man skulde føje de skolastiske Kunstord *essentialiter* og *substantialiter* til Nadverformlen og sige: *Corpus Christi est substantialiter in coena*. Men denne Gang rejste de kalvinske Præster i Heidelberg sig imod ham og indvendte, at det var bedre at holde sig til Skriften og tale, saa det kunde forstaas af alle. Striden trak sig ind i det næste Aar; men da stillede Kurfyrst Frederik IV sig paa sin Gejstligheds Side og forordnede i et Mandat af 25. Maj 1604, „at vor kristelige Katekismi Hovedlære skal staa urokket i sin Grund, og at man skal afholde sig fra de farlige, unødige, utidige, uopbyggelige Taler og Spørgsmaal paa

Prædikestolen og andensteds, paa det at der ikke skal foraarsages Forargelse og Misforstand hos stakkels, enfoldige Mennesker“. „Saa meget have vi af den givne Relation formærket, at det i sig selv slet ikke er om Fundamentet for den kristelige Religion, men fornemmelig og alene om nogle faa Fraser at gøre, hvilke en Del vil tyde som Nyhedsvæsen, en anden Del stadfæste som stemmende med Skriften; men ikke des mindre kan der af saadan liden Gnist ved den lede Satans Anstiftelse snart oppustes en stor Ild, besynderlig naar urolige Hoveder komme til, og saa meget mere ligger det os for det Embeds Skyld, vi have fra Gud den almægtige, paa Sinde i Tide at imødegaa det foreliggende Kram (Unrath)“. Saa nær var Pareus ved, af lutter Trang til Fred med sine lutherske Modstandere, at komme i en alvorlig Strid med sine egne.

Det Hovedarbejde, hvori han imidlertid samlede hele sine Aands Fredhigen, er hans *liber votivus* „*Irenicum*“, med hvilket det var hans Formaal at bygge Bro mellem de protestantiske Kirkeafdelinger ved „at paavise en ligefrem og rolig Vej; ad hvilken de evangeliske Stænder og Teologer (saafremt disse blot endelig engang ville føle Medlidenhed med den sukkende Kirke), midt i Raadslagningernes, Dommenes, Klagernes, Vredesytringernes, Beskyldningernes og Forsvarenes forskelligartede Labyrinter, kunne opnaa et længe savnet Gode, nemlig Enighed og Fred i Herren. Det er lige saa lidt hans Mening at ville saare nogen som at ville æske nogen til Kamp; han vil hellere sætte en Grænse for Sammenstødene og Udæskningerne.“ Til Mottoer for sin Bog har han derfor valgt følgende to Bibelsteder: „Se, hvor godt og hvor lifligt er det, at Brødre ogsaa bo tilsammen“ (Ps. 133,1). „Derfor lader os ikke mere dømme hver-

andre, men dømmer hellere dette, ikke at sætte Anstød eller Forargelse for en Broder" (Rom. 14,13). Den væsentligste Hindring for et broderligt Samliv ser han i de protestantiske Teologers „uhyre Had og uforsonlige Galde, som de nære dybt i deres Bryst og med fulde Kæber tylle i Befolkningen fra deres Katedre og i de bitreste Smædeskrifter sprede over den kristne Verden, o Tider. o Sæder! Ti sømmer det sig, at de, som skulde være Fredsmæglere, de, der skulde staa som Eksempler paa kristelig Kærlighed, Mildhed, Sagtmodighed, Taalsomhed og Tilgivelse, at de alene sætte Bom for Freden og Forsonligheden og nedlade sig til at være de værste Laster, Galdegiftighedens, Bitterhedens og Uforsonlighedens Slaver og Lidenskabernes Trælle?" De stridbare Teologer henviste han til Pauli Ord i Galaterbrevet (5,15): „Dersom I bide og æde hverandre, da ser til, at I ikke fortæres af hverandre.“ Endnu i hans sidste Landflygtighedens Aar tynger Tanken om Teologernes Lidenskaber stadig den gamle Mand, og han giver sig Luft overfor sin Søn i den Udtalelse, at Grunden til de ulyksalige Stridigheder i Kirken efter hans Mening ingen anden er end Gejstlighedens Magtsyge og Ærgerrighed. Det Middel, hvorved han haaber, at Striden indenfor Protestantismen kan bilægges, er Sammenkaldelsen af en protestantisk Synode under Kongen af Englands, Jacob I.s, og Kongen af Danmarks, Kristian IV.s, Auspicer, en Synode, til hvilken ikke blot de tyske, til den augsburgske Konfession bundne, men alle, inden- og udenlandske, evangeliske Kirkesamfund (*ecclesiæ Helveticæ, Rhetica, Gallica, Belgica, Anglicæ, Scotica, Suetica, Danica, Sarmatica, Hungarica, Bohemica*) skulde sende deres Repræsentanter, navnlig for at Nadverstriden kunde blive bilagt, efter at den nu i 90 Aar havde udmattet, svækket og

sønderslidt de tyske evangeliske Kirker, frydet Papister-
 nes Øjne og styrket deres Mod. „Skulle vi virkelig“,
 udbryder han, „vedblive at rase mod vore egne Indvolde,
 øve Grusomheder, forhale Evangeliets Gang, lægge An-
 stød for de svage, de udenforstaaende, vække Latter og
 Bifald hos vore Fjender, bygge et Babylon op, læge
 Dyrets Saar, støtte Antikrists Trone og væbne hans
 højre mod vore Hoveder ved vor Splid?“ Hans Freds-
 trang gør ham frisindet, og han taler — eller gentager
 andres Tale — imod det aabenbare Tyranni, det vilde
 være overfor uskyldige Medborgere og Brødre, om man
 fra Synoden vilde udelukke nogen af dem, der stille sig
 under Evangeliets Fane, og fordømme dem uhørte. Han
 henviser til, hvor meget der i Virkeligheden sammen-
 knytter alle evangeliske kristne og hvor lidet der ad-
 skiller dem; et helt stort Afsnit ofrer han til en Gen-
 nemgaaen af de utallige Punkter, hvori de staa Side
 om Side overfor Pavedømmet, den fælles Fjende, og
 peger hen paa, hvorledes de i Fortiden have forstaaet
 at knytte Enhedens Baand i Fredens Aand: „Vi ere
 enige i Troens og Frelsens Grundlag, vi skille os fra
 hinanden kun i en eneste Sætning, som tilmed mere
 hører Skolen og Mennesker til end Kirken og Gud
(eoque scholastico & humano magis, quam theologico & divino). Haardt har den evangeliske Kirke maattet
 bøde for denne Strid, og haardere vil den komme til at
 bøde, hvis den bliver i Spliden. Kirkefædrenes Tviste-
 maal i gamle Dage have kunnet udjævnes, Papisterne
 skyde deres Sekter og deres langt alvorligere Stridig-
 heder ind under deres Ypperstepræsts Overhøjhed og
 udjævne dem paa enhver mulig Maade; selve Lutheranerne
 afvige indbyrdes i mangt og meget uden Brud paa Kær-
 ligheden; Luthers og Zwinglis Uoverensstemmelse har i

sin Tid kunnet udjævnes paa et eneste lille Punkt nær; Polakkerne have fundet hinanden; Böhmerne have fundet hinanden; de tyske evangeliske Stænder have fundet hinanden. Hvad andet staar tilbage, end at Teologerne finde hinanden og udsones?“

Idet han hævder Modsætningen mellem hvad der hører Troen til, og hvad der hører Teologien til, søger han dernæst at stille de religiøse Læresætninger i en perspektivisk Orden, ved hvilken Stridspunkterne komme til at ligge paa Afstand i Baggrunden, i Troslivets Periferi. „Ubekendtskab med Troens katolske [o: almen-gyldige] Artikler er fordømmelig hos alle, Tvivlen om dem farlig, Fornægtelsen af dem kættersk og ugudelig. Ubekendtskab med de teologiske Slutninger er ikke fordømmelig hos alle, saa lidt som Tvivlen om dem eller Fornægtelsen af dem altid er kættersk eller ugudelig. De katolske Artikler ere Troens og Frelsens Grundlag; de teologiske Slutninger bygges over dette Grundlag, snart som Guld og Sølv, snart som Avner og Straa. I de katolske Artikler har de troendes Fællesskab, Tro, Haab, Kærlighed og Frelse sin Grund. I de teologiske Slutninger har der altid været, vil der altid og kan der være Uoverensstemmelser mellem Teologerne, uden Brud paa Troens og Kærlighedens Enhed og uden Fortabelse af Frelsen. Om de katolske Artikler er endelig Enighed i Kirken ganske og aldeles nødvendig; men for teologiske Slutningers Skyld at ville sprænge Kirken er ikke Tegn paa kristelig Kærlighed, men paa antikristelig Hovmod.“

Pareuses velmente og varme Ord fandt imidlertid ingen modtagelig Jordbund; den Tid var endnu ikke kommen, da man var i Stand til at se bort fra det uvæsentlige og holde sig til det væsentlige; i Wittenberg

og Hamburg, i Brandenburg og i Tübingen hævdede der sig lutherske Stemmer, der paa vanlig Vis advarede mod alt Fællesskab med Mennesker som Calvinisterne, og Pareuses Fredsmægling gav kun Anledning til nye Stridigheder.

Men ogsaa i andet end rent teologiske Anliggender blev han Genstand for Angreb. Ud fra Datidens Mangel paa skarp Opfattelse af Grænserne mellem de forskellige Livsomraader og Videnskaber kom han i sine Kommentarer til Bibelen ogsaa ind paa statsretslige Æmner, og glimtvis dukker ogsaa her den Frisindethed frem, for hvilken hans Modstand mod Pavemagt og Præstevælde jo kunde gøre ham til Ordfører paa det kristelige Omraade. Aar 1603 erkender han saaledes i sin Kommentar til 2det Vers i Romerbrevets 13de Kapitel Underaaternes Ret til endog med Vaaben at modsætte sig den overordnede Øvrigheds Befalinger, hvor dens Magt udarter til et Tyranni, man ikke paa anden Maade kan unddrage sig. Ti Gud vil, at ogsaa en Konge skal underkaste sig de guddommelige Love, saa at Guds Lov ikke blot forbyder Tyranni, men ogsaa byder, at det paa lovlig Maade skal aves: „Den, der udgyder et Menneskes Blod, hans Blod skal udgydes af Mennesker.“ Selv „den blotte Privatmand har som Nødværge Lov til at forsvare sig og sine imod en Tyran saa godt som mod en privat Stimand, naar Tyrannen, ligesom en Røver og Stimand eller Kvindeskænder, anfalder ham og han selv hverken kan paakalde den ordentlige Magt eller paa anden Maade undfly Faren. Guds Lov støtter utvivlsomt ikke Tyrannernes Tøjlesløshed saaledes, at det menneskelige Samfund imidlertid skal kunne undergraves“. I Tyskland, Frankrig og andensteds optryktes denne Kommentar hyppig; men først en Snes Aar efter

sin Udgivelse blev den angreben, i Tyskland af to Anonymer fra Pavelejren, i England af den teologiske Professor David Owen i et bittert Fejdeskrift, som han skrev 1618, men først udgav 1621 efter Pareuses Død i den Tro, at han nu ikke længer havde nogen Modstander, der kunde tale eller svare ham, en Tro, hvori han dog blev skuffet for saa vidt, som Filip Pareus traadte i Skranken mod ham for sin Faders Meninger. Den engelske Konge, Jakob I, lod Pareuses Kommentar offentlig opbrænde i London og ved de to engelske Universiteter, og Bogen domfældtes som falsk, oprørsk, ugudelig og sigtende til den borgerlige Regerings Tilintetgørelse.

Pareus har som Universitetslærer haft en Evne til at samle sine Elever om sig og langvejs fra drage dem til sig: fra Tyskland, Frankrig, England, Skotland, Irland, Nederlandene og særlig Ungarn og Polen kom de rejsende for at se og høre ham og gennem den personlige Omgang med ham „smage den himmelske Nektar og den aandelige Ambrosia, som han plejede at lade tilflyde dem i fulde Drag“. I Aaret 1607 købte han sig et Hus under Slotsbjærget i Heidelberg paa et stille Sted, hvor han mente at kunne følge sit Hjertes Lyst: udenfor Vrimlen og Støjen at leve for sig selv og sine Muser. I Haven byggede han nu et „Museum“ med en høj Stentrappe ned til Jorden, i hvilket han uforstyrret kunde sysle med sine Studier, og kaldte sin Bolig „Pareanum“. Huset blev gavmildt udstyret af Kurfyrsten med Skattefrihed og andre Forrettigheder, og Pareus voksede saaledes sammen med dette sit Hjem, at han senere i sin Landflygtighed ikke havde Ro paa sig, før han fik vendt tilbage for at dø i sit „Pareanum“, over

hvis Indgang han havde sat en latinsk og en tysk Indskrift:

„Das Pareanum heist disz Hausz
Ich habs gebaw, bald werd icht drausz
Lass es einen anderen, dens Gott günt,
Im Himmel ich ein bessers findt.“

Her levede nu de unge Studenter et rigt Samliv med ham, indskrevne paa Listen over Disciplene i hans private Kollegium, og „voksede i Alder, Evner og Dyder“. Med sin fyldige, velklingende Stemme, sin høje aabne Pande, sit korte, i Manddommen brune, i Alderdommen graa-sprængte Skæg, med sin hele mandige og myndige Skikkelse, præget af det Maadehold i Nydelser, der var ham egent, skønt han paa ingen Maade foragtede Gæstebudets Munterhed, naar den var krydret af Lærdommens og Viddets Salt, — med sin pyntelige Dragt, der straks viste, at han hverken var Privatmand eller Lægmand, maatte han ved første Møde virke tiltrækkende. Kom man ham nærmere, maatte man blive slaaet af den rene Sandhedskærlighed, der gjorde al løgnagtig og flertydig Tale uudholdelig for ham, og af den alvorlige Fromhed, han saa længe han levede stadig søgte at arbejde dybere ind i sig, ti „Fromhed (*pietas*) er nyttig til alle Ting og haver Forjættelser for det Liv, som nu er, og for det tilkommende,“ siger Apostlen (1 Tim. 4,8). Hans Sandhedstrang og Evighedstrang smeltede sammen i den Sætning, han valgte til Indskrift for Auditoriet, hvori han daglig holdt Forelæsninger: „Lad os lære paa Jorden, hvad der kan staa fast for os i Himlen.“ Tidsalderens spredende Polyhistori stod for ham som en tom Frugt af Nysgerrighed, og han samlede alle sine Evner og

Kundskaber om Teologien, i hvis Tjeneste ogsaa hans humane Dannelselse traadte. Hofluften holdt han derfor ikke af at indaande, hvor ofte han end var Regeringens religiøse Organ, og ind i sit Venskab lukkede han væsentlig kun dem, i hvem Teologiens rene Lys brændte, næret af Fromhed og Lærdom; overfor andre aabnede han sig ikke i Fortrolighed. Ligesom hans religiøse Opfattelse her førte til en Snæverhed, der kunde gøre hans Følelse noget kølig og upersonlig, saaledes kunde ogsaa hans Fredstrang, Storhedsmærket, der adlede ham midt i en splidagtig Tid, faa sin Skyggeside, som naar det hedder om ham i Sønnens Skildring, at han fremfor nogen elskede Teologen Sibrand Lubbert og kaldte ham sin Sjæl, fordi Lubbert ikke taalte, at de halvlærde flyttede de fastslaaede Grænser i Troens Lærdomme, og med uforfærdet Sind bekæmpede dem, der krævede nogen Forandring i den vante Form for Tale og Undervisning. En stor Aand har Pareus ikke været, men vel en ren og trofast Sjæl, hvis grundige Lærdom og samvittighedsfulde Arbejde smeltede sammen med en levende Tro paa, at Sandheden, d. v. s. de Meninger, han ved sin Lærdom støttede og ved sit Arbejde udbredte, tilsidst trods alle Skuffelser vilde sejre. Selv gennem de Syner og Drømme, Tidsalderens forstyrrede Forhold avlede i hans som i saa mange samtidiges Sind, taler denne Grundstemning. Den 3dje Novbr. 1619 fortæller han i sin Dagbog: „Jeg saa, og se: en stor og træt Okse, der strakte sit Hoved mod Vest; og se: fra Øst kommer en Vædder med tre røde Horn, og den farer løs paa Oksen og stanger den i Bagbenene. Og Oksen samlede sin Kraft og stod mere fast. Og en anden Vædder kom fra Folkenes og Vejenes Bjærg og gik, med brudt Ben, mellem dens Horn løs paa dens Forben, og anden Gang samlede Oksen sin Kraft og

blev staaende. Og Vædderne sørgede, og deres Sorg var stor, og de, som tilbade Vædderne, græd, fordi Gud bevarede Oksen og sendte den indisk Foder og styrkede den. Og se: hinsides Floden stod en armenisk Tiger og over dens Hoved Maanen, og den sagde: Den besejrede og Sejrherren skal tjene til Føde for mig, og Vædderen med de tre Horn blev slugt af Tigeren, og denne herskede over dens syv Bjerge. Og den anden Vædder flygtede til sit Bjærg, og Græsset var tørret; og Oksens Horn voksede, og Tigren flygtede for den; og Vædderen paa Bjærget undslap ikke, og jeg glædede mig over, at Gud havde bevaret Oksen.“

Amos Comeniuses „Didactica magna“.

Det efterfølgende, for flere Aar siden nedskrevne, maaske noget flygtige og uformede Referat af et af Comeniuses Hovedværker kunde maaske dog nu tjene som Baggrund for og Indledning til Hr. Skolebestyrer Jean Pios Oversættelse af hans smukke lille Skrift „Moderskolen“, i hvilket man som i en Spire finder alle de Tanker sammenfoldede, der give hans Virksomhed dens særegne Værd og Betydning.

April 1874.

Afgørende for en Opdragelsesforfatters Betydning maa altid hans Opfattelse af Menneskets Stilling i Tilværelsen blive. Amos Comenius (f. 1592, d. 1671 [70?]) opfatter Menneskelivet fra et dobbelt Synspunkt: et filosofisk-humant og et dogmatisk-kristeligt, men dog saaledes, at disse to Betragtningssmaader i deres praktiske Resultater i Reglen falde sammen. Mennesket er for ham et Led af Naturen; det har derfor sine Forbilleder og sine Sidestykker i den øvrige Natur, og dennes Udviklingsgang afmaler i haandgribelige Træk med digterisk Anskuelighed Menneskets legemlige og aandelige Udvikling og bliver en ufejlbar Læremester, hvor det gælder om at gribe ind i denne paa rette Maade. Mennesket gentager eller afspejler paa et højere Trin det lavere Tilværelsesliv, og dets menneskelige Ejendommelighed bestaar deri, at det bærer Muligheden til en stadig

fortsat Udvikling i sig. Og da et Væsen først kan have naaet Maalet for sin Tilværelse, naar dets Muligheder har udfoldet sig til Virkelighed, og det jordiske Liv saa ofte, for ikke at sige altid, afskrærer Udviklingens Traad, inden dette er sket, saa udspringer deraf med Nødvendighed Tanken om et fortsat Liv, en Udvikling hinsides Død og Grav, i hvilken Menneskenaturen helt og fuldt kan virkeliggøres og de Idealer naas, som her kun skimtes og søges uden nogen Sinde at kunne gribes; ti da Livet er Virkeliggørelsen af Tilværelsens Tanker paa ethvert Trin og Omraade, saa maa ogsaa Menneskelivets Tanke virkeliggøres og det i hvert enkelt Menneske. „Hvad vi ere, gøre, tænke, tale, opfinde, erhverve, besidde, er kun et Trin; idet vi stræbe videre og videre frem, komme vi vel til bestandig højere Trin; men det højeste finde og naa vi dog aldrig her.“ „Ogsaa i det enkelte er der en Tringang; ti Indsigten i Tingene bryder lidt efter lidt frem som Morgenrøden af den dybe Nat, og hvor længe end Livet varer, bliver det daglig i denne Henseende lysere, naar Mennesket ikke i det hele taget bliver til Dyr. Ligesaa ere vore Handlinger i Begyndelsen uklare, raa og svage; først efterhaanden udfolde med Legemets forøgede Kræfter ogsaa Sjælens Anlæg sig, og dette varer ved, saa længe vi leve, naar ikke en i sig selv unaturlig Stivnen indtræder og begraver den levende. I dette Liv findes der ingen Ende paa Ønskerne, Handlingerne, Lidelsen.“ En saadan endeløs Higen indeslutter i sig ingen Forklaring af Livet, et fast Punkt maa være naaet og kunne naas, for at Lyset derfra kan kastes tilbage paa Livet og den evige Higen Indhold og Maal blive klaret. Hvad Fødselen er, bliver Døden derfor ogsaa, et Gennemgangspunkt, et Overgangstrin mellem to sammenhæn-

gende Tilværelser. „Hint første Liv [under Moderens Hjærte] er Forberedelsen til det andet, det andet til det tredje og det tredje er i sig uden Ende. Overgangen fra det første til det andet og fra det andet til det tredje er Angst og Smerte. Begge Gange maa vi aflægge det for Fremtiden ubrugbare Hylster. Det første og det andet Liv ligne saaledes Værksteder, i hvilke vi blive dannede. Paa det første Hjemsted bliver Legemet dannet til Brug for den følgende Tid. Paa det andet bliver Sjælen, den fornuftige Sjæl, dannet til Nydelsen af det evige Liv, som er beredt os i den tredje Bolig, og i hvilket vi naa Fuldendelsen.“ Der bliver ikke alene en Sammenhæng i Livet fremad, idet det ene Trin udvikler sig af det andet, men ogsaa en tilbagevirkende Sammenhæng, idet den udviklede Livsform fremkalder hos den lavere Egenskaber og Organer, som først komme til Anvendelse, naar selve det Livstrin, hvorpaa de ere blevne til, er forladt; Lysets Betydning for det til Verden bragte Menneske virker tilbage paa Fostrets Organer og frembringer Øjet. I den ubegrænsede Udvikling viser den egentlig menneskelige Ejendommelighed sig, og denne Egenskab sætter saa et Grænseskel mellem Mennesket og den øvrige Natur, med hvilken det i øvrigt er saa stærkt forbundet, men som er knyttet til Endeligheden. Og herved dannes Overgangen til den dogmatisk kristelige Opfattelse af Menneskets Forhold til Naturen, saaledes som den træder frem i det gamle og det ny Testamente. Naturen bliver nu en Tjener for Mennesket og til kun for dettes Skyld. „Dig har jeg bestemt til Deltager i min Evighed; for at gavne dig skabte jeg Himlen, Jorden og hvad der er deri og derpaa,“ lader Comenius Gud sige til Mennesket. „Betragte vi den synlige Verden,“ siger han, „saa

er den ikke til i noget andet Øjemed end det at sørge for Menneskeslægstens Avling, Ernæring og Øvelse. Fordi Gud nemlig ikke vilde skabe alle Mennesker i et og samme Øjeblik, som han gjorde med Englene, men blot skabte Mand og Kvinde for at overdrage dem hine Kræfter og hin Velsignelse, hvorved de kunde forplante deres Slægt ved Avling, saa var det nødvendigt at indrømme denne Forplantning et billigt Tidsrum, og der blev tilstedt nogle Tusind Aar dertil. Og for at den Tid ikke skulde være ør, døv og blind, udspændte han den med Sol, Maane og Stjærner forsynede Himmel; og idet han bevægede disse i Kredse, lod han Timer, Dage, Maaneder og Aar blive til. Men da Skabningen skulde være legemlig, behøvede et Sted til Bolig, et Rum til at vende og bevæge sig i, Næring for at trives og Klædning til Smykke, saa byggede han i Verdens Dyb en fast Bund, Jorden, gød Luft rundt om den, vandede den og lod mangfoldige Planter og Dyr komme frem, ikke blot til nødvendigt Brug, men ogsaa til Fornøjelse. Og fordi han havde skabt Mennesket i sit Billede og udrustet det med Aand, saa lod han, for at Aanden ikke skulde mangle Vederkvælgelse, de enkelte Skabninger opstaa i den største Mangfoldighed af Former, for at denne synlige Verden skulde træde frem for det som det klareste Spejl af den uendelige guddommelige Magt, Visdom og Godhed, for at det ved Synet af den skulde henrives til Beundring for Skaberen, bevæges til Erkendelse af ham og Kærlighed til ham. Verden er altsaa intet andet end vor Plantehave, vort Opfostringshus, vor Skole. Men der gives et Plus ultra, hvorhen vi sendes fra denne Skoles Klasser, nemlig Evighedens Højskole. Det indlyser derfor allerede af Fornuften, at det er saaledes, tydeligere endnu bliver det af de gud-

dommelige Udsagn... Alt, selv Tiden, er altsaa til for Menneskets Skyld. Ti der bliver ikke tilstaaet Verden nogen længere Varighed, end der behøves til Udfyldelsen af de udvalgte Tal. Saasnart dette er naaet, vil Himmel og Jord forgaa, og deres Plads vil ikke mere være at finde!“ Uden Indvending fra hans egen Tankes Side gaar dog denne Opfattelse ikke hen. „Her [paa Jorden] bruger Sjælen“, siger han, „Legemet til det, den maa erhverve sig for at nyde det tilkommende Liv. Er dette Hverv fuldbragt, saa gaa vi bort herfra, fordi det, der videre skal ske her, er intet for os. Vel blive nogle uforberedte revne bort, eller snarere slyngede i Undergangen, som der ogsaa gives Misfødslers, der ikke føre til Liv, men til Død; men det sker efter Guds Tilstedelse og ved Menneskenes Skyld.“ Denne Skyld er for hans kristelige Opfattelse Arvesynden, Frugten af Menneskeslægtens oprindelige Fald, som igen kan fjærnes ved Menneskets Genfødsel i Kristus; men denne er saa fuldstændig, at efter hans Komme Synden har tabt sin Braad hos hver den, der tror paa ham, og Menneskenaturen vundet sin oprindelige Renhed tilbage. „Ved Naturen forstaa vi saa ikke den Fordærvelse, der efter Faldet endnu klæber ved alle Mennesker, efterhvilken vi kaldes Vredens Sønner og ikke ere skikkede til af os selv at tænke noget godt, men vort Væsens første og oprindelige Indretning, til hvilken vi skulle føres tilbage som til Begyndelsen.“ „Vi forstaa ved Natur ogsaa Guds almindelige Forsyn eller den guddommelige Godheds uophørlige Indflydelse, der virker alt i alt, d. v. s. i enhver Skabning det, hvortil den er bestemt.“ Det er klart, at den naturfilosofisk-panteistiske Side af Comeniuses Opfattelse her bryder igennem. Han fortsætter: „Hvad der er til, er derfor til for et bestemt

Formaals Skyld, og for at det kan naa dette, er det forsynet med de nødvendige Redskaber og Hjælpemidler, ja endogsaa med en vis Trang, netop for at intet skal komme til sin Bestemmelse imod sin Vilje, og det bliver ved denne naturlige Drift sat i en hurtigere og behageligere Bevægelse end ellers, saa at det oven i Købet er Smerte, Død, naar man hindrer eller ophæver denne Trang.“ Her er det guddommelige, som virker alt i alt, opfattet som Menneskenaturens egen indre Trang, Menneskenaturen uden Hensyn til Arvesynden og Genfødselen. I alle Retninger viser denne Menneskenaturens indre Rigdom sig. „Mennesket staar sikkert i Midten af Guds Værker og har i sin Aand ligesom et klart Spejl, der optager og gengiver alle Former af alle Ting, alle Ting rundt omkring. Ti vor Aand drager ikke blot det nærliggende til sig, men ogsaa det fjærne uden videre Hensyn til Tid og Rum, løfter sig til det højeste, eftersporer Hemmelighederne, aabenbarer det lønlige og umager sig endog med at udgranske det uudgranske-lige; saa uendelig og ubegrænset er den ... For Aanden selv er der hverken i Himlen eller udenfor den sat nogen Skranke; ti den løfter sig ligesaa vel op over Himlenes Himle, som den sænker sig ned under Afgrundenes Afgrund, den gennemtrænger alt med den utroligste Hast. Og nu skulde vi drage i Tvivl, at den kunde trænge igennem til alt, at den skulde være i Stand til alt? ... Mennesket faar intet udenfra, det udvikler blot, hvad det har i sig selv ... Der er ogsaa indplantet Mennesket Videbegærlighed, Kraft til og Stræben efter at vinde Erkendelse. Videbegærligheden ytrer sig allerede hos Barnet og ledsager os hele Livet igennem. Øjne, Øren, Følelsen, selve Aanden søge stedse Næring og drage bestandig om, og der gives for den levende

Natur intet utaaleligere end Uvirksomhed og Stivnen.“ Virksomhed er altsaa selve Tilværelsens og Menneskets Grundvæsen, Driften dertil den indre Drivfjer i Menneskets Udvikling og den ubrudte, mere og mere omfattende Udvikling dets Maal. I saadanne Tanker er det Rousseaus Valgsprog: Følg Naturen!, der titter frem: Mennesket har i sit eget Væsen en Kærne, der vil spire og bære Frugt, naar man lader det gaa de naturlige Veje. Lidt efter lidt vil Aanden optage den hele Verden i sig, „og vor Aand er derfor i Virkeligheden større end den hele Verden, allerede for saa vidt som det indeholdende nødvendigvis er større end sit Indhold.“ Paa Handlingens Omraade viser Mennesket sig paa samme Maade selv Vej. „Harmoni i Sæderne er naturlig for Mennesket. En vis Spire til Dyd er Mennesket medfødt, det kan man slutte af en dobbelt Grund: for det første deraf, at ethvert Menneske glæder sig over Harmonien, for det andet deraf, at det selv indadtil og udadtil ikke er andet end Harmoni. Ligesom nemlig Storverdenen selv er Billedet af et stort Ur, saa kunstfuldt sammensat af flere Hjul og Klokke, at den ene Del faar sine Bevægelser Vedvaren og Harmoni af den anden, saaledes er Mennesket det ogsaa. Dets Legeme er højst underfuldt bygget, og her er Hjærtet det først bevægende, Kilden til Liv og Handling; fra det faa de øvrige Lemmer deres Bevægelse og Maalet for Bevægelsen. Men Loddet, som frembringer Bevægelserne, er Hjærnen; ti denne drager ved Hjælp af Nerverne, som ere dens Snore, de øvrige Hjul op og ned. Den indre og den ydre Mangfoldighed i Virkemaaden ytrer sig gennem selve Bevægelsernes afmaalte, indbyrdes Overensstemmelse. Saaledes er Viljen det første Hjul i Bevægelsen; Lodderne, som dreje det, ere Attraa og Begær, som faa

hin til at hælde til den ene eller den anden Side. Stoppehjulet, som sætter Bevægelsen i Gang og igen standser den, er Fornuften, der afvejer og bestemmer, hvad, hvor og hvorvidt noget skal gribes og flys. Sjælens øvrige Bevægelser ere ligesom de mindre Hjul, der følge Hovedhjulets Bevægelse. Naar derfor Attraaen og Drifterne ikke have for stor Vægt og Fornuften i rette Tid hemmer og fremmer, saa kan kun Harmoni mellem Dyderne blive Resultatet og give Handlen og Liden den rette Temperatur. Mennesket er saaledes i sig selv intet andet end Harmoni. Og ligesom det er Tilfældet med et godt Ur og med et velbygget Orgel: Er noget i Stykker, skurrer noget ved det, saa kan den forstandige Kunstners Haand igen gøre det godt, hvis Gud hjælper dertil.“ Man mindes ved denne Fremstilling, naar man ser tilbage i Tiden, om Platon og hans Kosmos, Tilværelsens og Menneskets Kosmos, og ved at se frem i Tiden om Frøbel, hos hvem ogsaa Begreberne Makrokosme og Mikrokosme og Tilværelsens og Menneskets gensidige Afspejlingsforhold spiller en Hovedrolle. Den religiøse Vending, hvormed Tankegangen afsluttes, er tydelig nok ikke Udtryk for noget egentlig kristeligt Forbehold, det er ikke Guds overnaturlige, forløsende Indgriben, der paakaldes, men blot et fromt Hjertesuk, der stiller alt, hvad der sker, under den guddommelige, styrende Magts Øje. Ligesom Moraliteten saaledes ligger ogsaa Religiositeten i Mennesket; ti det er Guds Billede, og Billedet kræver Lighed. Og hvorhen skal dets Attraa vende sig, om ikke til den Grundkilde, hvoraf det udspringer? Kun maa denne Grundkilde paa fyldestgørende Maade erkendes. Og om man end maa tilstaa, at denne naturlige Længsel efter Gud som det højeste Gode er bleven formørket

ved Syndefaldet, saa er der dog en Spire tilovers, som paany kan vinde Kræfter. „Derfor maa ingen, naar der er Tale om Frelsemidlerne mod Fordærvelsen, stille selve Fordærvelsen op imod os; ti Gud har ophævet denne ved sin Aand og ved de forordnede Midler ... Det er derfor skammeligt og et sikkert Tegn paa vor Utaknemlighed, at vi stedse vise hen til vor Fordærvelse og lønligt undlade at genoprette vor forrige Tilstand.“ Med Kristendommen som Gennemgangsled er han alt-saa kommen tilbage til sit Udgangspunkt, den ubrudte Menneskenatur, der indenfra kan udvikle sig henimod sit Maal. „Det maa derfor gælde for naturligere, at Mennesket ved den hellige Aands Naade fremmes mere i Visdom, Ærbarhed og Hellighed, end det hindres ved den tilfældige Fordærvelse. Enhver Ting vender nemlig let tilbage til sin Natur.“ Synden er saaledes bleven det uvæsentlige, det den egentlige Menneskenatur modsatte, en Uerfarenhedens og Ungdommelighedens Frugt, som ingen i Menneskets Væsen begrundet Drift med Nødvendighed afføder; den guddommelige Naade bliver et Opdragelsesmiddel, hvorved Mennesket genfinder og erkender sig selv, ikke et Omvendelsesunder, i hvilket Mennesket afdør fra sig selv for at begynde med en ny Begyndelse.

Medens „Gud er Videnskaben i dens eget Væsen, uden Begyndelse, uden Ende, og i ét Aandsblik véd alt, saa maa Mennesket i Følge sin endelige Natur lidt efter lidt granske sig denne Indsigt til og maa dannes til at gøre det paa rette Maade. Udviklingen gradvis, som er saa iøjnefaldende ved Legemet, gælder ogsaa for Aandens Vedkommende, og Mennesket er deri underordnet den hele Naturs Lov. Det fødes med den blotte Mulighed, med Evnen i Form af et Anlæg, der endnu er tomt

og indholdsløst og først efterhaanden skal fyldes for at vokse derved. Opdragelsen er altsaa nødvendig og mest maaske for Genierne, fordi disses Anlæg ved ikke at ledes mod det rette Maal vil blive saa meget farligere, som deres Kraft er større end andres. „Geniet vil da slide sig selv op, som en Mølle, der bliver ved at gaa og intet Korn har at male, lidt efter lidt ødelægges.“ Men noget lignende gælder om alle. „De rige uden Visdom ere Svin, mæskede med Klid. De fattige uden Kundskab om Tingene ere som slidende og slæbende Æsler. Den velskabte uoplærte er en smuk Papegøje, en gylden Skede med en Blykaarde.“ Fra Comeniuses kristelige Standpunkt er Nødvendigheden af Menneskets Opdragelse og Uddannelse indlysende nok; ti da det jordiske Liv, set i dette Lys, faar sin Betydning ved at være Evighedens Forhal, i hvilken det skal afgøres, om Døden fører til Salighed eller til Fordømmelse, saa bliver det jo af yderste Vigtighed, at Mennesket i Tide ledes til Himmeriges Indgangsdør, til den rette Erkendelse; ingen véd, hvad Dag Døden banker paa. At uddanne Erkendelsesevnen tidligt bliver dernæst fra det rent humane Standpunkt nødvendigt, fordi Livet skal være Handling og Handling er betinget af Indsigt. Og selve Barndommens Blødhed og Bøjelighed, dens aabne Sans for Indtryk og dermed forbundne Evne til at bevare dem knytter naturligt Opdragelsen og Undervisningen til dette Tidsrum. I den lange Voksetid ligger ogsaa et Naturens Fingerpeg; det er ikke for intet, at Mennesket i Modsætning til Dyret saa længe er Barn. Hvad der er optaget i Løbet af Menneskets egen Udvikling og vokset fast sammen med den, har dermed ogsaa uadskillelig forenet sig med det og tilhører det for hele Livet. Og endelig gør Menneskets hvileløse

Virksohmhedsdrift det nødvendig t idligt at give denne et Maal, naar den ikke i Blinde skal vælge sig et og skeje ud. Her er den Grundtanke, ud fra hvilken Frbels Børnehaver ere skudte frem.

Naar Uddannelse er nødvendig, bliver ogsaa en Stand nødvendig, der kan tage denne Uddannelse i sin Haand; ti de indviklede Samfundsforhold gøre det kun muligt for faa selv at varetage deres Børns Undervisning. Ogsaa Grundsætningen om Arbejdets Fordeling bruger Comenius som Bevis for en Lrerstands Nødvendighed. „Naar Familiefaderen ikke selv bereder alt til sig, hvad han behøver, men lægger Beslag paa forskellige Arbejdere dertil, hvorfor skulde han saa ikke ogsaa gøre det ligeoverfor sine Børns Dannelses og Opdragelse?“ Comenius har altsaa tidligt lagt Vægt paa Lærernes særlige Uddannelse og opfattet Lrervirksohmheden som Livskald, og han er heri som i saa meget andet Rousseaus og hans Efterflgeres Forgænger. Og af Hensyn til den gensidige Paavirkning bliver det fornødent at samle Børnene i Skoler, da Fællesskab gr enhver Ting lettere og tilgngeligere og Efterligningsdriften og Kappelysten ogsaa gøre deres. Desuden maa alt, hvad der kraftigt skal gøre sig gældende, koncentreret samle sig paa ét Sted; derfor maa den Dannelses, der skal udbredes, ogsaa have sine faste Brændpunkter. Men hvad der er nødvendig for den ene, er ogsaa nødvendig for den anden; alle maa gaa i Skole, rige og fattige, Drenges og Piger, den ringeste Landsby maa have sin Skole. „For Gud gælder ingen Personsanseelse, for Skolen gælder samme Lov.“ Og det saa meget mere, som Anlæg og Naturgaver ikke holde sig til Rang og Stand, men spredes i Flæng; naar intet skal gaa tabt af Mangel paa Pleje, maa alle have Del i

Dannelsen. Kvinderne maa drages med ind paa dens Omraade og med deres særlige Kald som Hustruer og Mødre for Øje udvikle sig som Væsner, der fuldt saa vel som Mændene ere skabte i Guds Billede og have Fremtiden for sig. Og „naar nogen vilde sige: Hvad skal det blive til, naar enhver, fra Fyrsten ned til Lastdrageren, By- og Landboere, Mænd og Kvinder, i lige Grad blive dannede? maa man svare: Det vil ingen-ting skade. Ethvert Menneske vil bestandig finde Stof nok til at tænke over og stræbe efter noget godt. Alle ville glæde sig over deres Arbejde og Gerning, stadig tænke over Guds Værker og tilsidst sky det slette. De ville tilsidst lovprise og elske Gud og glade skue over i Evigheden.“ Man mærker i saadanne Ord en Genklang af Luthers Opfordring til de tyske Fyrster og Stæder.

Den humane Tankebevægelse hos Comenius stiller nu Skolen følgende Opgave: Med det Maal for Øje at bringe den hele Menneskenatur til alsidigt og harmonisk at udfolde sig skal Skolerne undervise alle i alt. Men det følger af sig selv, at hvad der saaledes opstilles som vejledende Grundsætning for at bestemme Skolens Aand, ikke kan gennemføres bogstavelig: alle Viden-skaber og Kunster ere for omfattende et Omraade for et enkelt Menneske og saa meget mere for et Skolebarn; man maa altsaa begrænse sig til Grundlaget for de forskellige Kundskabskredse i deres forskellige Art og Retning, forsaavidt Mennesket som tænkende og handlende Væsen trænger dertil. Skolen maa altsaa dog i sin Virksomhed ligesom omskrive det hele Liv; ti „da Skolerne ere Menneskelighedens Værksteder, idet de sørge for, at Mennesket bliver Menneske, d. v. s. et fornuftigt Væsen, Skabningernes Herre, ogsaa sin egen, og sin Skabers Glæde, saa maa de søge at opnaa det

ved Opklaring af Forstanden, ved at vænne til Forsigtighed i at handle og ved at opløfte Sindet til Gud.“ Det ses let, i hvilken Grad Comenius kæmper for Skolens opdragende Indflydelse, den blotte Meddelelse af Kundskab er ham ikke nok, først idet det intellektuelle træder i Tjeneste hos det moralske og de begge underordne sig under det religiøse, er Maalet naaet. Den golde, middelalderlige Lærdom for Lærdommens egen Skyld bliver nu afløst af en Lærdom for Livets Skyld, Renaissancetidens Kamp for Genfødselen af en forsvunden Fortid og dens Tilbedelse af Oldtiden efterfølges af en Tilbagevenden til Nutiden og til en Virkelighed af anden Form end den, der allerede en Gang er gennemlevet. Men Bladet vendes saa ogsaa helt: Comenius, der selv er gennemtrængt af antikke Forfatteres Aand, og hvis Skrift er fuldt af Citater, hentede fra dem; der som Skribent i de græske Filosoffers Visdomsord ser Forkyndelsen af det samme Slags Sandhed, som Biblen udtaler i sit gamle og ny Testament; for hvem altsaa Verdenshistorien er en ubrudt Kæde, hvis senere Led stadig beriges ved at optage de tidligere i sig og udvikle dem videre, den samme Comenius drives af den dogmatisk kristelige Betragtningssmaaade, der i hans Person og Skrifter har kædet sig sammen med den humane, til at vende sig lidenskabeligt imod den klassiske Oldtid og fuldstændig fornægte dens Berettigelse som Dannelsesmiddel. „Vore Børn“, siger han, „ere himmelbaarne, genfødte ved Guds Aand, skulle dannes til Himmelborgere og leve med Gud, Kristus og de hellige Engle. Derfor skal alt holdes borte, hvad der i dette Livs Uvished kunde hindre Forberedelsen eller fremkalde slette Indtryk; i Steden derfor bør det sikre vælges.“ Gud „har kun anordnet Skole for sit udvalgte

Folk i Templet og dets Forgaard.“ „Vor Værdighed som Kristne, som Guds Sønner og Arvinger af hans Ypperstepræstedømme tillader os ikke at kaste os selv og vore Børn bort derved, at vi have saa nært Samkvem med de profane Hedninger og finde Glæde i dem. Man giver jo dog ikke Konge- og Fyrstesønner Smigrere og Narre til Lærere, men alvorlige, værdige, vise og fromme Mænd. Og vi skulde ikke skamme os ved at give vore Børn, Sønner af Kongernes Konge, den spotske Plautus, den kaade Katul, den urene Ovid, den ugudelige Lukian, den obscene Martial og deslige til Lærere?“ Det synes ved disse Eksempler, som om det kun er den moralske Følelse hos Comenius, der fordrer et kræsent Udvalg blandt Oldtidens Forfattere. Men da han skal til at imødegaa de Indvendinger, man kunde opstille imod hans Tankegang, viser det sig snart, at det er de klassiske Skrifter hele Aand; han forfølger; ti, siger han, „de ere Levninger af hine Folkeslag, som Herren har ødelagt for sit kristelige Folks Aasyn, Levninger, som ere farligere, end man tror, fordi deres kødelige Filosofis Sandsynlighed gør Aanden blind. Hvem har gjort Kejser Julian til Apostat? Hvem har bragt Pave Leo X. til at holde vor Frelzers Historie for et Eventyr? Hvem hidser og forfører saa meget til Ateisme? Hvem anden end disse Bøger?“ Dernæst „siger man for det første: I Filosoffernes, Talernes og Digternes Bøger ligger der en stor Visdomsskat. Godt; den for tjener Natten, der ikke vil se og vender sine Øjne bort fra Lyset. Natuglerne holde Middagen for Dæmring; men de ere ogsaa Dyr. For den menneskelige Fornuft kommer Lyset fra oven, fra Lysets Fader. Hvad have Hedningerne ydet i Naturvidenskaberne? Intet, som ikke bedre kunde læses i den hellige Skrift. Her taler

Herren selv om sine Værker, om synligt og usynligt, om de første og de sidste Ting. Hvad i Henseende til Sædelighedslæren? Her have de prøvet deres Vinger, men ogsaa kun prøvet; til den kristelige Etik's Højde have de ikke formaaet at hæve sig. I religiøse Ting lærte Hedningerne ligefrem Overtro og Vildfarelse fra sig. En Platons og Aristoteleses bedste Tanker blive overgaaede af den kristelige Tænkemaades Sandheder.“ Det ses, hvad Comenius her forstaar ved videnskabelig Sandhed, siden han drager Biblen med ind i Naturvidenskaben og sammenstiller dens Skildringer f. Eks. med Aristoteleses Naturvidenskabelighed. Han forstaar ikke ved videnskabelig Granskning den aldrig fuldt tilfredsstillede Higen efter Sandhedserkendelse eller den gradvise Erobring af en Tankeforstaaelse, men bygger den paa et givet Resultat, der kun tilegnes gennem Forestillingen og ud af hvilket der saa kan udspindes Tanker. Derfor fortsætter han ogsaa: „Man siger for det andet: Om de end ikke lære én Teologien rigtigt, saa lære de én dog Filosofien, som ikke kan øses af den blot med Frelsen til Formaals givne hellige Skrift. Svar: Kilden til Visdom er Guds Ord (Pr. I, 5). Den sande Filosofi er kun den sande Erkendelse af Gud og hans Værker, og denne Filosofi finder man ogsaa i den hellige Skrift. Aarsagen til alle Ting er i Gud; det er Resultatet af al sand Filosofi. Kærlighed til Gud og Næsten, det er Biblens Etik. Sandheden er Gud selv; det er Resultatet i Henseende til Logikken. Tillid i Tro, Kærlighed og Haab og Endrægtighed i denne Tillid, det er den hellige Skriffs Statslære og Politik.“ De forskellige Strømninger i Comeniuses Tankegang blande sig her paa en forunderlig Maade med hinanden; han kræver en sand Erkendelse af Gud, drevet af sin

stadige stærke Trang til at erkende, men afskærer i det samme Konsekvenserne af denne Fordring, idet Ordet Erkendelse, d. v. s. Tankens Forstaaelse, kun bliver en Omskrivning af en fuldkommen praktisk Livsførelse, et Kærlighedsliv. Efter at have betragtet Biblen som videnskabelig Kilde, som Vejen til objektiv Sandhed og det en fastere og sikrere Vej dertil end den, hvorpaa den klassiske Oldtid slaar ind, fornægter han med ét hele denne Tankegang og ser i Biblen kun et Middel til subjektiv Udvikling og det et Middel, som afviser og overflødiggør den Dannelse ved det objektive, som ellers saa stærkt hævdes af Comenius. Saaledes støder Tidsalderen og Traditionen sammen med Personligheden og dens Tilbøjeligheder og umuliggør en klar Gennemførelse af de givne Grundtanker. Men det følger af sig selv, at han ogsaa fra dette den kristelige Traditions Standpunkt kan komme til gyldige Indvendinger mod den klassisk humanistiske Dannelses Tendenser. Naar denne saaledes havde opstillet Efterligningen af de klassiske Forfatteres Stil og Udtryksmaade som Dannelsens Toppunkt og derved forhindret nye Tanker fra at udvikle sig, fordi den én Gang for alle fastslaaede Form nødvendigvis maatte sætte Grænser for Indholdet, saa møder det én som et velgørende Befrielsespust, naar han udbryder: „Men Sprogets Elegance da? Svar: Aanden er den fuldkomneste Sprog-danner, Guds Aand er det.“ Det minder om Grundtvigs Indsigelse mod den klassiske Dannelse og hans Angrebsvaaben. Summen af hans Betragtninger i denne Retning, blive da de Ord, hvormed han ender dette Kapitel: „Sandt er og bliver det, hvad vi have sagt: I Kristenskoler skal der dannes Himmelborgere, ikke hedensk sindede Verdensbørn.“

Søger man nu Forklaringen af, at hans egne Tanker saaledes hele Tiden undslippe ham, og at han, der i saa høj Grad kan glæde sig over det jordiske Liv og Naturens Skønhed og Rigdom, stadig protesterer mod al denne Herlighed og henviser sig selv og sin Samtid til udelukkende at søge Hvilen i Tanken om et hinsidigt Liv, ligeoverfor hvilket det jordiske blegner som en mat Afglans eller som en ligefrem stridende Modsætning, saa finder man vistnok denne Forklaring i hans paa Trediveaarskrigens Tid henrundne Livs stedsevarende Nød og Elendighed, dets idelige Hjemløshed og Sorger og Skuffelser; selv har han aldrig kunnet slaa Rod nogensteds, hvor stor hans Trang til et fredeligt Samliv med sine Omgivelser og til en baade i Beskuelse nydende og i Handling virksom Hengivelse til den jordiske Virkelighed end har været, og denne bitre Erfaring trykker saa dybe Spor i hans Sjæl, at det hele Menneskeliv paa Jorden bliver ham et Liv, der hvileløst maa flygte fra sin naturlige Jordbund ind i eller op til en højere Forsoningens og Trøstens Verden, i hvilken Kampen og Hjemløsheden er noget forbigangent. Saaledes bliver Kristendommen, oprunden i en lignende historisk Tidsalder, hans Tilflugt og Trøst og hans Livs Evangelium og bryder den Tankens gennemførte Forklaring af Livet, han af Naturen havde Anlæg og Trang til at give sig ind paa.

Grundlaget for den tredobbelte Udvikling, i intellektuel, moralsk og religiøs Retning, som Skolen altsaa skal have for Øje, „ligger 1) i de os omgivende Ting, 2) i os selv og 3) i Kristus, Gudmennesket, som vort fuldkomneste Forbillede“. Allerede denne Forklaring af Kristi Betydning viser den rationaliserende Retning i ham; det er ikke Kristus som Troens Genstand, som

Genløseren paa underfuld Maade, men derimod som det fuldkomneste Mønster for Menneskene, der ved Tanken om ham først stiller sig frem for hans Øjne. Tingene ere nu dels Genstande for Betragtning, dels for Efterligning, dels for Nydelse, og det rette betragtende Kendskab er Betingelsen for den rette Efterligning og den rette Nydelse. (Det er, som om man igennem Opfattelsen af dette Forhold til Tingene skimtede den frøbelske Børnehaves Erkendelsesformer, Virkelighedsformer og Skønhedsformer.) „Vor Sjæls Væsen ligger i Fornuften, i Viljen og i Hukommelsen. Fornuften udgransker Forskellen paa Tingene, Viljen udvælger det gavnlige og lykkebringende og forkaster det ulykkebringende og skadelige, og Hukommelsen bevarer til fremtidig Brug alt, hvad Fornuften og Viljen have givet sig af med, og erindrer Sjælen om dens Afhængighed af Gud, i hvilken Bevidsthed den kaldes Samvittighed. Skolerne skal yde, hvad der oplyser Fornuften, styrer Viljen og holder Samvittigheden vaagen, for at Fornuften kan blive skarpsynet, Viljen vælge uden Vildfarelse og Samvittigheden være virksom til at henføre alt til Gud. Som disse tre Sjæleevner ikke kunne skilles fra hverandre og væsentlig opfylde Sjælen, saaledes maa heller ikke Dannelse, Dyd og Guds frygt adskilles.“

Naar Skolers Nødvendighed og deres Formaal saaledes er godtgjort, gaa hans Betragtninger over til den Maade, hvorpaa de skal drives. De bestaaende Skolers Fejlgreb maa da først erkendes. For det første mangler der paa altfor mange Steder Skoler, og de, der findes, ere mere beregnede paa de formuende end paa de fattige. Dernæst ere Skolerne i Reglen som Tvangsanstalter, der skræmme Børnene og bringe dem til at foretrække alt andet for dem, i Steden for at de bør

være venlige Opholdssteder med Gaardsplads og Have og ikke blot fremvise den alvorlige og strænge, men ogsaa den lyse og glade Side af alting. Comenius minder i denne Skildring om Montaigne, der Aarhundredet i Forvejen havde stillet det samme Krav til Skolens hele Fysiognomi. Skoletugten er endvidere ikke, hvad den skulde være; Sædeligheden forsømmes, saa at de Ynglinge, som komme ud fra Skolerne, „ikke sjældnen ligne ubændige Æsler eller kun have faaet et Anstrøg af Sædelighed, et stolt, eksotisk Ydre og Sans for Verdens Forfængelighed, ja ofte kun ere polerede Mandslinger, der just ikke staa som Mønstre paa Maadehold, Kyskhed, Ydmyghed, Beskedenhed og Menneskeværdighed. Hvorfor? Fordi man tænker lidet eller slet ikke paa Skolens sædelig gode Liv“. Og dog er „en Skole uden Skoletugt en Mølle uden Vand“. „Skoletugten er rettet mod de udskejende og maa anvendes uden Lidenskab, Vrede og Had saaledes, at den under Tugten staaende Elev erkender Tugten for noget for ham nyttigt, for noget faderligt, anser den for et frelsebringende Lægemiddel. Men Tugten har mere med Elevernes Karakter end med selve Studierne at gøre. Fremskridt i Studier lade sig ikke fremtvinge. I Straffen ligger der ingen Spore til Studering. Tugtens Fremgangsmaade maa være som Solens, der giver de voksende Ting 1) bestandig Lys og Varme, 2) ofte Regn og Vind, 3) sjældnen Torden og Lynild. Den maa ikke nedslaa og tilintetgøre, men løfte og fremme, den maa fremkalde Forbedringen efterhaanden, ikke forlange alt paa én Gang, den maa ikke avle nogen til Jorden trykkende Frygt, men opretholde Kærligheden til den tugtende.“ Dens Formaal maa være at gøre sig selv overflødig, idet den fører Eleven til frivillig Pligtbefyldelse.

Idet Tugten saaledes skal være ét Middel til den sædelige Udvikling, saa skal paa den anden Side ogsaa hele Undervisningen træde i denne Udviklings Tjeneste, og denne Opfattelse er sikkert i den nyere Tid første Gang saa kraftigt og bestemt udtalt af Comenius. Han giver nu Lovene for Sædernes Dannelse, som han temmelig vilkaarlig fastsætter til seksten. „Den første er, at alle Dyder uden Undtagelse indplantes i Ungdommen!“ Han tager altsaa Dyderne som noget givet, undersøger ikke Dydens Natur og ser ikke i Dydernes Mangfoldighed kun mangfoldige Udtryk for den samme Retning i Menneskesjælen, siden han netop lægger Vægten paa Antallet og ikke fremhæver den nødvendige Sammenhæng, hvormed de indbyrdes medføre hinanden. Derfor fremhæver han ogsaa først og fremmest Kardinaldyderne og her vel at mærke ikke de kristelige Kardinaldyder, Tro, Haab og Kærlighed, men de klassiske Kardinaldyder, Klogskab, Maadehold, Styrke og Retfærdighed. I Klogskaben, som Undervisningen skal udvikle, ser han Evnen til at skelne mellem Tingenes forskellige Værd. Maadeholdet opfatter han temmelig udvortes, idet han siger: „Maadehold skal Myndlingerne lære at vinde i Spise og Drikke, i Soven og Vaagen, i Arbejde og Leg, i Talen og Tien hele Læretiden igennem. Ikke for meget skal uafslædig lyde i Ørene paa dem.“ Styrke sætter han i Selvovervindelse, i Evnen til at lade Lidenskaberne underordne sig under Fornuften, og Retfærdighed i det rette Hensyn til andre. „Den Dyd beredvillig at tjene andre“ er derfor beslægtet med Retfærdigheden. Vejen, der af Klogskaben anvises Dyden, gaar altsaa gennem Maadeholdet og Styrken i det enkelte Menneskes Forhold til sig selv, gennem Retfærdigheden i dets Forhold til dets Medmennesker. Det

Hovedmiddel, ved hvilket Comenius vil afværge det ondes Vækst i Mennesket, er i Tide at indplante det gode i det; han vælger den forebyggende fremfor den helbredende Metode. Dyden bliver for ham ikke ene noget, der gennem Fald og Oprejsning skal vindes af det enkelte Menneske selv, ikke ene en Sejr, der som saadan nødvendig maa have en Kamp til Forudsætning, men tillige en Tradition i Slægten, der ved tidlig at indpodes vinder Sejren uden Kamp saaledes, at Dyden lige saa meget bliver et Slægtsudtryk som et Personlighedsudtryk. Han ser i Dyden som i alt Menneskeliv et Resultat af forskellige Indflydelser og i den enkelte et Led af Menneskehedens Organisme, saa at Dyden altsaa ikke bliver noget, der skal opfindes forfra af hvert nyt Individ, ikke nogen blot Samvittighedssag, men afsætter sig som blivende Lag i Slægtens Historie for som faste Resultater at gives i Arv; det er Baggrunden for den numeriske Opfattelse af Dyderne, som han saa stærkt gør gældende. Dydens traditionelle Natur gør Eksemplet til den rette Læremester deri, og dens praktiske Natur stiller samme Fordring. Derfor læres den ogsaa hovedsagelig ad den praktiske Vej ved Øvelse, Lydighed ved at adlyde, Afholdenhed ved at afholde sig, Sandhed ved at tale Sandhed, Standhaftighed ved at være standhaftig, medens den blotte Teori staar magtesløs, og medens i Modsætning til det gode Eksempel slet Selskab fordærver gode Sæder. Ogsaa i denne Retning maa altsaa Opdragelsen virke forebyggende. Men lykkes dette ikke, saa er det, Tugten træder til for at danne Modvægten mod det onde, naar den gode Tradition er brudt. — En Fejl ved Samtidens Skoler foruden den forsømte Tugt er dernæst den falske Fremgangsmaade, ifølge hvilken man bruger 5–10 Aar

om, hvad man kunde lære paa et Aar. I Stedet for at bruge den Metode, der gør Emnet tilgængeligt og let tilegneligt for Eleverne, fordi det er formet og afpasset efter deres Fattæevne, saa savner man i den Grad fornuftig Metode, at man maa presse og pine al Ting ind i dem, saa at det, der meddeles, bliver udenpaa hængt Flitter i Stedet for at give Evnerne en fordøjelig Næring. Læreren maa derfor ogsaa vide at behandle de forskellige Hoveder forskelligt; de Midler og den Fremstillingsmaade, man bruger ligeoverfor den skarpsindige, gælde ikke ligeoverfor den sløve, de teoretiske og praktiske Naturer maa paavirke forskelligt. De skarpsindige og lærelystne behøve kun Næringen og trives saa af sig selv; kun vogte man sig for altfor stort Hastværk, for tidlig Modenhed gør tidlig gold. De lærelystne, men tungnemme maa man ikke læsse for stærkt, ikke spore for hidsigt, men hjælpe dem og støtte dem. De komme langsommere til Maalet, men bevare maaske alt sikrere. Men idet man stadig tager Hensyn til Forskellighederne og mangfoldiggør Undervisningens Form, saa maa man tillige stadig huske paa, at denne Mangfoldiggørelse netop kun er fornøden, fordi „alle Mennesker skal føres til det samme Visdommens, Sædelighedens og Fromhedens Maal“. Og trods Forskellighederne maa det erindres, at „alle Mennesker, hvor uensartede deres Anlæg end ere, have en og samme almene menneskelige Natur og ere forsynede med samme Redskaber“. „Forskellen paa Hovederne bliver saa egentlig intet andet end et Overmaal eller en Mangel i den naturlige Harmoni, ligesom Legemets Sygdomme ikke ere andet end et Overmaal af eller en Mangel paa det fugtige eller det tørre, det varme eller det kolde.“ „Derfor vil den Metode være den bedste for Aandens Sundhed, hvorved

Hovedernes Overmaal og Mangel bliver lempet og alt bragt i den rette Harmoni.“ Denne intellektuelle Metode staar i Overensstemmelse med Comeniuses moralske. Ligesom det der ikke saa meget gjaldt om at luge det moralske Ukrudt som om at hindre dets Tilblivelse ved i Tide at plante den gode Sæd som Modgift, saaledes gælder det nu ogsaa paa det intellektuelle Omraade ikke saa meget om at modarbejde noget bestaaende, som om at kalde noget andet til Live, der kan danne en Modvægt og udfylde Tankevirksomheden med det, den mangler. Da det kommer an paa at danne stærke, kraftige Individer, er det derfor aldrig Opgaven ligefrem at kue de Evner, der gøre sig for stærkt gældende; idet man undertrykkede et Væsen i dets kraftigst udviklede Drifter uden at give det Erstatning, vilde man udsætte sig for at knække det helt og holdent; men Formaalet maa være at lade det af sig selv begrænse en saadan Drifts Ytringer derved, at andre Interesser vækkes til Virksomhed end de, der netop sysselsætte det, for at det saaledes kan fuldstændiggøres og fuldkommengøres og dets enkelte Sider derved faa deres rette Udvikling og Plads i Forhold til det hele. Som Evnerne saaledes hos den enkelte Elev skal stilles i den rette udfyldende Modsætning til hinanden, saaledes skal ogsaa Elevernes forskellige Naturer bryde sig mod hinanden og paa den Maade en alsidigere Udvikling bringes til Veje. Ved den Hjælp, Eleverne yde hinanden, vokse baade Hjælperen og den hjulpe; her har Comenius anslaaet den Stræng, som senere Bell og Lancaster igen berøre og som de udspinde til et helt, sammensat System: den indbyrdes Undervisning. Hans Ræsonnement er følgende: Dannelsen bliver ikke rodfæstet og ægte uden hyppig Øvelse og Gentagelse. Legemets Ernæring er et

Billede paa Aandens, derfor maa denne 1) søge at optage den aandelige Næring, 2) forarbejde og fordøje det fundne og 3) fordele det fordøjede:

Multa rogare; rogata tenere; retenta docere:
Hæc tria discipulum faciunt superare magistrum.

Naar enhver Meddelelse til andre af, hvad man har inde, forøger ens Klarhed og styrker ens Herredømme over Tankerne, fordi man derved nødes til at give Tankerne en klar og behersket Form, saa maa en saadan Meddelelse til andre ogsaa kunne være et Middel, ved hvis Hjælp man kan slaa Kundskaberne fast i Eleverne. Hvad Læreren har meddelt Eleven, skal denne saa lære videre fra sig, og denne Fremgangsmaade vil medføre følgende Fordele: for det første den at holde Opmærksomheden vedlige overfor Læreren, da den jo er Betingelsen for, at man kan lade Lærdommen gaa videre; dernæst den at klare for Læreren, i hvilken Grad det meddelte er blevet forstaaet; dernæst den ved den hyppige Gentagelse at faa selv de langsomme Hoveder til at følge med; endvidere den at gøre alle saa fortrolige med det lærte, at det aldrig mere gaar dem af Minde, og endelig den at holde alle vaagne og videbegærlige. I den Maade, hvorpaa han vil ordne denne indbyrdes Undervisning, minder han ogsaa meget om Bell og Lancaster. Klassen, som skal være meget stor, skal inddeles i Tidelinger, som hver skal have sit Overhoved. Den dertil udvalgte Elev skal dels hjælpe Læreren med at holde Opmærksomheden vedlige, dels føre det nødvendige Opsyn med Bøgenes Renlighed, Stilenes Rigtighed osv. Læreren maa saa se efter snart hos den ene, snart hos den anden, uden at nogen véd sig sikker derfor. Ved Diktat kan snart én, snart en anden læse op, hvad han har skrevet. Ved skriftlig Oversættelse

kan man stille to Elever ligeoverfor hinanden, for at de kan rette hinanden; det skærper Agtpaagivenheden. Jesuitterne have i deres Skolevæsen gennemført denne Tanke ved stadig at spænde to og to sammen i Aag som hinandens Kritikere for paa denne Maade at ægge deres Kappelyst. Hos Comenius falder den moralske Mislighed heri bort derved, at de to Modstandere selv vælge hinanden og kun ere Modstandere for dette enkelte Arbejdes Vedkommende. Naar saa samtidig den vagthavende Elev passer paa, at de øvrige ere opmærksomme paa Rettelserne og aldrig uden Sysselsættelse, saa vil denne Inddeling lette Læreren Arbejdet, idet alle Eleverne arbejde og lære noget, alles Opmærksomhed skærpes, hvad der siges til én tillige opfattes af alle de andre, intet forbigaas af Fejlene og Dømmekraften ligeoverfor en Sag eller en Sprogbrug øves ved de forskelliges forskellige Udtryksmaade. Paa den Maade kan og bør én Lærer efter Comeniuses Mening være nok til mange Elever. Han maa efter Comeniuses Udtryk sidde ved sit Kateder som Solen midt i sit Planetsystem, og alle Eleverne maa have en stadig Følelse af hans Nærværelse og vænnes til at have Øjnene rettede paa ham under hans Undervisning. Jævnlig maa han afbryde sin Tale for at sige til en eller anden: Du eller du, gentag hvad jeg har sagt! og naar nogen standser eller stammer i det, straks gaa videre for at bringe ham til at skamme sig. Naar saa Læreren har talt ud, maa enhver have Lov til at spørge om, hvad han ikke ret har forstaaet, og Svaret maa gives til hele Klassen. Det er, som man hørte Basedow og den hele filantropiske Retning, naar Comenius siger: „Naar Læreren gør sig Umag for bestandig at byde noget nyt, fornøjende og nyttigt, lokker det Sindene.“

Men medens det hos Basedow er Undervisningens hele Grundretning at ville meddele Dannelsens Resultater for godt Køb uden Anstrængelse og selve Arbejdets og Tilegnelsens opdragende Kraft i det hele er overset, saa bliver man let var, at det er anderledes hos Comenius, og at hans Udtryk kun er en Indsigelse mod den golde, spidsfindige, fra Livet løsrevne Undervisning i hans Samtid. Selv har han stadig Livet og Virkeligheden for Øje; derfor er det, det nyttige kommer til at spille en Rolle i Opdragelsen hos ham. Og det vil snart ses, at det nyttige ikke hos ham er opfattet aandløst og smaaligt som hos mange af de filantropiske Rationalister, naar han forklarer det paa følgende Maade: „I Skolerne skal altsaa kun det behandles, som er til den mest ægte Nytte baade for dette og for det evige Liv.“ Det vil med andre Ord sige: Det nyttige er det, som udvikler Personligheden til paa rette Maade at indtage sin Plads i Tilværelsen. Men dernæst staar det klart for ham, at al Undervisning gaar lettere fra Haanden, naar Eleven har en klar Forestilling om, hvad Gavn det, han lærer, er til. Derfor maa man samtidig med Meddelelsen af Kundskaberne lede Opmærksomheden hen paa deres Anvendelse. „Eleven skal vide, at han véd noget og ogsaa kan anvende det. Dette maa gælde overalt, i Grammatikken, Retorikken, Dialektikken, Aritmetikken, Geometrien, Fysikken osv.“ Den hele nyere Opdragelselære lige fra Rousseau til Frøbel har sin Rod i saadanne Tanker, for Frøbels Vedkommende maaske endog direkte hentede fra Sysselsættelsen med Comeniuses Skrifter. Denne Forening af Kundskaben og dens Anvendelse leder saa Comenius hen til den Grundsætning, der efter ham er bleven et Løsen ved al Undervisning og har haft sin praktiske

Banebryder i Pestalozzi, nemlig Kravet paa Anskuelighed i Undervisningen. Alle Udgangspunkter forene sig om at udmunde i denne Fordring: Barnenaturens stærke Sanselighed kræver en sanselig Side ved alt, hvad den skal tilegne sig, Virkeligheden som Undervisningens Formaal og Dommer kræver det konkrete, det virkelige. „Den sanselige Opfattelse skal stedse tages til Hjælp,“ siger Comenius, „for at den lærende kan fatte lettere. Hørelsen maa f. Eks. stedse forbindes med Synet, Sproget stedse med Haanden. Man maa fortælle, hvad der skal læres, foretegne, hvad der skal mærkes, fremsætte, fore-sige og -gøre Tingen med det fornødne Udtryk. Man maa ikke forlade nogen Sag, før den er indpræget i Sanserne, Forstanden og Hukommelsen. Man maa i Skolerne have og bruge Billeder og Tabeller paa hensigtsmæssig Maade.“ Der er Steder i Rousseaus „Emil“, der i Tankegangen og næsten i Ordene aldeles minde om dette. Idet saaledes den rette Form bruges, skal hele Undervisningen danne et sammenhængende Hele, der hviler sikkert paa et fast Grundlag og hvori alt senere er begrundet i det tidligere, alt, hvad der hører sammen, ogsaa hænger sammen. Det er stadig Naturen, hvis Eksempel han paakalder ved alle disse Grundregler, selv om man tit føler, at han mere har lagt sine Tanker ind i Naturens Kendsgerninger end, som han tror, uddraget dem af disse; som Træet har sin Rod, skal Undervisningen have sin Rod i den Lærelyst, der er nødvendig, naar Lærdommen skal bære Frugt. En saadan Kærlighed til Kundskaben maa Læreren forud søge at vække, efter Comeniuses Anvisning ved at fremdrage Beviser for dens Ypperlighed, Nytte og Tiltrækning og ved at give en foreløbig Oversigt over den enkelte Kundskabsgrens Omraade, give

Skelettet, før han giver den fyldige Udførelse. „Ideen om et Sprog eller en Kunst (som ikke er andet end et Udtog deraf) maa altid indpræges Eleven, før man gaar til Behandlingen af det enkelte.“ Denne Regel synes at staa i Strid med alle senere Pædagogers Opfattelse og med andre Regler hos Comenius selv; ti den vender jo Vejen om, den peger jo paa en Bevægelse fra det abstrakte til det konkrete, medens ellers al Udviklings Gang er at lade det enkelte udskille det almene af sig, at frembringe det abstrakte ved at abstrahere; men her synes Abstraktionen at skulle gaa forud for Abstraheringen, siden der skal begyndes dermed. Hvorledes skal dette forstaas i Overensstemmelse med Comeniuses ellers paa Undervisningens Omraade stærkt realistiske Grundsætninger? Han forstaar vistnok ved denne almindelige Idé om Sagen en Forestilling om de alment fremtrædende virkelige Forhold, som ere egne for den, saaledes som det f. Eks. for Geografiens Vedkommende er Tilfældet med Forestillingen om Land, Vand, Bjærg, Dal, Sø, Flod osv. I den Forstand kan man begynde med det almene og dog med det konkrete. Og dette almindelige Grundlag for en Videnskab maa lægges dybt og fast, fordi hele den følgende Fremstilling skal hvile derpaa. „At danne Ungdommen vil ikke sige at lade den sammensanke en Mængde Ord, Talemaader, Sætninger og Tanker af Forfattere, men at aabne Forstaaelsen af Tingene saaledes for den, at alt vælder frem deraf som Bækken af Kilden, som Blade, Blomster og Frugter af Træet, og saaledes at der selv i det følgende Liv stedse vokser noget nyt ud deraf.“ Her er paa en Gang det realistiske i Undervisningen stærkt betonet og samtidig den mekaniske, usammenhængende Optagen af Realiteterne tilbagevist. Ogsaa

dette bidrager til at stille hans Fordring om det nyttige i det rette Lys. Erfaringen, som har været Menneskeslægstens Læremester, skal ogsaa være hvert enkelt Menneskes, og Undervisningens Opgave bliver det at give Erfaringen en saadan Form, som passer til Forholdene og Personerne. „Menneskene skulle ikke undervises lige ud af Bøger, men saa meget som muligt af Naturens store Bog, af Himlen og Jorden, af Egene og Bøgene. Den, der skal undervises, maa lære selv at se.“ „Intet maa læres paa blot Autoritet, men alt stilles frem for den sanselige Anskuelse og underkastes Fornuftens Prøvelse.“ Som Skolerne ere, sker lige det modsatte. „De lære én at se med fremmede Øjne, at føle med fremmede Hjærter, vise og føre én ikke til Kilden, men kun til de fra Skribenterne afledede Bække. Ingen Ordbøger lære én at tale, de lære én blot at forstaa. Ingen Grammatik lærer nogen at sammensætte en Tale, men blot at opløse den; ingen Fraseologi lærer nogen kunstrigtigt at sammensætte en Tale. Fysikken lærer man ikke af den aristoteliske Tekst, men man behøver Øjne og Erfaring. Moralen lærer man ikke af Kompendier; her maa Hjærtet være Lærer i Fællesskab med Forstanden.“ Altsaa overalt Henvisning til Erfaringen, den ydre og den indre. Mislighederne ved den modsatte Fremgangsmaade falde let i Øjnene. „For det første bliver Dannelsen hos særdeles mange, om ikke hos de fleste, til en blot Nomenklatur, et blot Begrebs- og Regelværk, hvorefter ingen Anvendelse forstaa at gøre. For det andet modnes Dannelsen ikke hos en eneste til den almene Videnskab, som støtter og styrker sig selv og udbreder sig vidt omkring, men den bliver til et blot Stykværk, som tager en Pjalt hist og en Pjalt her og ingensteds hænger tilbørlig

sammen eller bærer Frugt. Derimod er den i Sandhed dannede Mand et Træ, der holder sig paa sin Rod, bestaar ved sin egen Saft og sin egen Kraft, derfor stedse grønnes, daglig tager til og bærer den bedste Frugt.“ Denne sande Dannelses Metode er ingensteds blot analytisk opløsende, men fuldt saa vel og fortrinsvis syntetisk frembringende. „Mennesket er af Naturen skabende,“ saaledes udtrykker Fröbel den samme Tanke. Forstaaelsen skal naas ved, at det, der skal forstaaes, eftergøres; kun ved at gaa Vejen lærer man den at kende. „En ægte Forstandsdannelse vindes kun, naar Forstanden ser rigtig klart og saa det klart sete betros Hukommelsen til fast Opbevaring.“ Hukommelsesarbejdet maa altsaa ikke springes over, naar de forskellige Led i Undervisningen skal støtte hinanden; hvad der skal være Grundvold for noget andet, maa selv ligge fast. Stemningsundervisning gennem lyrisk Veltalenhed maa han derfor være en bestemt Modstander af, fordi den baade gaar udenom Forstanden og Hukommelsen og fordi han lægger saa afgørende en Vægt paa den faste Trindeling, paa den logiske Orden, paa den klare Gengivelse. Men hvor stærkt han end hævder Hukommelsens Betydning, saa er den dog ikke den Evne, igennem hvilken Stoffet skal optages; tværtimod staar den først i anden Række og træder til, naar Forstanden har haft det under sin Bearbejdelse, kun hvad der er forstaaet, kan menneskelig talt huskes. Comenius maa derfor være en født Fjende af al mekanisk Udenadslæsning. Sagen maa altid gaa forud for Ordet, fordi Ordet i Grunden kun er som en Side af Sagen, den, igennem hvilken den almengør sig og meddeler sig. Spiren til Realskolen ligger gemt hos Comenius, ligesom hans Opfattelse af Hukommelsens store

Rolle peger hen paa Jacotots senere Metode. Han er en saa rig Natur, at næsten alle senere Opdragelsesforfattere kunde have hentet deres Grundtanker hos ham. — En Hovedbetingelse for al Undervisnings gode Frugt er Undervisningens Enhed for ham; derfor bør hver Skole eller Klasse kun have én Lærer og alle Eleverne samme Skolebog. Og vel at mærke: denne Skolebog maa være skreven i Modersmaalet; han hævder saa kraftig som nogen Modersmaalets Forret fremfor fremmede Sprog. Til Form for denne Skolebog vælger han Samtalen. Et Spørgsmaal er det dog, om hans Grunde derfor holde Stik. „Dialogen“, siger han, „fører Aanden til alsidig Betragtning af Emnet.“ Men hvad der jo unægtelig gælder om en mundtlig Samtale, der frit kan bevæge sig ind og ud af Emnet efter Øjeblikkets og Personlighedens Krav, gælder det derfor ogsaa om den skrevne? Den mundtlige Samtale har sit Fortrin deri, at modsatte Opfattelser kan krydse hinanden og paavirke hinanden, og at nye Spørgsmaal kan lokke nye Svar frem, kan stadig fra nye Sider grave sig ned i Emnet og hjælpe til at bringe de Tanker for Dagens Lys, der i ubestemte Omrids dæmrer i den Personlighed, der igennem Samtalen skal udvikles. Men dette gælder jo ikke om den skrevne; den staar ikke, som det ellers er Samtalens Væsen, ved sin Form i et særlig personligt Forhold til Personen, det skrevne Ord bliver ikke mere til det levende Ord, fordi Samtaleformen er dets Klædedragt. Og endelig er det jo selv for den mundtlige Samtales Vedkommende tvivlsomt, om den virkelig er den naturligste Hovedform for Undervisningen af Børn. En Samtale i Ordets egentlige Betydning kræver Personligheder, der staa ligestillede overfor hinanden, ellers bliver Samtalen kun et Skin,

som den er det i adskillige af Platons senere Dialoger, og hin kan der ikke være Tale om i Forholdet mellem Lærer og Barneelev; der bliver ligefrem Meddelelse den naturligste Udtryksmaade, ogsaa maaske, fordi Barnet ikke er modent til at bære den Tvivl, som en virkelig Samtale altid maa afføde; dets Tillid er for stærk, dets Hengivelse for stor til, at det igennem Samtale kan trevle Indtrykket op, nej, høre, forstaa og ligefrem gengive faldet det naturligst. Saadanne Betragtninger ere f. Eks. Sjælen i Pestalozzis og Grundtvigs Indvendinger mod Katekisationen. Og nu en Bog med Samtaler! Comenius mener, at den vil vække og vedligeholde Opmærksomheden; rimeligere er det, hvis det skal være en virkelig Samtale og ikke den ene af Deltagerne blot skal være Statist som netop tit i Platons, at den vil splitte Opmærksomheden og gøre det umuligt for Eleven at faa noget samlet Indtryk, fordi han ikke er udviklet nok til at kunne smelte de krydsende Udtalelser sammen i én Hovedsum. — Ligesom Skolebogens rigtige Indretning er Genstand for Comeniuses Overvejelse, saaledes tænker han ogsaa paa Skoletiden. Kun én Gang om Aaret, om Foraaret, skal Skolen begynde sit Arbejde, og hvert Aar, hver Maaned, hver Uge, hver Dag, hver Time skal have sit bestemte Pensum; det viser den samme stærke logiske Inddelingstrang hos ham, som før viste sig virksom ved Stoffets Leddeling. Hver Dag maa saa Undervisningen have sine bestemte Timer, saa at ingen Overlæsselse finder Sted. Skolen maa derfor heller ikke gaa for meget ind paa alle Enkeltheder, f. Eks. ved at udvikle Forskellighederne mellem alle Planter og Dyr; den maa nøjes med at give Hovedsynspunkterne og overlade Resten til Privatfliden. Undervisningens Metode er allerede paa peget i det foregaaende:

„Man skal ikke give Ungdommen lette Skyggerids af Tingene, men om muligt Genstandene selv, som de ere, for at de kan sysselsætte Sanserne og Indbildningskraften. Man bringe alt nær nok! Det skal være en gylden Undervisningsregel: Stil alt ligeoverfor Sanserne! Det synlige for Synet, det hørlige for Hørelsen, det lugtende for Lugten, det smagelige for Smagen, det følelige for Følelsen osv. Grunden dertil er tredobbelt: 1) Erkendelsens Begyndelse gaar nødvendigvis ud fra Sanserne. Derfor gaar ogsaa Undervisningens Begyndelse ud fra den virkelige Beskuelse, ikke fra Ordforklaringer; denne er blot Akcidens, Ledsagelse. 2) Erkendelsens Sandhed og Vished afhænger af Sansernes Vidnesbyrd. Først kommer Sanseindtrykket, derigennem Forstaaelsen. Sanselig Erkendelse har Troværdighed i sig; i Domme og Slutninger tyr man til den sanselige Iagttagelses Vished ved Hjælp af Induktioner. Saaledes opstaar den indre Overbevisning. Derfor skal Selvsynet staa ved Magt. 3) Dernæst er ogsaa Sanserne Hukommelsens troeste Haandlanger.“ „Kun hvor Tingene selv fattes, gør man Gavn med tro Afbildninger af dem.“ Her træder saaledes Planen til Comeniuses senere Værk *Orbis pictus*, Moderen til Basedows *Elementarværk* og alle de senere Tiders Billedbøger, frem, men i sin rette Begrænsning. Billederne ere endnu intet Hovedmiddel, men kun en tarvelig Erstatning for den fraværende Virkelighed. Det er først lidt efter lidt, idet han har syslet med Tanken, at den er vokset og vokset ham over Hovedet, saaledes at Billedet i og for sig er blevet Midlet til at gøre Virkelighedens Bekendtskab. Men det følger af sig selv, at Virkelighedssansen ikke udvikles herved, som den kunde, at Tingene blive til noget andet ved kun at tilegnes gennem en enkelt

Sanses ensidige Indtryk i Steden for, som deres fyldige Rigdom paa Egenskaber kræver det, at trænge ind i Personligheden ad alle Sansers aabnede Indgange. Og den, der lærer Virkeligheden at kende gennem Billeder, ser den jo heller ikke med sine egne Øjne, men med Malerens, da denne nødvendigvis maa lade sin Fremstilling samtidig være en Forklaring, paa samme Maade som en Oversættelse af et Digterværk paa en Gang er Digtet selv og en enkelt Mands Opfattelse af det. Saaledes bliver Frøbels Kritik af Billedbøger som Hovedmiddel ved Undervisningen berettiget; men hans Standpunkt er netop det samme, Comenius selv indtager her, hvor han først antyder denne sin Plan. Genstandene, der altsaa skal stilles Eleven for Øje, maa ses ikke for nær fra og ikke for fjærnt fra, ikke fra Siden, men ligefra, ikke omvendt, men i deres rette Stilling, først hele, saa i deres Dele. Det er Naturens Vej, han her mener at gaa. Det naturlige Indtryk knytter sig altid først til Genstanden som Helhed, som en samlet Masse, først lidt efter lidt udskille dens enkelte Dele sig for den nøjere Betragtning; Træets enkelte Grene og Blade forsvinde ved første Syn i det samlede Billede og dukker saa op af det første Indtryks brede, fyldige Strøm, naar man derefter ligesom glemmer Helheden for at give sig Enkelthederne i Vold. Det er Grundtanken i Jacotots System, som her er udtalt i den simple Sætning: Først det hele, saa dets Dele. „Hvad der læres, skal læres saaledes, som det er og sker: efter sine Aarsager. At forklare Aarsagerne til en Ting, det er at fremme den sande Erkendelse af den. At vide er at fastholde Tingene i deres Aarsager. Ingensteds har man Ret til at tilstede et Hysteron Proteron. Den sande Metode følger stedse den Grundsætning: Først det første, sidst

det sidste.“ „En Genstands Dele, selv de mindste, maa alle erkendes i Henseende til deres Orden, Stilling og Forbindelse. I intet Naturens Værk er noget til ingen Nytte; den ene Del betinger den anden. Denne organiske Ejendommelighed maa erkendes, naar man vil fatte Genstandens Værd og Nytte. Uden Erkendelse af det heles Dele gives der overhovedet ingen Erkendelse af det hele.“ Det er klart, hvorledes Comeniuses teoretisk dialektiske og hans praktisk pædagogiske Sans i saadanne Tanker har rakt hinanden Haanden. „Man maa lade Genstandens Forskelligheder blive iagttagne, for at Erkendelsen kan blive klar,“ er den Sætning, hvormed han ender Kapitlet om Metoden for Viden-skaberne. Qui bene distingvit, bene docet.

Metoden for Kunsterne, d. v. s. Udøvelsen i Mod-sætning til Erkendelsen, kommer dernæst under Be-handling hos ham. „Kunster udkræve tre Ting, 1) et Mønsterbillede eller en Ide, som en vis ydre Form, Kunstneren anskuer og stræber at eftergøre, 2) et Stof, Formen skal bringes i, og 3) Redskaber, hvormed Kunst-værket kan udføres.“ At udføre noget lærer man kun ved selv at udføre det, ingen Teori kan gøre en til Mester i praktisk Dont: det er Livets naturlige Gang, at det lige frembringer det lige. Der maa begyndes med nøjagtig Efterligning af en foreliggende Ting, først lidt efter lidt maa Efterligningen blive friere. Det er den samme Vej, Jacotot vil gaa, blot at denne gennem-fører Tanken med en jærnhaard Konsekvens ved atter og atter at tage Hukommelsen i Brug og lade Eleverne vedblive at gentage og indpræge sig den samme Ting, for at Mønstret i hvert Øjeblik kan staa fast og sikkert for Bevidstheden og Eleverne bevæge sig deri saa let og smidigt som blot muligt, uden at han frygter den

sløvende Indflydelse, den idelige Gentagelse ogsaa kan faa. Comenius, der jo gaar ud fra det samme som Jacotot, tyr ikke i samme Grad til Hukommelsen; han vil ikke saa meget have en Gentagelse som en Efterligning, hvor altsaa Enkelthederne kan veksle, medens den hele Forbindelse bliver det samme. Han kommer hurtigere til, hvad der hos Jacotot først er et senere Trin. Nu gælder det om, at Efterligningen er fuldstændig fejlfri og Mønstret saa fuldkomment som muligt. Enhver Fejl maa da rettes straks, først praktisk, saa teoretisk. „Den fuldkomne Kunstundervisning er syntetisk og analytisk; men Syntesen er Hovedsagen,“ fordi vi kun forstaa, altsaa analytisk trænge ind i, hvad vi syntetisk have frembragt i os selv; kun ens egen Erfaring aabner Døren for Forstaaelsen af andres Erfaring, og først ved den genfrembringende Behandling af andres Frembringelse tilegner man sig den og forvandler den til sin.

Ved Omtalen af Metoden for Sprogundervisning begynder han med at gøre Rede for Øjemedet med denne. Sprogkundskaben betragter han ikke som Maal i og for sig, men kun som „Middel til Erhvervelsen og Meddelelsen af Dannelse“. Derfor skal kun de nødvendige Sprog læres. „Nødvendige ere for det huslige Livs Skyld Modersmaalet, for Samkvemmet Skyld med Naboerne Nabosproget og af Hensyn til Læsningen af de gamle det græske, arabiske, latinske og hebraiske Sprog. Latin er for alle lærde, Græsk og Arabisk for Filosofer, Læger og Historikere, Græsk, Hebraisk og Arabisk for Teologer.“ For det første maa det saa huskes, at for ingen er Kundskaben til et Sprog nødvendig i dets fulde Omfang, og dernæst, at man ligeoverfor Drengene i Hovedsagen maa have det Sprog og den Viden for Øje,

som passer for Drengalderen, og overlade til den mandlige Alder, hvad denne skal kende og kunne udtrykke. Han gennemfører altsaa den psykologiske Afgørelse af Undervisningens Genstande i sin Teori, men sætter som praktisk Mand ikke Sagen paa Spidsen, saaledes som Rousseau gør, naar han fra Børns Undervisning udelukker den største Del af den menneskelige Viden, fordi de ikke ere i Stand til at fatte den i dens dybeste Betydning. I Virkeligheden bliver da i dette Punkt Modsætningen mellem dem langt større end Ligheden; men man kunde maaske dog ønsket en nøjere Redegørelse af Comenius for, hvilket Slags Forstaaelse han kræver af Eleven. Han med sit dybe Blik for Barnenaturen og Erkendelseslivets Udviklingsgang vilde kunne lægge den tilbørlige Vægt paa, at forstaa og forstaa er to Ting, og at den Forstaaelse, der er Barnealderen egen, om den end ikke gaar helt til Bunds i Tingen — og hvilken menneskelig Forstaaen gør vel det? — dog har sin Berettigelse, fordi den er naturlig og nødvendig og et Led i den fuldstændigere Opfattelse. Barnet ser Tingen og forstaar af Tingen netop det, der møder dets egen Erfaring og for hvilket dets Øje derved er opladt, og naar ingen kan lægge en Alen til sin Vækst, saa maa altsaa ogsaa den Forstaaelse, der er affødt af dets nuværende Standpunkt, anerkendes, og den dybere Opfattelse forbeholdes Fremtiden. Men med denne Grundbetragtning staar Comenius i bestemt Modsætning til dem, der med Øjet blot rettet paa Fremtiden ville lægge Emner ind i Barnets Sjæl, som det i Øjeblikket aldeles ingen Næring kan suge af, f. Eks. lære det Salmer, hvis Tankegang nu er en fuldstændig lukket Bog for det, som det ikke engang skimter Betydningen af, fordi f. Eks. den Syndsbevidsthed, mangan af dem kan være udsprungen af,

er det en fuldkommen Gaade, men som det nu skal lære, for at det kan have dem inde, naar engang det Øjeblik kommer, da det trænger til dem og dets personlige Erfaring kan give det hidtil uforstaaede Indhold. Han mener: hver Dag har sin Sorg, og Livet selv vil nok hver Dag give det daglige Brød, uden at man i Forvejen sanker døde Skatte i Lade. Dette er hans pædagogisk-humane Opfattelse, som dog krydses af den kristelige, i hvilken det psykologiske Hensyn ikke længer er hans Hovedsynspunkt og hans Metodes Støttestav, men Maalet, den evige Frelse og det hinsidige Liv, ligesom springer Midlerne og Mellemleddene over for straks at gribe ind. Saa hævder han da netop i Kraft heraf et sikkert Grundlag af bibelske Sandheder, af hvilke Livets Forklaring skal udspringe og som skal indpodes i Barnets Sjæl saa tidligt som muligt, idet han altsaa stoler paa, at det Frø, der ikke straks skyder Rod, ikke derfor taber sin Spirekraft, men at det, der fra først af kun staar i mekanisk Forbindelse med en Menneskesjæl, senere ved Livets Medfør kan træde i organisk Forbindelse med den. — For at vende tilbage til Sprogene saa skal hvert Sprog læres for sig, først Modersmaalet, saa Latin, saa Græsk osv. Da Undervisningen i Modersmaalet for at faa den rette Fylde skal gaa Haand i Haand med Indhøstningen af Sagkundskaber, maa Undervisningen deri nødvendigvis tage en længere Aarrække op, 8—10 Aar. Saa kan hvert af de andre Sprog nu, da Realkundskaberne ere givne, læres paa et Aar eller saa omtrent, Latin f. Eks. omtrent paa to Aar, Græsk paa ét Aar, Hebraisk paa et halvt Aar osv. I den efterfølgende Regel for Fremgangsmaaden minder han meget om den nyere Tids praktiske Sprogundervisningsmetoder, f. Eks. Hamiltons.

„Ethvert Sprog“, siger han, „bliver mere lært ved Brugen end ved Regler, d. v. s. ved Høren, Læsen, Genlæsen, Efterligning og Øvelse. Men ovenpaa Øvelsen skal saa Reglerne komme for at styrke og klare Fænomenerne. Disse Sprogregler skal være grammatiske, ikke filosofiske, d. v. s. de skal blot forklare, hvilke Sprogets Fænomener ere og hvorledes de gaa for sig, ikke hvorfor de gør det. Dette sidste kræver en moden Mands Hjerne. Hvert nyt Sprog, der læres, maa bygges paa det, der allerede haves inde, saaledes at det for Sprogene fælles ikke gentages, men forudsættes og kun det afvigende indpræntes.“ Idet et nyt Sprog skal indøves, maa man forstaa, at selve Tilegnelsen af Sproget allerede er vanskelig nok, saa at den kan lægge Beslag paa hele den aandelige Kraft; der maa derfor sørges for, at de Genstande eller Forhold, der danne Indholdet af Fremstillingen, ere bekendte, saa at Tankens Kraft ikke opbruges til at forstaa dem. En Sætning som denne vil have sin store praktiske Anvendelighed ved Valget af skriftlige Opgaver i Modersmaalet, hvor det netop gælder om at opspare Elevens Aandskraft til det rette Formaal og ikke gøre Opgaven af den Natur, at hin spildes i Forsøg paa at udpønsse, hvad der skal skrives, medens Indholdet skulde ligge saa nær, at Tanken let kunde tumle og sysle med det og al Umagen samles om det Punkt, hvorledes der skal skrives. Sprogundervisningen vil Comenius have inddelt i 4 Kursus efter Alderen. Den første Alder er den barnlige, „stammende“, den anden Drengens, „den tiltagende“, den tredje Ynglingens, „den blomstrende“, den fjerde Mandens, „den kraftige“. Lærebog paa det første Trin er „Forgaarden“ med „Stoffet til Talen, nogle Hundrede Ord i smaa Sætninger med tilføjede Deklinations- og

Konjugationstavler“. For det næste Trin er „Sprog-døren“ skreven, som skal rumme alle brugelige Ord i Sproget, omtrent 8000, i korte Sætninger. Hertil føjes en kort Grammatik med tydelige Regler for, hvorledes Ordene tales og skrives rigtigt, og for Orddannelsen og Ordføjningen. „Sprogpaladset“, det tredje Trins Lærebog, skal indeholde „Samtaler over alle Ting i rig Fraseologi og udstyrede med Taleblomster tilligemed Randbemærkninger, der angive de Autorer, fra hvem Udtrykkene ere tagne. Som Tilgift følge Reglerne for den Kunst at variere og kolorere Fraser og Sætninger paa tusinde Maader“. I en saadan Skildring af Lærebogens Indhold lufter ikke Comeniuses sædvanlige Aand én i Møde. Man faar næsten Indtrykket af en markskrigersk Skolepedant; men Sagen er den, at Tanke og Udtryk ikke altid straks følges ad, men at de nye Tanker tit en Tidlang endnu maa klæde sig i Sprogets overleverede, forgemte Herligheder, inden de ere i den Grad trængte igennem, at de ogsaa har faaet Sproget støbt i en hel ny Form med de nye Tankers Præg og Stempel i sig. Ti det staar fast, at Fraseologi og Ordblomster 2: Ord uden Sag bagved, netop er det, Comenius retter sine stadige Angreb imod. Det fjerde Alderstrin skal i sin Læsebog have den „Sprogskat“, som ligger „i de klassiske Forfattere, der have skrevet alvorligt og kraftfuldt om forskellige Genstande. I Forvejen gaa Regler for, hvorledes man skal iagttage og samle det fyndige i Talen og ombytte Idiotismerne“.

Denne Firdeling lægger Comenius til Grund for den hele Ordning og Tidsinddeling af den Undervisning, igennem hvilken Menneskets Aand skal øves og udvikles fra dets Barndom til dets Manddom, omtr. til det 25de Aar. Hver Periode varer 6 Aar og har sin Skole,

Barndommen har Moderens Skød, Drengaalderen Begyndelsesskolen, Modersmaalets Skole, Ynglingen Gymnasiet, Latinskolen, den unge Mand Akademiet og Rejser. Moderskolen skal findes i hvert Hus, Modersmaalsskolen i hver Kommune, Gymnasiet i hver Købstad, Akademiet i hver Provins eller hvert Rige. I alle disse Skoler skal det samme læres, men naturligvis paa forskellig Maade. „De Hovedgrene, som et Træ faar, skyde straks i det første Aar frem af dets Stamme og vokse saa lidt efter lidt til. Hvad Mennesket skal blive til, grundlægges i dets første Leveaar.“ Barnet har sin „Metafysik. Alt føres frem for Barnet i sit almene Begreb; hvad det ser, hører, lugter, smager, føler, derom bemærker det, at det er noget, og først lidt efter lidt skelnes dette nogets Natur. Børnene naa altsaa til de almene Begreber noget, intet, det er, det er ikke, saaledes, anderledes, hvor, naar, det lignende osv., Grundbegreberne i Metafysikken. Af Fysik lærer Drengen i de første seks Aar, hvad Vand, Jord, Luft, Ild, Regn, Sne, Is, en Sten, Jærn, et Træ, en Plante, en Fugl, en Fisk, en Okse osv. er, og Betegnelserne for sit eget Legeme, dets Lemmer og deres Brug (smlg. Pestalozzis Buch der Mütter). Dette er Rudimenterne til Naturvidenskaberne. I Optik gør Barnet Begyndelsen med Adskillelsen af Lys og Mørke, af Skygge og Farveforskelligheder. I Astronomi lærer det Himlen og dens Hovedstjærner at kende. I Geografi naar det til Forbegreberne Bjærg, Dal, Mark, Flod, Landsby, Flække, By osv. Bopælen giver Lejlighed dertil. I Kronologi lærer det Time, Dag og Uge, Maaned og Aar at kende, i Gaar fra i Dag og dette igen fra i Morgen, ligeledes vinder det Begrebet Aarstider osv. Begyndelsen til Historie gør det dermed, at det

erindrer sig det, der sidst er sket i dets Kreds, og fortæller det, og at det lærer at gengive, hvorledes denne eller hin Dreng, dette eller hint Barn har opført sig. I Aritmetik lærer det tænkende at tælle, tælle frem og tilbage paa Fingrene og paa Tingene. I Geometri naar det Begreberne stor, lille, lang, kort, vid, snæver, tyk, tynd osv., Linje, Kors, Kreds osv., Alen, Fod, Spand osv., hvortil dets Omgivelse giver det Foranledning. I Statik gør det Begyndelsen ved at se noget blive vejjet og lærer at skelne tungt og let fra hinanden ved Hjælp af Hænderne eller Vægten. Idet man lader det flytte noget, bringe det et eller andet Sted hen, ordne det paa en eller anden Maade, bygge, rive ned, sammensætte, adskille osv., som Børn holde meget af, gør det Begyndelsen i Mekanik. Man skal kun lede dem. Ved at spørge og faa Svar, ved at blive spurgt og give Svar, ved voksnes venlige Samtale med dem lære de smaa at tale og tænke og erhverve sig, saaledes den første Øvelse i Dialektik. Ved rigtig og tydelig Tale i Børnenes Nærværelse og ved at holde dem til at udtale Stavelser, Ord, Sætninger osv. tydeligt og nøjagtigt lærer man dem Begyndelsesgrundene til Grammatik. Ved Efterligning af Troperne og Figurerne, som ofte forekomme i den huslige Samtale, og igennem de Fagter, hvormed disse Taler ofte blive ledsagede, vinde Børnene Begyndelsen til Retorik. Man behøver kun at lægge Mærke. Fremsigelsen af Smaavers, Digte, som de kunne forstaa, skaffer dem Smag for Poesi, for det metriske osv. Lad Børnene høre Sange, Musik, saa vil de snart faa Lyst til at synge og synge efter. De første Begreber om Husholdning, Økonomi, vinde de, naar de se, hvad Faderen, Moderen, Pigen og Karlen paa de for-

skellige Steder gøre og udføre, rose og dadle. Begreber om det offentlige Liv eller Statslivet have Børn vanskeligere ved at faa; de passe ikke til deres Alder. Dog gives der ogsaa her noget at begynde med. Der gives Raadhuse, Borgmestre, Advokater, Embedsmænd, paa hvilke Talen ofte falder; Barnet vil da spørge, sig det saa Besked saavidt muligt. I Etik lægges der det bedste Grundlag i Barnet ved Forældrenes og Husfolkenes belærende Eksempel. I den Retning lærer det Maadehold, Renlighed, Ærbødighed, Lydighed, Sanddrthed, Retfærdighed, Kærlighed, Virksomhed, Tavshed, Taalmod, Samvittighedsfuldhed, Høflighed, Pietet at kende og udøve dem ved Efterligning. Guds frygt lærer det ligeledes gennem den fromme Ordning og de fromme Sædvaner i Huset, idet alle dets Medlemmer holde sig og vide sig i Guds Nærhed... Begyndelserne til alt! det er Moderskolens Pensum. Og her kan det ikke nøjere bestemmes, at i denne Maaned skal dette, i hin Maaned skal hint ske; ti for det første har Forældrene deres Forretninger, og dernæst ere Børnene ikke under Tvang og falde snart paa et, snart paa et andet. Man danner og underviser her ganske, som Lejligheden falder. Og ligeoverfor Husets Børn vil ogsaa stedse Uddannelsen i Hjemmet forandre sig i Overensstemmelse med Børnenes Karakterer. To Ting er der navnlig, som det vilde være nyttigt, om de skete. Man lære navnlig Mødrene at erkende, hvad der her er deres Opgave, og hvorledes denne skal løses. Anvisninger til Opfyldelsen af Moder- og Ammepligterne ere nødvendige. Og desuden komme man frem med en passende Billedbog for Børn, hvori alt er sanselig fremstillet. Gode Billeder erstatte ofte de fraværende Genstande, og de unge Sanser længes efter Øvelse. De

trænge til Indtryk, Føde for Talenterne og Spore til at lære at læse.“ Det er interessant at sammenligne Slutningsbemærkningerne om Maaden, hvorpaa Paavirkningen i Hjemmet skal gaa for sig, med det Sted hos Pestalozzi, hvor han sammenligner Skolens og Hjemmets Virkemaader og stiller Hjemmets tvangfri Griben af Øjeblikket og Lejligheden til Oplysning og Uddannelse, som det virkelige Livs daglige Sysler give den, op som en for ham velgørende Modsætning til Skolens strænge Afmaalthed og kunstige Ordning af Undervisningstiden. Tanken om den Vejledning for Mødre, ved hvilken disse skal blive satte i Stand til at gøre deres Dagligstue til Opdragelsens Barndomsparadis, træffe vi jo ogsaa igen hos Pestalozzi som en af de Yndlingstanker, der opfylde ham hele Livet igennem. Hvad Skildringen af den første moderlige Opdragelses Formaal og Betydning angaar, er det klart, at den indeslutter Frøbels Børnehaven *in ovo*. — Modersmaalsskolen skal nu træde til og gennemgaas i Tiden fra det sjette til det tolvte Aar. „Det er ufravigelig nødvendigt, at man lærer Modersmaalet og Realierne før Latin og nogetsomhelst fremmed Sprog. Modersmaalsskolen skal gaa forud for Latin-skolen.“ Og „vil man have en almindelig Undervisning i alt menneskeligt og for alle Mennesker, saa maa de gaa en og samme Vej for at vække og opmuntre hverandre. Skal alle dannes til alle Dyder, lære Beskedenhed, Endrægtighed, Samvittighedsfuldhed at kende, saa maa man ikke skille Menneskene fra hinanden efter Stænder eller Klasser. Ved det sjette Aar lader det sig endnu ikke for noget Barns Vedkommende sige, hvortil det føler sig bestemt; Tilbøjelighederne træde først senere frem. Heller ikke er de rigeres, fornemmeres Børn alene kaldede til højere Dannelse og Stilling.

Vinden blæser, hvorhen den vil.“ Det er helt igennem den nyere Tids nationale og demokratiske Ideer, Comenius her kæmper for, Ideer, som jo for en stor Del endnu ikke ere virkeliggjorte. Hvad der i senere Tider under Samfundsforholdenes Tryk lidenskabeligt er fremkommet som et bevidst Krav fra de lavere Samfunds-klasser, alles Delagtiggørelse i den samme Undervisning, det træder her i det syttende Aarhundrede frem som en Tanke i en rolig Tænkens klare Hjerne. Det, der skal læres i denne Skole, er følgende: „Modersmaalet skal kunne læses og skrives, der skal regnes paa Tavle og i Hovedet, maales efter Maal og vejles efter Vægt osv., synges, først Folkesange, saa Kunstsange og aandelige Sange; Katekismus, bibelske Fortællinger og Kærnesprog skal kunnes udenad, Sædelæren oplyses ved korte Sentenser og Eksempler, det nødvendigeste af Privat- og Statshusholdningen forstaas. (Man sammenholde hermed de Bestræbelser, der i Nutiden gøres hos os for at faa denne Fordring gennemført.) De vigtigste Kendsgerninger i Verdenshistorien skal kendes og det deri herskende Forsyn erkendes, den nødvendige Kundskab om Verden meddeles, som Stjærnegruppernes og Planeternes Bevægelse, Jorden i Henseende til Land og Vand og Frembringelser, særlig Fædrelandet; tillige skal de almindelige Kundskaber om Kunster og Haandteringer gives. Skolen skal være delt i 6 adskilte, enaarige Klasser, hver med sin Klassebog (jvf. de preussiske Folkeskoler); disse Klassebøger skal mere adskille sig fra hinanden i Form end i Indhold; de skal give alt, selv Kunststudtrykkene, i Modersmaalet og i et rent Sprog. To Timer om Formiddagen og to om Eftermiddagen ere nok til Undervisningen. I Morgentimerne skal man øve Forstanden og Hukommelsen, om Efter-

middagen Hænderne og Stemmen. Den øvrige Tid skal ofres til huslige Sysler eller til Forfriskelse.“ Comenius har som Frøbel sin Opmærksomhed henvendt paa, at Paavirkningen af de forskellige Sider af Menneskenaturen naturligst og mest frugtbringende knyttes til Dagens forskellige Tider. — I Latinskolen, der varer fra det tolvte til det attende Aar, drives Grammatik, Dialektik (Logik), Retorik, Aritmetik, Geometri, Musik, Astronomi, de middelalderlige septem artes liberales, syv frie Kunster, og hertil føjer Comenius Fysik, Geografi, Kronologi, Etik og Teologi. De seks Klasser faa Navn efter deres Hovedfag og afløse hinanden i følgende Orden: Grammatik, Fysik, Matematik, Etik, Dialektik, Retorik. De reale Fag maa gaa forud for de formelle og de naturvidenskabelige forud for de moralske, det første, fordi Stoffet maa være til før Formen, det sidste, fordi den menneskelige Aand tidligere er tilgængelig for Naturfænomenerne end for Menneskesjælsfænomenerne, og fordi Kendskabet til Naturens Love er Forudsætningen for Kendskabet til Mennesket, der selv er dem underordnet. Igennem alle Klasser skal Historien meddeles, i første Klasse et Udtog af Bibelhistorien, i anden de fysiske Tings Historie, i tredje Opfindelsernes Historie paa de Kunsters Omraade, der forudsætte Matematikken, i fjerde de verdenshistoriske Karakterers Historie, i femte Folkesædernes Historie, i sjette en kort almindelig Verdenshistorie, især Fædrelandets. For Comenius er Historien væsentlig Menneske- og Kulturhistorie, ikke Stats- og Krigshistorie. — Akademierne maa have dygtige Lærere i alle Fag, for at de universelle Studier kan drives paa universel Maade og for at de letteste og paalideligste Metoder kan gøre Studierne saa grundige og omfattende som muligt. Derfor maa

Akademierne ogsaa være forsynede med righoldige Bog-samlinger, og det maa staa de studerende frit for at læse alle Forfattere i deres Fag, selv de hedenske. Det om Formiddagen lærte bør som Eftermiddagen drøftes i Samtaler under Lærerens Forsæde; men som Holberg banlyser han den Udskejelse, ved hvilken de akademiske Disputatser blive til Spilfægterier og Hanekampe. Endelig var det at ønske, at der til Akademiet knyttedes et Collegium didacticum, en Undervisningsanstalt for Lærere, en Fremtidstanke, der endnu i mange Lande sukker efter at blive bragt til Verden. Rejser med Viden-skaben og Dannelsen for Øje kunde saa lægge sidste Haand paa Opdragelsesværket, og heri mødes Comenius med Rækken af de franske Opdragelsesforfattere fra Rabelais til Rousseau.

Der gives Forfattere, hvis enkelte Værker hvert for sig i den Grad er et organisk Udtryk for deres hele Tankeliv, at dette er helt og samlet tilstede, selv hvor det er et særligt og enkelt Emne, der behandles, og hvis Virksomhed er i den Grad gennemstrømmet af den historiske Udvikling, at Fortiden og Fremtiden lige-som mødes i dem, og at Udviklingens Gang ligger be-stemt tegnet paa Bunden af deres Skrifter, saa at de komme til at staa som et Slags ærværdige Spaamænd, i hvis Øre og Sjæl de kommende Tiders Røst har lydt; og selv om det gaar dem, som det saa tit er gaaet de spaadomskyndige, at deres Stemme ikke høres og de selv dækkes af Glemsel, saa staa de dog, naar de som andre Skatte engang igen graves op af Jorden, stadig i deres oprindelige Sundhed og Skønhed for Betragterens Øjne og blive hans vise Vejledere til Forstaaelsen af det svundne og det kommende. Til disse Personligheder hører Amos Comenius.

Rousseau og hans „Emil“.

Foredrag i Frederiksborg Foredragsforening 18. Januar 1885.

Efter stenografisk Gengivelse.

De store Personligheder, der saa at sige have bygget Historien ved en efter anden at være Udtryk for, hvad der har bevæget deres Tid, kunne, naar man ser tilbage paa dem, virke paa den Maade, at det er deres Tanker, hvis Slagkraft man endnu føler, eller deres Værk, der endnu lever i sine Eftervirkninger. Men de kunne ogsaa være af den Beskaffenhed, at det er deres rent personlige Liv, deres menneskelige Ejendommeligheder, som endnu kunne tiltrække sig vor Opmærksomhed, mængden en Gang jo endda paa en saadan Maade, at vi halvvejs ikke ret forstaa, hvorledes netop disse Personligheder har kunnet øve saa store historiske Virkninger. Overfor Jean Jacques Rousseau er der noget af begge Dele: paa den ene Side en Følelse af, at de Tanker, for hvilke han har slaaet til Lyd i sin Samtid, leve endnu, paa den anden Side noget ejendommeligt æventyrligt i hans Personlighed, der lokker éns Indbildningskraft, men bringer ham selv i et praktisk Mis-

forhold til det Menneskeliv, for hvilket han ved sine store Evner bliver i Stand til at virke saa meget.

Naar vi derfor skulle tale om Rousseaus Betydning, saa vil det være paa sin Plads at begynde med en kort Fortælling om ham selv og hans Liv.

I.

Rousseaus Ungdom.

Han var født i Byen Genf i Aaret 1712. Hans Fader var Urmager, hans Moder var en Præstedatter, men hun døde bort fra Sønnen, da han blev født. Faderen var en mærkelig urolig Natur med en altid virksom Indbildningskraft, det blev den Fædrearv, som Sønnen tog op efter ham. De første Aar af sit Liv levede denne hos Faderen og tilbragte allerede som lille Dreng mangan en Gang Aftenens og Nattens Timer med at læse spændende Romaner sammen med ham. Moderen havde efterladt sig en Bogsamling; Fordybelsen i den var for Faderen en Fordybelse i Minderne om den Hustru, han havde mistet; og idet han drager den lille, umodne Søn ind i den digtede Drømmeverden, fremkalder han derved en Overspænding dels af hans Indbildningskraft, dels af hans Følelsesliv, som han aldrig mere kom ud over. Senere bliver det Forbilleder fra den græske og romerske Oldtid, som den lille Rousseau paavirkes af. Han læser den græske Forfatter Plutarks Levnedbeskrivelser og faar derigennem et stærkt og blivende Indtryk af, hvad de republikanske

Dyder have at betyde. Det sætter sig fast i Grunden af hans Sjæl og bliver som et Slags Udgangspunkt for hans senere politiske Betragtninger. I den første Halvdel af det attende Aarhundrede, Rousseaus Udviklingsaar, kæmpes der desuden en lidenskabelig Kamp i hans Fødeby Genf. Borgerskabet havde grebet til Vaaben for at hævde sine gamle Rettigheder mod Embedsmændenes Overgreb, flammende Taler havde genlydt i Forsamlinger og paa de offentlige Pladser og Gader; Bevægelsen var bleven undertrykt, dens Leder skudt, men Tanken i den lod sig ikke dræbe og voksede sig stærk nok til henimod Aarhundredets Midte at trænge igennem og bygge en Række lykkelige Aar paa den folkelige Selvstyrelses Sejr. Et Barndomsliv i saadanne Omgivelser bidrog ogsaa sit til at give Rousseaus Fremtid dens Præg.

Da Drengen omtrent er en 8 Aar gammel, maa Faderen flygte bort fra Byen paa Grund af en Duel. Sønnen kastes ud i Verden, og fra det Øjeblik af er hans Liv udleveret til en stadig Rastløshed og en æventyrlig Uro, der forhindrer ham i nogen Sinde ret at slaa Rod, hvor han færdes. Han kommer ud paa Landet hos en Præst, lever der et Par Aar et forholdsvis fredeligt Liv, men uden dog ret at forstaaes af dem, der skulle tage sig af hans Opdragelse. Han vender tilbage til sin Fødeby, bliver ansat som Skriverdreng paa et Kontor, men han, hvis Tanker ere vante til at sværme i Indbildningskraftens Rige, kan ikke finde sig i det regelmæssige mekaniske Arbejde. Han kommer derefter i Lære hos en Gravør; det sysselsætter hans Interesse i nogen Tid, han havde visse Anlæg til Tegning, og disse Anlæg kunde der finde en Tilfredsstillelse. Men han kommer ogsaa her, i Kraft af sin Trang til

det ubundne Liv, paa Kant med sine Omgivelser og bliver saa Genstand for sin Mesters stadige Mishandlinger. Det var ogsaa uheldigt nok, at han der kom til at staa ligeoverfor en Mand, som i Følge Rousseaus senere Vidnesbyrd særlig udmærkede sig ved sin Grovhed og Voldsomhed. Den moralske Side af Drengens Natur kan ikke finde synderlig Udvikling under disse Forhold. Han bliver sladderagtig, løgnagtig, tyvagtig, saaledes skildrer han i alt Fald sig selv i sine „Bekendelser“. En skøn Dag flygter Drengen bort fra sin Mester, af Frygt for de Prygl, som vente ham, fordi han er bleven for længe ude om Aftenen, og han føler sig, idet han strejfer omkring i det sydlige Schweiz under aaben Himmel, fuglefri, uden Baand og Pligter, glad ved at hengive sig til sine Drømmes Indskydelser, og fylder sin sværmeriske Hjerne med Billeder af det vidunderlige, der skal møde ham, hver Gang han kommer forbi en Borg med en Altan, paa hvilken han forestiller sig en dejlig ung Kvinde, som smiler og vinker til ham. Overhovedet er Sansen for det kvindelige tidlig og umodent vakt hos ham og spiller en Rolle hele hans Liv igennem. Han kommer ned til en lille By i Syd-Schweiz, hvor han optages af en Fru de Warens, som var omvendt til Katolicismen og var en Slags Missionær for den katolske Kirke. Hun tager venlig mod Drengen og sender ham videre ned til Turin til en Omvendelsesanstalt, der skal føre ham ind i Kirkens Skød. Der nede bliver han saa i nogen Tid, men hans Frihedstrang gør ham urolig, han lærer ogsaa Laster at kende i disse Omgivelser, som han tidligere ingen Anelse har haft om. For at slippe løs lader han sig omvende og gaar nu ud i Verden med Stemplet af Katolik paa sig. Han optages i Familier i Norditalien som Lakaj. Der

er noget vindende ved ham; hans Begavelse, hans hurtige Modtagelighed, hans hele livlige Natur gør ham yndet, de yngre Medlemmer af de adelige Familier, som han tjener, tage sig derfor ogsaa af hans Opdragelse og Uddannelse, og han vender i sine Skrifter ikke sjælden tilbage til Erindringer om de Forhold, i hvilke han her har levet, og om de Personer, der har paavirket ham, særlig en ung adelsfødt gejstlig, der lagde Grunden til hans religiøse Frisind. Men ogsaa her kommer hans Trang til det ubundne Liv paa tværs af hans Stilling, og lokket af en ung Landsmand flygter han, uden nogen som helst Afsked eller Tak, bort fra Stedet, hvor han er. Han vanker nu en Tid omkring paa Landet og i Købstæderne, ernærende sig som han bedst kan, og optages saa paany hos Fru de Warens. Det bliver denne Gang et mangeaarigt Ophold. Først er han hendes Myndling, hun tager sig moderlig af ham, sørger for at skaffe ham den Fred og Ro, ved hvilken han bliver i Stand til at udvikle sine Aandsevner. Han studerer Matematik, Filosofi, Historie og Geografi, sættes gennem Indtrykkene af det historiske Liv og af Naturlivet i en gærende Bevægelse, der frembringer Tanker hos ham, som han endnu ikke er i Stand til at forme, men som ikke lade ham Ro. Han stiger i Forholdet til Fru de Warens fra at være hendes Myndling til at være hendes Elsker. Omsider bryder han dette Forhold efter en 8—9 Aars Forløb. Han prøver en Tid lang at være Huslærer i Lyon, men heller ikke det er en Opgave, han er i Stand til at løse, de Krav til udholdende Taalmod, som denne Stilling fordrer, kan han ikke fyldestgøre. Han gennemskuer sine Elever, med fint Blik for selv den mindste Livsytring hos dem, men staar værgeløs ligeoverfor dem som en Bold for deres

Luner; praktisk anlagt var han ikke. Saa drager han videre og kommer til Paris. I sin Ungdom har han givet sig en hel Del af med Musikken, han faar den musikalske Sans vakt allerede som Barn gennem de Viser og Sange, han hørte af sine Omgivelser, han har gaaet paa Musikskole en Tid lang, medens han var hos Fru de Warens, han har indladt sig paa at komponere, uden dog rigtig at slaa an. Nu har han opfundet et Talsystem, som skal afløse Nodesystemet, og drager saa med denne sin Opfindelse til Paris, for at gøre sin Lykke dermed. Det viser sig dog, at Opfindelsen møder en temmelig skarp Kritik, som Rousseau ogsaa anerkender Berettigelsen af. Han søger nu hen til de litterære Kredse, der den Gang spillede en saa stor Rolle i Paris, og som han ogsaa var særlig oplagt til at komme i Berøring med.

II.

Rousseau som Forfatter.

Lad os se en Gang, hvorledes Tilstanden var i det franske Samfund, da den nervøst modtagelige unge Mand med de fint opfattende Sanser, med den stadige Bevægelse og Livlighed i Sindet kommer i Berøring med den Civilisation, der var Udtryk for Tidens Indhold. Det var det enevældige Kongedømmes Tid i Frankrig. Ludvig XIV's Personlighed og Politik havde fra det 17de Aarhundredets Midte formet det hele Rige, ja man kan sige det hele Europa efter sit Forbillede. Han selv havde været en Mand, der forstod at udfylde

det System af regelbundne Former, i hvilket hvert eneste Skridt, hver Bevægelse i Kongens Nærhed var indsnøret. Han forstod at være Solen, om hvilken alle bevægede sig som lydige Planeter, og det var en imponerende Magt og Indflydelse, der udgik fra den ene-vældige Konges Hof. Adelen, der hidtil havde levet paa sine Borge ude i Landet som en vild og voldsom Krigsadel, drog han ind til sig og gjorde den til en sleben, elegant Hofadel. Man samlede sig i Selskabs-salene, hvor det gjaldt om at kunne forme sine Kund-skaber saaledes, at de kunne slaa an selv hos den ulærde, ja den lærde, Middelalderens Mønster, stilledes endogsaa paa Afstand som en Pedant, man i disse Kredse ikke kunde have at gøre med. Digtekunsten trivedes under Ludvig XIV's og hans Adels beskyttende Vinger. Saa afløses hans Regimente af Ludvig den XV's. De nedarvede Former blive staaende, men der er ikke længer en Personlighed, der kan gyde et Indhold i dem. Ludvig XV havde maaské fra Begyndelsen af haft en ret god sund Forstand, det viser sig f. Eks. i hans Brevveksling med hans Gesandter i Udlandet, men i den Grad hildes han af sine egne Drifter og sine Omgivelser i sanselige Nydelser, at al Personlighed nedbrydes i ham, og at han bliver ude af Stand til at gribe ind i Regeringens Førelse. Den falder derfor i de tilfældige Yndlinges Hænder, mere og mere ormædes og undergraves Kongemagten indenfra, og Smitten breder sig fra Toppen. Det Eksempel paa løse Sæder, som gives fra oven og som finder sit Udtryk i det stadig fornyede Kvindehare, i hvilket Kongen færdes, forplanter sig til Hofadelen og drypper som en Gift dybere ned i Samfundet. Ægteskabet bliver kun en Form, der dækker over Forhold, som vilde være en Skændsel

for den ugifte. Livet i de adelige Selskabssale er det klassiske Udtryk for denne Tids hele Tone. Det er Damerne, der spille Hovedrollen og angive Tonen; det gælder om at bryde en Lanse for Viddet, om at kunne forsvare enhver Sag med Aand, om at vise sig som Verdensmanden, „der ikke fordyber sig i Spørgsmaalene for ikke at kede, men fremsætter dem som i forbigaaende“. Og de forskellige adelige Kredse staa ligeoverfor hverandre som Medbejlere, „det er en evig Krig af Rænker og Kneb, en Strøm og Modstrøm af Fordomme og af stridende Meninger. Den, der besøger flere Selskaber, maa skifte sine Principper med hvert Selskab, ændre sin Opfattelse saa at sige ved hvert Skridt, og maale sine Grundsætninger efter Alenmaal,“ saaledes at man, som Rousseau siger, maa ligefrem iføre sig et nyt Liberi med Husets Farver, hver Gang man begiver sig fra den ene Kreds til den anden.

Under alt dette naar Litteraturen d.v.s. det skrevne Udtryk for, hvad der rører sig i Menneskelivet, sit Højdepunkt. Man har det foregaaende Aarhundredes klassiske Forfattere som Grundlag og Udgangspunkt, og det Selskabsliv, vi have skildret, kunde ikke andet end udvikle Formen til den fineste Fuldkommenhed. Idet enhver Tanke skulde vejes og prøves paa, hvorvidt den, naar den fremstilledes, kunde forstaas af alle dannede, bliver det fra den Tid en fast Ejendommelighed for det franske Sprog, at det faar en gennemsigtig Klarhed, der ligesom fjærner alle Vanskeligheder og gør Tankerne lettere at tilegne sig i det Sprog end maaské i et hvilket som helst andet. Og hvad selve Tidens Tankeliv angaar, saa var det en Gærings- og Overgangstid, hvor alt nedarvet og overleveret stilledes blot for Forstandens skarpe Kritik, hvor den katolske Kirkelære

kæmpede en Kamp paa Liv og Død med den fra England fremtrængende friere Aandsretning og Forfattere som Voltaire sendte Vittighedens Pile mod alt, hvad der stred mod den sunde Menneskeforstand, alle Fordomme og al Overtro, og Harmens Kølleslag mod dem, der med Despotismens Midler, med Baal og Brand søgte at kue Aandsfrihedens Talsmænd. „Overalt nye Ideer, nye Forhaabninger, nye Bevægelser. Videnskaben trugter efter at gøre sin Lære og Tænkemaade umiddelbart til Grundlag for Kirke, Stat og Samfund.“ Og det hensmuldrende Samfund trængte til en Fornylse. I en Afhandling fra Aarhundredets Midte udbryder Rousseau: „Ere ikke alle Fordele i Samfundet blot til for de mægtige og rige? Tilfalde ikke alle indbringende Embeder, alle Forrettigheder og Fritagelser for Skatter udelukkende dem? Bliver ikke en fornem Mand, naar han bedrager sine Kreditorer eller begaar andre Skurkestreger, næsten altid fri for Straf? Ere de Voldsomheder, han begaar, ja endog hans Forbrydelser og Mord ikke lutter Ting, som man dækker med Kristenkærlighedens Kaabe, og som ere gaaede i Glemmebogen et halvt Aar efter? Begiver den fornemme Mand sig til et farligt Sted, faar han en Sikkerhedsvagt med; gaar Akslen itu paa hans Vogn, straks ile alle til Hjælp; føler han sig generet af en Støj udenfor sin Dør, behøver han blot at lukke Munden op, og alt bliver paa Øjeblikket stille; generes han af Mængden, behøves der blot et Vink, og alt viger sky tilbage; kommer en Kusk ham i Vejen, er hans Tjenere beredt til at slaa denne halv ihjel, og halvtredsindstyve ærlige Fodgængere, som ile til deres Forretninger, maatte hellere lade sig overkøre, end at den usle Dagdriver skulde lade sit Køretøj standse. Hvor forskelligt fra dette er ikke Billedet

af den fattige! Jo mere Menneskeheden skylder ham, desto færre Rettigheder tilstaar den ham. Alle Døre ere ham lukkede, endog naar han har Ret til at lade dem aabne; og opnaar han ogsaa undertiden Retfærdighed, saa koster det ham mere Møje, end naar en anden vil udvirke sig en Gunstbevisning. Er der Tale om at gøre Hoveri eller stille Rekrutter, ja saa faar han rigtignok stadig Fortrinet. Foruden sit eget Læs trækker han bestandig ogsaa sin Nabos, som er rig og mægtig nok til at unddrage sig det. Ved ethvert Uheld, der tilstøder ham, staar han alene. Vælter hans usle Kærre, tør han ikke regne paa Hjælp, men maa oven i Købet prise sig lykkelig, hvis ikke en ung Hertugs galonerede Tjener i forbigaaende overdænger ham med grov Spot. Men den fattige, som er saa ulykkelig at have et redeligt Hjærte, en elskværdig Datter og saa tillige en mægtig Nabo, ham ansér jeg for fortabt.“

Saaledes var det Samfund, i hvilket Rousseau droges ind. Og de fornemme Kredse aabnede sig snart for ham. Det maatte virke ganske ejendommeligt paa ham, som kom ude fra og ikke var vokset op i disse Omgivelser, men som gennem sit eget Liv paa én Gang var dragen med ind i de herskende Drifters Hvirvel og som en udenforstaaende kastede et kritisk Blik derpaa. Var det Maalet, til hvilket Civilisationen havde ført, opløste den sig jo i Tomhed og Fordærvelse, og med sin nervøse Naturs fine Modtagelighed bliver han stødt tilbage, føler Livet som en Pine og ledes derved ind paa Tanken om, at et Menneske maa drage sig ind i sig selv, bort fra det hele Samfund, maa lukke alle disse Adgange til sit Indre, som Sanserne og Forholdet til andre Mennesker aabne, og at jo færre Indtryk man

faar fra Menneskeverdenen, desto lykkeligere bliver man. Og idet han ser, at Civilisationen er udartet, kommer han, ledet af sin stærke Indbildningskraft, til at bryde Staven over al Civilisation; hans Tanker flygte tilbage til den Tid, der ligger forud for al Historie og i hvilken Menneskene endnu levede i Naturens Skød, uafsladelig hengivende sig til Øjeblikket, uden Fortid og uden Fremtid, og han maler for sig selv og andre en undergaaet Lykke, som det gælder om at vende tilbage til, hvis man paany vil give Menneskelivet Sundhed og Kraft. Der opstilledes den Gang af en fransk Højskole en Prisopgave, der gik ud paa, hvorvidt det kan siges, at Videnskabens og Kunstens Genfødelse har været til Gavn for Sæderne, og dette Spørgsmaal slaar ned i ham. Han skildrer, hvorledes han paa en Vandring i Omegnen af Paris føler sig greben af de talløse Forestillinger, der mylre frem i ham, idet han stiller sig det alvorlig for Øje; han faar som et indre Syn, hvor det glimter for ham med en Tankerigdom, han før ikke har anet eller drømt om; han synker hen i en overjordisk Tilværelse, borte fra Tiden og Rummet, og vaagner op, efter en Tids Forløb, badet i Taarer, men som tilbagevendt fra en Aabenbaring, der er bleven ham til Del. Saa skriver han sin Afhandling i en Begejstringens Rus og besvarer Spørgsmaalet med et afgjort Nej. Videnskaben og Kunsten have ikke forbedret Sæderne, men kun bidraget til at opløse og undergrave dem, fordi de kun ere Udtryk for de uædle Drifter i Menneskenaturen og drage Mennesket ud af den naturlige Sindsro og Ligevægt, i hvilken det fra Begyndelsen har været. Han skriver et Par Aar efter en Afhandling, i hvilken han fuldstændiggør denne Kritik med et idealt Billede af, hvorledes Livet burde være, og han

afmaler de store Skove, i hvilket Mennesket som Naturvæsen havde færdedes og i hvilke Lykken var at finde, fordi man aldrig vilde mere end man formaaede, og aldrig attraaede andet end det nærværende. Det er i Anledning af denne Bog, at Voltaire skriver til ham, at han ved at læse den formelig har faaet Lyst til at krybe paa fire som et andet Dyr; det er imidlertid en Kunst, han har glemt for 60 Aar siden, og han vil derfor overlade det til andre, de ere bedre skikkede dertil end baade han selv og Rousseau.

Mere og mere lever Rousseau sig ind i de litterære Omgivelser og deres Interesser, men ogsaa i Forhold til disse Venner spiller hans Natur ham mangt et Puds. Han hører til de Mennesker, som det er overordentlig vanskeligt at omgaas, fordi de stadig ere ude over den rette og sunde Grænse og deres Følelsesliv og Indbildningskraft skruer alt, hvad der møder dem, op til en Højde, der umuliggør et varigt Forhold til nogen. Han indgaar Venskaber og bryder dem, Kærlighedsforbindelser sluttet og opløses, han drager fra Sted til Sted blandt adelige Velyndere ude paa Landet, og hans Liv er i sin Grund et ulykkeligt Liv, fordi han aldrig nogen Tid kan finde et blivende Sted; mere og mere føler han, at han ikke er anlagt til at leve blandt Mennesker. Han modnes imidlertid som Forfatter, og der udgaar da ogsaa fra hans Haand Arbejder, som have bevaret deres Indflydelse ned gennem Tiderne og som hvert for sig have indledet en ny Bevægelse i den aandelige Udvikling.

a. „Den ny Heloise“.

Han bliver for det første Digter og skriver sin store Roman: „Den ny Heloise“. Det er en Fortælling

i Breve, hvis første Del med flammende Ord skildrer Lidenskabens Magt over Menneskesjælen og forherliger Kærligheden som den alt overvindende og frigørende Følelse; det er Ungdommens og Elskovens Højsang, han med Selvoplevelsens Styrke der istemmer. Den anden Del af Bogen skildrer saa Ægteskabet som det, i hvilket Lykken findes, medens Lidenskaben fører til Fald og Undergang, og Ægteskabet mellem den unge Pige og den modne Mand bygges da paa Dyden og Fornuften, paa den gensidige Respekt. Det er ikke længer den flammende Begejstring fra første Del, man bliver Vidne til, det er mere som et Afkald, der har gjort op med sig selv og Livet, en Dydsprædiken, der taler om, hvorledes Ungdommens Fejltrin udsones. Men denne Bog udmærker sig ved mere end det, at den er et digterisk varmt Udtryk for Følelseslivet i Mennesket, den aabner Sluser, for hvilke der længe havde været stemmet op, idet den fører Natursansen ind i Digtekunsten; Rousseau lader Handlingen foregaa ved Bredden af Genfersøen, der, hvor han selv havde tilbragt sin Barndom og første Ungdom, og han maler Landskabet saaledes, at Læserne føle sig ligesom henflyttede til og hjemmefante i Lundene ved den himmelblaa Sø og mellem Buskene, der spejle sig i den. Da i Slutningen af Aarhundredet den 25-aarige danske Digter Jens Baggesen kommer ned til disse Egne, fuldt betaget af Indtrykket af Rousseaus Bog, søger han sværmerisk alle de Steder op, som han kender fra Skildringerne i „den ny Heloise“, og lever hele dens Kærlighedshistorie om igen i de virkelige Omgivelser. Saaledes slaar Rousseau ned rundt omkring, udbreder en romantisk Følelse for Naturen i dens Skønhed og Storhed, som det 18de Aarhundredes Digtekunst ikke hidtil havde kendt, og bliver

derved Udgangspunktet for den digteriske Retning, der senere i Aarhundredet drager sejrrig ud over de civiliserede Folkeslag i Europa, erobrer den tyske Poesi og i Begyndelsen af vort Aarhundrede den danske under Navn af Romantikken, med dens Naturforherligelse og dens Frigørelse af Menneskets oprindelige Følelsesliv. Han kommer da til i Digtningens Verden at staa som en skabende Mester, der fører ind paa nye Veje, ad hvilke Slægten gaar et Aarhundrede efter ham, som en Spaamand, der peger ud over sin egen Tid og forstaar, hvad det er, der skal til, for at Menneskenaturen i hele sit Omfang kan blive vakt og sig selv bevidst. Han staar som en Indsigelse mod den Forstandsopfattelse af Livet, som i øvrigt er den besjælende Kraft i det 18de Aarhundredes Liv og Digtning. Det er en Følelsens Dyrkelse, han slaar ind paa, og hans Fremstilling bærer Præget deraf; netop derfor virker han saa begejstrende paa hele sin Samtid. Det er ikke de rolige, vel overvejede, skarpt udprægede Ord og Billeder, han bruger; det er en nægtig Følelsesstrøm, der bruser gennem alt, hvad han siger, han river med og overtaler mere, end haa egentlig overbeviser.

b. „Samfundsoverenskomsten“.

Saa skriver han en anden Bog af et fuldstændig modsat Præg, denne Gang en politisk Bog. Han havde været Gesandtskabssekretær i Venedig en halvanden Aars Tid, havde ogsaa der følt, hvad det vilde sige at være fængslet til en Virksomhed, der ikke laa for ham, til en tyrannisk Herre, der intet Hensyn tog til ham, snæverhjærtet, uduelig, kundskabsløs som Gesandten var, og havde ogsaa derigennem faaet sin Frihedsfølelse udviklet, men samtidig indhøstet praktisk Stof til Vur-

dering af politiske Forhold. Der er da hans Plan at skrive en stor politisk Afhandling, af hvilken han foreløbig udgiver en mindre Del i Aaret 1762 under Navn af „Samfundsoverenskomsten“. De Tanker, han deri udtaler, maatte paa en ejendommelig Maade skurre mod de bestaaende Tilstande. Han gaar ogsaa der tilbage til den drømte Guldalder, om hvilken hans Indbildningskraft holder saa meget af at sværme. Han tænker sig da, hvorledes det menneskelige Samfund som saadant er blevet til, og det staar for ham, som om det, der er den bærende Kraft i Samfundet, er en oprindelig Overenskomst, som Samfundets Borgere have sluttet med hverandre, og i Kraft af hvilken nogle af dem have faaet den Opgave at være de styrende, for at det hele Samfunds bedste derigennem kan fremmes. Det er en Sammenslutning, som „med den fælles samlede Kraft beskytter og forsvaret hvert enkelt Statsmedlems Person og Ejendom, og i hvilken enhver vel forener sig med alle, men dog kun adlyder sig selv og altsaa vedbliver at være lige saa fri som før“. Regeringsmagten er da kun et Hverv, som Borgersamfundet har lagt i de enkeltes Hænder, og som saadant en Magt, der kan tages tilbage igen af den Folkesuverænitet, som oprindelig har givet den. En saadan politisk Opfattelse maatte nødvendigvis støde an mod det enevældige Kongedømmes Grundsætninger, mod Tanken om Kongedømmet af Guds Naade, der drog saa skarp en Skillemur mellem Kongen, Regeringsmagten, paa den ene Side og Folket paa den anden Side, og han, Borgeren fra Genf, udvikler nu i Bogen sine Forestillinger om Friheden og om Ligheden og danner derved de Slagord, som senere spille saa stor en Rolle, da de politiske Forhandlinger antage en mere praktisk Natur, og Revolutionen i 1789

bryder med den gamle Tid og de nedarvede Tilstande. Man kan sige, at Rousseau i Virkeligheden er Fader til de Former, under hvilke det franske Folk, da Revolutionen bryder løs, søger at skaffe sig Sikkerhed for sin Frihed. Han, den menneskesky Drømmer, sætter de store Masser i Bevægelse, former det historiske Liv langt ud over, hvad han selv havde drømt om. — Denne Bog er ogsaa, hvad dens Sprog angaar, et Modstykke til „den nye Heloise“, det er et Forsøg paa at give alt i Afhandlingens Form forholdsvis kort og knapt, ræsonnerende, uden at henvende sig til Indbildningskraften, men overbevisende gennem sine almene Begreber, tør i Forhold til, hvad den anden Bog havde været. Den blev aldrig til andet end til et Brudstykke.

c. „Emil“.

Men samme Aar udgiver han saa en stor Bog, som bliver hans Hovedværk, det er hans Skrift om Opdragelsen: „Emil“, som den hedder. Ogsaa i den mærker man Tænkeren og Digteren, der er smeltede sammen i én Person. Det er en Roman, men en Roman af en ganske ejendommelig Art. Den følger et ungt Menneske fra Fødslen til det 25de Aar paa alle de Veje, ad hvilke hans Udvikling foregaar, for at vise, hvorledes den naturlige Udvikling hos et Menneskebarn er, og hvorledes Opdragelsen paa rette Maade kan støtte denne Udvikling. Man har kaldt denne Bog for Opdragelsens Naturevangelium, og Løsenet deri, Pulssløget, der banker i hver Sætning, er ogsaa disse Ord: Lad os vende tilbage til Naturen. Alt er godt, som det kommer fra Skaberens Haand, alt vanslægtet mellem Menneskenes Hænder — det er Bogens første Sætninger, og det angiver tillige, at Grundtanken i den er en

skarp Dom over den udartede Civilisation, en harmfuld Fordømmelse af det Liv, han lever i. Og dog er det ikke hans Mening at skrive en Bog, som slet ikke skulde kunne finde nogen Anvendelse paa Virkeligheden. Ganske vist er den vilde hans Ideal, og det er fra hans Tid, at Sværmeriet for Indianerne og alle lignende Folkeslag med deres usmittede Ærlighed og altid sejrende Heltestyrke trænger ind i Litteraturen. Men han siger dog udtrykkelig et Sted i „Emil“, at det er ikke en vild i Orkenen, han vil opdrage, det er en vild i Byerne. Deri ligger paa én Gang det, man kunde kalde Bogens Modsigelse, og det, som gør, at det ikke blot er et rent Drømmebillede, han maler, men et Billede, hvis Træk kan faa rig Anvendelse i det praktiske Liv. En vild i Byerne, hvad vil det sige? Det vil sige: Et Menneske, der midt i det civiliserede Samfund alligevel har bevaret Forholdet til Naturen, alligevel gennem sin Udvikling hævder sin Ret til at være Menneske, til at udvikle sig i Kraft af en indre Drift og til ikke at bøje sig under Former, der paatvinges én fra det Samfund, man lever i. Men idet Samfundet er saa besmittet som det er, kan Emil ikke opdrages i dets Midte. Saa lader Rousseau Drengen fra Fødslen af blive sendt ud paa Landet, hvor han lever midt i Naturen og af Mennesker kun har om sig en Hovmester, som skal lede ham Skridt for Skridt og ikke slippe ham, førend han er kommen i Havn. Og denne Hovmester, det er Rousseau selv, der har trukket i Opdragerens Klæde- dragt for at vise, hvorledes den rette Opdragelse skal være. Han følger Emil trolig, men intet Øjeblik saaledes, at han trykker ham ved sin Overlegenhed, han er paa hvert Punkt kun den ældre Kammerat, aldrig den myndige Hovmester, der kræver Respekt. Han er

et Vidunder af Skarpsynethed og Klogskab. Det, som det for ham kommer an paa, er at følge selv den mindste Bevægelse i Emils Hjærte, at forudsé den og lede den saaledes, at den netop udvikler sig paa rette Maade; han opfatter Opdragelsen som en Vækst inde fra og ikke som et Tryk og en Tvang ude fra. Men medens han slaar fast, at Opdragelsen kun er Naturens egen Gang i Menneskelivets Vækst, saa bliver dog Emils Opdragelse, udøvet af en skarpsynet, næsten alvidende Pædagog, et Kunstværk, som ikke mange ere i Stand til at gøre ham efter, fordi det kræver de allersjældneste og videstgaaende Forudsætninger hos den, der skal kunne gennemføre det. Ogsaa deri ligger der en Modsigelse i Bogen. Saa lever altsaa Emil ude paa Landet. Hans egentlige Opdragere skulle ikke Menneskene være, det skal være selve Naturen, Planter og Dyr, Metaller og Stene, lutter Genstande for hans undrende Opmærksomhed og for hans travle Syslen. Naar den menneskelige Opdrager giver sine Befalinger, opfatter Barnet dem mangen en Gang kun som Udtryk for en lunefuld Vilkaarlighed og opægges derved til Lidenskaber, som det endnu ikke kan taale. Ligeoverfor Naturens Frembringelser føler Drengen derimod snart, at der ingen Lunefuldhed hersker, at Lidenskab ikke hjælper, men at man kun opnaar, hvad man vil, naar man for Alvor sætter sine Kræfter ind derpaa, og at man maa standse og sige: Nu mægter jeg ikke mere, hvor éns Kræfter svigte. Emil lærer da ad denne Vej sine Omgivelser og sine egne Kræfter at kende, udvikler derigennem sine Sanser, sin Forstand og sin Vilje, lærer at bøje sig under Nødvendigheden og at staa fast, hvad der saa møder. Man ser, hvorledes Rousseau her skildrer en Udvikling, der danner et fuldstændigt Mod-

stykke til hans egen. Det gaar jo ikke sjælden saaledes, at Digteren netop gribes stærkest af det Ideal, han i sit personlige Liv ikke har været i Stand til at virkeliggøre, af det, han føler sig knyttet til gennem Modsætningen, Savnet og Længselen. Rousseau havde aldrig været den staalhærdede Natur, som rolig bøjede sig under Livets Nødvendighed, men Emil skal være det, skal staa som en Klippe midt ude i det store Hav: om Bølgerne end stige nok saa højt og kaste sig nok saa voldsomt mod Klippens Fod, den lader sig dog ikke rokke. Den sunde Udvikling hos ham skal sikres ved at holdes udenfor alt, hvad der er kunstigt og lavet, alt unaturligt Hastværk, han skal ikke drives frem i Utide til en Viden, der ikke svarer til hans Alder, Videnskaberne skal han ikke lære, men opfinde dem selv, siger Rousseau. Saa spørger man: Men er det dog ikke at stille for store Fordringer, at tale om et Barn, der skal opfinde Videnskaber og opfinde dem alle, er det ikke Vanvid? Dertil maa vi svare: Det gaar her, som det saa ofte gaar hos Rousseau, Udtrykket antager en Højde, har, bogstavelig opfattet, en Rækkevidde, i hvilken det ikke kan staa til Troende, men bryder man Brodden deraf, tager man det overdrevne bort og ser, hvilken Tanke der danner dets Kærne, saa finder man en dyb og blivende Sandhed deri. Saa er da paa dette Punkt Rousseaus Mening den, at kun det slaar Rod i Barnet, som det selv paa første Haand har erhvervet sig, kun hvad Barnet selv har iagttaget og erfaret, hvad det gennem sine Sanser har tilegnet sig som levende Indtryk og med sin Forstand har bearbejdet, saaledes at der bliver Sammenhæng og Orden deri, kun det er et Grundlag for enhver videre Udvikling, og deri ligger i Virkeligheden Udgangspunktet for det, der

senere kan kaldes den egentlige videnskabelige Bestræbelse. Det er mod den tillærte Kundskab paa anden Haand, han fører Krig til Forsvar for et virkeligt personligt Forhold mellem Barnet og de Genstande, det skal tilegne sig Kundskab om. Derfor gælder det om at lære Emil at bruge sine Øjne og Øren, saaledes at intet Indtryk gaar tabt, at øve sin Følesans, til den bliver fin som den blindes, hos hvem den træder i Synets Sted. Det er bedre, siger Rousseau, at have sine Øjne paa Spidsen af Fingrene end at have dem i en Lysestøbers Bod, det vil sige: det er bedre at kunne vænne sig til at færdes frit i Mørke med den fineste Fornemmelse af, hvad man færdes imellem, end at være afhængig af et saadant Civilisationens Produkt som det kunstige Lys; den seende skal kunne gøre i Mørke uden Lys, hvad den blinde kan gøre om Dagen uden Øjne. Det er en Udvikling af de Kræfter, der bo i selve Menneskenaturen, Rousseau kræver. Alt, hvad Emil skal lære, skal derfor udspringe af hans egen personlige Trang gennem det selvoplevede, Bøger skal være en forbudt Være for ham, saa længe han er Barn. Naar han f. Eks. skal lære Geografi, sørger Hovmesteren for, at han og Emil en Dag forvilde sig paa en Spasertur; de trave afsted i deres Ansigts Sved gennem Skove, forbi Stenbrud, over Marker, Formiddagen igen, til de blive trætte og sultne, men ane ikke, hvor de ere. Saa komme de til en Skov, som de kende, og vide, at naar de ere i den, ligger deres Hjemsted mod Syd. Paa den Skygge, Træerne kaste, kende de Verdenshjørnet, slaa ind paa en Sti i den Retning og komme til Udkanten af Skoven, hvor Emil klapper i Hænderne af Glæde og udbryder: „Aa, nu ser jeg Byen, dér ligger den lige for os. Nu skal vi spise Frokost og

Middagsmad, lad os skynde os — Geografi er dog godt for noget!“ „Man kan være vis paa,“ føjer Rousseau til, „at han aldrig i sine Dage vil glemme, hvad han den Dag har lært; havde jeg indskrænket mig til at lade ham tænke sig det hele hjemme paa sit Værelse, vilde min Tale allerede Dagen efter være glemt. Saa meget man kan, skal man tale gennem Kendsgerninger og kun sige, hvad man ikke praktisk kan udføre.“ Det er Hovmesterens Kunst paa den Maade at skabe hos Emil Trangen til Kundskab og Erkendelsen af dens Nytte ud fra, hvad han selv virkelig har oplevet. Han gaar til Værks paa samme Maade, da Emil skal lære at læse. Hvad kan det hjælpe at tvinge en Dreng, der ikke aner Betydningen af at kunne læse, til at sysle med de sorte Kragetæer, nej, det gælder om at vække Lysten i ham. Emil faar da jævnlig, paa Hovmesterens Anstiftelse, et Brev; de lukke det op, men o ve, hverken han eller Hovmesteren kan tyde det, ingen af dem kan læse, og der gaar nogle Dage, inden de finder et Menneske, som kan eller vil hjælpe Emil. Endelig faar han det tydet, og saa indeholder det en Indbydelse til en Spaseretur, en Rotur, en offentlig Fest, et Middags-selskab; men nu er det for sent, det rette Øjeblik er spildt. Saa tænker Emil: Hvor vilde det have været godt for mig, om jeg straks kunde have læst Brevet, den Kunst maa jeg lære saa hurtig som muligt, og nu slider og slæber han for at naa saa vidt. „Jeg er næsten vis paa,“ siger Rousseau, „at Emil vil kunne læse fuldkomment før sit tiende Aar, netop fordi jeg lægger saa ringe Vægt paa, at han skal kunne det, før han er femten.“

Emil bliver ældre, men endnu har han ikke lært noget f. Eks. af Historien. Og hvorfor ikke? Fordi man

ved Opdragelsen aldrig, siger Rousseau, maa forhaste sig, aldrig maa lære Barnet noget for tidlig, aldrig maa mætte en Trang, førend den er rigtig fremme, og et Barn er, efter hans Mening, ikke modent nok til at forstaa Historien. Historien er for Rousseau som for hele det 18de Aarhundrede en stor Samling Eksempler paa Dyder og Laster, en Række levende Billeder til Belysning af den moralske Lovbog, af hvilken man skal lære at elske Dyden og sky Lasten. Nu er Dyd og Pligt Begreber, som et Barn endnu slet ikke kan fatte, og ved at tale til det derom før Tiden bevirker man blot, at det hele dets Liv igennem bliver tomme Ord for det. Da et Barn nu ikke kan anlægge den moralske Maalestok ligeoverfor Historiens Indhold, fordi den moralske Følelse endnu ikke er vakt hos det selv, bør denne Undervisning skydes ud til en senere Alder. Han nævner et enkelt Eksempel paa, hvorledes Børn opfatte Historie. En Dag var han i Middagsselskab. Ved Bordet samtalede man om Aleksander den store, og alle talte i høje Toner om hans Heltemod, den ene højere end den anden. Til sidst blev man enig om, at det heltemodigste Øjeblik i hans Liv vistnok var det, da han, liggende paa Sygelejet, fik Brev om, at hans Læge var en Forræder, men rakte Lægen Brevet i samme Øjeblik, som han tog Lægedrikken af hans Haand, og rolig tømte Skaalen i ét Drag. Hen paa Eftermiddagen gik Rousseau i Haven med en lille Dreng paa 6 Aar, der ogsaa havde siddet ved Bordet og ogsaa var opfyldt af Beundring for Aleksander, og saa fik da Rousseau ud af ham, at det, den lille beundrede, var det Heltemod hos Aleksander, at han kunde tømme en hel Skaal Medicin i ét Drag uden at fortrække en Mine. Der ser man, hvorledes Børn opfatte Historien! Der er, som De ser,

noget rigtigt, men tillige noget galt i denne Rousseaus Dom. Det rigtige er dette, at Barnet ikke er trængt ned til selve Kærnen i den historiske Personligheds Handling, det gale er det at domfælde Barnets Opfattelse af den Grund; det, Barnet har haft Indtryk af, er dog noget, der staar i Forbindelse med det dybest liggende. Det er ikke usandsynligt, at havde Aleksander ikke i det Øjeblik været saa fuldt optaget af Tillid til sin Læge og Foragt for Angiveriet, havde han ikke med en saadan Energi drukket Medicinen. Det er den mest udvortes Side, Barnet opfatter, men ved efterhaanden at trænge dybere og dybere ind naar det til det væsentlige. Hvad vi kunne uddrage som en Lære af Rousseaus Fortælling, er dette, at man ligeoverfor Børn kun maa drage de Sider af Historien frem, som Barnet er i Stand til at magte, nøjes med den Forstaaelse, som er naturlig for Barnet, og gennem hvilken det naar til en dybere gaaende, og ikke forlange, at det skal se med den voksnes Øjne paa de store Verdensbegivenheder.

Emil kommer nu ind i den Alder, hvor han skal arbejde paa egen Haand med Indhøstning af Kundskaber; han staar i en vis Forstand paa sit Livs Højdepunkt, fordi, som Rousseau siger, hans Kræfter nu foreløbig ere stærkere end hans Ønsker, medens der snart vil komme en Tid, hvor hans Ønsker ere mægtigere end hans Kræfter. Emil arbejder da med Bøgerne. Der har hidtil kun været en eneste Bog, som han har maattet læse, og det er, betegnende nok, Fortællingen om Robinson Krusoë. Man forstaar let, hvorfor den saa at sige er Rousseaus Bibel, i alt Fald for Børn: den viser jo i et gennemført Billede, hvad den kraftige Selvhjælp betyder, som Rousseau i saa høj Grad tager

til Orde for. Robinson, der paa sin ensomme Ø, uden nogen ved sin Side, skaffer sig alt til Livets Ophold fornødent og Skridt for Skridt forbedrer og sikrer sin Stilling, er Sindbilledet paa Menneskeslægten, der i Kampen med Naturen lidt efter lidt gør denne til sin Forbundsfælle og arbejder sig frem til lykkeligere Kaar ved Anspændelsen af alle sine Evner. „Befriet for alt det overflødige, begyndende med Robinsons Skibbrud ved hans Ø og endende med Ankomsten af det Skib, der fører ham bort fra Øen, skal denne Fortælling paa én Gang være til Fornøjelse og til Belæring for Emil i det Tidsrum, her er Tale om. Den skal optage alle hans Tanker, uophørlig skal han sysselsætte sig med Robinsons Borg, hans Geder, hans Plantninger; han skal, og det ikke af Bøger, men af selve Tingene, i det enkelte lære alt, hvad man i lignende Tilfælde behøver at vide; skal tænke sig, at han selv er Robinson, og se sig klædt i Skind, med en stor Hue, en stor Sabel, hele hans plumpe Udstyr, paa Solskærmen nær, som han ikke trænger til. Han skal spekulere over de Forholdsregler, han maa tage, hvis han skulde komme til at savne ét eller andet, studere sin Helts Opførsel og undersøge, om der ikke er noget, han har forsømt eller kunde have gjort bedre; han skal omhyggelig mærke sig hans Fejl og lære ikke at gøre sig skyldig i de samme,“ kort sagt, gennem Robinsons Forbillede lære at stole paa sine egne Kræfter.

Snart kommer imidlertid det Øjeblik, da han skal ud i Menneskelivet, efter at han hidtil har været holdt paa Afstand derfra, og det er et vanskeligt og afgørende Øjeblik. Besmittet som Menneskelivet efter Rousseaus Mening er, kan Ynglingen ikke uden Fare sendes ud deri; enten drages han med ind i Fordærvelsen og gaar

til Grunde, eller han harmes derover og fyldes af en umoden Lyst til at dømme. Man maa altsaa paa den ene Side vise ham Menneskelivet, som det er, for at det ikke skal blænde ham, og paa den anden Side dog lade ham staa udenfor det, for at hans Lidenskaber ikke før Tiden skal gøre ham til Dommer derover. Dér kommer Historien til at spille en Rolle. Nu har Ynglingen gjort Erfaringer nok til, at Modsætningen mellem godt og ondt, Dyd og Last er gaaet op for ham. Han har selv i saa høj Grad følt, hvad Udvikling vil sige, har selv gjort sig skyldig i saa mange Fejltagelser, selv lidt saa mange Skuffelser, at han ogsaa er i Stand til at leve sig ind i hvad der har styrket og hemmet de historiske Personligheder, og Historien bliver da det store Maleri, som afbilder Livets Gang, saaledes som den virkelig er, men dog, ligesom ethvert Kunstværk, virker paa en vis Afstand, uden at sætte de personlige Lidenskaber i Bevægelse. Emil gransker altsaa dér Livet, inden han skal sendes ud deri, søger dér den Erfaring, der bag efter kan være ham en betryggende Ballast.

Hidtil har han været holdt udenfor enhver Paa-virkning i religiøs Henseende. Der er et Hovedafsnit i Bogen, som hedder: „En savoyisk Hjelpepræsts Bekendelser“, i hvilket Rousseau udvikler sine egne religiøse Anskuelser. Han indleder det med en malerisk Naturskildring, et Landskab i Morgenstemning, han vender tilbage til Indtrykkene fra sit Ungdomsophold i Norditalien og fra den Paavirkning, den unge Præst stillede ham under, og gør sig til Ordfører for en Fornuftreligion, der dog ikke slaar en Streg over de Magter i Menneskesjælen, der ad Følelsens Vej vælde op fra det ubevidste. Som han i det hele taget er et Følelses-

menneske, saaledes er der ogsaa i hans Religiositet en varm Betagethed, en inderlig Fordybelse, blot at hans religiøse Forestillinger slynge sig omkring det, der staar som det sande for hans menneskelige Fornuft. For at Emil nu kan komme i det rette Forhold til det religiøse, maa Fornuften først være udviklet hos ham, saaledes at han selv er i Stand til paa egen Haand at vælge, hvad der skal være religiøst bindende for ham, blandt de Religioner, som have grebet Menneskesjælene; i de store historiske Træk, saaledes at hver enkelt Religions ejendommelige Væsen kommer ham for Øje, lægges de frem for ham, og han er udviklet nok til frit at lade Fornuften vise Følelsen Vej ved Valget.

Under hele denne Udvikling har Rousseau lagt Vægt paa, at den rent praktiske Dannelse ikke forsmømmes. Emil skal ikke blot være fri for Fordom og Overtro og Afhængighed af andres Meninger, men ogsaa være uafhængig i den Forstand, at han, hvor han kommer hen i Verden, skal kunne have sin Skæbne i sin egen Haand og sikre sin Eksistens. Det kan særlig Haandværkeren. Agerdyrkeren er bunden til Jorden, Købmanden til Staden, Haandværkeren er den frie Mand, under hvilken Himmel og i hvilke Omgivelser han lever; og Emil opdrages da til at være Snedker. Rousseau optager her, hvad der allerede hos de gamle Jøder var en fastsat Regel, at den, der helligede sig til Aandsarbejde, samtidig skulde lære et Haandværk, der kunde støtte ham og hindre ham fra at blive en blot og bar stuelærd. De kender det fra Paulus, der var Teltmager, maaské ogsaa fra Filosofen Spinoza, der var Glassliber.

Imidlertid er Opdragerens Gerning endnu ikke tilendebragt. Emil skal være i Havn, førend Hovmesteren

slipper ham, men Manden er først i Havn, naar han ikke længer er ene. Hovmesteren skal da sørge for, at Emil faar en Hustru, der passer for ham. En Del af Bogen ofres nu til at skildre Sofie, den unge Pige, som skal kunne gøre Emil lykkelig, — Kvinden er efter Rousseaus Mening væsentlig kun til for Mandens Skyld. Der er rejst eller har været paatænkt at rejse et Mindesmærke over Rousseau et Sted i Genf, hvor man ser ham staa oprejst, medens der ved hans Fod ligger en Dreng, som hamrer paa en Vogn, han laver sig. Rousseau holder Drengen fast i en Lænke, der er flettet af Roser, og ser med et faderligt Blik ned paa ham. Op ad Rousseaus anden Side staar et Skjold, og paa Skjoldet ser man indgravet en Scene af det gammeldags Skoleliv: Læreren, der vred staar med et løftet Ris ligeoverfor sine ulykkelige Drenge; men Skjoldet er revnet midt over. Paa Fodstykket ser man i Baggrunden Rygtet eller den offentlige Mening sidde paa en Trone med sin Basun for Munden og blæse ud over Verden. I Forgrunden staar paa den ene Side en Fader med sin Søn; de vende Ryggen til den offentlige Mening, og Faderen siger øjensynlig til Sønnen: Den kommer ikke dig ved, du skal kun være og ikke bryde dig om, hvad du synes, du skal handle som en Mand, uden at bryde dig om Rygtet. Paa den anden Side staar en Moder med sin Datter; de have Ansigtet vendt mod den offentlige Mening, og Moderen indpoder øjensynlig Barnet, at for den unge Pige gælder det ikke blot om at være, men ogsaa om at synes, ikke blot at bære Dyden i sig, men ikke engang at have Skinnen imod sig. Hendes Opdragelse maa gaa ud paa fra tidlig Tid at vænne hende til, frygtsom, svag og afhængig som hun er af Manden, at bøje sig og finde sig i alt. Hen-

des Skønhed og hendes „Kvindelist“ er hendes eneste Magtmidler og hendes Livs Maal som Hustru at behage sin Mand og føde sunde Børn. Hovmesteren sørger nu for, at Emil og Sofie faa hinanden at se, de ere som forud bestemte for hinanden, Gnisten slaar ned i dem begge, og de knytte den Pagt, som Hovmesteren tilsigter. De unge holde Bryllup, Tiden gaar, og det Øjeblik er ikke fjærnt, da Emil selv skal være Fader; saa maa Hovmesteren have udspillet sin Rolle. Naar den nye Slægt atter skal opdrage en Slægt, maa den selv være ude af Lære, og Bogen ender med, at Hovmesteren tager Afsked med Emil, og at denne holder en Lovtale over den Opgave, der er stillet en Fader. Rousseau peger dér ud over Grænsen for sin egen Bog. Den har ikke skildret noget Forhold mellem Fader og Barn, selv har han ikke kendt meget til, hvad det vil sige, han havde, som saa mange af de store Pædagoger i den Henseende været stifmoderlig behandlet af Livet. Han havde heller ikke vist sig i Stand til selv at magte det Forhold. Skønt han i „Emil“ siger, at den har ingen Ret til at være Fader, som ikke vil opfylde en Faders Pligter, havde han dog sendt de 5 Børn, som han fik med den godlidende, men udannede Kvinde, han knyttede til sig, efterhaanden som de fødtes, til et Hittebørns-hospital uden noget Mærke, saa at de for bestandig gik tabt for ham. Det er, som man i „Emil“ mangan en Gang føler de glødende Angerstaarer, hvormed han tænker paa disse sine Handler, og naar han i Begyndelsen af Bogen søger at tale Forældrene til Marv og Ben, at lægge Mødrene paa Hjærte, at det er deres ufor-gribelige Pligt selv at amme deres Børn, og at lægge Fædrene paa Sinde, hvorledes det er i Ægteskabet og Familieforholdet, at Samfundslivet paany kan gen-

fødes i den fordærvede Tid, saa mærke vi ogsaa her hans digterske Evne til at fremstille de Forbilleder, han selv har svigtet. Og Bogen ender da med at stille en Opgave frem til Løsning, der peger ud over Rousseau, hen paa den næste store Pædagog, hans tyske Landsmand, Schweizeren Pestalozzi, der netop bliver Ordfører for alt, hvad stort og indflydelsesrigt Forældre ere i til Stand til at lægge i deres Børns Liv.

Dette er i korte Træk Indholdet af Rousseaus store Bog om Opdragelsen. Og det var en Bog, som blev læst. Rousseau havde Egenskaber, som bevirkede, at der altid rundt omkring ham, naar han talte, vakttes Uro, Tanker kom op i Folk. Han stod som en Modsigelsens Genstand, men han vakte sig Samtid. Hans Bog er ingen kølig Opdragelsesafhandling med almindelige Regler, nej den er et flammende Digterhjertes Udtryk for, hvad der bevæger det selv personlig. Han staar deri som en Advokat, der slynger sine Anklager i Synet paa sin Samtid. Man mærker, hvorledes Harmen brænder i ham; saaledes som efter det gamle Ord Indignationen gør én til Digter, saaledes gør Indignationen ham til en saa veltalende Tolk for de Tanker, han vil udtale, og han griber til alle Haande anskueliggørende Midler for at gøre Indtryk, giver snart Naturmalerier, snart Træk af sit eget Liv, indfletter snart Samtaler, der er som hele smaa Skuespil, snart personlige Henvendelser til sine Læsere, i hvilke han søger at tale til deres inderste Følelser. Ved den Veltalenhedens Magt, han raader for, virker han saaledes, at det Europa over lyder: Opdragelsen har faaet et nyt Grundlag, det er Naturen i Menneskene, den maa støtte og styrke; hvad Opdrageren har at gøre, er kun at række den naturlige Udvikling en hjælpende Haand.

Det slaas fast, at det, Barnet kan gøre Krav paa, men som tidligere Tider ikke havde forstaaet, det er at blive behandlet som et Barn. Tidligere havde man ved al Undervisning kun betragtet Barnet som et voksent Menneske i formindsket Maalestok, saa at man altsaa kun i smaa Portioner behøvede at give Barnet det samme, som man i større Portioner gav den voksne. Nu siger Rousseau: Nej, enhver Ting, man vil meddele Barnet, maa lægges til rette paa en Maade, der svarer til Barnets Krav. Der er i Barnets Natur Ejendommeligheder, som maa respekteres, og kun den, der ser paa Barnet som paa en Helligdom og agter et Naturens Kunstværk i Barnet, som man ikke med vanhellig Haand maa gribe ind i, kun den er i Stand til at være en Opdrager, som det sig hør og bør. Derfor afløser fra den Tid i Opdragelsens Historie et mildt, hensynsfuldt Regimente det Tyranni og Barbari, der tidligere havde været den gældende Tone mellem voksne og Børn. Naar man tidligere nærmede sig en Skole, hørte man Hysten og Skrigen en halv Fjerdingsvej borte. Man kunde i en Skolestue se Gulvet overstrøet med blodige Stumper af Ris og Piske, som vare slidte op paa Børnernes Rygstykker, og der var Lærere, som førte Bog over, hvorledes de havde tugtet deres Elever Aar igennem, og som med den mest smaalige Nøjagtighed kunde fortælle, hvor mange Hundrede Tusende Ørefigener, de havde uddelt, hvor mange Knubs i Hjærneskallen de havde givet, hvor mange Gange de havde ladet Børn ligge paa Knæ paa trekantede Stykker Brænde, og hvor mange lignende udtænkte Pinsler de smaa Syndere havde maattet vaande sig under. Den gamle Adam, Naturen i Barnet, skulde dræbes, det havde været Løsenet. Mod hele denne Opfattelse optræder Rous-

seau som en Lysets og Menneskelighedens Apostel, der siger: Kun, naar man søger Barnet op paa dets eget Omraade, kun, naar man taler til det, som er levende vakt i Barnet selv, taler til det i dets eget Sprog, er man i Stand til at opdrage det saaledes, at det bliver lykkeligt. Og Lykke er den Luft, Barnet helst maa indaande. Naar Opdragelsen i vore Dage for en stor Del maa siges at have faaet et ganske anderledes lyst Præg end i tidligere Aarhundreder, naar Barnet ikke længer føler sig som det forfulgte Dyr, der stadig er paa Krigsfod med den voksne, der skal opdrage det, naar Forholdet mellem Lærere og Elever ikke længer er det, at Læreren er Tyrannen og Barnet den listige Undersaat, der søger ethvert Smuthul, fra hvilket han kan ærgre og drille Tyrannen, skyldes det for en stor Del netop, at Rousseau slog til Lyd og havde den Kraft i sin Stemme, at hans Ord blev hørt. Han har gjort sit til at omdanne en hel Verdensdel.

III.

Rousseaus Alderdom.

Men han selv fik ikke i Øjeblikket nogen Tak for sit Værk. Den religiøse Afdeling af hans Bog vakte overordentlig Modstand særlig fra den katolske Gejstligheds Side, og han stod mellem en dobbelt Ild, for saa vidt som han ogsaa rantes af Angreb fra de Filossoffer, der stode paa den blotte Forstandsdyrkelses Side og ikke, som han, havde Følelsens Ild vaagen i sig. Han maatte flygte, fordi Parlamentet i Paris gav Ordre til, at han skulde fængsles. Hans Bog blev brændt af

Bøddelen, han blev jaget bort fra sin Fødeby, da han tyede dertil. Han flygter til den Del af Schweiz, der stod under den preussiske Konge Frederik II, fordi denne var en frisindet Fyrste, der, som han selv spørgende sagde, tillod enhver af sine Undersaatter at blive salig paa sin Vis. Rousseau lever forholdsvis roligt og fredeligt i en protestantisk Menighed, hvis simple Kirkeskikke tiltale ham, indtil Beboerne opflammes mod ham af Gejstligheden i Genf, og han maa atter flygte. Han bor nogle Maaneder paa en ensom Ø, kastede sig mere og mere i Naturens Arme, syslede med Blomster og vakte en Sans for Plantekundskab, der bredte sig i vide Kredse. Da Baggesen kommer til Schweiz og føler sig omviftet af Rousseaus Aand, ser han i hver lille Blomst en Søster og fortryder, naar han tankeløst har plukket den. Saa indbydes Rousseau til England af Tænkeren David Hume, men det fører ikke til noget nærmere Forhold mellem de to Mænd; saa forskellige som de ere, fører Rousseaus sygelige Mistænksomhed hurtig til et Brud. Han vender tilbage til Frankrig, halvvejs med, halvvejs uden Tilladelse, lever mere og mere sammensunken i sig selv, mere og mere nedbrudt i hele sit Nervelev, følede, at Menneskene og han ikke have noget med hinanden at gøre; han, som havde gjort sig til Menneskekærlighedens Forkynder, ser sig stødt ud af Menneskeslægten. Da han er bleven 66 Aar gammel og en Dag vender hjem fra en Spaseretur, udlukkes pludselig hans Liv, uden at det nogen Sinde er blevet rigtig opklaret, hvorledes han døde, om han lagde voldsom Haand paa sig selv eller døde en naturlig Død.

Rousseaus Liv er, som De ser, et ulykkeligt Liv, i personlig Henseende i mange Retninger et forfejlet Liv,

men et Liv fuldt af Livsindtryk og baaret oppe af en ejendommelig Begavelse. Han har maaské ikke saa meget skabt nye Tanker, det meste af, hvad han har sagt, er maaské tidligere udtalt, men han har forstaaet at sige det paa en saadan Maade, at det, der før var jaget hen over Menneskenes Hoveder som en Vind, der ikke kunde fanges, nu slog ned og gjorde sin Virkning og forplantede sig videre. Man kunde endog sige: Rousseaus egentlige Virkning viser sig først et halvt eller et helt Aarhundrede efter at han er opstaaet. Men det er jo netop en af Maalestokkene for, hvor dybt en Forfatter har grebet ned i Livet, at han forstaar at herske ud over et kort Spand af Tid, at han forstaar at forme Idealer, der endnu kunne fængsle senere Slægter. Og for saa vidt som Frugten af Rousseaus Virksomhed har været en Venden tilbage af naturligere Tilstande, en Anerkendelse af Menneskets Følelsesliv, en Fremkaldelse af større Lykke i de voksnes og i Børnenes Verden, en Hævden af, hvad fri Udvikling paa alle Omraader har at sige — for saa vidt maa vi ogsaa være berettigede til at henregne Rousseau til de Mænd, der kunne kaldes Menneskeslægtens Velgørere.

Heinrich Pestalozzi.

Studentersamfundets Smaaskrifter. 1887.

I.

Den franske Revolution af 1789 havde forplantet sine Virkninger ud over Frankrigs Grænser. I det lille Naboland Schweiz havde Samfundsforholdene under mange Aars Fred udviklet sig omtrent som i Frankrig under Kongedømmet: trykkende Grundskatter, Lavsvæsen og Enerettigheder, en Landbefolkning, der kuedes og udsugedes af Stormændene i Byerne, nogle Landsdele herskende paa andres Bekostning, Nød og Fordærvelse i Fabriksegnene, et Lavmaal af Oplysning, Mindretalstyranni hele Edsforbundet over. Der trængtes til frisk Luft, og den kom fra Frankrig. Franske Tropper rykkede ind i Schweiz, besatte visse Steder Landet og indlemmede det i den franske Republik, stod andre Steder beskyttende bag Indbyggernes Frigørelsesforsøg, slog mødende Modstand ned, erobrede Byer som Solothurn, Freiburg og Bern, Brændpunkter for det offentlige Liv i Landet, og fik den 11. April 1798 den helvetiske Republik udraabt. Efter fransk Forbillede sattes 5 Direktører som udøvende Magt i Spidsen for

den „ene og udelelige“, af lutter ligeberettigede Landsdele sammensatte Republik, der overtog de hidtil selvstændige Kantoners Statsejendom.

I den ny Forfatning erklæredes Oplysningen for „det ene af den offentlige Velfærds to Grundlag“, og „Menneskeslægtens moralske Forædling“ gjordes til Borgernes Opgave. Med de nye Statsformer var ikke alt gjort. „Det store Flertal af Befolkningen er hverken glad eller begejstret over Trældommens Afskaffelse og den politiske Ligheds og Friheds Indførelse,“ sagde Ministeren for Kunst og Videnskab, en energisk Talsmand for den ny Ordning; „Befolkningen staar ligegyldig eller endog uvil- lig stemt, fordi den ikke forstaar Betydningen af den Gave, den har faaet. Men naar Tanken om dens Betydning først en Gang er trængt ind i Folket, vil det betragte den som sit kosteligste Klenodje og hellere sætte Liv og Blod i Vove end give Slip paa en Tøddel af sin Frihed.“

Først og fremmest trængtes der til en Omordning af Skolevæsenet. Af ca. 350 Skoler paa Landet havde knap 130 særlige Skolestuer, og fandtes de, var de smaa, lave, mørke Rum, hvor Børnene var anbragte hulter til bulter, i en kvælende Stank, en Luft saa fugtig af Uddunstninger, at Vandet løb ned ad Vægge og Møbler, medens Børnene læste højt i Munden paa hverandre, hver paa sin Lektie og i sin Bog, uden Plan eller Ledelse. Eller ogsaa gaves Undervisningen i Lærerens Vaaningsstue, hvor hans Familie samtidig op- holdt sig og Naboerne kom i Besøg med deres Haand- arbejde for den gode Varmes Skyld. Paa sine Steder maatte Skolen flakke fra Hus til Hus og skifte Lokale 10—12 Gange om Vinteren — om Sommeren lod Folk i Reglen slet ikke deres Børn søge Skole. Bestemt

Skolealder var der ikke, Klasseinddeling fandtes sjælden, „dygtigt — det er det Barn, som kan fremplapre hele Katekismussen uden Snublen, uden Standsning. Hvem der saa oven i Købet tankeløs kan aflire den 119de Salme og nogle Kapitler af Bibelen udenad, ham gaber man paa som paa et Vidunder“. At skrive lærte Pige-børnene i Reglen slet ikke, Drengene kun, naar deres Forældre ønskede det. Regne kunde mange af Lærerne ikke selv. Ogsaa Stavningen faldt dem tit for Brystet. Uddannelse til at være Lærer er der ikke Tale om. Læreren, som ikke kan leve af sin usle Løn, er en Skomager eller en Skrædder eller en Murer eller en Tjenestekarl o. l., hvis eneste Forudsætning for at være Lærer mangelen Gang er den at have en Stue, Børnene kan samles i. Ministeren havde Ret i, at „de smukkeste Planer maa strande, de formaalstjenligste Love blive frugtesløse, de ypperligste Lærebøger hjælpe intet, naar Udførelsen, Opfyldelsen og Anvendelsen af dem er overladt til uvidende, udannede Mennesker“. For at faa Folket oplyst maatte der først skaffes Lærere.

II.

Imidlertid havde i 18 Aar en fattig Mand siddet ensom ude paa Landet paa sin Gaard, i Nød og Elen-dighed, men med Hjærtet varmt for alt, hvad der fore-gik i hans Fædreland. Han hed Heinrich Pestalozzi og var nu 52 Aar gammel. Livet havde prøvet ham og givet ham rige Erfaringer. Gennem Fejlgreb og strandede Foretagender var hans menneskekærlige Tan-

ker om Hjælp for de undertrykte og ulykkelige groet frem til Klarhed.

Han var født den 12te Januar 1746 i Zürich og var kun fem Aar gammel, da hans Fader, en ansét Øjenlæge, døde. Kun ved den yderste Sparsommelighed kunde Enken faa deres Børn opdragne, og endda vilde det næppe have været hende muligt, hvis hun ikke havde haft en trofast Støtte i en ung Tjenestepige, Babeli, hvem Faderen paa sit Dødsleje havde besvoret ikke at forlade hans Hustru, naar han var død. Babeli havde rørt svaret: „Jeg skal ikke forlade Deres Kone, naar De dør. Jeg skal blive hos hende til min Dødsdag, hvis hun trænger til mig,“ og holdt Ord. Ved Moderens Side stred og stræbte hun for at faa de smaa Midler til at slaa til. Den noget svagelige Dreng opdroges nu kun af de to Kvinder. Og ud fra hans egen Barndom slog det Rod i ham, hvor meget en Moder kan være for sit Barn, og hvor afgørende det er for et Barn at have et Hjem at vokse op i. Men var Følelsen fra Naturens Haand hans stærke Side, saa fik den Drivhuspleje ved hans Opdragelse som „Moders Dreng“. Aldrig prøvede han hvad det vil sige at staa paa sine egne Ben og bruge sin Forstand. Hvert Øjeblik løb han sig Stavere i Livet og led Skuffelser, som han dog med sit sorgløse Sind havde glemt, naar han havde sovet paa dem. I Skolen sad han aandsfraværende og drømte, naar ikke Følelsen i ham blussede op. Han lærte aldrig hverken at skrive godt eller at stove rigtigt, men samtidig kunde han oversætte en Tale af en græsk Oldtidstaler med saa ildfuld en Veltalenhed, at hans Gengivelse overtraf en, hans Lærer havde ladet trykke. „Jeg troede, alle Mennesker i det mindste var lige saa godmodige og troskyldige som jeg selv,“ siger

han, „og jeg har derfor ganske naturlig fra Ungdommen af været Offer for enhver, der vilde drive sit Spil med mig.“ Han var den mest upraktiske og kejtede af alle Skoledrengene og derfor stadig udsat for Drillerier — Henrik Underlig fra Tosserup kaldte de ham —, skønt de, saa grim, snavset og uordentlig han var, holdt af ham for hans gode Hjertes og hans Tjenstvilligheds Skyld.

Fra sit niende Aar kom han jævnlig i sine Skoleferier ud paa Landet og besøgte sin Farfader, en gammel-dags, samvittighedsfuld Præst og Sjælesorger, der førte Bog over sine Besøg i Menigheden og Tilstanden i hvert Hus. I Kirkebyen og dens Omegn var der Bomulds-spinderier og Væverier. Det gjorde et dybt, endnu i hans Alderdom betagende Indtryk paa ham, naar han her i Løbet af et Par Aar saa sine Legekammerater afblegede, slappede og fordærvede af Fabrikslivet. Han anede, hvad han senere tydelig udtalte, at Industrien, hvor den afskærer den store Befolkning fra et egentligt Hus- og Familieliv, kun bliver en Kilde til Nød og Usædelighed for den. Og han følte, her var en Sygdom i Samfundet, som han skulde gøre sit for at raade Bod paa.

Medens han endnu sad paa den lærde Skoles Bænk, sværmende for romerske og græske Oldtidshelte, udgav en af hans fransktalende Landsmænd 1762 en Bog, der paa en Gang gjorde sin Forfatter berømt og forfulgt. Manden hed Rousseau og Bogen „Emil“. Den skildrer Opdragelsen som en fri Udvikling af Barnet gennem de Erfaringer, det gør i Naturens Skød, og de Kræfter, det vinder og prøver ved at hjælpe sig selv. Men Bogen blev for sine religiøse Meningers Skyld brændt af Bøddelen baade i Paris og Genf, Rousseaus Fødeby,

og selv maatte hans flygte fra Sted til Sted. I et andet Skrift, „Samfundsoverenskomsten“, giver han den optrækkende Revolution dens Slagord om Lighed og Frihed og ser i Borgernes Sammenslutning Statens Grundlag. Sin Naturbegejstring, sin politiske og personlige Frihedstrang saaede han, ved sin Skæbne som ved sine Skrifter, i de unge Sjæle. Pestalozzi og hans jævnaldrende drømte om at genføde Oldtidsheltenes borgerlige Bedrifter og stillede Schweizernes Frihedskampe i ældre og nyere Tid overfor den nuværende Undertrykkelse og Uretfærdighed. „Frihedstankerne, som Rousseau havde givet nyt Liv og fremsat i en højtflyvende Skikkelse, styrkede i min Sjæl Ønsket om at finde en større Valplads, hvor jeg kunde være Folket til Nytte,“ siger Pestalozzi. Han havde tænkt paa at blive Præst for at leve i og for Folket; nu mener han, at Studiet af Retskyndigheden snarere vilde aabne ham Vej til Indflydelse paa Samfundsudviklingen. Han træder ind i en Forening, som med Ungdommens flammende Retfærdighedsfølelse, til Forargelse for de herskende Kredse, med Forhør, Arrest eller Flugt og Dom over Klagerne i Følge, afslører gejstlige og verdslige Embedsmænds Uretfærdigheder mod Befolkningen, — uden Navns Underskrift, fordi de unge Menneskers „Forældre og Slægtninge sikkert vilde have hindret dem, hvis de offentlig havde villet betræde Rettens Vej“, som det hedder under Forhørene. Pestalozzi mister i disse Aar sin bedste Ven, og døende advarer denne ham mod at kaste sig ind i nogen Opgave, han med sin Godmodighed og Tillidsfuldhed ikke magtede. „Søg dig en rolig og stille Løbebane,“ sagde han, „og indlad dig paa ingen Maade paa noget vidtgaande Foretagende, hvis Fejlslagning kunde blive farlig for dig,

medmindre du ved Siden af dig har en Mand, som staar dig bi med rolig, koldblodig Menneskekundskab, med paalidelig Troskab.“

Syg af Sorg og Sindsbevægelse maa Pestalozzi trækkes bort fra Vennens Lig, og han søger ud paa Landet for at komme til Kræfter.

Og Landet fangede ham. Fælles Sorg og Tabet af den fælles Ven havde knyttet ham til en ung Pige, Anna Schulthess, Datter af en ansét Købmand i Zürich. Med Hjærtet paa Læberne gav han hende saa sanddru et Billede af sig selv, som det var ham muligt. „Jeg har en Modtagelighed og en Pirrelighed, der ikke altid underkaster sig Forstandens Dom,“ skrev han til hende, „i Ros og i Dadel, i Kærlighed og Afsky gaar jeg meget tit over den rette Grænse; der vil komme Dage, hvor min Sjæls Ligevægt vil lide under denne Svaghed. Om min store, i Sandhed meget forkastelige Skødesløshed i alt ydre behøver jeg ikke at tale; den ser man ved første Øjekast.“ Men om hans Udseende sagde hun: „Du vilde have Naturen mindre at takke for, hvis den ikke havde givet dig store, sorte Øjne, som vise din Hjærtensgodhed, din Aands Rækkevidde, dit hele kærlige Sindelag.“ Og om hans Egenskaber sagde hun: „Saa meget ædelt og ophøjet trænger helt ind i min Sjæl.“ Nu tænkte han paa sammen med hende at grundlægge et Hjem, og han kastede sine juridiske Papirer paa Ilden for at blive Landmand, virkeliggøre Rousseaus Naturdrømmerier og arbejde for Folkets Vel. „Altid vil jeg gøre, hvad jeg som redelig Borger er mit Fædreland skyldig.“ Maaske ogsaa den Tanke drev ham bort fra Retsstudiet, at Samfundsforholdene ikke kan omordnes blot gennem Lovgivningen, som giver Rammerne for Livet, men ikke Livet selv. Et Skrift

af ham om „Lovgivning og Barnemord“, som muligvis har sine Rødder i denne Tids Sysler, gaar ud fra, at saadanne dybtliggende Samfundsonder kun fjærnes ved „at løfte de laveste Klasser ud af Tilstande og Forhold, som umuliggøre Udviklingen af Menneskenaturens højere Kræfter“. „De ædlere Følelser dø bort hos den ulykkelige, som har Skændselen evig og uudslettelig tyngende paa sig,“ siger han og tager Ordet for Ophævelse af Livegenskab, Vornedskab, vanærende Straffe og Dødsstraf.

Efter et Aars Læretid, hvori han, stolt af sit solbrændte Ansigt og sine grove Hænder, mener at kunne lære Landvæsenet fra Grunden, faar han Penge til Laans af et Handelshus, køber nogle daarlige Jorder, som han vil forbedre med Mergel, og gifter sig, da han selv er 23 Aar gammel, hans Brud 30. „Du vil komme til at nøjes med Vand og Brød,“ havde hendes Moder uskaansomt sagt til den bortdragende Datter. Hvor ivrig Pestalozzi tog fat, saa strandede hans Landbrugsplaner dog snart paa upaalidelige Hjælpere og Mangel paa praktisk og økonomisk Sans hos ham selv, samtidig med, at han af Bønderne omkring var ilde set for de nye Spor, han vilde ind paa. Handelshuset trak sine Penge tilbage, og Pestalozzi stod uden Kapital og uden Kredit, med et ufuldført Stuehus paa sine stenede Jorder. „Mit Livs Drøm, Haabet om en stor, velsignelsesrig Virksomhed rundt om mig, som skulde finde sit Midtpunkt i en rolig, stille, huslig Kreds, det Haab er nu fuldstændig ude,“ skriver han 29 Aar gammel. Saa slaar den Tanke ned i ham at afhjælpe Fattigdommen i Samfundet, ikke gennem Fattigforsørgelse, „Naade- og Barmhjertighedsmidler“, som han kalder dem, ikke ved Almisser og privat Velgørenhed, som skaber Tiggere og

planter Hyklere, men ved Udviklingen af de Evner, der bor i ethvert Menneske, selv det fattigste. Han udsender til „Menneskehedens Venner“ en udførlig, begejstret Fremstilling af den Plan, efter hvilken hans Gaard „Neuhof“ skulde omdannes til en Anstalt, hvor fattige Børn om Sommeren skulde øves i Landbrug, om Vinteren i Haandgerning for under og igennem Arbejdet at faa udviklet deres Forstand og Moral og deres religiøse Følelse, den hele store Husholdning baaren af en Kærlighed, som kunde varme og adle Barnehjærterne. Ny som Tanken var, stod Pestalozzi med ét i sin Kreds som „en Fyrste paa Opdragelsens Enemærker“, Penge flød ind, og snart havde han aabnet sit Hus for en 50 fattige Børn, opsamlede af ham paa Gaden og revne lige ud af Elendigheden for her at lære Arbejdslyst og Arbejdsdygtighed. Fra Morgen til Aften færdedes han blandt dem og levede selv som en Tigger for at hjælpe Tiggerne til at leve som Mennesker. Men mange af Børnene vare allerede grundfordærvede af deres tidligere Liv, dovne og kræsne, fordringsfulde, tit endda støttede af deres Forældre, overfor Pestalozzi, som dog selv tit og ofte spiste de daarlige Kartofler for at unde Børnene de gode. Øvrigheden gav ham ikke Rygstød nok, Børn løb deres Vej, han stod uden Myndighed, upraktisk som han var, med sit fulde Hjærte og sine dybe Tanker, men uden Selvbeherskelse og ordnet Plan i sit daglige Liv. Han sank dybere og dybere i Gæld, hans Hustru ofrede sin Arv og søgte med sin rolige Fasthed at holde sammen paa Huset, men efter 5 Aars Forløb var der i 1780 ikke andet at gøre end at sende Børnene tilbage til deres Forældre og lukke Anstalten. Pengene var spildte, Tilliden til Pestalozzi tabt, men hans Tro paa sine Tankers Sandhed styrket,

jo villigere han erkendte, at det var hans egne Mangler, der havde forvoldt hans Nederlag.

Og nu sad han i sit store Stuehus, mangen Gang kun med tørt Brød og en Drik Vand til Middagsmaal-tid, i den smertelige Følelse af, at saa godt som alle hans Venner undgik ham og troede, han vilde ende som Fattiglem eller i et Galehus. Men Tankerne gæstede ham og arbejdede saa længe i ham, til han i sin Ensomhed blev Forfatter, uagtet han i 13 Aar ikke havde læst en Bog og knap kunde skrive en Linje uden Fejl. Hvad han var opfyldt af, naar han strejfede om paa Marker og Veje og snart var hensunken i dybe Drømme, snart med underlige Fagter talte højt med sig selv eller med ét satte i Løb, til Latter for nogle, til Medlidenhed for andre, det samlede sig i Aften-timerne til Skrifter, hvori man bliver Vidne til hans Tankers Brydning for at vinde frem til Klarhed og hans varme Kærlighed til Mennesker, desto større, jo ringere og hjælpeløsere et Menneskeliv der er Tale om. I Strø-tanker, Fabler og Afhandlinger, i Samtaler og Fortæl-linger slaar han i 18 lange Vanteaar til Lyd for sin Livsopgave, Ophjælpningen af den store Befolkning. Han udgiver en Tidlang et Ugeblad, spillende af Lune og svulmende af Følelse. „Det Menneske, der søger Kærlighed og ingen finder, maa tidlig ældes“, siger han fortabt i vemodige Erindringer, og hans religiøse Stand-punkt udtrykkes kortest og fyndigst i den Sætning af ham: „For Mennersker er Kærligheden den eneste sande Gudstjeneste.“ Ud fra denne hans Kærlighedstanke bliver Forholdet mellem Fader og Børn for ham Løs-ningen af det borgerlige og politiske som af det religiøse Livs Opgaver: Gud overfor Menneskene, Fyrste over for Undersaatter, Øvrighed og Borgere, Præst og Menig-

hed, Herremand og Bønder, Herskab og Tyende, Haandværksmesteren og hans Folk, den rige og de fattige, Samfundet og Forbryderne—det er alt sammen Faderen overfor sine Børn. „Hvor ren Faderaand og ren Barneaand savnes i Folkets og Regeringens Aand er hverken sand Regeringskraft eller Frihed mulig.“ Det er det 18de Aarhundredes oplyste faderlige Enevælde, der stemmer bedst med hans Standpunkt, kun for saa vidt indskrænket, som de herskendes „Rettigheder grunde sig paa deres Pligter; hvor disse ikke blive opfyldte, der er det hellige i Rettighederne kun en indbildt Skygge“.

Særlig et af hans Skrifter gav hans Navn Glans paa ny. Det var Landsbyfortællingen „Lienhard og Gertrud“. En af hans Venner havde sagt til ham, at der var Stof i ham til en Forfatter, og som han forgæves med Pennen i Haand søgte at efterligne nogle franske moralske Fortællinger, samlede hans Tanker sig uvilkaarlig om de Livsforhold, han selv havde levet midt i. Han skrev som i en Rus, uden Plan, Afsnit efter Afsnit, og i Løbet af et Par Uger var det blevet til et Portrætbillede af Livet blandt Bønderne i en schweizisk Landsby, med Drik og Dobbelt, med Eder og Rænker i Byen og paa Kroen, hvor den egennyttige Foged udsuger og fordærver Bønderne. Midt i al den raa Drukkenskab og Ufred staar Mureren Lienhards Hustru Gertrud som sin viljesvage Mands kraftige Støtte, sine Børns kloge og kærlige Opdragerske. Hun tyr om Hjælp mod Fordærvelsen i Landsbyen til den unge, faderligsindede Godsejer. Sammen med Stedets oplyste og dydige Præst rydder denne op i Forholdene. Fogden afsløres og straffes. Gertruds Moderfølelse har sat de rette Kræfter i Bevægelse og banet Vej for en

Fremtid, hvor Menneskenaturen, under en faderlig Ledelse, fra ædlere Sider kan gøre sig gældende i Bondebefolkningen. „Jeg vil lægge Folkenes Dannelse i Mødrenes Haand,“ det er Grundtonen i Bogen. Forbilledet for hans Gertrud var en Tjenestepige, der i de onde Aar var traadt hjælpende ind i Pestalozzis Hus — som Babeli i hans Barndom — og med sin arbejdsdygtige Omhu, sin modige Viljekraft havde bragt Renlighed i Huset og sund Føde paa et ordentligt Bord.

Fra den ene Dag til den anden var Pestalozzi bleven en berømt Mand ved sin Bog. Den optryktes i Folkeblade og Almanakker; Stormænd gjorde Stads af ham, Foreninger sendte ham Takskrivelser og Hæders tegn, Regeringer traadte i Brevveksling med ham, og nær var det blevet virkeliggjort, hvad én af hans Ungdomsvenner sagde til hans Kone: „Hvis jeg var Fyrste, vilde jeg tage Pestalozzi med paa Raad om alt, hvad der vedrører Landbefolkningen og Forbedringen af dens Tilstand, men aldrig betro ham en Øre.“

Saa bryder den franske Revolution løs. Det er for Pestalozzi Stormklokken, der ringer en ny Tid ind. Hvor kunde det staa anderledes for ham, naar han tænkte paa „Hoffernes Almagtsfordringer“, paa Ludvig den 14des Enevælde, „der i Kraft af hans Salvelse med Kroningsolje gjorde Krav paa Guddommens Rettigheder og førte Verdensdelen ind paa en Trælletjeneste, som hverken Tyrker eller Morianer vilde være i Stand til at yde“. „Tidsalderens store Skuespil er et vækkende Skridt af den gode Natur,“ siger han; „gid Kongerne maa høre det! gid Verden maa forstaa det!“ Og da Revolutionstankerne ogsaa har erobret Schweiz og stemplet det med den ene, udelelige Republiks Navn, udbryder han i forhaabningsfuld Tro paa Fremtiden:

„Jubl, Fædreland! Vildfarelsens Skyer er splittede, din Kraft er fornyet, Frankrig tager dig med søsterlig Lighedsfølelse i sin Favn.“ Han føler, at hans Ventetid er omme, det spirer og gror i ham, og han tager straks sin Plads i den Genfødelse af Folket, der stunder til, da han en af de første Dage efter Omvæltningen erklærer: „Jeg vil være Skolemester!“

III.

„Med republikansk Hilsen“ skrev Pestalozzi i Maj 1798 til en af Ministrene og tilbød Regeringen sin Tjeneste, „overbevist om, at en væsentlig Forbedring af Opdragelsen og af Skolerne for den laveste Del af Folket var paatrængende fornøden for Fædrelandet“. Skolelærere var da det første, der behøvedes; kunde han ikke oprette en Lærerskole, spurgte man Pestalozzi. Men han vilde først prøve sine Tanke og Erfaringer i en Barneskole og gjorde Udkast til en Anstalt i Lighed med den, han havde haft paa Neuhoof og omtalt i „Lienhard og Gertrud“. De omliggende Landsbyer skulde kunne sende deres Børn til Anstaltens Skole, unge Mænd dér øve sig i den Kunst at undervise og Staten, efterhaanden som Planen var prøvet, oprette flere og flere lignende Anstalter, hvori de tarveligste Klassers Børn gennem praktiske Sysler blev opdragne til flittige og selvstændige Borgere. Uden en saadan, økonomisk, Selvstændighed kunde den af Revolutionen indførte borgerlige Lighed ikke bestaa, mente Ministeren og sluttede sig til Pestalozzis Udkast. Men hvor skulde

Anstalten lægges? Afgørelsen kom af sig selv, medens man forhandlede derom og Pestalozzi — „som allerede tit med Held havde talt til sine ulærde Medborgere og dog talt saaledes, at selv de mest dannede gerne hørte ham,“ — foreløbig støttede Regeringen som politisk Forfatter, særlig ogsaa gennem et Opraab til de Kantoner, som endnu ikke havde godkendt Forfatningen. Disse vilde imidlertid ikke bøje sig for den ny Ordning. De katolske Præster afmalede Franskmændene som Kirkerøvere og Tempelskændere, den ophidsede Befolkning satte, om end frugtesløst, Magt mod Magt, da Regeringens Tropper rykkede ind, Mænd, Kvinder og Børn nedsabledes, Huse og Lader gik op i Luer, forældreløse og uforsørgede Børn flakkede husvilde om uden Tilsyn. For dem besluttede Regeringen at indrette et Opdragelseshus i Byen Stanz, og Pestalozzi var Manden dertil. Han var Fyr og Flamme. „Min Iver for endelig at faa taget fat paa mit Livs store Drøm“, siger han, „vilde have bragt mig til at begynde oppe paa de højeste Alper, jeg kunde gerne sagt, uden Ild og Vand, blot man havde ladet mig tage fat.“ Til sin Kone skriver han: „Har du en Mand, der ikke er bleven miskendt, men fortjener den afvisende Foragt, man almindelig behandler ham med, saa er der ingen Redning for os. Men er jeg bleven urigtig bedømt, fortjener jeg, hvad jeg selv tror, saa kan du snart vente Raad og Hjælp af mig. Men nu stille, hvert Ord af dig gaar mig til Hjærte. Du har ventet 30 Aar, vent nu et Fjerdingaar endnu.“

Et Nonnekloster blev sat i Stand til at optage 80 Børn. De kom, før Bygningen var færdig indrettet: usle og elendige, med indgroet Fnat, saa de knap kunde gaa, med Saar i Hovedet, med Pjalter fulde af Utøj,

saa udtærede som Benrade, gule og fortrukne i Ansigtet, med forskræmte Øjne og rynkede Pander, nogle frække og fordærvede, vante til at tigge og hykle, nogle forkuede og mistroiske, nogle forkælede og fordringsfulde, alle lade, uvidende, uden Øvelse i Brugen af deres aandelige eller legemlige Evner, af ti knap én, der kendte Bogstaverne — saadan skildrer Pestalozzi selv de Børn, han skulde arbejde med. Men han stolede paa den menneskelige Natur, der laa paa Bunden af dem trods alle Forvildelser, og var overbevist om at kunne faa den i Tale ved et Samliv med Børnene, som havde sit Forbillede i det Liv, Forældre i Hjemmet leve med deres Børn. „At mit Hjærte hang ved mine Børn, at deres Lykke var min Lykke, deres Glæde min Glæde, det skulde de fra den tidlige Morgen til den sildige Aften hvert Øjeblik se paa min Pande og fornemme paa mine Læber. Jeg var Dagen igennem saa godt som alene i deres Midte. Alt, hvad godt de nød paa Legeme og Sjæl, kom fra min Haand. Hver Hjælp, hver Haandsrækning, hver Lærdom, de fik, udgik umiddelbart fra mig. Min Haand laa i deres Haand, mit Øje hvilede paa deres Øje. Mine Taarer flød med deres, og mit Smil ledsagede deres. De var udenfor Verden, udenfor Stanz, de var hos mig, og jeg var hos dem. Deres Suppe var min, deres Drikke var min. Jeg havde intet, ingen Husholdning, ingen Venner, ingen Medhjælp om mig, jeg havde kun dem. Var de raske, stod jeg i deres Midte, var de syge, var jeg ved deres Side. Jeg sov iblandt dem. Jeg var om Aftenen den sidste, der gik i Seng, om Morgen den første, der stod op.“ Befolkningen saa skævt til ham, han var jo sendt til den af den forhadte Regering, og han var ikke Katolik. Fra velvillige Embedsmænd faldt der tvivlende

Ord om Foretagendet, fordi Pestalozzi havde „sat sig i Hovedet at føre alt igennem ene eller ved Børnenes Hjælp og uden Plan“. Han kendte, efter hans egne Ord, i Virkeligheden ingen anden Plan eller Kunst end den, der simpelt hen laa i Børnenes Tro paa hans Kærlighed til dem; han vilde ingen anden kende. Og hvor hjælpeløs han end tit følte sig overfor de praktiske Vanskeligheder, trykket af Omgivelsernes Misforstaaelser og Uvilje, saa var han dog fast overbevist om, at før Foraarsolen havde smeltet Sneen paa Bjærgene, skulde man ikke kunne kende hans Børn igen, og efter et Par Maaneders Forløb skrev han ind til Regeringen: „Vanskelighederne ved at undervise midt under Arbejdet formindskes daglig, og Børnene vænne sig efterhaanden til Regelmæssighed og Anstrængelse.“

Det varede ikke længe, før de 80 forvildede Tiggerbørn, efter at Sygdomsanfald og Raahedsudbrud fra den første Tid var overstaaede, levede sammen i en Fred og gensidig Hjælpsomhed, som kun sjælden findes endogsaa blandt Søkende. Han tog dem paa Skødet, glattede Rynkerne i deres Pander og sagde til dem: „Vil I ikke ogsaa en Gang ligesom jeg leve blandt de stakkels ulykkelige, opdrage dem og gøre dem til dannede Mennesker?“ Da Byen Altdorf var brændt, samlede han sine Børn om sig og sagde: „Altdorf er brændt; maaske er der i dette Øjeblik hundrede Børn, som ikke har Tag over Hovedet, ingen Mad, ingen Klæder. Vil I ikke bede vor gode Øvrighed, om vi maa tage en 20 af dem til os her i Huset?“ Børnene blev rørte og udbrød: „Jo, jo, lad os dog endelig det,“ men Pestalozzi sagde til dem: „Husk paa, hvad det er, I beder om. Huset her har ikke mange Penge, det er ikke vist, at vi for disse fattige Børns Skyld faar

mer end vi har. I kommer maaske for deres Skyld til at arbejde mere for jeres Undervisning, faar maaske mindre at spise, kommer maaske oven i Købet til at dele jeres Klæder med dem. Bed derfor ikke om disse Børn, uden at I gerne vil gøre alt dette for deres Skyld.“ Han lod dem selv gentage, hvad han havde sagt, for at være sikker paa, at de havde forstaaet det, men Børnene blev standhaftig ved deres Ønske. Og naar deres Følelser paa den Maade var vakte, lod han dem øve sig i Selvovervindelse. Tit blev de hans Medhjælpere ved Undervisningen: den, der var lidt videre fremme end de andre, satte sig imellem dem og lærte dem, hvad han kunde. Hans Grundsætning var, at Børnene skulde kunne til Fuldkommenhed selv det ubetydeligste, de lærte, og aldrig faa Lejlighed til at gaa tilbage, saa de glemte noget Ord, de én Gang havde lært, eller skrev noget Bogstav daarligere end de før havde gjort. Hvor det skete, var han stræng og straffede dem.

Imidlertid rykkede franske Tropper paany ind i Egnen. Klostret blev taget til Sygehus for dem. Børnene maatte hjemsendes til deres Forældre, forsaavidt de levede; kun 20 blev tilbage. Pestalozzi spyttede Blod af Overanstrængelse og tog op i Bjærgene til et Bade-sted, „en Sten i Havet, som jeg hvilede mig paa, før jeg svømmede videre — jeg kunde ikke leve uden mit Værk“, skriver han til en Ven.

VI.

Til Stanz kom han ikke tilbage. Folk sagde op i Øjnene paa ham, at han var en Nar og en Drømmer, der af og til maaske kunde have en lys Tanke, men ikke duede til at føre noget igennem; 5—6 Maaneder kunde han holde ud, det var alt. Kun Ministeren for Kunst og Videnskab tog sig af ham, men kunde ikke overvinde Modstanden. Da Pestalozzi efter nogle Ugers Forløb kom ned igen fra Bjærgene, skaffede Ministeren ham saa — med Henvisning til hans Tankers Udbredelse og Gennemførelse i Udlandet, særlig Tyskland — Bolig paa Slottet i den lille By Burgdorf og en Stilling som Underlærer ved Bondeskolen i Byen. Skolemesteren var en Skomager med en Stue, hvori han og Pestalozzi underviste 73 Børn, og hvorfra han, skinsyg paa sin Lærers Iver, bange for at blive fortrængt, sendte Rygter ud om, at Pestalozzi hverken kunde læse eller skrive eller regne eller lærte Børnene Katekismus. Til sidst æggede han Skolebørnenes Fædre til at sige, at de ikke vilde have, at deres Børn skulde være Prøveklude, Borgerne kunde prøve alt dette ny paa deres egne Børn. Pestalozzi blev da forflyttet til en lille, af en Kvinde ledet „Stave- og Læseskole“ for der at fortsætte sine Forsøg. Det stod klart for ham, at den Folkeundervisning, der fandtes, var „en umaadelig Sump“, og at „den offentlige og almene europæiske Skolevogn ikke blot maatte spændes bedre for, men helt vendes og køres ind paa en ganske anden Vej“.

Fra Kl. 8 om Morgen til Kl. 7 om Aftenen med faa Timers Afbrydelse stod han i Skolens Støv og lod Børnene, uden at de endnu kendte Bogstaver, høre, gentage og selv adskille stadig vanskeligere Lyd, lod

dem iagttage og beskrive Hullerne og Rifterne i Skolestuens Tapet, lod dem faa Tabeller inddelte i Tærner med et vist Antal Prikker i hver, for at lære dem at lægge sammen og trække fra og regne sammensat, før de endnu kendte Taltegnene. Han skrev i sit Ansigts Sved hele Bøger fulde af Stavelser og af Talrækker for at finde de simpleste Begyndelsesgrunde og ordne alt uden Spring. I sin Iver tog han intet Hensyn til Tiden; Timeplan havde han ikke; hvad han begyndte med om Morgen, det blev han gjerne ved med i tre Timer, og længe før Klokken var 11 og Børnene, som tit gjorde ham Livet surt, løb deres Vej uden Farvel, var han baade træt og hæs af at skrige. Efter 8 Maaneders Forløb afholdtes en offentlig Prøve i Skolen. Endelig slog han sejrrig igennem: han havde vist, skrev Myndighederne, at han forstod at vække og udvikle Evnerne selv hos de mindste og hos de forskelligst begavede Børn ved saa let fattelig en Fremgangsmaade, at enhver Moder, ja enhver forstandig Pige kunde anvende den hjemme under det huslige Arbejde.

I Begyndelsen af Aaret 1800 var 26 fattige Børn fra det østlige Schweiz under Anførsel af en 24-aarig Skolelærer, Herman Krüsi, vandret til Burgdorf for der at optages som Plejebørn i menneskekærlige Familier. Pestalozzi gjorde Bekendtskab med den virksomme og omgængelige unge Mand og foreslog ham, at de skulde slutte sig sammen. Slottet, han boede i, fik han overladt til den ny Skole, og et rigt Liv blomstrede op derinde. Krüsi var levende greben af den 30 Aar ældre Pestalozzis Begejstring og dybsindige Krav paa en Undervisning, der fulgte Menneskenaturens Udviklingsgang Skridt for Skridt. Skolen fik stadig et venligere Udseende, Børnenes Glæde og Lærelyst og

Sundhed var iøjnefaldende, Tilgangen voksede, af Børn fra alle Samfundsklasser, og med den Lærertallet. Bladene tog Parti for og imod Foretagendet efter deres politiske Farve; thi det forstod alle uvilkaarlig, at Pestalozzis Iver for Folkeundervisningen hang sammen med hans Kærlighed til Folkefriheden. Hans Planer blev et brændende Spørgsmaal i Schweiz, og Udlandet begyndte at rette Blikket imod dem.

I Efteraaret 1801 udgav Pestalozzi det vigtigste af sine Skrifter om Undervisningen. „Hvorledes Gertrud underviser sine Børn,“ hedder det og behandler i Breve til en Ven de Erfaringer, han har gjort, og de Tanker, han vil bygge Fremtidens Skole paa. Han fælder en knusende Dom over Folkeundervisningen, som den er. „Saa vidt jeg har kendt den,“ siger han, „har den forekommet mig som et stort Hus, hvis øverste Stokværk vel straalere i høj, fuldendt Kunst, men kun bebos af nogle faa Mennesker. I det mellemste bor der allerede flere, men det skorter paa Trapper, ad hvilke de paa en menneskelig Maade kunne stige op til det øverste. Vise de Lyster til at klatre derop paa en dyrisk Maade, saa slaar man provisorisk en Arm eller et Ben, de kunde bruge dertil, itu paa dem. I det nederste Stokværk bor der saa en talløs Menneskehjerd, som har fuldkommen samme Ret til Solskin og frisk Luft som de, der er højere oppe; men den bliver ikke blot overladt til sig selv i uhyggelige mørke Huller uden Vinduer, men man borer oven i Købet med Vold Øjnene ud paa dem, som driste sig til saa meget som at løfte Hovedet for at kigge op til Glansen i det øverste Stokværk.“ Og nu selve Skolegangen. Efter at Børnene de fem første Aar af deres Liv har nydt alle Livsindtryk frit, saa lader man med ét „Naturen forsvinde for deres

Øjne, pakker dem som Faar flokkevis ind i stinkende Stuer, lænker dem Timer, Dage, Uger, Maaneder og Aar ubønhørlig til Synet af usle, livløse, ensformige Bogstaver, til et Liv saa modsat deres tidligere, at det er til at blive rasende over“. Først møjsommelig lære Bogstaverne at kende, saa stave, til man mekanisk kan læse, saa læse, til man tankeløst har lært Katekismussen udenad — det er Skolens tomme Ordvisdom, som lærer Folk at snakke om Opgaver i Steden for at løse dem. I Modsætning hertil skal Barnet lære at se og høre, at iagttage og erfare, at samle Indtryk og ordne dem, at tilegne sig alt paa sin Maade, at faa gennem Arbejdet sine Aandsevner styrkede og udviklede, at føre sin Kundskab over i praktisk Færdighed, at staa i et personligt Forhold til sin Lærer, at opdrages gennem Undervisningen.

Pestalozzi havde Følelsen af, at han nu gennem sin Anstalt høstede i Glæde, hvad han de lange Forberedelsesaar igennem havde saaet med Taarer. Regeringen støttede ham ikke blot med Løn og Husly, den gav ham Eneret paa Salget af hans Bøger og hjalp ham med Udbredelsen af dem, den knyttede til hans Anstalt en almindelig schweizisk Lærerskole, hvor hver Maaned 12 Skolelærere skulde oplæres i hans Undervisningsmaade. Fremmede kom rejsende og blev forbavsede over, hvad de saa: Den rastløse Pestalozzi, der fuld af arbejdende Tanker levede mere i sin indre Verden end i Virkeligheden, livlig og meddelsom, naar han blev greben af en Idé eller en Indvending, urolig jagende fra Værelse til Værelse, fra Lærer til Lærer, eller Dagen igennem siddende paa sit Kammer tænkende og skrivende, glad over Besøg, der kunde bringe hans Erfaringer videre om i Verden, opofrende ud over alle

Grænser, hjærtevindende i sin Iver og Ubehjælpssomhed, naar han opfyldt af sin Sag talte et Sprog, der tit under Tankernes Pres kunde være uforstaaeligt, men fortolkedes gennem hans spillende Øjne og hans Ansigts vekslende Udtryk. Og rundt om ham en Ungdom, der, opdraget i den størst mulige Frihed, ikke kendte til nogen tillært Høflighed eller pertentlig Skoletone eller snor-ret Diciplin, men stod og sad, som hver havde Lyst, alle optagne af Undervisningen, mens Støjen af de mange Drengestemmer, der talte i Kor, tit kunde lyde gennem flere Værelser. Om Børnene altid var fornøjede, blev Pestalozzi spurgt. „De har, hvad de i hvert Øjeblik behøver,“ svarede han, „Arbejdet svarer til deres Kræfter og Ønsker, hensigtsmæssige Legemøvelser og Lege skifter med Undervisningen og udfylder deres Fritimer. Hvad skulde mine Børn savne, og hvor skulde de kunne blive tvære?“

Midt under sin daglige Virksomhed paa det gamle Slot i det maleriske Bjærglandskab kastede han sig ind i den politiske Forhandling. Kun gennem Lovgivningsarbejdet kan Fremtiden betrygges, og han kræver af Hensyn til den aandelige og sædelige, den økonomiske, sociale og politiske Løftelse af hele Folket en Omordning af Folkedannelsen, Retsplejen, Forsvarsvæsenet og Finansforvaltningen. Folkeskoler vil han have, i hvilke de fælles menneskelige Evner og Kræfter udvikles, Landbrugsskoler, Handelsskoler og Industriskoler til Fremme for Fagdannelsen. En Retspleje vil han have, der sikrer de fattiges Ret overfor de rige og giver enhver Spillerum for Anvendelsen af sine Kræfter. Et Forsvarsvæsen vil han have, der bygger paa den politiske Friheds- og Selvstændighedsfølelse, og anser Forsvarets Ordning for umulig, hvor „Regeringens hele

Færd hviler paa en daglig og lidenskabelig Kamp mod den udtalte Folkevilje og i sit Væsen ikke er andet end en erklæret Kamp — af Vilkaarligheden mod Retten, af Magten mod Loven“. En Finansforvaltning vil han have, der skaffer Staten de nødvendige Indtægter paa den Maade, der er mindst trykkende for den enkelte Borger og fremmer den nyttige Virksomhed, hemmer den skadelige. Landbruget vil han have friet for de uretfærdige Skatter, der hindre dets Opsving. I Efteraaret 1802 blev han valgt ind i det — 63 Mand stærke — Tillidsraad, der skulde rejse til Paris for at forhandle med den franske Regering om Ordningen af de politiske Forhold i Schweiz, hvor den „ene og udelelige“ Republik var bristet og en Forbundsforfatning i Færd med at arbejde sig frem. Han tog her varmt til Orde mod Indskrænkningen af den politiske Valgret og for økonomiske Reformer til bedste for Landbefolkningen og Middelstanden. Hans Indlæg fik imidlertid ingen Indflydelse, og da han foreslog, at Kravet paa almindelig Folkeoplysning skulde optages i selve Forfatningen, svarede den franske Førstekonsul, Napoleon Bonaparte, at han ikke kunde blande sig i ABC-Undervisningen. Det demokratiske Fremskridtsparti, til hvilket Pestalozzi hørte, var slaaet.

V.

Sommeren 1804 maatte han flytte bort fra Slottet i Burgdorf, — en Overamtmand skulde bo der. Han fik, men foreløbig kun for et Aar, Lokale overladt paa Slottet i Münchenbuchsee, som nylig havde været

brugt til militært Fhathospital. Regeringen trak sin Understøttelse ind og krævede de Pestalozzi ydede Forskud tilbage. Fra Byraadet i den fransktalende By Yverdon kom der da, endnu før han forlod Burgdorf, en indtrængende Opfordring til ham om at vælge Slottet dér til sit fremtidige Opholdssted. Han tog imod Tilbudet og tænkte sig Anstalten delt i to, den ene i den tysktalende, den anden i den fransktalende Egn. Godsejeren Emanuel v. Fellenberg, en 33-aarig, viljestærk, dygtig, koldt overlæggende Mand med store Planer om Folkeopdragelse, overtog Styrelsen af Skolen i Münchenbuchsee. Men Lærere og Elever følte sig trykkede af hans, i alt Fald i deres Øjne, haarde og hensynsløse Optræden. Saa meget Hjærtet var det fremherskende hos Pestalozzi, saa meget var Forstanden det hos Fellenberg. Hans skarpe Domme og overlegne Tone førte til voldsomme Sammenstød imellem dem, med gensidige Beskyldninger. Saa Udsoninger og nye Sammenstød. Fellenberg lagde til sidst Beslag paa Bohavet i Anstalten; Pestalozzi trak sine Sko af og spurgte, om han ikke vilde have dem med, selv paa bare Ben skulde han nok naa til Yverdon med sine Børn og Lærere. Forholdet mellem dem løstes dog paa en nogenlunde lempelig Maede.

Sin praktiske Virksomhed betragtede Pestalozzi som afsluttet i Burgdorf. Nu vilde han leve som Forfatter for Udarbejdelsen og Udbredelsen af sine Tanker. „Jeg søger nu kun et Kammer, og det finder jeg nok, hvor jeg kommer,“ skriver han i et Brev, „der sætter jeg mig og lukker Dørene for hvem der kommer, indtil jeg selv faar Lyst til at gaa ned.“ Men de 20 Aar, han kom til at leve i Yverdon, blev ikke en saadan Fredens Tid, som han havde drømt om. Med hans

voksende Ry voksede ogsaa hans Anstalt. Ikke blot fra Schweiz, men fra Tyskland, Frankrig, Rusland, England og Amerika kom der Elever til ham. Den preussiske Regering sendte unge Lærere til Yverdon, for at de kunde bringe hans Undervisningsmaade tilbage med sig til de preussiske Skoler. Det var, da Preussen laa knust for Kejser Napoleons Fødder, at den tyske Tænker Fichte i de mandige Taler, han holdt i Berlin om det tyske Folks Genfødsel, medens Franskmændenes Trommehvirvler i Gaderne tit overdøvede hans Stemme, havde peget paa Pestalozzi som den, der ikke blot havde lagt Grunden til en Almueopdragelse, men til en virkelig Folkeopdragelse. Og 20 Aar efter Pestalozzis Død var saa godt som al Læreruddannelse i Preussen bygget paa de Grundsætninger, han i Burgdorf og Yverdon havde kæmpet for. Allerede før den preussiske havde den danske Regering haft sin Opmærksomhed rettet paa ham og sendt Lærere til ham. Han kom i i Brevveksling med ledende Mænd og Kvinder i Danmark og lagde dem paa Hjerte, at den eneste Vej til at faa Folket oplyst var at vække dets Interesse for Oplysningen. Fremragende Englændere traadte i Forbindelse med ham og virkede som Lærere hos ham; han skrev en Henvendelse til det britiske Publikum om sin Plan til at lægge den første Undervisning i Mødrenes Hænder; en Tid lang tænkte han endog paa at lade sine Værker oversætte paa Engelsk. Den spanske Regering aabnede i Landets Hovedstad en stor Skole efter Pestalozzis Grundsætninger; hans Navn var i alles Mund, hans Portræt solgtes i flere Oplag, hans Tilhængere var Dagens Løver. Men hjemme paa Slottet i Yverdon voksede Opgaven Pestalozzi over Hovedet.

Mellem hans Lærere udviklede der sig efterhaanden

Modsætninger og Stridigheder, som han ikke havde praktisk Overlegenhed og Viljestyrke nok til at holde nede. En ung Præst, Johannes Niederer, havde i Følelsen af, at „Mesteren kun trængte til værdige Lærlinge“, 1803 opgivet sit Embede og sluttet sig til ham. De skarpe Øjne under hans røde Øjenbryn tydede paa den Kraft, der var i ham. Han vilde bringe Pestalozzis tungt arbejdende Tanker i videnskabelig Orden og Sammenhæng, men kom efterhaanden længere og længere bort fra sin Læremesters jævne, i Befolkningens Midte indhøstede Erfaringer og tvang hans Tanker ind i en kunstig, i Luften svævende Tankebygning, hvor Pestalozzi ikke længer kunde følge med, saa at han mangan Gang, naar han spurgtes om Betydningen af noget, troskyldig svarede: „Jeg forstaar ikke længer mig selv; vil I vide, hvad jeg tænker og vil, maa I spørge Hr. Niederer.“ Denne var som den videnskabelig dannede Mand i Reglen den, der paa Anstaltens Vegne førte Pennen, naar det gjaldt gennem Pressen at klare dens Stilling. Hans iltre Sind og Rethaveri indviklede derved ham selv og Pestalozzi i langvarige Fejder, som ødede deres Tid og Kraft og gjorde dybe Greb i Anstaltens Pengemidler. Tilmed stod han raadløs overfor alle praktiske Spørgsmaal og troede med haarkløvende Forklaringer at kunne læge enhver Brøst. En Modsætning til ham var Joseph Schmid, der som 15-aarig Bondedreng var kommen til Anstalten og efter et Par Aars Forløb fra Lærling blev Lærer: en slank, muskelstærk Skikkelse med et Blik som en Rovfugls, en Jærnvilje, en aldrig trættet Arbejdskraft, praktisk anlagt, født til at styre, en hensynsløs Modstander af al Slaphed og Uorden. Ligeoverfor Anstaltens indre Mangler vilde han stille, ikke Afhandlinger,

men praktiske Reformere, Sparsommelighed og Orden. De andre Læreres Modstand, først surmulende, saa høj-røstet, slog alle hans Forslag til Jorden, skönt Pesta-lozzi, der stadig stærkere følte sig fængslet af hans „Naturkraft“, støttede ham. Saa forlod Schmid An-stalten. „Det skar mig i Hjærtet at se ham skille sig fra mig,“ siger Pestalozzi. „Ti jeg elskede ham som min egen Sjæl. Hvis jeg havde været 40 Aar, var jeg rejst med og havde begyndt paa noget, jeg kunde magte.“ Tilstanden i Skolen blev værre og værre; ingen kraftig Haand til at holde sammen paa det hele, større og større Planløshed og Raadvildhed til daglig Brug, dybere og dybere Gæld. Pestalozzi fór snart, tirret af Niederers Stivsind, i Vredesudbrud løs paa sine Omgivelser, snart bad han dem ydmygt paa sine Knæ om at have Medlidenhed med ham. Schmid var den eneste, der kunde gribe frelsende ind. Selve Niederer maatte skrive til ham og trygle ham om at vende tilbage. Efter 5 Aars Fraværelse kom han. Han ordnede Lærernes Arbejde og Anstaltens Husholdning. Alle følte det velgørende i hans rolige Fasthed og bøjede sig for ham, Pestalozzi saa meget mere, som han kort efter nedbøjet stod ved sin 76-aarige Hustrus Kiste, hvor han som i en hjærtegribende Samtale med den døde afmalede deres haardt hjemsøgte Liv fra det første Øjeblik, de havde set og forstaaet hinanden. Men Mod-standen mod Schmid kom snart paany til Orde. En Del af Lærerne overrakte Pestalozzi et skarpt Anklage-skrift, rettet mod hans „Kraft uden Ydmyghed, uden Kærlighed, uden Selvfornægtelse“. Den gamle Mand kaldte dem til sig. Liggende i Sengen jamrede han over Spliden i sit Hus og bad dem om Fred, lod saa Schmid oplæse et Forsvarsskrift, greb hans Haand og

kaldte ham sin Redningsmand, som han ikke kunde eller vilde slippe, — og nogle Maaneder efter rejste alle Anklagens Underskrivere deres Vej. Niederer saa ned paa Schmidts ringere boglige Dannelse og følte samtidig bittert, hvorledes hans Indflydelse efterhaanden blev eneraadende. Forgæves søgte han selv haardnakket at sætte sin virkelighedsløse Opfattelse af Pestalozzis Tanker igennem. „Vær en Engel, vær en Gud, du har maaske Ret,“ skrev Pestalozzi til ham, „men behandl mig som et Menneske, lad mig leve og aande paa min Vis, som du selv lever og aander paa din.“ Pengemellemværende kom til, og efter en Gudstjeneste, han havde holdt i den store Sal paa Slottet ved Elevernes Konfirmation, sagde Niederer uventet paa en saarende Maade Pestalozzi Farvel — han kunde ikke uden at gøre Vold paa sin Samvittighed virke ved en Anstalt, hvis Aand ikke længer var sand pestalozzisk. Aar igennem fortsattes Striden, selv for Domstolene, mellem Schmid og Pestalozzi paa den ene Side, Niederer og Krüsi paa den anden. Af Ophidselse kom Pestalozzi Vanviddet nær og maatte en Tid flyttes op i den kølige Bjærgluft, hvor han i Digte sukkede: „Skal jeg dø, før Freden kommer, — Freden, som jeg søger efter? — Jeg erkender al min Skyld — og med stille Taarer kærlig — jeg forlader hver hans Skyld.“ Under alt dette ny Uroligheder blandt Underlærerne og et nyt Forsøg paa at faa Fellenberg, med den Myndighed, hans Samfundsstilling og Dygtighed gav ham, sat i Spidsen for Anstalten. Det strandede paa det ubetingede Herredømme, Fellenberg krævede, og som Schmid i Pestalozzis Navn nedlagde Indsigelse imod, — en Indsigelse, som i den bondefødte Lærers Mund forekom Godsejeren

saa uforskammet, at han lod ham kaste paa Døren og fra det Øjeblik uforsonlig forfulgte ham.

Schmid søgte imidlertid vedholdende at skaffe Pestalozzis Forhold paa Fode. Han sluttede Aftale med en tysk Boghandler om en samlet Udgave af Pestalozzis Skrifter, fik Kejsere, Konger og Stormænd til at støtte Udgivelsen og skaffede den 72-aarige Olding en Indtægt af 36,000 Kr., som denne i en stor Tale paa sin Fødselsdag glad og rørt bestemte til at fremme Granskningen af Opdragelsens og Undervisningens simpleste Midler og disses Anvendelse i Familielivet, at uddanne Lærerkrafter paa samme Grundlag og oprette en eller flere Forsøgsskoler for fattige Børn. Han endte Talen med de Ord: „Vær Vidne til, alle, at min Ungdoms Aand, den Aand, som ytrede sig i sin første Blomst i „Lienhard og Gertrud“ og modnere i „Hvorledes Gertrud underviser sine Børn“, at den Aand endnu lever i mig. Ja, den lever endnu i mig, jeg lever endnu i den, og jeg vil leve i den til min Grav.“ Der kom et Par lykkelige Aar for ham. Schmid styrede Anstalten i Yverdon med Dygtighed, en Fattigbørnsanstalt oprettedes i Nærheden, Pestalozzi begyndte paa nye Skrifter.

Men de bitre Stridigheder havde undergravet Anstaltens Ry, Schmidts Fjender fik gennem Rænker Regeringen til at udvise ham som fremmed — han var født i Tyrol —, Fattigbørnsanstalten opløstes efter 5 Aars Forløb, da Pestalozzi vilde forlægge den til Neu-hof, hvorhen ingen af Eleverne vilde følge ham, og i sit 80nde Aar maatte han trække sig tilbage fra sin Virksomhed. „Sandelig, det var mig, som om jeg ved denne Tilbage træden selv gjorde Ende paa mit Liv, saa ondt gjorde det mig.“

Et Par Aar endnu levede han, syslende med Tilbageblik paa sit Liv og nye Tanker og Planer om den første Opdragelse. Paa sin Gaard Neuhof sad han hver Dag flere Timer og skrev, spaserede lange Ture og sagde smilende i sit snurrige Sprog til en Ven, der bad ham skaane sig: „Jeg har et Helbred som en Bjørn.“ Under Skyer, der trak op, nye Angreb, der brød løs, blev han syg og rejste sig ikke mere. To Dage før sin Død dikterede han sin sidste Vilje og deri de Ord: „Gid den Fred, jeg nu snart finder, ogsaa maa give mine Fjender Fred! I ethvert Fald tilgiver jeg dem. Jeg velsigner mine Venner og haaber, de med Kærlighed vil mindes den, der ikke er mere, og efter min Død vedblivende hellige deres Kræfter til Virkeliggørelsen af hans Livs Stræben.“ Saa døde han om Morgenen den 17. Febr. 1827.

Med ham gik den Mand i Graven, hvis aldrig slukte Kærlighed til de smaa i Samfundet har tændt vort Aarhundredes Iver for Folkeopdragelsen, og hvis dybtgaaende og vidtrækkende Tanker, baarne frem og udformede af Skolemænd og Opdragere i den gamle og den ny Verden, har givet Undervisningen dens faste Grundvold og dens Retning hen imod Virkeligheden, mod Udviklingen af Menneskenaturens sunde Kræfter.

Pestalozzi: „Et Schweizerblad“.

Kulturhistoriske Personligheder. 1876.

Pestalozzi er i alle sine Skrifter sig selv fra Top til Taa; det kan maaske derfor være af Interesse at se det Billede af ham, der afspejler sig i et af hans mindst læste og mindst omtalte Arbejder, det Ugeblad, han i 1782 udgav omtrent et Aars Tid. I „et Schweizerblad“ risler det samme svulmende Idévæld, der omtrent samtidig var begyndt at sprudle i hans berømte Landsbyfortælling „Lienhard og Gertrud“ og dens Fortolkning „Kristof og Else“. Det er den samme stærkt bevægede, gærende Personlighed, der præger disse Værker og giver dem en egen Stilling i Litteraturen. De ere ikke litterære Frembringelser, som have deres Formaal i det digteriske Indtryk og deres Ideal i den harmonisk klare Form, men de ere stærke Udbrud af en kæmpende Personlighed, der har den praktiske Paavirkning for Øje, og for hvem Sproget og Stilen ere sunkne ned til blotte og bare Midler, ja til Tankernes og Følelsernes selvfrembragte, ureflekterede Udtryk, uden Forbillede i Litteraturen, men netop derfor ogsaa paa sine Steder med en lykkelig Harmoni mellem Indhold og Form og

med den stærke Originalitet, som al litterær Frembringelse faar, naar Livet selv er dens Kilde og Udtrykket drives til Vejrs ved Tankernes mægtige Tryk. Hans Stil svinger imellem Idyllens stille Simpelhed og den religiøse Hymnes Højhed, den er tit som bugnende, uformelige Skymasser, der buldre og brage, men gemme et Lyn i sig. Kraften er hans Ideal, ikke i Form af Lidenskab, men i Form af Selvbeherskelse, Udholdenhed; Arbejdets Kraft har for ham derfor det vægtigste Adelspræg. For en Del gaar det ham som Rousseau, at de Egenskaber, han selv mangler, give ham Metallet, hvoraf han støber sin Helt; han selv havde ikke denne kraftigt beherskede Ro, denne aandelige Ligevægt, som han lovpriser. Han skildrer selv, hvorledes han henvirvlet af sin Skæbne, af fejlslagne Forhaabninger, af Fattigdom og Nød og Følelsen af egen Afmagt stod ved Fortvivlelsens Rand og kun frelstes ved en trofast Vens overlegne Støtte. Denne Ven, Iselin i Basel, tilskriver han de Ideer, der danne Hjærtet i hans hele Virksomhed; af ham har han lært Familielivets Storhed og frelsende Magt at kende, og af denne Spire vokser hele hans Opdragerliv frem; ved ham har han lært at forstaa Venskabets Sejr over Kærligheden, det aandelige Fællesskabs over den svindende Lidenskab. „Alt elsker en Tidlang, og alt elskes igen en Tidlang; men Venskabet er større end Kærligheden.“ „Venskabet danner sig kun ved indre Lighed og enigt Jævnmaal i Kræfterne.“ Men den lidenskabssvangre „Kærlighed er Ulykkens Ophav, den er Hadets, Skinsygens og den huslige Splids Moder; den føder Mord; Røveri og Tyveri er dens Legetøj; den ammer Oprør og Omvæltning ved begge sine Bryster; den alene er bleven tilovers af de Troldmænds Hære, som med overjordiske Kræfter flytte

Bjærge, formørke Solen ved Middagstid og om Aftenen faa Maanen til at græde Blod; den kommer og forsvinder, som den vil; den løber gennem Ild og Vand; den raser og beder, den spaar og forgifter, den lever i Luften og rider paa Kæp, den danser i Midnatstimen, og Ødelæggelse og Krig og Misvækst og Hagel kommer over det Sted, hvor den sætter sig; men det værste, den tilføjer Mennesket, er, at den binder dets Øjne, naar det ved dens Haand fæster sig en Medhjælp til de lange Aar.“ Men, siger han, „jeg priser den Kærlighed, som løfter sig til Venskab; ti den lyksaliggør Mennesket med varige Glæder og fører det fredlysende over Livets tornefulde Stier til Graven, og navnløs er Venskabets Velsignelse, naar den lyksaliggør Ægtefællen, ved hvis Haand vi henvandre Livets Pilgrimsdage“. Den stilistiske Modsætning „Venskab og Kærlighed“ har Pestalozzi laant blandt sin Samtids Yndlingsudtryk; men idet han i Overensstemmelse med Tiden lader Venskabet vinde Prisen i Vædekampen, saa begrundet han Modsætningen langt dybere, end det ellers skete, ja, saa dybt, at det egentlig kun er Navnemodsætningen, der bliver tilbage af Tidsalderens Begreber, Venskabet og Kærligheden selv er hos ham blevne til ganske andre Skikkelser. Som Pestalozzi selv har lært dette lovpriste Venskab at kende i en enkelt fremragende Person, saa bliver det i hans Øjne i det hele taget kun de faa og udvalgte til Del: „Kærligheden dele Vismænd og Daarer; smaa og store, fromme og lastefulde omfavne hinanden paa samme Maade; men til Venskabet hæve kun de prøvede sig.“ Det er altsaa ikke det Venskab, vi kende saa godt fra Samtidens Litteratur her hjemme, fra Rahbek og hans Kreds, det, hvis Tempel er Drikkebordet, hvis Alter er det fulde Bæger, hvis Salmer er

Selskabssange, hvis Fromhed er Følsomhed, men et Venskab, hvis Tempel er hele Livet, hvis Alter er Hjemmet, hvis Fromhed er Handling, hvis Lovsang er Kærlighed. Og det er klart, hvilken Lise og Ro Pestalozzi har fundet ved at træde i Forbindelse med en saa forstaaende og styrkende Aand, efter at hans Følelse saa ofte har ledet ham vild og tilført ham Skuffelse og Kummer til Løn for hans Kærlighed. „Ingen bevarer Kærligheden,“ udbryder han, „selv Blodets Baand sikrer ikke den stakkels Menneskeslægt den . . . Skænk den Mand en Taare, der er skabt til Kærlighed . . . Det Menneske, der søger Kærlighed og ingen finder, maa tidlig ældes.“

Hans religiøse Standpunkt er en Ytring af den samme Aand, det faar sit korteste, fyndigste Udtryk i den Sætning: „For Mennesker er Kærligheden den eneste sande Gudstjeneste.“ Han ser i Religionen kun et Mid- del til at fremme denne Kærlighedens Vækst. Derfor er ingen enkelt Religion ham den i og for sig udkaarede, enhver Religion maa suge Næring og vinde Form af den Jordbund, hvori den har slaaet Rod. „Mennesket er“, siger Pestalozzi, „ved Solens Opgang og ved dens Nedgang, i det kolde Nord og i det hede Syd saa forskelligt som Jordbundens Planter i disse Himmelstrøg . . . Og Menneskets Tro paa Gud er paa Jorden saa forskellig som Luften og Næringen for dens Slægter . . . Men, Mennesker, hvor ulige I tjene Herren, saa tjene I ham altid rigtigt, naar I vedblive at være eders Faders Børn og elske hinanden.“ Rousseaus Kamp for den religiøse Taalsomhed finder her hos hans Discipel sit Sidestykke. Men den Pietet for de overleverede religiøse Former, som efter Rousseaus hele Livsudvikling ikke kunde blive en Egenskab hos ham, maatte for

Pestalozzis bløde Inderlighed blive til en Hjærtets Trang, og skønt han strængt taget ikke har Brug for nogen overnaturlig Aabenbaring, fordi hans Betragtning af Livet og Menneskenaturen er en Frugt af hans egen naturlige Udvikling, saa kan han dog ikke undvære den gennem Aarhundreder hævdede bibelske Aabenbaringsform for Sandheden. Han vil være villig til at indrømme en anden Ret til at naa Sandheden ad en anden Vej og i en anden Skikkelse; men han vil holde stærkt og varmt paa sin Ret til ydmygt at underordne sig under, hvad der har været saa mange Slægters højeste Udtryk for Sandheden, og bruge sin Tanke ikke til at omstyrte det nedarvede, men til at finde Skønheden og Betydningen af dets Indhold. Han staar med sit religiøse Følelsesliv nær ved de Kilder i Menneskehjertet, af hvilke Kristendommens Kærlighedslære er udsprungen. Medens Dogmelæren paa denne Maade træder tilbage for Udøvelsen af Hjærtets Krav, stiller han den ureflekterede Tro paa Gud som en nødvendig Betingelse for, at disse Hjærtets ædle og velgørende Egenskaber i Livet selv kan komme til deres Ret og bevare deres Kraft, denne Tro er for ham som den Stok, til hvilken selv den frodigste og skønneste Ranke maa bindes for at holde sig oprejst. Saaledes bliver „Guds Dyrkelse Menneskets egen Dyrkelse“, og „for sin egen Skyld tror Mennesket paa Gud . . . Giv det endog et Hjærte fuldt af Uskyld og Kærlighed, men lad det glemme Gud, det vil miste sit Hjærte og fortære sig selv i sin egen Kummer.“ Man læser igen Pestalozzis egen Udvikling og eget Hvilepunkt ud af saadanne Linjer. Han er i den Grad udviklet som Personlighed og har en saa udelukkende og levende Sympati for det

personlige i Livet, for personlige Sorger og Glæder, personlig Stræben og Fortvivlen, for Personlighedens Kamp for at vinde sig selv og sejre over sin Skæbne, at Personligheden bliver ham Livets dybeste Grund og Støtte, kun i Troen paa den guddommelige Personlighed ser han Frelse og Sejr for den menneskelige. Idet han gaar ud fra de Følelser, Livet selv har lært ham, saa bliver Faderens Kærlighed til Sønnen Forbilledet for hans Opfattelse af Guds Forhold til Mennesket, og idet Sagen saa igen vendes om, bliver Guds Faderlighed overfor Mennesket Mønsteret for Familieforholdet og dette igen overført paa Samfundsordningen.

Denne Maalestok giver Pestalozzis politiske Friheds-ideer et eget Præg. Som Schweizer priser han Friheden og ser i denne Livets største Velsignelse, og i sin varme Følelse for Mennesker anerkender han alles, selv de ringestes, Ligeberettigelse. „Løft igen“, udraaber han, „den laveste Menneskehed til Følelse af sin Værdighed og af sin Lighed med eder, I vise!“ Og som et ægte Barn af den moderne Tid sætter han de enkeltes Velvære som Samfundets Maal. „Uden huslig Velstand, denne Menneskehedens øverste Velsignelse, til Endemaal er det ubegribeligt, at et Folk med Opofrelse skulde søge Frihed,“ er hans Ord. Men for dette den enkeltes personlige Velvære er han saa igen tilbøjelig til at ofre den abstrakte Frihedsret, og han anlægger paa Forholdet mellem Fyrste og Folk en Synsmaade, hvis Udtryk just ikke tyder paa nogen stærk Følelse for den politiske Frihed. „Naar Fyrsten vilde betragte Bonden ligesom Planteren Slaven, som en Vare, hvis slette Beskaffenhed maatte virke umiddelbart paa hans Pengepung, saa vilde de simple Folk i Landet ogsaa rundt omkring blive anderledes forsørgede.“ Han synes endog at

undskyldte selve Negerslaveriet, naar Herrens Egen nytte gør Livet sorgfrit for Slaven. „Derfor“, siger han, „forbedrer ogsaa de vestindiske Slavers Skæbne sig synligt, og deres Tilstand er til Trods for Fordommen med deres Navn i Stand til en Tilfredsstillelse og Beroligelse, som langt overgaar, hvad den ringere Del af de europæiske Folk hist og her nyder.“ Det er det patriarkalske Forhold gennemført til Yderlighed, som har forsonet Pestalozzis retfærdskæmpende Sind. Han har igennem sig selv og sine Omgivelser set, hvilken Betydning det daglige Livs materielle Forhold har for Udviklingen af det aandelige Liv, og idet han har set hine betryggede ved Slaveejernes faderlige Omsorg for deres levende Gods, har hans Øje uvilkaarligt gjort sig skyldigt i et Fejlsyn, og han har forvekslet Midlet med Maalet. Den Opfattelse af Friheden, der er ham ejendommelig, findes klarest i følgende Ord: „Ren Faderaand og ren Barneaand er Kilden til al Husvelsignelse og Støtten for alle Frihedsnydelser; hvis disse hellige Baand mangle i Folkets og Regeringens Aand, er hverken sand Regeringskraft eller Frihed mulig.“ Faderens Stilling er at være Autoritet, Barnets Følelse er Pietet; Pestalozzi forstaar altsaa ved Frihed den ukrænkede Bevarelse af de nedarvede Samfundsformer, ikke den Tilstand, hvor Friheden er Selvbevidsthed og Selvbegrænsning og Loven det samfundsbekræftede Udtryk for de enkeltes indre Natur. Hans Frihedsbegreb ligger forud for den franske Revolution, han er ikke naaet til Friheden som almindelig Grundsætning. Derfor har i hans Øjne „de mægtiges Stand intet Baand, som sikrer den svage uden dens indre Menneskehjærte . . . Herskabets Hoved og Hjærte udgør Bondens Ve og Vel, og hans Lykke beror paa, at det, overbevist om hans Troskab, har Kærlighed til

ham, ønsker ham velforsørget og er oplyst om hans Tilstands og hans Stillings Tarv.“ En af hans Betragtninger minder mærkeligt om Vornedskabets Oprindelse: „Det naturlige Øjemed med Afhængigheden er den store Samfundsvelgering Sikkerhed; og hvor Afhængigheden yder Mennesket denne, der kan dets Tilstand i det store og almindelige ikke være ønskværdigere. Mennesket er i denne Tilstand som under en god Ammes Pleje.“ Han tænker ikke paa, at der kommer en Tid, da man ikke føler sig vel ved at gaa i en Ammes Ledebaand.

Men naar han nu saaledes stiller Regering og Øvrighed i en højere Rangklasse end det øvrige Folk som den Formynder, der tænker og handler paa dets Vegne, saa søger han dog igen at udfylde denne Kløft ved paa alle Omraader at grundlægge Regeringskunsten paa den sjælekyndige Indsigt i Folkets Tilstande. „Man maa nødvendigvis være Folket nær, naar man vil regere det rigtigt,“ det er hans Regeringsgrund sætning. „Saa længe Mennesket har ulige Fodder, maa det ogsaa have ulige Sko; derfor maa Regeringen hundrede Gange selv af Folkets Skikke og Sæder og vante Nydelser abstrahere de Midler og Veje, hvorved den alene kan naa sine mest velgørende Øjemed.“ Her træder Pestalozzi i en afgørende og sund Modsætning til den samtidige filantropiske, rationalistiske Skole i Tyskland, der med Rousseaus Ideal af den vilde, den nyskabte Adam, for Øje vilde opdrage Mennesket som Menneske i Almindelighed uden noget Hensyn til den Jordbund, hvorfra det var vokset op, og af hvis Stoffer dets Liv havde faaet sit Præg. Men selv om nu Regeringen efter Pestalozzis Mening skal være den styrende og ledende Tanke i de ringeres Udvikling, saa skal det dog ikke være nogen udvortes Tvang, der mekanisk

presser dem frem, men „den ægte Bane at føre Bonden og overhovedet Mennesket videre paa er sikkert altid at bringe det til at se og føle, at det er tilbage“. Her staar han saa nær som nogen Sinde ved den nyere Tids Frihedsopfattelse. Og selve Fyrste- og Øvrigheds-magtens Hellighed afhænger af denne overlegne Evne til at forstaa og lede Undersaatterne, dens Ret er bunden til Udøvelsen af dens Pligt. „Naar man blot betragter os som smaa Herrer,“ lader Pestalozzi en af sine Personer sige, „saa staa vore Rettigheder paa en meget vaklende Fod, ti de grunde sig paa vore Pligter, og hvor disse ikke blive opfyldte, der er det hellige i vore Rettigheder en indbildt Skygge.“

Et af de Samfundsanliggender, han særlig syssel-sætter sig med, er den rette Maade at behandle Forbrydere paa. Hans varme Medfølelse for alt menneskeligt bringer ham her til at nedrive den stejle Skranke mellem Forbryder og Ikkeforbryder; han ser i Forbryderen et Menneske, som Omstændighedernes Magt har bragt i Strid med Samfundet, og i Mennesket en Forbryder, hvem Samfundets kortsynede Magtesløshed har frikendt for Forbrydelse. Allerede i „Kristof og Else“ siger han herom: „Med Galge og Hjul straffes næsten altid kun overilede Handlinger af ulykkelige Lidenskaber og Handlinger, hvortil menneskelige Stakler for det meste ere blevne foranledigede ved ynkverdige og beklagelige Omstændigheder eller pludseligt og voldsomt henrivende Følelser. Det stille, vedholdende Røver- og Morderliv, som raser langsomt og med nogen Forsigtighed indenfor Menneskenes Gadedør, er ikke vant til at blive straffet med Galge og Hjul.“ Det allestedsnærværende Løsen for hans Tanker om Forbrydere er den Sætning: „Man kan ikke noksom gentage, at

Forbryderne ere Mennesker og overhovedet sikkert ikke vanskeligere at vinde end andre Folk.“ Han indretter derfor ogsaa hele Ordningen af Straffe- og Fængselsvæsenet saa godt som udelukkende med Forbryderen og slet ikke med Samfundet for Øje, Aanden deri bliver den moralske Paavirkning, ikke den sociale Sikkerhed. „Fængsel, Tugt- og Arbejdshus er intet andet og skal intet andet være end en Skole for det vildfarende Menneske, der kan føre det tilbage til den Bane og den Tilstand, hvori det vilde været uden sin Vildfarelse.“ Men naar den rette Indflydelse skal gøres gældende paa Forbryderne, saa maa der tages et udtømmende Hensyn til de enkeltes Natur og Udvikling; som Regeringen af et Land maa være bygget paa den psykologiske Indsigt i Samfundsklassers og Personers Natur, saaledes „maa man ogsaa lægge Mærke til Forskellen paa Fangerne i deres Omstændigheders hele Detail, man maa kaste sit Øje paa deres Behov, deres Kundskaber, deres Færdigheder, deres særlige Fejls Natur, deres vante, gamle Levevis osv.“ For at en saa broget Kundskab kan blive mulig, maa Livet i en Forbryderkoloni afspejle hele det virkelige Livs Rigdom og Mangfoldighed af Sysler, og Valget imellem dem være frit for de enkelte, saa at enhver kan komme paa den Hylde, hvor hans Evner føle sig hjemme, og han igennem Arbejdet og de ædlere Kræfter, det udvikler, kan vinde den moralske Bevidsthed og den ærlige Vilje tilbage. Derfor bør intet Fængsel være livsvarigt; Tanken om Friheden og om engang igen paa ærlig Maade at kunne udfylde sin Plads i Verden bør være den Løftestang, der hæver Arbejdslysten og Arbejdskraften i Vejret: „Haabet om Forløsning maa igen udvikle Ærens, Selvkærlighedens og Menneskekærlighedens Grunddrifter hos alle Fanger.“

Naar saaledes Fængselslivet blot bliver en Folkeopdragelse af en egen Art, bygget paa de samme Grundsatninger som al Paavirkning af Menneske paa Menneske, saa følger det næsten af sig selv, at den, der endnu som voksen særlig trænger til opdragende Omhu, ikke selv har Evnerne eller Myndigheden til at opdrage sine Børn; idet Staten tager Forældrene under sin Behandling, maa den ogsaa slutte Børnene i sine Arme, „Forbrydernes Børn maa samtlige, indtil Staten er forvisset om hines Bedring, fratages dem og opdrages under Statens Opsyn“. I Overensstemmelse med sin stærke Følelse af det virkelige Livs og de huslige Eorholds opdragende Magt kæmper Pestalozzi varmt imod at flytte saadanne Børn sammen i store Opfostringshuse, hvori Livet er afløst af Kunsten, Friheden af Tvang. „I Vajsenhuset træder en kunstig Førelse i Stedet for den naturlige Hengivenhed, Lokalkundskaberne og Øvelsen gennem Husets Skik; en kunstlet Orden forandrer Naturordningens Aand og Færdigheder, hvori den simple Mand bliver uddannet i sin Hytte.“ Opgaven bliver derfor at lade Børnene saa vidt som muligt blive i de naturlige Forhold og rodfæstes i dem, blot under Statens omhyggelige Tilsyn. Og der kan ingen Tvivl være om, mener han, at denne Statens faderlige Omsorg for de umyndige vil virke forædlende og frelsende tilbage paa Forældrene. „Naar Fangernes bedre opdragne Børn“, siger han, „fra Tid til anden stilledes dem for Øje, naar de saa Statens Omhu for at opdrage dem til alt godt, hvilken Forbrydersjæl vilde da ikke igen hæve sig?“

Men idet Pestalozzi saaledes ved alle Midler søger at rejse den faldne, saa gaar han dog endnu dybere ind paa Sagen, idet han søger at paavise Midlerne til at hindre ham helt fra at falde. Det er her som overalt

hos Pestalozzi: han fremstiller aldrig den enkelte Livs-
ytring og Maaden at lede den sondret og afskaaret fra
Livet som Helhed, han søger dens Grund og Forud-
sætning i den hele sammenhængende Kreds af Forhold,
hvoraf den er udsprunget, saa at han overalt søger
Lægedommen og Udviklingsmidlet i det, der ligger bag
ved eller neden under den enkelte Følelse og Handling,
i den Livshelhed, hvis enkelte, nødvendige Ytring den
er. „Principiis obsta!“ kunde man skrive over hans
hele Metode. Hvor han saaledes taler om Sygdomme,
siger han: „Alt hænger sammen, og Grundbetingelserne
for de ægte Hjælpemidler mod ødelæggende Epidemier
maa sandelig forberedes i Barnestuen og i Skoleunder-
visningens Metode.“ Hvor han taler om Lægens Op-
træden, siger han: „Midlerne og Vejene til at bevirke,
at Lægen kan tale jævnt og lige ud af Pøsen med
Bonden, forudsætter, at Bonden i det hele taget bliver
uddannet til simpel Opmærksomhed paa sig selv,
paa sine Medmennesker og paa den ham omgivende
Natur og i Henseende til sine Rettigheder og Livs-
nydelser sættes i en saadan Tilstand, at han er i Stand
til dette Fremskridt.“ Endelig, hvor han taler om For-
brydere, siger han: „Fangernes Forbrydelser have for
det meste været Følger af deres Elendighed, som man
ikke har forhindret, og naar man havde sand Menneske-
kærlighed i Hjærtet, saa vilde man søge at sætte Bom
for Forbrydelserne der og afhjælpe Kilderne dertil.“
Og selve den humane og forædlende Behandling af
Forbryderne, hvis Talsmand han er næsten 100 Aar
før vore Dage, lader han heller ikke staa som en enlig,
paa sig selv støttet Fremtoning. „Det store Punkt
at turde behandle Forbrydere menneskeligt afhænger
aabenbart af den indre Orden, Kraft og Visdom i

Statslovene og deres Forvaltning.“ Ved saaledes at begrunde dybere og dybere, at pege videre og videre for at naa det rette Begyndelsespunkt, Livets første og egentlige Grundform, den, der for ham er Tilværelsens Kilde og derfor bør gennemtrænge alle Livets mangfoldige Omraader med sin Aand og omskabe dem i sit Billede, kommer han til Familieforholdet, Forholdet mellem Forældre og Børn, for ham Livets egentlige Kærne. Ordene Fader og Moder ere for ham hellige Hædersnavne, som han ikke kan nævne uden Rørelse. Som det huslige Livs sikrede Tilværelse er ham Samfundets Formaal, saaledes er det ogsaa dets eneste faste Grundvold. „At holde hvert Naturens og Blodets Baand stramt er visselig den største, menneskeligste Statsvisdom . . . Huslig Visdom er i Menneskets Dannelse som Stammen paa Træet; paa den maa alle Grene af menneskelige Kundskaber, Videnskaber og Livsbestemmelser ligesom indpodes og indplantes, men hvor denne Stamme selv vantrives og er svag, der dø de indpodede Kviste, og de indplantede Skud visne.“

Saaledes har han i sin Tankes Udvikling beskrevet den Kreds, ved hvilken han er vendt tilbage til sit Udgangspunkt. Her er han nu paa sin egen Boldgade, og ingen har de Ord i sin Magt til Familielivets Forherligelse som han. Først og sidst er Familielivet Opdragelsens egentlige, uundværlige Arne. „Det er maaske Jordens første Fornødenhed“, siger han, „igen at bringe Børnene i alle Stænder Fader og Moder saa meget nærmere, som de i vort Aarhundrede i Almindelighed ere blevne fjærnede fra dem.“ Faderen maa derfor i Modsætning til Læreren være Opdragelsens egentlige Hovedmand, Læreren maa forstaa at underordne sig for netop derved at kunne gribe ind paa

rette Maade. Pestalozzis Udtryk derom ere disse: „Maa et Barn vide og lære mere, end dets Fader kan lære det, saa maa Læreren virke sit Biværk saaledes ind i Faderens Arbejde, som en Væver virker en Blomst ind i et helt Stykke Tøj.“ Undervisningen ved Lærere, som jo nødvendigvis maa afskære og udelukke Barnet fra det virkelige Liv og bringe det i kunstige Omgivelser og under kunstige, andenhaands Paavirkninger, maa nødvendigvis være som en mat Skygge ved Siden af den Undervisning, der knytter sig lejlighedsvis til Livets daglige Færd og derfor præger sig i Sindet med Virkelighedens Magt, idet den aldrig kommer uden Anledning. Det vekslende og krydsende Arbejde i Huset holder alle Evner ligeligt vaagne, og det mangesidige Samliv med hele Husets Personale er en gavnlig Lære og den rette Indledning til Livet. Det er derfor Vaaningsstuen hos Landalmuen i dens gammeldags Skikkelse som Samlingspunktet for hele Husets Virksomhed, for Husbonds og Tyendes Samarbejde under Børnenes Deltagelse, der er hans forjættede Land; i „Lienhard og Gertrud“ og „Kristof og Else“ har han skildret dette Liv. Han siger selv, at han har et Horn i Siden paa de Bønder, der straks, naar de blot faa Raad dertil, skal have deres Hus afdelt i flere Stuer og derved adsplitte Husstanden. „Man lærer i saadanne skilte Stuer ikke mere som før at forliges i Kærlighed.“ Og til den moralske Indflydelse knytter den intellektuelle sig; ti, siger han, „boglig og kunstig Ledelse er i ingen Henseende Erstatning for den huslige Dannelse; den bedste Historie, det mest rørende Maleri i Bogen er for Barnet saa at sige som et Drømmesyn uden Sammenhæng, uden Overensstemmelse, uden indre Sandhed; men det, der foregaar i

Dagligstuen for Barnets Øjne, er naturligvis i Barnets Hoved forbundet med tusind forudgangne lignende Billeder fra samme Fag og har altsaa indre Sandhed for Barnet.“ Og netop derfor bl. a. vender Pestalozzis Tanke sig saa tit med Længsel mod Fortidens jævne Mennesker, fordi de forstode at præge Familielivets Tradition fast og sikkert i Børnene og opdrage dem derigennem. Hvori bestod denne Kunst? spørger man. Jo, svarer han, „den store Hemmelighed i vore gamles Opdragelse bestod deri, at de i alle Stillinger altid saa hurtigt som muligt søgte at opnaa Hjælp af deres Børn i deres Husholdninger . . . Ti at leve, være lykkelig i sin Stand og blive nyttig i sin Kreds er Menneskets Bestemmelse, er Maalet for Børnenes Opdragelse.“ Det er den lykkelige Traditions Forkæmper, der med Pieteten til Muse her har Ordet, ikke Fremskridtets Apostel, der indser, at al menneskelig Udviklings Gang er at udskille og sondre for igennem Adskillelsen igen at samle, og at Udvikling og Gentagelse ikke er ét. Sammen med denne hans Sans for det eksisterende hænger den stærke Vægt, han lægger paa Erfaringen. „Erfaringen er Sandhedens Segl, den være eder i denne vigtige Genstand den Ledestjerne, I følge,“ siger han, „derfor se jer for, gransk og udsøg blandt Menneskene dem, der holde deres Husholdninger og Haandteringer bedst i Orden; ti dem er det, der ere blevne bedst opdragte til deres Stilling og Bestemmelse, og I vil alle vegne se, at Kvinde og Mand af Fader og Bedstefader har lært Sæder og Vaner, paa hvis Efterfølgelse deres Husholdnings Lykke i sildigere Aarhundreder vil bero, som den i tidligere Aarhundreder er bleven grundlagt derpaa.“ Som det, der har suget sin Livskraft af Erfaringen, bliver saaledes det bestaaende og nedarvede

en stærk Magt i al Opdragelse, og Opdragelsens Midler maa dele sig i en lige saa stor Mangfoldighed, som Livets Veje ere mange. Intet er ham derfor mere goldt og frugtesløst end Opdragelsessystemer, der svæve i Luften hen over alle Virkelighedens bestemte Forhold uden at slaa Rod i noget af dem; ti de overse, af Livet kun er til som denne enkelte bestemte Virkelighed, og at alle Regler, der vil omgaa den, skyde fejl af Maalet. „Derfor ere de almindelige Opdragelsesregler, der passe paa alle Klimaer, alle Regeringsformer, alle Kaldsretninger, fra først til sidst akkurat lige saa gode som Søndagsprædikener af samme Surdej, der saa tit og ofte opbygge hele Menigheder, men derimod saa sjælden hjælpe et enkelt Menneske paa rette Vej.“ Pestalozzi har ved sit Liv i den lavere Befolknings Midte, ved sin tvungne og frivillige Omgang med dens Medlemmer faaet Øjet aabnet og klaret for de karakteristiske Egenskaber, som de forskellige Næringsveje frembringe hos Mennesker, og kan saa meget mindre døje de almindelige, svævende Anvisninger, der aldeles se bort fra dem. Livet først og Livet sidst, det er hans Valgsprog. I Skolen, som for en stor Del maa gaa let hen over disse Forskelligheder, ser han derfor ogsaa i en vis Forstand et nødvendigt Onde, der er hidført og nødvendiggjort ved Tidsalderens forføjlede Udvikling. Ti, siger han, „jeg véd fuldtvel, at Luksus, Fordomme, trykkende Skatter og alle Slags andre Omstændigheder paa den stakkels Jord gøre, at næsten ingen mere saadan rigtig kan være Fader og Moder for sine Børn, og saa er det jo rigtignok godt, at man til Trøst i denne Ulykke har oprettet Skoler og holder stift og fast paa, at det stakkels Folk betænksomt skal tage sin Medicin, saalænge det er sygt.“ Han giver selv i Skildringen

af sin Søns Opdragelse et Eksempel paa, hvorledes en Fader skal tage sin Søns Udvikling i sin egen Haand: „Jeg taler med min Søn om meget faa Ting, jeg værner ham i al Enfoldighed til at se og til at høre, hvad der er rundt omkring ham, jeg følger med ham den Orden, hvori alle de Ting, han lever i, ere stillede fjærnt eller nær ved ham af Vorherre, der, som jeg tror, har skabt denne Orden. Jeg begynder altsaa i Undervisningen med ham ved det, som er ham det nærmeste i den Stilling, hvori det befinder sig, og dette maa min Søn ganske kende og fuldkommen forstaa at manøvrere med, før jeg skrider videre med ham og vandrer hen til det, som i den Orden, der nu engang er tilstede, er længere borte fra ham. Om at lade dømme og drage Slutninger af Tingene er der endnu ikke Tale hos os. Han skal i sin Barnealder kun se og høre; naar han engang bliver opfyldt af en eller anden Ting, saa vil Slutnings- og Dømmekraften komme af sig selv og følge efter. Der er slet ingen Fare for, at Slutten og Dømmen for sent skulde komme over Mennesket, men der er meget stor Fare for, at denne Tilbøjelighed skal komme over det, før det er modent dertil. Derfor er ogsaa Grundlagene for vort Opdragelsesaarhundrede, den tidlige Læsen og Skriven med Børn, hvorved deres utidige og umodne Dømmen ligesom bliver udruget, slet ikke saa priselige Sundhedsarkana, som de efter den almindelige Øvelse deri skulde synes. Min Knægt bliver om faa Dage 12 Aar gammel og kan endnu hverken det ene eller det andet, og jeg er ganske rolig ved denne Mangel; jeg erkender vel, at den gode Dreng efter min Manér paa ingen Maade kan glimre, og at han ved alle Eksaminer vilde staa langt tilbage

for alle sine jævnaldrende; men det foruroliger mig ikke, jeg lader ham slet ikke eksaminere, fordi det er mig kært, at han lever ukrænket, og det er mig aldeles ligegyldigt, om nogen finder, at han er lovlig kejtet, og at det, han véd, slet intet har at betyde. Det er mig nok, at jeg ser, han ogsaa kan bruge det, han véd, og det er mig en Glæde, at det, han selv erfarer, kommer ind i et ubelæst Hoved, hvor der ogsaa er Plads til det, mens vi andre i vor Ungdom ikke mere havde nogen Plads tilovers i vor Hjerne til vore naturlige særlige Erfaringer, da alt var blevet besat deri mod vor Vilje med Tvang og Kunst og Vold.“ Det er mærkeligt nok at se dette virkelige Sidestykke til den trettenaarige Emil hos Rousseau, og jeg behøver ikke at minde om, hvorledes Grudtvigs Tankegang i mange Punkter paa en Prik stemmer med denne Skildring som med Pestalozzis hele Opfattelse i samme Retning.

Idet Pestalozzi taler saaledes om sin egen Søns Opdragelse, træder det klart frem, at han staar Side om Side med Rousseau i at anerkende Barndommens Ret til at leve sit eget Liv, i den Tanke, at „naar Mennesket skal blive til, hvad det bør være, maa det som Barn være og som Barn gøre, hvad der som Barn gør det lykkeligt“. Men som man kunde vente af Pestalozzi, forstaar han derved ikke Barn ganske i ubestemt Almindelighed, men begrænser og bestemmer sin Tanke ved at lade Barnet være Barn i en bestemt Livskreds, en bestemt Stand; ti naar Stand og Stilling virker forskelligt udprægende ind paa de voksne, saa maa denne Indflydelse forgrene sig ud i alle Samfundets Led, ogsaa i Barnet, og give

dets Natur en egen Støbning. Og det første, han saa vil give Barndommen af hvad Barndommens er, bliver Retten til at tænke med sine egne, naturlige Tanker for at forhindre den tidlige usunde Modenhed, der forkvakler det hele Menneskevæsen. „Nødvendigt er det“, siger han, „at holde inde med den Udmattelse, som ødelægger Europas Ungdom ved den altfor tidlige Udrugning af den Aands og Legemes Mandbarhed . . . Naturen har omhyllet Menneskets højere Anlæg ligesom med en Skal; sønderbryder du denne Skal, førend den aabner sig af sig selv, saa afslører du en umoden Perle og tilintetgør den Livets Skat, som du skulde bevare for dit Barn.“ Og navnlig indpræger han Skadeligheden af den for tidlige Indpodning af en bestemt religiøs Retning: „Religionens Pligter ere ikke Føde for Pattedglutter og dens Ofre ikke Legetøj for Børn.“ Fint og smukt udtaler han, hvorledes Afhjælpelsen af de legemlige Fornødenheder tidligst paa naturlig Maade lægger Grundvolden til det religiøse og det moralske ved den Taknemmelighed og Kærlighed, den afføder, og fremkalder den Arbejdslyst, som er Sædelighedens sikreste Værn. Til at tilfredsstille denne Lyst har det huslige Liv Smaaarbejder nok, og ingen behøver at lade sine Børn springe ud over Hjemmets Dørtærskel og Dagens Dont. Pestalozzi udtrykker dette billedlig saaledes: „Det vilde være godt for Mennesket, om det end er Jordens Herre, hvis det ret gav Agt paa, hvorledes det kære Kvæg opdrager sine Unger; det vilde være godt for ham, om han saa og mærkede, at Kalvens Moder ikke vil lære det unge Dyr at flyve, at det gamle Æsel øver sin Søn i Taalmodighed og Tilfredshed og advarer ham for den lettroende Raabuks

Spring og for den fyrige Gangers Drømme og for Lysten til Havre, hvormed de fornemme Dyr i dens Stald nære sig; det vilde være godt for ham, om han saa og mærkede, at alt Jordens Kvæg opdrager sine Unger til deres Næring, og lærte ogsaa at gøre dette og opdrage sine Børn til deres.“

I saadanne Tanker og Billeder viser paa én Gang Pestalozzis Storhed og Begrænsning sig, Storheden i at knytte Opdragelsen fast til Virkeligheden, Begrænsningen i, at denne Virkelighed dog med alt det bliver et Stands- og Kasteliv, og at det hele patriarkalske Husliv, hans Betragtning hviler paa, allerede i hans Dage tilhørte en svunden Tid. Naar Rousseau vilde springe saa langt tilbage, at han naaede en Tidsalder forud for al Historie, saa vil Pestalozzi med hele sin Følelses Styrke holde paa en enkelt historisk Udviklingsform og puste nyt Liv i dens visnede Lemmer. Men samtidig skyde uforgængelige Tanker frem i ham; mens han er Traditionens Talsmand, saa skifte dog i det samme hans Planer Skikkelse, og Fremskridtsvingerne vokse ud, saa at han staar paa en dobbelt Tidsalders Jordbund; ud af det patriarkalske Samfundsliv, han hævder, hæver Fordringen sig om alles Ligeberettigelse, ud af Tanken om det praktiske Livs enfoldige Overlevering hæver Kravet paa Oplysning for alle sig. „Et Schweizerblad“ er udgivet mange Aar, før Pestalozzi optraadte som Skolemester; der findes intet deri om den Metode for Elementarundervisningen, der senere skaffede ham europæisk Berømmelse; men alligevel indeslutter Bladet det væsentlige af ham, hans Personlighed; ti var han ingen stræng Tænker, og var han ingen stærk Handlingens Mand, én stor Tanke

har han fremfor nogen Fortjenesten af: Han er Opdageren af den uendelige humane Kærlighed som Opdragelseslivets Sjæl, ikke i den Forstand, at han er den første, der har nævnet dens Navn, men i den Forstand, at i hele hans lange, firsindstyveaarige Liv hvert Ord og hver Handling har været en Hymne til dens Pris.

Friederich Fröbel.

1871.

Tyskeren Friederich Fröbel, som levede fra 1782 til 1852, var af Natur en forunderlig Digtærtænkter. Han havde Digterens Sans for de enkelte, bestemte Livstræk og Evne til at nyde Livet helt og rigt igennem Virkelighedens Tilfældigheder, og Tænkerens Trang til at finde Ligheden og Enheden i alt, til at forstaa Loven, der virker gennem Tilfældighederne. I sin Barndom trængt tilbage i sig selv ved uheldige Familieforhold blev han en tiaarig Grubler, hvem Livets Gaader holdt i en stadig, urolig Higen og Søgen. Han hørte sin Fader, der var Præst, tale strængt og alvorligt til sine Sognebørn om Kønseelse og skildrer sine Følelser saaledes: „I min Uskyldighed og Barnlighed følte jeg en dyb Smerte og Sorg over, at Mennesket ene blandt Skabningerne var givet til Pris for en saadan Kønsadskillelse, som gjorde det saa vanskeligt for det at finde det rette. Jeg kunde ikke, hvad der dog var en fuldstændig Nødvendighed for mit Sind og Hjærte, for mit Indre, finde noget forsonende i eller udenfor mig, og hvorledes skulde dette ogsaa have været muligt i min Alder og i mine Forhold? Da kom min ældste Broder,

der som alle mine ældre Søsken levede borte fra Hjemmet, tilbage paa nogen Tid, og han gjorde mig, da jeg ytrede min Glæde over Purpurtraadene paa Hasselknopperne, opmærksom paa en lignende Kønsforskel hos Blomsterne. Nu var mit Sind tilfredsstillet; jeg erkendte i, hvad der havde trykket mig, en over den hele Natur udbredt Indretning, som endog Blomsternes stille og skønne Vækst var underkastet. Fra nu af var i mine Øjne Menneske- og Naturliv, Sinds- og Blomsterliv uadskillelige, og jeg ser endnu mine Hasselblomster, hvorledes de som Engle aabnede Naturens store Gudstempel for mig. Jeg fik, hvad jeg behøvede: ved Siden af Kirken et Naturtempel, ved Siden af det lidenskabelige og hadende Menneskeliv et roligt, stille Planteliv. Fra nu af var det, som om jeg havde grebet Ariadnes Nøgle, som skulde føre mig gennem alle Livets Vild- og Slynggange, og et mere end 30aarigt, rigtignok ofte helt tilbagetraadt, af store Mellemrum formørket Liv i Naturen har i denne, navnlig i Plante- og især i Træverdenen, vist mig et Spejl, jeg kunde gærne sige et Sindbillede paa selve Menneskelivet i dets højeste, aandeligste Forhold, saa at jeg erkender det for en af de største og dybeste Forudannelser af det menneskelige Hjærte og Liv, naar der i den hellige Skrift tales om et Erkendelsens Træ paa godt og ondt. Hele Naturen lærer os at adskille det gode fra det onde, selv Krystalskikkelsernes og Stenenes Verden, men for mig ikke saa levende, roligt, klart og aabent som Plante- og Blomsterverdenen. Jeg sagde: Mine Hasselblomster rakte mig Ariadnetraaden." Hvad der saaledes glimtede for hans Barnetanke, bliver det, der efterhaanden kaster sit fulde, klare Skin over hans Liv; hans Maade at udvikle sig paa er ikke voldsomme Spring, bratte

Overgange fra Mening til Mening, men den, at hans Tanker, der allerede tidligt røre sig i ham som en dunkel Naturmagt, langsomt løfte sig op af den Dæmring, hvori de i Begyndelsen ere indhyllede for ham selv, lidt efter lidt faa Form og Skikkelse og først bagefter ret forstaas og begrundes. Det gaar ham som enhver, der har noget at føde; han mærker den anelsesfulde Uro og de forunderlige Veer, først bag efter bliver det ret klart hvad det er, der er født.

Det Tankeindhold, som arbejder sig frem i ham, og som praktisk sætter en Frugt i hans Alderdoms Gerning „Børnehaven“, er følgende: Alt Liv har sit Udspring fra én Kilde, fra Gud, der er Livet i alt Liv, Væsenet i alle Væsener, Enheden i al Mangfoldighed. Tilværelsen er fra øverst til nederst ligesom af ét Stykke, besjælet af ét mægtigt Aandepust; alle de forskellige Former af Liv staa i indre levende Forbindelse og danne tilsammen en Trinstige, ad hvilken Livet naar fra sin ringeste, svageste Begyndelse til sin højeste Blomstring og Rigdom, og denne Udvikling fra en Spire med indre Anlæg i udfoldet Sammenhæng til den fuldvoksne Form, hvori alle Mulighederne ere virkeliggjorte, hele det skjulte Indre traadt frem i ydre Mangfoldighed, er Særkendet for alt Liv, Udtrykket for Guds Skaberkraft. Det lavere Liv optages som Led i det højere og bliver dets Sindsbillede og Forbillede; Naturens Love er den Grund, hvorpaa Menneskelivet bygges. Alt Liv faar samme Formaal: at udfolde indenfor sin Naturs Grænser sit indre guddommelige Væsen. Tilværelsen deler sig ikke i et Guddomsliv og et Verdensliv, der staa i Modsætning til hinanden; men Verdenslivet er ligesom det Udvortes, hvorigennem Guddomslivet aabenbarer sig. Det hele uendelige Liv pul-

serer i hvert enkelt Punkt af Tilværelsen, hvert enkelt Liv suger sin Næring og sin Kraft af det store uendelige Hele, hvis Liv det bærer i sig i sit eget Liv, og er paa sin bestemte Plads i Rum og Tid efter Tilværelsens guddommelige, nødvendige Lov, fordi det paa denne Plads paa rette Maade bliver Led og Del af den altomfattende Virksomhed. Tre Rødder har derfor alt Liv: i sig selv, i den Enhed, der er alt Livets Grund, og i den Mangfoldighed, der er Summen af alt Liv. Og da den hele, enhedsbaarne Tilværelse spejler sig i hver enkelt Livsvirksomhed, saa bliver alt Liv organisk, udfolder sig fra sit eget Midtpunkt og blomstrer i Summen af sine udviklede Anlæg for igen at drage dem indad og samle dem som skjult Midtpunkt i det nye Liv, det frembringer; saaledes rummer Frøet i sit Indre den fuldmodne Plante, og denne samler igen sin Kraft i det nye Frø, der fortsætter dens Liv. Livet bliver et Vekselsspil mellem det indre, der forvandler sig til ydre, og det ydre, der forvandler sig til indre, mellem Enheden, der udvikler sig til Mangfoldighed, og Mangfoldigheden, der forbinder sig til Enhed. I Menneskelivet er saaledes Videnskaben den Forvandling, ved hvilken den ydre Mangfoldighed knyttes sammen i Bevidsthedens indre Enhed, Kunsten den Virksomhed, i hvilken den indre Enhed strømmer frem i ydre Mangfoldighed. Dette organiske Liv udvikler sig i større og større Kredse, i hvilke de mindre optages uden at tabe deres selvstændige Midtpunkt, paa samme Maade som Jorden paa én Gang er et Livshele for sig og et Livsled af Solen. Paa sit højeste Trin sender det organiske Liv fra sit Centrum, Gud, sine Radier ud over hele Tilværelsen. Menneskets Opgave er med Bevidsthed at udfolde alle sin rige Naturs Anlæg og med Bevidsthed at træde i Forhold til

den Guddomsenhed, hvori det selv og alt Liv aander og lever. Enhed er først og sidst Løsenet, Enhed med sig selv, Enhed med Verden, Enhed med Gud.

Denne Tænkeren Fröbels Livsopfattelse finder Digteren Fröbel virkeliggjort i Kristendommen. Naar Kristendommen lærer, at Gud er Menneskenes Fader, saa giver den i et for alle Mennesker forstaaeligt Billede til Kende, at Gud er Livets virksomme, levende Enhed. Og fordi Jesus (vel at mærke: Jesus, ikke Kristus) først har undfanget og i sit Livs Renhed har gennemført Tanken om at være Guds Barn, er han som Menneske Guds sande Søn. Han er Menneskelivets Blomst og dets Ideal, der „i inderlig Enhed med Gud er en klar Tænker, en sand naturkyndig, en dyb Historiegransker, en elskende, lykkebringende Menneskeven, rig paa Livserfaring, utrættelig virksom selv i ydre Livsfornødenheders Tjeneste, og der tilsidst samler alt dette i ét som den ligesaa stille og roligt som sikkert handlende vise, der ikke blot elsker sit Folk og sit Fædreland, men gaar ud over dem begge og elsker dem begge i Menneskeheden, og idet han ligesom vender tilbage til dennes Kim- og Hjærtepunkt, atter elsker den i Barnelivet, i Barneverdenen, ja i hvert enkelt Barn“. Fordi saaledes Jesu Lære og Liv har grebet Menneskelivet i dets Midtpunkt, maa alt sandt Menneskeliv være kristeligt. Fröbels Forhold til Kristendommen bliver altsaa det, at han, baaren og gennemtrængt af en Livsopfattelse, der er udsprungen af hans egen personlige naturlige Trang, tilkender denne Opfattelse Kristendommens Navn og paa den Maade gør Kristendommen til Livets Sandhed og Grundlag for al menneskelig Virksomhed.

Idet hans Pietet for Virkeligheden lader hans be-

vidste Følelse havne i det bestaaende og samtidig hans forstaaelsessøgende Tanke gør sine Krav gældende, saa skaber han en farverig, fantasifuld Symbolik, i hvilken hans Tanke udsoner sig med hans Følelse. Og da Fester er den Form af det virkelige Liv, hvori det symbolske fyldigst aabenbarer sig, saa spille Fester ogsaa en ejendommelig Rolle i det Livsdrama, han udmaler sig. Allerede Jesus stod jo for ham paa én Gang som historisk Virkelighed og som evigt Sindbillede; i de Fester, hvori det kristelige Liv har udpræget sig, gentager det samme sig. I Julefesten ser han saaledes særlig den sindbilledlige Skikkelse, hvori Kristendommen har udtrykt sin Anerkendelse af Barnelivets Ret og Værd. I Jesusbarnet ser hvert Barn sit ideale Spejlbillede, der drager dets Sjæl til sig og løfter det op over dets egen tilfældige Personlighed, det fyldes af en halvforstaaet Anelse om noget alment, der knytter dets Liv til alles Liv, det dukker sig ned i Julens Fred og Glæde, i hvilken alle Samfundsforskelligheder forsvinde og Menneskene smelte sammen til et stort Menneskehele, og det føler sin Virksomhedsdrift vakt og sysselsat ved de glade Forberedelser til Festen. Og medens Julen saaledes viser Menneskelivets Maal virkeliggjort i et aarligt tilbagevendende Sindbillede, saa pege dens enkelte Symboler hen paa Naturen. Juletræet staar i sin ranke, opadstræbende Vækst som en levende Forklaring af hele den jordbaarne Natur, Granens stjerneformede Forgreninger fører ligesom Julemaanedens Snestjærner Tanken midt ind i Naturens simple og dog kunstrige Love og Former og afspejler samtidig for Barneaanden dens egen skabende Kraft i Stjerneformens i sig selv begrænsede Skønhedsbilleder. Og som Fødselsfest er det jo Naturens største Hem-

melighed, Julen fejrer. Men endelig er Julen jo den hellige Nats Fest, og er ikke den funklende Stjærnenat Naturens mest ophøjede Skuespil, vækker ikke Natten, idet den dækker alt med sin mørke, stjærnesmykkede Kaabe, en andagtsfuld Anelse om det Moderskød, den Grundkilde, hvoraf alt er udvældet, om Gud? Saaledes bliver Julen et Sindbillede paa den reneste og inderligste Forening med Naturen, med Menneskene og med Gud, et Sindbillede, hvis forædlende Indflydelse forgrener sig ud i Barnets fjærneste Fremtid.

Idet Fröbel forstaar en Tings Livssymbolik, finder han Hvile i den, Naturen faar derfor let et mytisk Skær for ham; hvor hans Tanke ikke naar at vise den levende, virksomme Enhed i Tilværelsen, som den stadig eftersporer, der finder den dog en Tilfredsstillelse i den drømte Enhed, den ved Fantasiens Hjælp faar bragt i Stand, og i saadanne digteriske Billeder nyder han Livet rigest og fyldigst. I sit 30te Aar flakkede han vildsom omkring, dreven af en selv ham uforklarlig, ængstelig Længsel; det var den Enhedstanke, der blev hans Livs klare Løsen, der nu gærede uroligt i ham, idet den kæmpede sig frem. Da steg ved Synet af en dejlig blomstersvulmende Have Savnet af en Lilje, der i sin hvide Farve kunde forene alle Farvers Skønhed og i sin ædle, stille Vækst staa som en Sejr over de kæmpende Kræfters Ufred, frem i ham, og det var ham, som om han havde fundet sin Længsels Maal: Livets Enhed og Sjælens Ligevægt traadte frem for ham i Liljen. En Snes Aar senere styrer han under fortvivlede ydre Kaar et Opdragelseshus og føler sig kuert og nedstemt af Trykket, der hviler paa ham; men en Rose, der „omgivet af de reneste, uforkrænkede Blade, hævede sit skønne, Øjnene blufærdigt sænkende Hoved,

liflig, udadkelig, fuldkommen som en Dugdraabe, hvilende i sig selv“, løfter hans sunkne Mod som et Billede paa Verdenslivets fuldendte, altgennemtrængende Harmoni. I saadanne Stemninger vugger Frøbels Tankeliv sig langsomt fremad og selve hans Opdragelsesideer faa deres Præg deraf; hans Tanke har en ejendommelig Evne til at se alt i alt, ved hvis Hjælp den bestandig svinger sig fra det enkelte til det hele.

Hans Tanker om Opdragelsen springe selvfølgelig ud af hans Tanker om Menneskelivet i det hele taget. Det følger af hans Grundtanke om alt Livs organiske Natur, at Menneskeslægten bliver et stort organisk Væsen, der udvikler sig efter organiske Love, og hvert enkelt Menneske bliver ligesom en formindsket Udgave af den samme Udviklingsgang; de Love, der gælde for Menneskeslægstens Historie i det store, bør Opdragelsen udgranske for ikke hos Barnet at gaa fejl af det rette. I hver af de historiske Perioder er en enkelt af Menneskenaturens Grundevner Hovedskuespilleren, i hvis Handlinger de andre Evner og Drifter lægge deres Kraft, og saaledes er det ogsaa paa det enkelte Menneskes vekslende Alderstrin. Kristi Tid staar som den, hvori Hjærtets Krav kom til Gennembrud og Sindelaget skulde udfolde sit Liv gennem Troen, Nutiden søger Aandens Tilfredsstillelse og fordrer Erkendelse, men vel at mærke saaledes, at den som i al organisk Udvikling optager det tidligere Trin i sig. Menneskeslægten har nu naaet det Øjeblik, hvor den ikke længer skal lade Livet spire ubevidst i sig, men ved Granskning af Udviklingslovene skal hindre Vantrivsel og Vildskud og det Kraftspild, der er en nødvendig Frugt af, at Kræfterne maa famle sig frem paa egen Haand. Selv det frodigste aandelige Liv fortørres og forbenes let, naar

det ikke ledes ind over Erkendelsens Enemærker. Og hvorfor mon ellers al Barndom og Ungdom syulmer af en Rigdom, som man selv først lærer at kende, naar den er tabt? Det er selve den historiske Udviklings Krav, at Opdragelsen skal grundlægges paa en af Tænkning og Erfaring fremavlet Indsigt i Menneskelivet og Menneskenaturen. Men ligesom der i Slægtens Historie er gaaet lange Tidsrum, inden den er modnet til et klart Erkendelsens Liv, saaledes maa ogsaa i Individets Liv dennes Ret først hævdes, naar dens Tid er kommen; det er jo dog ikke Erkendelsen, der skaber Livet, den maa derfor ikke ubetimelig trænge sig frem, førend Livet har udfoldet den Rigdom, den skal sysle med. Paa hvert enkelt Livstrin maa Livet modnes i Mennesket, inden der gaas videre, den langsomme Udvikling er den sikre og den naturlige Udvikling. Med al denne Fastholden af det bestemte Livstrin, indtil det har gennemløbet sin Bane fuldt, skal der dog ikke bygges nogen kinesisk Mur om det, der spærrer al Udsigt og ihjelslaar Tanken om og Længslen efter det højere; den hele, fulde Udvikling skal som en stille Strøm rulle hen under hvert enkelt Trin; allerede i Drengen skal Ynglingen og Manden være skjult. Derfor kan den enkelte Livsdel aldrig afslutte sig i død, færdig Ensidedighed, men Udviklingstanken maa være levende tilstede deri, hvorved al Stands- og Kasteopdragelse er domfældt. Og Foreningen af denne Langsomhed, der dvæler længe nok ved hvert Skridt til at faa alt med, og denne Hast, der stadig sporer til at gaa fremad og fremad, er Mønstret for al sund Udvikling. Til de forskellige Livstrin kommer Sandheden til at staa i Forhold; hvad der kan udtrykke og opfylde et Væsen paa dets givne Standpunkt, bliver derved Sandheden for det;

men disse forskelligt omfattende Sandheder kan ikke staa i Strid med hinanden, saa vist som alle Væsener og alle Sandheder hvile i den ene Sandhed, der er Livets Kilde. Og disse forskellige Sandheder faa forskellig Rang efter det Omraades Mangesidighed, de beherske; jo dybere Forklaringen gaar til Bunds i Livet og jo større Kreds deraf den omskriver, desto mere blivende og uforanderlig staar den, desto rigere er ogsaa de Forgreninger, den i sin Anvendelse skyder. Denne Tanke om Sandhedens mangfoldige Skikkelser i Tiden og Rummet, til hvilken Historien giver Illustrationer i stor Stil, er praktisk gennemført den Kunst, hvori al Opdragelse bestaar. Igennem Erkendelsen at naa Tilværelsens højeste eller dybeste Enhed bliver Menneskets sande og blivende Opgave, og derved besejrer den enkelte de Grænser, indenfor hvilke han som enkelt er stedet, idet han gennem Erkendelsen lever sammen med Tilværelsens hele Livsfylde og trænger ud over Tid og Rum, som forsvinde i Enheden, i Gud; saaledes tilkæmper Mennesket sig sin sande Udødelighed, samler og finder med klar Bevidsthed i sin Nutid tillige Fortid og Fremtid.

Naturen bliver ved en saadan vis Erkendelse af den for Mennesket „ikke længer noget dødt, stumt, adsplittet, sønderrevet, hjærteløst, et Skræmmebilled, eller vel endogsaa noget, der gør Mennesket til Synder, nej, den bliver et levende, talende, følelsesfuldt Enhedsvæsen, et til Livet førende Guds barn“. Men skønt Erkendelsen er Menneskelivets Toppunkt, er den dog kun én Side af den Virksomhed, der er Menneskets Grundnatur, og det ikke engang den Side af den, der først vaagner og ytrer sig. Baade Menneskeslægten og det enkelte Menneskes Historie viser, at det altid er Praxis,

der er Moder til Teori, at Handling gaar forud for Erkendelse som Kunsten forud for Videnskaben eller Sproget forud for Grammatikken. Mennesket har til alle Tider været skabende, frembringende, før det har været erkendende; det er det indre stærke Liv, som rører sig, som vil ud, vil danne sig Skikkelse, vil se sig selv stadfæstet i et ydre Legeme. Derfra den urolige Virksomhedsdrift, der jager Barnet fra det ene til det andet, der lader det begynde paa det umulige uden at veje Kraft og Formaal mod hinanden og snart træder frem som Ødelæggelseslyst, snart lader det glæde sig ved sin ufuldkomne Frembringelse og føre sit eget spillende Liv over paa den døde Klods, det sysler med. Derfra den stærke Tillokkelse, alt saadant Stof har for Børn, der blødt og smidigt lader sig forme under deres Hænder og villigt blot ved et Tryk antager alle de veksellende Skikkelser, deres Indbildningskraft fremtryller. Legen er den naturlige Form, hvori dette Barnets indre virksomme Liv giver sig til Kende. Ifølge Menneskelivets organiske Natur blive alle Livsytringer lige nødvendige og betydningsfulde, og noget af det nye hos Fröbel er det Blik for Legens Vigtighed, han vil bringe ind i Opdragelsen, og hvorved han vil give den tidligste Opdragelse dens rette Indhold. Han ser i Barnets første Byggelege den første, usikre Drift til at forklare sig den lavere Natur, det er dens krystaldannede Virksomhed, Barnet i sin Byggen ubevidst efterligner, og Efterligningen, Genfrembringelsen er det første Skridt til Forstaaelsen. Legen bygger en Bro mellem det uorganiske Liv og det organiske Fornuftliv; i den ytrer Menneskets høje Kald til bevidst at optage det Liv i sig, der tjener dets eget til Fodskammel, sig tidligt levende. Men medens Legen saaledes optager Naturens

Gerning, rummer den tillige Menneskelivets i sig, den er netop i Forhold til det senere Livs alvorlige Syssel, hvad Barndommen er ligeoverfor den modne Alder, den følger de samme Love for Held og Uheld, for Lyst og Ulyst, for Handlen og Liden, den stiller Samfundet og den enkelte ligeoverfor hinanden, den vækker Lidenskab-ber og tæmmer dem, den indeholder Spiren til alle de Virksomheder, som senere udfolde og organisere sig, den er Livet selv afspejlet i et Barneøje, og derfor har den ogsaa Livets Alvor i sig. Det Barn, som er dygtigt i Legen, vil ogsaa blive dygtigt i Livet. Og for Barnets nærværende Liv er Legen den fri Virksomhed, hvori alle dets Indtryk samle sig og give sig Luft, den er Barnets levende Fortolkning eller Omskrivning af, hvad det ser og hører, som netop drager de Sider frem af enhver Sag, der ere smeltede sammen med dets Tankegang. Saaledes bliver Legen et Lillebillede af Livet, der som enhver Livsdel bærer det hele i sig. Naar nu ikke denne stærke Drift skal arbejde sig træt paa umulige Opgaver og spilde sin Kraft i famlende Forsøg, saa maa den ledes af en overlegen Indsigt, der sætter sig til væsentligt Formaal at sysselsætte denne altid aarvaagne Virksomhedsdrift, saa at den øves og udvikles ved bestandig at føres fra det simple til det sammensatte. Og selve Virksomhedsdriften vil styrkes og vokse ved en saadan lovbunden Ledelse, der hindrer den fra at standse paa Vejen overvældet af de Opgaver, den selv har sat sig, og skaffer den dens Løn i de færdige Frembringelser, der er Arbejdets Frugter og Legemliggørelsen af Barnets Tanker. Idet Trangen til Virksomhed saaledes faar sin sunde Næring, vil Barnet føle sig glad og lykkeligt; Kedsomheden, der er Følelsen af ubrugte Kræfter, som savne Sysselsættelse, vil forsvinde

med alle sine ødelæggende Følger. Disse forskellige Betragtninger er det, som har skabt Tanken om „Børnehaver“, i hvilke Barnets Evner frit skulde kunne røre sig under en voksens vaagne Øje, der paa een Gang var skarpt nok til at gennemskue Barnets Natur og mildt nok til at drage det til sig. I Legetøjet viser Frøbels Symboltilbøjelighed sig; han lægger Vægt paa, at Bolden er det første, Barnet faar i Hænde, fordi den runde Skikkelse er et Sindbillede paa Tilværelsens Helhed og Enhed, — Boldens Letbevægelighed, som gør den bedst egnet for de mindste Børns smaa Kræfter, er ham ikke Grund nok. De første Lege skal af samme Grund gaa for sig i Rundkreds med én i Midten, der gør det Midtpunkt, hvorefter alt samler sig, synligt. Idet hans Tanke saaledes har faaet et Udgangspunkt, bygger den videre efter den Lov, der gælder for al Udvikling, at ethvert Udviklingstrin fremkalder sin Modsætning og dernæst forener sig med den. Den bevægelige Kugle drager med Tankens Nødvendighed den hvilende Tærning efter sig og smelter sammen med den i Cylinderen. Igennem en Række Overgangsformer fremkommer tilsidst Fladen og Linjen som yderste Modsætninger. Den faste Flade kræver saa som Modsætning den bøjelige Flade, der ved at bøjes sammen frembringer Former af det formløse og Legemer af Fladen, medens Linjernes Sammenføjninger frembringe Legemer med gennemsigtigt Indre. De Former, der sammensættes, har enten deres Betydning som Efterligninger af Virkeligheden eller som Skønhedsformer eller som Erkendelsesformer. Bestandig skal Ordet ledsage Arbejdet, Barnet skal have en klar Bevidsthed om, hvad det gør. Ved Børnenes Leg med hinanden skal Sang give Legens Indhold i Ord, medens Takt og Melodi skal

forene alle i Følelsen af fælles Virksomhed og fælles Underordnelse. Det er blot Naturens Fingerpeg, der følges, naar ved al denne Syssel Indtrykket af Helheden gaar forud for Indtrykket af de enkelte Dele. Saaledes skal ogsaa Klodserne, hvormed Barnet bygger, først vise sig for det som den store Tærning, de danne i deres Æske, før den splittes i Smaatærninger; det er Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed, mellem Helhed og Led, Tilværelsens Grundforhold, som ogsaa aabenbarer sig i Barnets Lege og uvilkaarligt virker paa dets Aand.

Foruden saaledes at befrugte Barnets Leg skal „Børnehaven“ ogsaa spille en anden Rolle. Familien er for Fröbel en af Livets Grundformer. I sin sammenmenklingende Treklæng Mand, Hustru, Barn er den Virkeliggørelsen af det hele fuldkomne Menneske, den er fremgaaet af Livets Lov om Modsætningernes Sammensmeltning og føler i den Kærlighed, der er det levende, virksomme Baand mellem dens enkelte Led, Tilværelsens guddommelige Enhed tilstede. Og medens den føler sig som et organisk Væsen, der, varmet og besjælet af Livets Aandepust, har nok i sig selv og er afsluttet i sig selv, saa føler den tillige, at den Aand, den bæres af, er Menneskehedens Aand, i hvilken den hele Menneskehed genfødes indenfor Familiens snævre Grænser, og som gør denne til Led i det store, fælles Menneskeliv. Opdragelsen er kun en Fortsættelse af den skabende Vekselvirkning mellem de to Køn, ved hvilken begges Ejendommeligheder har forenet sig i Barnets Skikkelse. Barnet er jo ikke fuldbaarent og helstøbt endnu, fordi det er kommet til Verden; dets Liv har endnu ikke vundet Form og Fasthed, men famler sig frem i spredte Begyndelser; endnu maa Faderens

Aand og Moderens Hjærte opelske de Spirer i det, hvoraf dets Liv engang skal blomstre frit og selvbevidst frem; derfor er Familien Opdragelsens naturlige Hjemsted, som dens Form er al Opdragelses naturlige Mønster. Forholdet mellem Brødre og Søstre er noget af det, der giver Familielivets opdragende Virksomhed størst Livskraft, idet ogsaa her Modsætningerne bryde sig mod hinanden og fuldstændiggøre hinanden; det ene Køn optager gennem Samlivet det andet i sig, og medens Livet for den enligt opdragnes Blik staar som det ensidige Billede, den enøjedes Syn opfanger, former det sig for den, der er opdragen med Børn af andet Køn ved Siden, til det dobbeltsidige Billede, der afspejlet i den seendes to Øjne forener sig til ét i hans Bevidsthed. Denne Opfattelse er ikke bleven staaende hos Fröbel som blot Tanke, hans Virkelighedstrang har gjort det nødvendigt for ham at se den gennemført. En Iagttagelse af hans Opdragelsesanstalt i Keilhau siger i 1825: „Hvad Livet i sin virkelige Skikkelse aldrig og ingensteds frembyder, finder man her, nemlig en inderlig forenet, i rolig Overensstemmelse levende Familie paa 60 Medlemmer, paa hvilke man ser, at de alle gerne gøre, hvad de efter deres højst forskellige Stilling have at gøre, en Familie, i hvilken alt trives i Lyst og Kærlighed ligesom af sig selv, fordi Tillidens stærke Baand omslynger den og hvert Medlem har Helheden til Maal for sin Stræben. Med stor Agtelse og hjærtelig Følelse omfatte alle Forstanderen, og medens de 5aarige Dreng omklamre hans Knæ, høre og ære hans Venner og Medhjælpere hans raadende Ord med den Tillid, som hans Indsigt og Erfaring og hans af Omsorgen for det hele aldrig trætte Iver fortjener, medens han selv med Broderkærlighed og Venskab har knyttet sig til sine

Medhjælpere som til Støtterne og Bærerne af hans for ham i Sandhed hellige Livsværk — en Opmærksomhed og Lydighed, som næsten gør al disciplinær Strængthed overflødig.“ Naar nu saadanne Opdragelsesanstalter ere nødvendige, er det, fordi det virkelige Familieliv ikke er, hvad det efter sit Væsen skulde og burde være. Men hvad Nutiden ikke kan yde, maa det netop være Opgaven at bringe til Vækst og Blomstring i Fremtiden, og enhver Opdragelsesanstalt maa derfor gaa ud paa at gøre sig selv overflødig ved at plante en saadan Aand i sine Myndlinge, at Familielivet igen kan blive levende og virkende. Som for alt Menneskeliv gælder det for Familien om at vaagne til Bevidsthed om sig selv og sin Opgave; navnlig for Hustruen, der med sin modtagende, samlende Kvindenatur er Foreningspunktet i Familien, gælder det om ikke blot at styres af en dunkel Drift, men om at udfylde sin Plads i klar Forstaaelse af den og af sig selv. Men for en saadan Udvikling hos den unge Kvinde fra Instinkt til Bevidsthed vil hendes Virksomhed i „Børnehaven“ være en vækkende Skole. Hun sættes her midt i den Barneverden, hun engang ved naturlige Baand skal være knyttet til, og orienteres i den Opgave, der vil blive hendes Livskald som Hustru og Moder.

Endelig har Virksomhedsdriftens Uddannelse endnu en Betydning i Opdragelsens Tjeneste. Idet Barnelivet anerkendes som en lille Verden for sig, der lever sit eget Liv og styres af sine egne Love, saa er det samtidig anerkendt som et gyldigt Led af det hele Menneskeliv og det store Menneskesamfund, saa at dets Virksomhed ogsaa giver sit Bidrag til Fyldestgørelsen af Livets almene Krav. Dets Arbejde faar sin Værdi i Forhold til, hvad det yder, og en af Frøbels Yndlings-

tanker bliver muliggjort, nemlig den, at ethvert Menne-
ske allerede som Barn i sig selv skal eje Midlerne til
sin egen Opdragelse som den Løn, det høster for sit
Arbejde, fordi ingen Kraftytring bør gaa tabt uden
Frukt for det hele eller for den enkelte. Livet i og
med Naturen vilde med sin Rigdom paa forskellige
Sysler kunne tage alle, selv de spinkleste, Kræfter i
Brug; derfor burde enhver Folke- og Fattigopdragelses-
anstalt saavidt muligt være paa Landet og forbunden
med et i passende Retninger gennemført Landbrug.
Denne Tanke mødes med Tanker, der har et andet Ud-
spring. Fröbels eget tidlige Samliv med Naturen som
Forstmand og som Mineralog har her ledet ham paa
Vej. Han bliver en mangesidig Forbindelse mellem
Naturen og Menneskene vår. Naturen er som et kunst-
nerisk beaandet Billede, der symbolsk udtaler Menne-
skets Tanker og Følelser. Hvor Naturomgivelsernes
Stemning svarer til Menneskets, føler det, at Naturen
er den moderlige Natur, ved hvis Bryst det vugges til
Hvile; derfor kræver Drenges og Pigers Opdragelse
forskellig Omgivelse; de dristigt knudrede Klippeegne
svare kun til Drengens kækkere Sind. Og naar Bar-
net plukker Blomster for at flette dem i Krans til sine
Forældre, saa finder det af sig selv en Tolk for sin
Kærlighed. Dernæst gribe Naturens forskellige Skik-
kelser omformende ind i Menneskets Liv og lede dets
Virksomhed i forskellig Retning. Sommer og Vinter,
Foraar og Efteraar trykker hver for sig sit Spor i Men-
neskenes Sind og kalder modsatte Ønsker og Lyster til
Live, og Opdragelsen maa være smidig nok til at gribe
de voksende Tilbøjeligheder for igennem dem at faa det
alsidigt udviklede Menneske fremelsket. Saaledes maa
Opdragelsens Gang og Orden staa i levende Sammen-

hæng med Aarets, ja endog med Dagens Tider; Efteraar og Vinter maa der ikke læres det samme som Foraar og Sommer. Som Lejligheder til at lade sig paa-virke af Naturlivet til „et tænksomt, stille Liv i og med Naturen, til at finde Gud i Naturen“ er Spasere-ture en vigtig Side af al Opdragelse. Ved indenfor sit Omraade at afspejle hele Tilværelsens Rigdom og Skøn-hed, ved paa én Gang at samle sig om sig selv og pege ud over sig selv er det, Naturen faar sin udvik-lende Indflydelse paa den, der virksomt lever sammen med den.

Menneskelivet og Naturlivet forme paa denne Maade Haand i Haand Barnets Sjæl. Og som en Livsvirk-somhed, der bærer et selvstændigt Formaals i sig, maa Opdragelsen i alle Retninger udgøre et sammen-hængende Hele, hvis enkelte Dele udstraale fra et levende Midtpunkt, og hvis forskellige Former kun er som Grene paa samme Træ. Opdragelse og Undervis-ning, Familie- og Skoleopdragelse, Livets uvilkaarlige og Personers bevidste Paavirkning, religiøs og human Dannelse, personlig og borgerlig Udvikling, praktisk og teoretisk Uddannelse, alt er derved uopløseligt knyttet sammen. Og paa den anden Side: hvilken Vej og hvilke Midler Opdragelsen end vælger, alle maa de stiles mod samme Maal. Da Opdragelsen ikke staar udenfor Livet, men selv er en Side deraf, maa den paa Grund af det organiske Sammenhæng, hvori alt Liv udfolder sig, drage sit Aandedræt i den Luft, hvori Virkeligheden lever; Tid og Samfund maa staa i Baggrunden ved al Opdragelse. Men netop de forandrede Midler, de for-skellige Tidsaldræ afføde, bekræfte, at Opdragelsen er én, og at den er en levende Magt i Tiden. Menneskets alsidige Udvikling til Enhed, Erkendelsens, Følelsens og

Handlingens Enhed, med Tilværelsen og med sig selv er det faste Maal for alle de skiftende Former. Den religiøse Enhedsdyrkelse, hvori Frøbels eget Liv er kommet til Ro, gøres saaledes ogsaa til Sjælen i Opdragelsen, der bestaar i at lede denne Livsanskuelse, der først træder Barnet udenfra i Møde i Opdragerens Person, ad alle de Veje, de forskellige Anlæg aabne, ind i Barnets eget Kød og Blod, hvor en ubevidst, af dets hele Væsen udsprungen Trang har banet Vej for den. Det ligger i Frøbels Grundopfattelse, at dette Krav for ham selv kun er et Udtryk for Menneskeudviklingens nuværende Trin, og at ligesom han selv ser den nødvendige Ensidighed i Kristi Tidsalder, saaledes vil en senere Tid vende sig kritisk mod hans eget Livsideal. Men for Nutidens Vedkommende nærer han en ubetvingelig Tro paa dets Enegyldighed, han kæmper for det med, som han selv siger, mer end luthersk Klippefasthed og ser i Optagelsen og Gennemførelsen deraf den eneste Frelse for Samtiden. Han har Troen paa, at hans Tankehele netop er et saadant organisk Led, hvori det hele Tilværelsesliv har udpræget sig og hvorigennem det med Nødvendighed vil strømme, indtil højere, mere omfattende Former igen kan fremspire deraf.

Tilværelsens Enhed aabenbarer sig kun igennem dens Mangfoldighed; saaledes er Opdragelsen naaet fra sit Udgangspunkt og Maal til sine Midler. Men disse rige Midler maa aldrig udløses af deres indbyrdes Sammenhæng. Under den religiøse Aands mæglende Overhøjhed træder hele den alsidige Menneskenatur med alle dens forskellige Evner og Sider ligeberettiget frem og gør sit Krav paa Uddannelse gældende, og de Fag, som svare til de enkelte Evner, gruppere sig i Enighed ved

Siden af hinanden. Grunden er allerede lagt i „Børnehaven“s indholdsrige Virksomhed; den har ført Barnet igennem sin praktiske Frembringen til det ordnede Erkendelseslivs Grænser, hvor Undervisningen skal tage fat. Ogsaa her er det en virkelig Trang i Barnet, der gribes og mættes. Medens i den første Barndomstid Livet kun rører sig i Barnet for at røre sig og ytre sig, og dets Bevægelse derfor fortrinsvis er indenfra udadtil, f. Eks. naar det lille Barn i Følelsen af sin vaagnende Tungefærdighed lader Munden løbe om løst og fast uden bevidst Tanke om at lyve, saa gaar det hos den næste Alder tillige den modsatte Vej, idet Barnet søger at optage det ydre i sit Indre og forstaa det. Naar Drengen klatrer op paa høje Steder eller ned i Dybder, saa er det ikke alene de urolige Kræfter i ham, der vil øves og prøves, men han drives ogsaa af en Trang til at overskue, til at samle alt det enkelte til et Hele og bringe sig det fjærne nærmere. Hans Lyst til at opsøge Huler og mørke Steder udspringer af Forventningen om at opdage og tilegne sig noget endnu ubekendt; derfra hans Jubel over formentlige nye Opdagelser. Den tilsyneladende Ødelæggelseslyst hos Børn er i Virkeligheden ofte kun en stærk Undersøgelseslyst, og naar Spørgsmaal paa Spørgsmaal væl-der over deres Læber, saa er det den samme Erkendelsesdrift, der sætter dem i Bevægelse. Ti ligesom den altfor store Afstand fra en Ting hindrer Tilegnelsen af den, saaledes gaar det paa samme Maade med den altfor store Nærhed; i den tidligste Barndom mangler Grænseskellet mellem Barnet og Omverdenen, Barnet smelter i Indtrykkene sammen med Tingene uden at kunne adskille dem fra sig selv, omtrent som de første overvældende Synsfornemmelser hos den helbredte

blinde endnu lade ham føle det, der møder hans Øje, som Dele af ham selv; i Drengalderens Spørgelyst skjuler der sig nu en Bestræbelse efter at ryste Tingene ud af deres altfor trykkende Nærhed ved at give dem Navn og derved bestemme dem som Genstande for Betragtning, det samme, der ligger i Fortællingen om Adam, der i Paradiset giver Dyrene Navn. Nu er altsaa den rette Tid til at lære kommen. Ifølge Barnenaturens Ejendommelighed maa Undervisningen bestandig „gaa fra det simple til det sammensatte, fra det nære til det fjærne, fra det bekendte til det ubekendte, fra det synlige til det usynlige, fra Anskuelsen til Begrebet“. Som Menneskeslægten har udviklet sig, skal ogsaa det enkelte Barn udvikles, Undervisningen kommer stadig til at have Virkeligheden til Underlag, fordi Kendskab til Tingen altid maa gaa forud for det Ord, der er Tegnet for den; for at vide meget maa der leves meget. Bestandig maa derfor Erkendelse og Handling, Viden og Kunnen træde op i Forening, kun derved kommer Kundskaben til at hænge sammen med det Væsen, den skal tilegnes af, og det er først ved befrugtende at fordele sig i alle Sjælelivets Forgreninger, at Kundskaben frembringer Dannelse, medens den blot historisk meddelende, altsaa rent teoretiske Læremaade sløver i Steden for at vække. Og kun saaledes vil Kundskabsbibringelsen indeholde Spirer til Udvikling i sig og træde i det rette Forhold til Livet. Naar den selvstændige Skuen altsaa bliver Udgangspunkt for Undervisningen, saa faar hermed Billedværker for Børn, *Orbes picti*, deres Dom; de blive et historisk Overgangstrin fra de tørre, nøgne Begrebers Herredømme i Undervisningen til den fyldige, alsidige Virkeligheds Indtrædelse i sine Rettigheder. Idet Billedet kun virker igennem

en Flade, kun viser én Side af Tingen, noget, som ved den lettere Overskuelighed maaske netop tiltrækker Barnet, saa kræves der en Forøvelse, hvori dets Syn er mættet med Virkelighedsindtryk, inden det kan lægge til Billedet, hvad der mangler det, og i Fladen se et Legeme. Men desuden lægger Billedet sig skjulende imellem Øjet og Tingen selv, saa at den frie, personlige Opfattelse af den afskæres og Barnet vænnes til at fornægte sin Selvstændighed for at se med en andens Øjne. En lignende Forøvelse er nødvendig ved Brugen af Landkort. Geografiundervisningen maa begynde med at lære Barnet at bruge sine Øjne paa den Plet, hvor det selv færdes, det Hus, hvori det bor. Naar det har lært at opfatte skarpt og gengive klart alt, hvad der dér møder det, saa maa Kredsen lidt efter lidt udvides, det maa se Mark og Skov, Høj og Dal, Land og Vand, Flod og Sø i deres Modsætning til hinanden, det maa lære Verdenshjørnerne at kende ved selve Livet i fri Luft. Naar et Overblik fra et højt Sted har vist det Omegnen liggende som et fladt Billede for dets Øjne, og naar det selvstændig har gengivet sine lagttagelser i Kort over det Jordsmon, det har gennemstrefet, saa vil det forstaa Landkortets Punkter og Streger og stadigt underforstaa noget virkeligt derved. Undervisningens Gang maa dernæst være at vise Fordelingen af Land og Vand paa Jordens Overflade i deres gensidige Forhold til hinanden, at se Verdensdelene i Forhold til den hele Landmasse og i Forhold til deres enkelte Dele, i Europa at dvæle ved de enkelte Lande og ved Fædrelandet at gennemføre Skildringen i videste Maalestok for endelig at vende tilbage til Barnets egen Landsdel, hvor dets Selvsyn kan give Undervisningen størst Anskuelighed og Fylde. Sammenknytningen af Naturbe-

tingelser og Menneskeliv maa være en væsentlig Side af hele denne Undervisning. Læren om Naturen maa paa samme Maade have slaaet Rod i Virkeligheden og udspringe af dens Betragtning. Ligesom Undervisningen, idet den følger de Love, Barnenaturen foreskriver, tillige maa lyde dem, det givne Æmne indeslutter i sig, såaledes skal Undersøgelsen af Naturen begynde med de Former, hvori Livet først har efterladt sine Spor, med Jordarter og Krystaller, og begynde om Vinteren, hvis Snejstjærner og Iskrystaller give et godt Billede af de faste, skarpt begrænsede Former og tillige i deres hurtige Opstaaen og Forgaaen et Billede af Naturlivets Tilblivelse og Kredsgang. Ved det organiske Livs Opvaagnen om Foraaret kommer Undervisningen saa til Naturens højere Former og gaar ogsaa her ud fra den Rigdom, Omgivelserne frembyde, idet den paaviser den sammenhængende Fremadskriden, i hvilken Form afløser Form, som naar det ydre, faste Hylster, hvori Bløddyrenes Liv har sin Støtte, lidt efter lidt ligesom drages ind i Dyret og bliver til Hvirveldyrenes Benbygning, eller som naar den ydre Beklædning med Plader eller Skæl lidt efter lidt forsvinder for Fjer og Haar, indtil endelig i Mennesket den rene Form har kæmpet sig igennem. Saaledes trænger Barnet Skridt for Skridt ind i Naturens Hemmelighed, den at forvandle det indre Liv til ydre Legeme og igen drage det ydre udviklede sammen til et indre Midtpunkt, den Vej, Kærnen gaar, naar den udfolder sig til Træ og Maalet for dets Liv igen er at sætte Kærne. Sysselsættelsen med de virkelige Former og Størrelser føder en Attraa efter at sysle med Formen blot som Form, løsreven fra Virkeligheden, fremvokset af den rene Tanke. I Matematikken faar denne Trang sin Tilfredsstillelse. Men idet Tanken af

sig selv udspinder en sammenhængende Lære om Rumforholdene, saa stadfæstes samtidig ved denne Læres sikre Anvendelighed paa Virkeligheden Menneskeaaendens indre Enhed med Naturen. Rummet selv er intet dødt og hvilende, men betinget i en stadig Kraftvirksomhed, og da altsaa Mangfoldigheden, Udtrykket for Kraftens Retninger, ligger til Grund for al Størrelse og Form, saa maa Tallæren, der har Mangfoldigheden til Æmne, gaa forud for Rumstørrelseslæren. Den dobbelte Tilblivelsesmaade, som adskiller den uorganiske og den organiske Natur fra hinanden, Tilføjelsen udenfra og Udviklingen indenfra, gentager sig i Tallæren ved Additionen, Tallenes Voksen ad udvordes mekanisk Vej, og Multiplikationen, deres Voksen ad indre dynamisk Vej. En saadan Forstaaelse maa være Maalet for Arbejdet med Tallene og ikke den blotte Færdighed i at bruge dem. Indenfor Rumstørrelseslæren gør de samme Love sig gældende; ogsaa her kommer det derfor an paa at tilvejebringe en Forstaaelse ikke blot af den færdige Form, men ogsaa af dens Opstaaen, at forstaa Punktet som Udtryk for Kraftens største Sammentrækning, Fladen for dens højeste Udvidelse, Linjen som Mellemeddet mellem begge, Kuglen som Udtryk for Kraften, der ligeligt virker til alle Sider, at se den Retning, hvori Rumstørrelser vise sig paa Overgang til Tallet, som ved Betragtningen af uforbundne Linjer, og den, hvori Formens Væsen overvejende træder frem, som ved Linjernes Forbindelse til Vinkler. Paa samme Maade kommer det i selve Undervisningen an paa ikke blot at fastholde de færdige Læresætninger, men ogsaa den Vej, ad hvilken de Skridt for Skridt ere naaede. I Staaltraadsfigurer har man Anskueliggørelsesmidler, hvis Fortrin er, at alle Dele af et Legeme paa én Gang kan

overskues. Tegningen er den regelbundne Uddannelse af en virksom Drift i Barnet, Driften til at give sit indre Liv en ydre synlig Skikkelse, særlig til at efterligne, hvad det har set. Den bliver derved en Afføding af Virkeligheden, hvis Yderside gør sit Indtryk paa Barnet, og Menneskeaaanden, der modtager og gengiver dette; det er Modsætningerne, hvis Samvirken frembringer en Frugt, der har begges Egenskaber i sig. Og den bliver dernæst et Tegn paa selve det aandelige Livs Indhold, som det rører sig dybest i Barnet. Den træder saaledes baade i den genfrembringende og den selv frembringende Indbildningskrafts Tjeneste. Tegning i Net maa lægge Grunden til Øjets og Haandens Uddannelse, Frihaandstegning følge derefter. Igennem hørlige Midler træder Menneskets Væsen frem i Sproget, og Sproget, der skal afbilde de fineste Bevægelser i Sjælen, maa nødvendigvis vælge det fineste og lettest bevægelige Legeme, Luften, til at præge sig i, og være hørligt. Idet det nu er Menneskeaaandens Betegnelse af den indre og ydre Verden, saa følger det ogsaa de Love, efter hvilke Menneskeaaanden udvikler sig, og faar sit eget Liv indblæst af det Blik, hvormed Mennesket ser paa det store Tilværelsens Liv, saa at et Sprogs Aand bliver et Billede af den hele Maade at tænke og føle paa. Saa deler med Nødvendighed Menneskesproget sig i Folkeslagenes forskellige Sprog og disse igen i Landskabsmaal og disse igen i personlige Afskygninger, og denne stadige Strømning i et Sprog, der hindrer det fra at komme til Hvile i nogen færdig, afsluttet Form, er det, der gør det levende. Har Sproget mistet Evnen til at forme sig til individuelt Udtryk for Individets aandelige Liv, til at føje sig efter dets, dog paa dybere Love begrundede, Vilkaarlighed, saa er det dødt. Til-

sammen genspejler det levende og det døde Sprogs fortsatte Liv de to Sider af Tilværelsen, den organiske og den uorganiske. Den Lovorden, under hvis Herredømme Sprogene som Helheder udfolde sig, udformer ogsaa de enkelte Ord; de Lyd, hvoraf Ordene ere sammensatte, knytte sig til hinanden med en Nødvendighed, der minder om den, hvormed kemiske Stoffer forbinde sig. Hver Lyd og dens Tegn, Bogstavet, bærer sin Grundbetydning i sig, som udtaler sig igennem de Ord, Bogstavet er optaget i. Saaledes betegner paa det tyske Sprogs Omraade *a* det rumliges Begreb, *e* Livet i og for sig, *i* Midten, Inderligheden, *o* det i sig afsluttede, *u* Væsenet, Indholdet o. s. v. Paa samme Maade har Skrifttegnene deres bestemte Sammenhæng med den Lyd, de afbilde. Selve Talens Bevægelse ledes af Love, som stille sig ved Siden af de grammatiske og leksikalske. Ligesom Menneskeslægtens Barndom fandt det tidligste Udtryk for sine Tanker i den bundne Tale, saaledes finder endnu Barnet sin Higen efter at se Lovmæssigheden gennemtrænge de ydre Former opfyldt deri, og det er kun Barnets eget Ønske, man griber, idet man lærer det at lytte til den Musik, Sprogets rytmiske Gang fremlokke. Hertil slutter Sangen sig, i hvilken de naturlige Følelser ogsaa udtale sig efter Skønhedens Regler i lovfaste Rækker. I begge Retninger maa simple Smaafrembringelser fra Barnets Side støtte og styrke Opfattelsen ifølge den Grundlov, at man kun har erkendt, hvad man atter kan frembringe, at Teori og Praxis nødvendiggøre hinanden. Fra alle Sider set staar altsaa Sproget og Sprogene som et besjælet Hele, hvori Livets Love ustandseligt banke, og i hvilket Menneskeaaanden og Virkeligheden har søgt og

fundet hinanden, og Erkendelsen af denne levende Enhed er Maalet for Sprogundervisningen. I den historiske Undervisning er Sproget nu ikke længer Maal, men kun Middel. Ogsaa den har sin Tilknytning i Barnets naturlige Tilbøjeligheder. Intet elsker det saa højt som at høre Historier fortælle, og hvorfor? Fordi det mærker et indre uroligt Liv i sig, som det selv er ude af Stand til at skaffe sig Udtryk for. Hvad det føler røre sig inden i sig, vil det se træde sig i Møde udenfra, og i den livfulde Fortælling, der gaar ind paa dets Tankegang og drager Forestillinger frem, som det kan magte, føler det en saadan befriende Magt, der maner et Billede frem af, hvad det selv ønsker og længes efter, medens den sysselsætter alle de famlende Kræfter i det, saa at det med tilbageholdt Aandedræt, med funkende Øjne og lyttende Opmærksomhed hænger ved Fortællerens Læber. Og at det ikke er det ubekendtes Tillokkelse, der virker paa Barnet, men Trangen til at møde sig selv i en andens Ord, viser sig deraf, at de samme Historier stadig beholde samme Tiltrækning; selv hvor det i Forvejen har hvert Ord inde, og at det maa-ske netop har sin største Glæde i denne aktive Deltagelse, hvor det kan sige eller tænke: Nu kommer det ... Nu kommer det! Fra denne Fortællekunstens Tryllemagt over Barnets Sind maa Historieundervisningen gaa ud. Ad de Veje, som Barnets voksende Opfattelseskraft angiver, maa den historiske Fremstilling nu skride afsted, under et stadigt Vekselspil mellem Meddelelse og Gengivelse, idet ogsaa her Modtagelses-evnen og Frembringelses-evnen samtidig maa sættes i Arbejde. Lidt efter lidt drager da det hele historiske Menneskeliv som en Række Billeder i samlet Skare ind

i Barnets Sjæl, og Maalet er ogsaa her først naaet, naar det har forstaaet, at den spredte Mangfoldighed af Kendsgjerninger, som det har optaget i sig, har i Livets faste Love de skjulte Traade, ved hvilke den hænger sammen med den Livets øverste Enhed, hvorfra den er udsprungen.

Ved Siden af denne rige, alsidige Uddannelse af Aanden maa nu Legemets ikke træde i Skygge. Ordrede Legemøvelser ere nødvendige ved al Opdragelse, for at Legemet, idet dets Ret bliver gjort gældende, kan bøje sig som en villig Tjener for Aanden. Den gamle Regel er sand, at Aanden hersker ved sin Styrke, Legemet ved sin Svaghed.

I Virkeligheden kan naturligvis ikke enhver Opdragelse have saa rige Midler til sin Raadighed, Samfundets Leddelling maa gentage sig indenfor Opdragelsens Omraade. Men det samme Formaal kan jo naas gennem forskellige Midler, og selv hvor de fremtidige Livskaar afstikke Grænserne for Dannelsens Midler snævrere, ja saa snævert som muligt, vil dog paa hvert Trin ogsaa ad den trangere Vej det væsentlige kunne opnaas, nemlig den religiøse Forstaaelse af Livet, der stiller alt paa sin rette Plads og tværs igennem alle Forskellighederne ser det Fællesskab, hvori alle Mennesker og alt Liv samles.

Hele Fröbels Liv arbejdede disse vidtrækkende Tanker i ham, og de evige Fødselsveer, han følte i sig, gav ogsaa hans ydre Liv et uroligt og omflakkende Præg. Snart i Tyskland, snart i Schweiz, snart i et stille Opdragerliv, snart paa Rejse i sin Sags Tjeneste var han til alle Tider sine Ideers begejstrede Profet, om han end som Moses trængte til en Aron, hvis løste

Tungebaand kunde hjælpe ham til at gøre sit Kald gældende. Ligeoverfor sine Hjælpere traadte han i Følelsen af sin indre Frugtbarhed op som den myndige Aand, der havde Sandheden inde, og de havde for største Delen Selvfornægtelse nok til at føle hans Værd og underordne sig under hans Egenheder.

„Børnevennen“.

Vor Ungdom. 1888.

I.

Blandt Joh. Ewalds Papirer paa det kongelig Bibliotek findes et hidtil aldeles upaaagtet, af ingen omtalt og aldrig offentliggjort Manuskript paa 18 tæt skrevne Foliosider, en Renskrift med faa, ganske underordnede Rettelser, helt igennem ført i Pennen med Ewalds noksom bekendte Haandskrift, og med Udskriften: Børne-Vennen. Et Uge-Blad. Første Del. Andet, forbedrede Oplag. Andet forbedrede Oplag? Henviser det til et af Digteren selv udarbejdet Ugeblad, som her skulde fremtræde i forbedret Skikkelse? Eller til et fra anden Haand foreliggende Skrift, som den for Opdragelse og Oplysning ivrige Digter ikke har været fornøjet med og derfor har villet omarbejde? Eller er Manuskriptet kun en Oversættelse, efter andet forbedrede Oplag af en udenlandsk Original? Rimeligst er det vistnok at antage det for Ewalds eget Arbejde. I det vidtløftige Brudstykke „De Fremmede“ findes jo et Forsøg af ham paa at forfatte et Ugeblad for de voksne, i Lighed med, hvad „Børne-Vennen“ skulde være for Børn. Naar

intet af Forsøgene er ført til Ende, saa kunde det i begge Tilfælde ligge i den syge Filantrops Mangel paa Udholdenhed og Taalmodighed. Om der end i „Børne-Vennen“ findes færre Afstikkere bort fra Fortællingens lige Vej end ellers i Ewalds prosaiske Skrifter, og om han end indlader sig paa en Del, særlig naturvidenskabelige, Æmner, som han ikke plejer at omhandle, saa er dog Stilen og Fortællemaaden i det hele hans; Lysten til at tegne Portrætter og fortælle Anekdoter findes ogsaa andensteds hos Ewald, f. Eks. i „Philets Forslag om Pebersvendene“ og J. E.s „Levned og Meninger“. Af samtidig dansk Litteratur ligner det foreliggende Fragment ikke saa lidt Ugebladet „Ungdommens Ven“ 1770, hvori særlig Skildringen af de optrædende Børn ganske er et Sidestykke til „Børne-Vennen“s.

Det er den af Rousseau vakte Bevægelse, især som den kommer til Orde hos de tyske Filantroper, Ugebladet er Udtryk for. Det flyder ind med i den store Strøm af Skrifter, hvorved, efter N. M. Petersen, „hele Litteraturen blev skiftet om, vendt nedad i Steden for opad, og omsat, ligesom i Tyskland, for Børn. Hvad man ikke allerede havde før, det fik man nu: Verdenshistorier for Børn, Lommebøger for Børn, Adresseaviser for Børn, Nytaarsgaver for Børn, Gavnlig, item Uskyldig, Tidsfordriv for Børn, Astronomisk Børneven, Lommebog for Fædrelandselskere og deres Børn, Fortællinger for Børn, Skuespil for Børn, hele Biblioteker for Børn, Mærkværdige Børns Levned (lig Berømte Mænds) o. desl., „alt“, siger Gervinus træffende, „alt endnu langt vigtigere for de store Børn end for de smaa.“ Kærligheden til Børn er, i Ewalds Manuskript som hos dets tyske Forbilleder, Drivkraften hos Opdrageren, hos Børnene er Lysten det, der skal drive Værket; Undervisningen skal være dem

det „behageligste og lærerigste Tidsfordriv“; Lærerens Lomme er fuld af „Sukker-Pleskener, Makroner, Rosiner og Mandler“, hans Tale af „artige Fabler og Fortællinger“. Gennem Digtekunstens Frembringelser søger han „at gøre dem opmærksomme paa de Fejl, som han bliver vår hos dem, og de urigtige Træk i deres Karakterer“. Historieundervisningen samler sig om „forskellige Folkeslags Sæder og Karakterer, Dyder og Laster“ eller om „store, fromme, dydige og lærde Mænds Levnedsløb“. Naturhistorieundervisningen gaar ud fra Tanken om, at „Mennesket er sat paa Jorden for at betragte Guds Underværker i Bygningen af denne skønne Verden“. Og for at Børnene kunne „lære at give nøje Agt paa deres Handlinger“ og i selvbevidst moralsk Stræben stryge Barnehammen af sig og komme de voksne saa nær som muligt, skulle de føre en Dagbog, hvori de „frit maa opskrive selv deres Fejl; og de gøre det gjerne, fordi de da slippe med en lille ven-skabelig og kærlig Formaning, men om de søge at skjule dem, har at frygte for eftertrykkeligere Irettesættelser“; — denne Dagbog oplæses saa i Almindelighed for den samlede Familie. Lege blive for saadanne mod det borgerlig og moralsk nyttige higende Smaamestre „altfor smaa barnagtige Gøglerier“: „indtil den lille [5aarige] Lovise skulde enhver af dem holde det for en Ydmygelse, om man vilde forære dem Dukker“.

Saadan er Slægtens fælles Barneideal i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede; ganske samme Tankegang har i „Ungdommens Ven“ Frøken Satvæsen, „en nydelig lille Pige paa 10 Aar“, som „taler godt Fransk, kan læse tyske Bøger, danser overmaade vel, syr godt og gør selv alle de Blomster, hun bruger. Hun har allerede

saa god en Smag i Læsning, at hun aldrig læser nogen Bog, som er opfyldt med Pølsesnak og Æventyrer, meget mindre læser hun det, som hun indser at være Dyden uanstændigt“. Eller den 11aarige Jomfru Elskværdig sammesteds, der „tegner til at ville besidde en stræng Dyd i et borgerligt Væsen“ og som Vidnesbyrd om, „hvor stærk hun allerede er i Moralen“, tager sig som en Moder af sin 2 Aar gamle Broder. Eller endelig det tredje „Mønster for alle Piger“, Kirstine Edel: „Jeg tør ikke kalde hende Jomfru; thi hun kan ikke lide det og tror, at alle vil gøre Nar af hende, som kalde hende Jomfru, fordi hun er kun en Skrædders Datter. Hun har og faaet hele Selskabet overtalt, at de kalde hende ikke andet end Kirstine, og naar jeg kalder hende min lille Pige, saa nejer hun ret dybt og er færdig at kysse mig derfor, saa glad er hun ved at være simpel Pige. Naar hun hos os hører noget fortælle om andre Lande, deres Produkter, om Stedernes Beskrivelse og deslige, siger hun: Det er vel noget, som jeg efter min Stand kan undvære; men jeg kan jo sagtens vide det, naar jeg kommer saa let dertil.“ Og saa er hele Pigebarnet med al denne sin Dyd og Forstand kun 8 Aar. De „unge Mandspersoner“ i Selskabet har naaet samme moralske Højde, særlig den 9aarige Junker Ligefrem, som, skønt han er af gammel adelig Familie og Arving til en anselig Herregaard, er fuldstændig borgerlig i Væsen og Klædedragt. „Naar man ser ham paa Gaden, skulde man allermindst tage ham for Adelsmand. Ingen Fjer eller Galon om Hatten, ikke engang en Dusk paa Kjolen, ikke en Silkekjole i hans hele Eje. Han spørger ikke, som en anden Adelsmand af lige Alder, om han og skal hilse en Bonde; ti han har gjort det, som

mere er: han har spist et Stykke Brød, som han fik af en Bonde, da han en Gang blev hungrig paa Marken.“

II.

En „Lærerinde“ har i „Dagbladet“ for 25. Febr. 1888 gjort opmærksom paa det heldige Tilfælde, at hun allerede i sin „første Barndom med stor Iver har gennemplojet“ et tysk Børneblad, af hvis første Nummer det i forrige Hæfte af „V. U.“ offentliggjorte ewaldske Manuskript er en Oversættelse. Bladets Titel er: Der Kinderfreund. Ein Wochenblatt I—XXIV 1776—82; Forfatterens Navn er hun ikke i Stand til at opgive. Denne tyske „Børneven“, som jeg før Offentliggørelsen af Ewalds Manuskript forgæves havde søgt paa det kongelige Bibliotek og først senere har faaet i Hænde, er udgivet af Christian Felix Weisse, hvis Tekst Ewald følger næsten ordret, blot at han underkaster Fremstillingen en ganske let Lokalisering, taler om „min Boghandler“ i Steden for „Forlæggeren af Leipziger Wochenblatt für Kinder“, hvis Afløser „Der Kinderfreund“ var, nævner „Østergade“ i Steden for „Neumarkt“, lader Børnene glæde sig til „Fastelavns Mandag“ i Steden for til „den Weihnachts heilige Abend“ og synge Salmen „O Gud ske Lov til evig Tid“ (af H. C. Sthen) i Steden for „Mein erst Gefühl sey Preis og Dank“.

Weisse var født i Sachsen 1726, havde allerede i Skolen digteriske Tilbøjeligheder og stod som Student i Leipzig den omtrent jævnaldrende Lessing saa nær, at der ikke var en Dag, de ikke saa hinanden. Lessing meddelte ham alle sine Ideer, vejledede ham i hans

klassiske Studier, gjorde ham bekendt med det engelske Sprog og førte ham ind i den bedste og nyeste Litteratur. Begge var de lidenskabelige Teatergængere, og fattige som de var, oversatte de i Fællesskab flere franske Stykker for at faa Fribilletter; de optraadte ogsaa hver for sig som dramatiske Forfattere og kappedes i Udarbejdelsen af anakreontiske Digte — „Scherzhafte Lieder“ (skæmtsomme Viser) kaldte Weisse sine. Under alt dette havde han Skolegerningen for Øje som sit endelige Maal og lagde sig derfor efter Filosofi og Teologi. En Plads som Hovmester for en ung Greve og en Rejse til Paris sammen med denne fører ham ind paa andre Sysler, og han bliver 36 Aar gammel ansat ved Skatteopkrævningen i Leipzig. Samtidig udfolder han en frugtbar Virksomhed som Skuespilforfatter, skriver baade Sørgepil og Lystspil, indfører Operetten i Tyskland og bliver derved i adskillige Aar det tyske Publikums Yndling. Da han 1776 udgiver sine samlede Sørgepil, siger han om sine Skuespils Tilblivelse: „Min Ven Lessing, som ved sin fortrolige Omgang havde indgydt mig den første Kærlighed til den dramatiske Poesi, havde i mange Aar været tavs og syntes midt imellem andre lærde Sysler helt at have glemt sin Muse, og vore Skuepladser maatte, bortsat fra nogle ganske faa gode Originaler, hjælpe sig med for største Delen middelmådige Oversættelser af fremmede, især franske Skuespil. Et Forsøg var derfor altid tilgiveligt, hvordan det saa faldt ud. Jeg vovede det med Edvard og Rikard III¹⁾ og fandt

¹⁾ Oversat paa Dansk i rimfri femfødgede Jamber 1767. Af Oversættels Fortale: „Den egentlige Grund, hvorfor man ellers er saa meget indtaget af Rimene, er formodentlig, at vore Digtere almindeligen vælge det slags Vers, som, fordi de i deres Fald besidde en Monotonie, ey ere for Øret de behage-

gunstige Dommere. Deres Bifald opmuntrede mig til flere Forsøg i forskellige Retninger. Hr. Lessing vaagnede op igen med sin udødelige Minna, med sin ædle Emilia, forskellige andre værdige Mænd traadte frem med Stykker i alle Arter af dramatisk Digtekunst, og jeg tav, tilfreds med, at Teatret ikke længer trængte til min ringe Umag, og fuld af patriotisk Glæde over at se mig overtruffen i mit dramatiske Arbejde dels allerede nu, dels, som jeg forudsaa, i Fremtiden.“ Hans æstetiske Program er, at han „for sin Person glæder sig lige saa meget over den skønne Natur i en engelsk Haves tilsyneladende Vildnis som ved at se den igennem Kunsten ved en Have i Versailles eller Marly, naar den blot ikke helt er undertrykt af en ækel Symmetri“. Selv et Æmne som „Romeo og Julie“ vover han sig da til at behandle efter Shakespear, som han mener har „overlæst sit Stykke med mange trivielle og overflødige Ting“ og ladet „sit Vid paa mange Steder strømme over, saa det falder i det barnagtige“, medens „de hyppige Rim, han indblander, svækker den naturlige Underholdnings Sandsynlighed, som er saa uundværlig i den dramatiske Dialog, navnlig hvor Scene og Handling ere tagne fra det huslige Liv“. W. omdanner derfor „Romeo og Julie“ til et rørende borgerligt Sørgespil i Prosa¹⁾. I en Samling „Amazonesange“ og tre Bøger „Børnesange“ optræder han dernæst som lyrisk Digter.

ligste, og derfor behøve at gøres ved Rim taalelige. Valgte man derimod et velklingende Versemaal, vilde den Fordom reent bortfalde.“

¹⁾ Oversat paa Dansk 1777. Af Oversætt.s Fortale: „De Engelskes store Theaterdigter Shakespear har længe før udarbejdet det samme Æmne: men han har dertil brugt andre Kilder, og manglet adskillige af de skønneste Situationer, som gjør dette saa rørende. Hvo som læser begge vil vel finde, hvem af disse Forfattere bør gives Fortrinet.“

Amazonesangene har hver sit Motto fra Horats og ud-tale i glatte, firlinjede, rimede Strofer Amazonens Følelser ved Felttogets Udbrud, ved den første Efterretning fra den elskede, ved hans Genkomst fra Krigen og Bortrejse, ved hendes Beslutning om at følge ham, ved Fjendens Flugt, ved Viktoriaskydningen, ved det tabte Slag, Sorgen ved Synet af den saarede Elsker, Klagerne ved hans Fald og Taarerne ved hans Grav. Billederne ere klassiske Mindelser: Heltens Hoved er som Juppiters, der svulmer med Minerva som Livsfrugt, hans høje Bryst som Achils, hans Tale som Musernes Kor, hans Arm har Ajax' Kraft, hans Hest er som Apols Flamme-hest, dens Øjepar en Kastor og en Pollux, Mars raser paa Valpladsen, Krigeren, der har mistet sin Hat i Kampen, staar som en Søjle, Juppiters Tordenkile har røvet dens korintiske Kapitæl. W.s Venner indvendte mod disse Sange, at de svævede i Luften ved ikke at være knyttede til noget bestemt Folk eller Land, men selv mente han, at „det vilde have gjort Skaar i det idealske ved Heltinden, om han havde gjort hende til Sachserinde, Preusserinde eller Østrigerinde“. — Hans førstefødtes Fødsel og de Sange, han hørte Amme og Barnepige synge, bragte ham til at digte sine moralske Sange for Børn, som Kapelmester Scheibe i København satte i Musik allerede efter hans Manuskript. Han forklarer i et Indledningsdigt, at hans Muse er den faderlige Kærlighed, for hvilken enhver anden Kærlighed maa staa tilbage undtagen den, der knytter ham til Børnenes Moder. Han priser i Sangene Uskyldigheden, der strør Roser og Jasminer paa Vejen, den gaar; Ydmygheden, der virker i Stilhed som Fiolen, der skjult mellem Blade spreder sin søde Vellugt; Venskabet, der ikke smigrer, men holder Spejlet for den mindste Plet; Fliden, der

gør én sund og frisk og krydrer ens Maaltid; Sundheden, der skænker Øjnene Ild, Kinderne Roser, Sjælen Mod; Bøgerne, i hvilke Digteren synger om Dyden og som en Ørn svinger sig med hellige Vinger fra Jorden op til Himlen; den sande Storhed, den, der ærer Dyden, udbreder Lykke om sig, lærer ved sit Eksempel, ikke den, der hærjer Lande og opbrænder Byer.

Ønsket om at lære sine Børn at læse og Opfordringer fra Basedow blev Anledning til, at W. i 1772 udgav en Læsebog for Smaabørn, som han forsynede med en Række Fortællinger og Smaaavers af ham selv og med smaa Kobberstik, hvis Hovedfigurs Navn begyndte med det Bogstav, der stod ved Siden af Billedet. Hans Formaal var, at Bogen skulde „banlyse det mekaniske, kedelige, Barnekræfterne kuende fra den første Undervisning“ og virke til „Forstandens Øvelse og Vækkelse af moralske Følelser“. Den ene Udgave af Bogen afløste den anden, og den oversattes endog paa Fransk. Da nu et leipzigsk Ugeblad for Børn 1774 var afsluttet og der af belærende og underholdende Læsning for Børn næsten ikke fandtes andet end Md. Beaumonts Magasin med dets „Blanding af Feæventyr, hellig og profan Historie, halvsande og skæve Klogskabsregler og videnskabelige Brokker“, tilmed i slet Oversættelse, saa udgav W. paa Forlæggerens Anmodning fra Okt. 1775 sin „Børneven“ som Fortsættelse af det tidligere Børneblad. Formen laante han fra den engelske „Tilskuer“, der havde gjort Lykke ved at lægge de Tanker, den udtalte, i Munden paa forskellige Personer. Det lykkedes ogsaa W. at vække Læsernes Interesse for den Familie, han lod optræde. „Ungdommen, til Dels ogsaa dens Lærere og Forældre, var saa fast overbeviste om, at Personerne i „Børnevennen“ var virkelige Mennesker, at W. meget

ofte blev spurgt af fremmede, der saa hans Børn, hvem af dem der var Karl, hvem Lotte osv.; de fik Breve og Gaver tilsendte med de fra „Børnevennen“ bekendte Navne til Udskrift og blev senere hen mere end én Gang modtagne paa fremmede Steder som gamle Bekendte.“ W. gør selv Rede for sin Opfattelse af Ugebladets Betydning: „Meget almindeligt var det ved „Børnevennen“s første Fremkomst just ikke, at man udenfor Børnenes egentlige Undervisningstimer søgte at bibringe dem noget og give dem Sans for en lærerig Underholdning. Sædvanlig blev de smaa forviste til deres Skole- og Barnestuer og tvungne til et Slags Leg, ved hvilken de enten slet ikke brugte deres Kræfter eller lærte at misbruge dem; længe indespærrede og overladte til Kedsomhed, som de var, blev de saa til Gengæld saa meget kaadere og tøylesløse, naar de slap ud. Forældre og Lærere var glade, naar de ikke blot kunde holde Børnene borte fra deres Selskaber og Sammenkomster — det er i Virkeligheden altid ønskeligt —, men overhovedet ikke besværedes af dem udenfor Spise- og Undervisningstiden. Var der Selskab, blev saa de smaa et Øjeblik kaldt ind fra Barnestuen for at vise deres Kunster; saa kunde de gaa igen, og det var de hjærtelig glade over. En liberal Behandling af Børn, som den fremstilles i „Børnevennen“, havde Nyhedens Tilløkkelse for Forældre, Opdragere og Børn. Og heldigvis var man saa vidt i almindelig Dannelses, at man kunde indse det fornuftige og hensigtsmæssige deri.“ Fra 1775—82 blev 5 Oplag af „Børnevennen“ nødvendige, alene i Østrig solgtes i Løbet af en halv Snes Aar over 15,000 Eksemplarer af en Eftertryksudgave, og det var ikke blot i fornemme Huse, den læstes, paa sine Smaarejser fik W. af Postmestre, Gæstgivere og Haandværks-

folk rørende Beviser paa, hvor udbredt hans Ry var. „Børnevennen“ fremkaldte en Strøm af Børneskrifter i alle Skikkelser, og Artiklen Ungdomsskrifter blev hurtig en af de største i Messekatalogerne.

Weisse opfattedes af Samtiden som den, der ved Siden af Basedow havde indledet et vigtigt Afsnit af Tysklands Opdragelsesvæsen. Selv lader han i „Børnevennen“ Børnene med Henrykkelse nævne „den gode Prof. Basedow, af hvis Elementarbog og smukke Billeder vi allerede har lært saa meget godt“, og Magisteren „velsigne den ærlige Basedow for hans Iver og Mod“. Paa sin Pariserrejse havde W. besøgt Rousseau, der levede menneskesky ude paa Landet, og faaet et levende Indtryk af hans ejendommelige Personlighed. Om den smukke Egn, han boede i, havde han sagt til Weisse: „Og dog passer den mig ikke. Min Smag er saa overmæt, at jeg vilde holde mere af at bo i en Ørk.“ Bøger læste han ikke længer; dog sagde han, da Weisse gav ham Mendelsohns Oversættelse af hans Skrift om den menneskelige Ulighed, at han vilde lade Anmærkningerne oversætte for sig, fordi de kom fra en Jøde. Om Frederik II af Preussen, om Krigsry og Erobrere ytrede han sig i de haardeste Udtryk og deklamerede om Menneskenes Fordærvelse og Slethed (*méchanceté*): de var slette blot for den Fornøjelses Skyld at være slette. Om sin Opera *Devin de Village*, som W. et Par Dage i Forvejen havde set, sagde han: „Det er en Bagatel, og jeg har kun skrevet den for at se, hvilke Bæster Fransk-mændene er, at de kan have Smag for saadan en Ubetydelighed.“ Om hans Roman *La nouvelle Heloise*, som endnu ikke var udkommen, havde W. hørt, at det var en Satire over Kvinderne „Det er kun“, svarede Rousseau, „gode Raad; men følge dem gør de ikke.“

Om den evangeliske Historie talte han med Ærbødighed. „Naar jeg læser den,“ sagde han, „saa tror jeg alt, hvad den giver til bedste, saa rørt bliver jeg over dens Simpelhed, men saa snart jeg tænker efter og tager min Forstand med paa Raad, saa begynder jeg at tvivle og finder Modsigelser. Lykkelig den, der ingen finder.“ (W.: Selbstbiographie. 1806. S. 70.) Som Weisse i „Børnevennen“ i det hele slutter sig til Rousseaus Grundsynspunkter fra „Emil“, saaledes henviser han særlig til ham, hvor han omtaler Kunsten: „En berømt Filosof i nyere Tider, Rousseau, har vistnok Ret, naar han tror, at Kunsterne meget ofte har hidført Sædernes Fordærvelse eller holdt Skridt med den, og at Sæderne altid har været kaadest og ubændigst, hvor Kunsterne har naaet deres højeste Tinde. Hele Historien i gamle og nye Tider stadfæster dette, og jeg vilde tro at forgifte eders blyfærdige, uskyldige Hjærter,“ siger han til Børnene, „hvis jeg skulde skildre eder Sæderne i Europas Hovedstæder, hvor de skønne Kunster netop blomstre.“ I Overensstemmelse med det 18de Aarhundredes sædvanlige Opfattelse er de — forholdsvis faa — historiske Stykker i „Børnevennen“ mest spredte Eksempler paa Dyder og Laster; noget historisk Overblik eller Paavisning af nogen samlet Udvikling findes saa godt som ikke. De naturhistoriske Skildringer indtage en langt mere fremtrædende Plads. I Samtalen mellem Børnene og de voksne er det snart Elefanten, snart Løven, snart Sangfuglene, snart Frøerne, snart Bierne og Myrerne, snart Edderkopperne, om hvilke Talen drejer sig i Spørgsmaal og Svar, alt som det daglige Liv giver Anledning dertil. Stadig krydses dernæst de forstandsøvende Betragtninger over „Grusomhed mod Dyrene“ eller „et godt Hjærte“ eller „en vis Brug af Tiden“

eller „den ulige Fordeling af timelige Goder“ eller „den Lykke at have gode Forældre og faa en god Opdragelse“, med moralske Fortællinger om „den ærlige Dreng“ og „den elskværdige Pige“, om „ædle Handlinger blandt simple Folk“, om „seks ædelmodige Borgere“ og „en højmodig Tyrk“ el. l. Underholdningen slaar saa lejlighedsvis over i moralske Skuespil, som Børnene opføre: „Søskendekærlighed“, „Mælkesøstrene“, „Skadefryd“, „den uopdragne Dreng“, „Ædelmod i Ringhed“ „den lille Aksamlerske“, „Slædefarten“ osv. Alt imens lægges der Børnene Smaasange paa Læberne om Morgenens og Aftenen, ved Jul og Nytaar, om Vinterens Glæder og Sommerens Komme, medens Fabler paa Vers og i Prosa, om „Aben og Gnieren“, om „Solen og Blæsten“, om „Frøen og Nattergalen“, om „Æslet og Føllet“, bruges til at hamre gavnlige Sandheder fast i deres Hjerne, og Gaader til at øve deres Skarpsindighed. Seks Aar forløb, før Weisse til Afsked med sine Læsere sagde: „Nu, da jeg staar ved Enden af det 24nde Bind, da mine Børn til Dels i Overensstemmelse med Forudsætningen i Indledningen til „Børnevennen“ træde ind i Ungdomsalderen og i det mindste trænge til en anden Indklædning, nu maa jeg, i alt Fald foreløbig, slutte en Løbebane, hvor jeg enten vilde gøre for store eller for smaa Skridt for jer og forrykke Maalet for jer, maaske tabe det af Syne.“ I „Børnevends-Familiens Brevveksling“ fortsætter W. saa 1784—92 „Børnevennen“. Han lader Børnene, som nu er voksede til og spredte om i Verden, fortælle i Breve om de Begivenheder, der møde dem, og Beretningen om deres Skæbne efterhaanden udfolde sig til en sammenhængende Roman for Ungdommen, hvori deres forskellige Karakterer vokse, forbedres og styrkes. Som en tjenstfærdig, fredsommelig

Olding, lille af Vækst, med et velvilligt, lidt satirisk Udtryk i sit Ansigt, „ret en Type paa en *père noble*“, levede Weisse sine sidste Aar, alle Vegne — ogsaa udenlands — fra raadspurgt om Hovmestre og Lærere og Planer for Børns Opdragelse og derigennem ført til udstrakt Bekendtskab med unge studerende. 1804 døde han. I dansk Oversættelse foreligge som Udtog af hans Børneskrifter to Bind Skuespil: „Fødselsdagen“, „Nytaarsdagen“, „Søskendkærligheden“, „Pattesøstrene“, „Den lille skadefro“ og „Den vanartige Dreng“ ved P. A. Nyegaard, Kbh. 1778, og „Gode Børn Forældres største Rigdom“, „Kankørselen“ og „Det unge Fruentimmer efter Moden“, Kbh. 1789. Desuden „Nyttige Kundskaber for Ungdommen i et morende og fatteligt Foredrag. En Samling sanket og oversat af Weisses „Kinderfreund“ ved Odin Wolff“, Kbh. 1791. Fra hvilket Aar Ewalds paabegyndte Oversættelse af „Børnevennen“ skriver sig, lader sig næppe nu afgøre.

N. F. S. Grundtvig.

Studentsamfundets Smaaskrifter. 1886.

Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, „gamle Grundtvig“, som han i en stor Del af sit Liv kaldtes, er en af de faa, som har levet deres Liv fuldt ud. Han var omtrent 90 Aar gammel, da han i Aaret 1872, Dagen efter at have prædiket sidste Gang for sin Menighed, uden foregaaende Sygdom „sov hen, som Sol i Høst gaar ned“.

Det betød for det første, at han, bredskuldret og stærktbygget som han var, med Manddommens Holdning og Gang endnu i Alderdommen, havde et kraftigt Legeme, der hele hans Liv igennem kun kendte lidet til Sygdom og uden at bøjes kunde forene en Kæmpes Arbejde med en Fugls Søvn. Men hans lange Liv betød for det andet, at han fik alle Mulighederne i sin menneskelige Natur udviklede; han hørte til de sjældne Aander, der aldrig standse i deres Udvikling, aldrig føle Kildespringet i deres Indre udtørret, men stadig optage nye Sider af Livet i sig, fyldes af dem og kæmpe for dem med ungdommelige Kræfter. Derfor kom hans Alderdom i mange Maader, uagtet det er den samme Mands, dog til at

bære et modsat Præg af hans Ungdom, han levede længe nok til at se Tidsalderen vende sig og følge nye Veje. Han, der i den første, stridbare Halvdel af sit Liv staar ensom med sin Samtids ypperste Mænd imod sig, præget af en enlig kæmpendes barske Alvor, som en Bersærk stadig med Haanden paa Sværdgrebet, han sidder, gammel og hvidskægget, i sin Lejr som den ærværdige Høvding, der med Seerens Ord paa sine Læber har forstaaet at samle en Hær om sig rundt om fra det hele Land, blandt gamle og unge, alle lyttende til hans Tale som til en fremsynet Vismands og beredte til at slaa et Slag ude i Livet for hans Tanker. Sit Liv igennem følte han sig som Bærer af en Sag; det holdt ham oppe, naar Kampen var haard. Da han i sit Livs Midte stod mest stækket udadtil, fældet af Domstolene, tvungen ud af sin præstelige Virksomhed, fattig, næsten nødlidende, havde han skrevet de stolte Ord: „En Mand er jeg blevet, ringe tilvisse, hvad man kalder slet ingen Ting, men dog en Mand, som ej vilde bytte med Jorderigs Konger.“ Og fra hans 80nde Aar er de „Vennemøder“, der næsten hvert Aar samle Tusender af hans kirkelige Meningsfæller, med en Kærnetrop af Præster og Bønder, om ham paa hans Fødselsdag i September, et Tegn paa, at der omkring ham staar et Folk, han har vakt og i hvis aandelige Liv han har grebet ind som maaske ingen anden Enkeltmand i vort Aarhundrede.

I.

Baggrunden for hans Indflydelse, især paa Landbo-standen, er hans religiøse Liv og Udvikling. Han var født 1783 i et gammelluthersk Præstehjem i Udby ved Vordingborg, hvor han blev opdraget til sit niende Aar. Allerede tidlig blev Morten Luther hans Helt, i hvis Levnedsløb han ikke kunde blive træt af at læse. I et Digt om sin Barndoms Indtryk siger han: „Aldrig jeg det glemme kan, — hvor jeg Pusling blev henreven, — som jeg næppe før var bleven, — ved den gæve Mands Bedrift. — Inde i vor Dagligstue — paa det brune Bord jeg sad, — stirred i den Bog saa stift, — glemte baade Øl og Mad; — hen til Maden man mig drev, — men min Sjæl hos Luther blev. — Hvad saa end jeg fik at høre, — al Tid klang det i mit Øre: — „Til Worms jeg vil, om i den Stad — end paa hver Sten en Djævel sad!“ Hjærtet „glødede“ i ham, naar han hørte eller læste om Luther. Da han 17 Aar gammel kommer fra Latinskolen som ung Student ud i Verden, er disse hans Barndomsindtryk blegnede. Den Forstandsreligiøsitet, som var Tiden egen og med Vægten lagt paa det moralske, paa Dyden og Pligten, bortforklarede det overnaturlige i Bibelen, var ogsaa bleven hans Standpunkt, og der var „ikke Tanke hos ham om engang at sætte sin Fod i en Kirke, undtagen da han paa Svøgerskabets Vegne var med at følge Bispinde Balles Lig over i Frue Kirke“. Han studerer til Præsteeksamen, men uden noget Kald, kun for at lyde sine Forældres Ønske, og bliver teologisk Kandidat uden Tro og Aand.

Da han et Par Aar efter er Huslærer paa Langeland og dér af og til prædiker for Bønderne, falde hans Ord som Svøbeslag af en stræng Moralist, der ikke

lægger Fingrene imellem, naar han hudfletter sine Tilhøreres Lyder og Laster. Men i Længden var Forstand og Moral ham ikke nok, det blev ham for tomt og for fladt, og det var en Aften i hans 27de Aar, som han sad og syslede med historiske Studier, at han med ét „sprang op som greben af en mægtig Aand, der kaldte ham til Reformator“. „Derpaa fulgte et Par Maaneder af stolt, men stille Sværmeri,“ siger han, „hvori jeg første Gang siden min Barndom for Alvor læste Bibelen, især Profeterne, Luthers og Kingos Salmer, bad, og grublede over, hvordan en Reformation, især med Pen og Blæk, i vore Dage lod sig udføre.“ Den vaagnende Syndsbevidsthed vækker saa dyb en Uro i ham, at Anfægtelserne stige til Sindssyge, og først igennem stærke indre Kampe kommer hans Sind til Ro.

Saa staar han som en Stridsmand for den gamle Lutherdom med dens faste Bibeltro, og i sin Verdenskrønne for 1812 griber han Lejligheden til at afmale „det ugudelige 18de Aarhundrede“ baade ude og hjemme med de sorteste Farver, giver fra sit strængt luthersk-bibelske Stade uden Skaansel „vore da levende Digtene, Teologer og andre navnkundige Mænd deres Skudsmaal paa graat Papir“. Sit stærkeste Angreb paa Forstands-teologien retter han i 1825 mod den yngste teologiske Professor, men dog den egentlige Præstelærer ved Københavns Universitet H. N. Clausen, senere ogsaa bekendt for sin Deltagelse i Kampen for Danskheden og den politiske Frihed. Det er et Angreb, der bliver Indledningen til en bitter, mangeaarig Kirkefejde, og ved hvilket Grundtvig stempler den teologiske Professor som den, der havde „stillet sig i Spidsen for alle den kristelige Kirkes Fjender og Guds Ords Foragtere her i Landet“. Grundtvigs Skrift „Kirkens Gemme“ blev i

Løbet af otte Dage oplagt tre Gange og var alle Vegne, baade i By og paa Land, det almindelige Samtaleæmne, men førte for Grundtvigs Vedkommende til en Hof- og Stadsretsdom, hvorved han idømtes en Bøde og livsvarig Censur — Munden var foreløbig bunden paa den skrappe Præstemand, om det end selvfølgelig ikke rokede hans Tro paa, at han kirkelig og kristelig set var i sin fulde Ret.

Men ogsaa det lutherske Bibelstandpunkt bliver kun en Overgang i hans religiøse Udvikling. Han var falden i dybe Tanker over den fortvivlede Stilling, Menigheden og navnlig alle dens ulærde Medlemmer var komne i, hvis virkelig de ulærdes Tro skulde bindes til de lærdes Vidnesbyrd om Bibelens Indhold. Og det er ikke Hvermands Sag at sætte sig ind i saa store og omfattende Skrifter som Bibelens gamle og ny Testamente. Der maa være en simplere Vej til Sandheden, et „gyldigere og stærkere Vidnesbyrd om den ægte, oprindelige kristne Tro, end Bogstavskriften paa nogen Maade kunde være for Kvinder og Børn og alle de ulærde“. Og mens han nu uafslædig grublede og læste og skrev og bad for at komme til Klarhed herover, gik det op for ham, at Vejen til Troen gaar igennem Trosbekendelsen, saaledes som den lyder og bestandig maa have lydt over hvert Menneske i Daaben. Ad blot historisk Vej kan det ikke godtgøres, at Trosbekendelsens Ordlyd skriver sig fra Kristus selv, men hvis den ikke gjorde det, saa havde der til de forskellige Tider været stillet forskellige Vilkaar for det at blive Kristen, og det er umuligt, saa sandt som Kristendommen er Sandheden og derfor til alle Tider maa have været den samme. Trosbekendelsen bliver saaledes for Grundtvig, i Kraft af en nødvendig Trosfordring, Ordet af Herrens egen

Mund, udtalt af ham og lydelig overleveret fra Slægt til Slægt, for at hver enkelt, over hvem det lyder, gennem det Under, det rummer, kan faa levende Del i det Liv, der knytter Menneskene til Gud. Bibelen har da kun Betydning i anden Række; det er ikke den, gennem hvilken Troen skabes; men for den, i hvem Troen ad anden Vej er bleven til, kaster den Lys over det religiøse Liv. Der har været Kristne til, før Bibelen var til, derfor kan Bibelen ikke være Troens nødvendige Grundlag. Det er denne Tanke, ud fra hvilken den tyske Tænker Lessing allerede i 1778 havde hævdet Trosbekendelsens Forspring for Bibelen.

Naar nu Grundtvig fra dette sit nyvundne Stade, Grundtvigianismen i religiøs Forstand, kaster Blikket tilbage over Kristendommens Historie, er det Daab og Nadver med de dertil knyttede Ord, særlig Trosbekendelsen, hvis Vandring mellem Folkene ned igennem Tiderne han eftersporer, og overalt, hvor han finder, at man har grebet ændrende ind i den, er det hans Opfattelse, at man har stillet sig udenfor den sande Kristendom. Den uforandrede Trosbekendelse afpæler Grænserne for, hvor Kristenlivet har haft sin historiske Tilværelse. Og Trosbekendelsen kaster endvidere Lys over Bibelen og skiller skarpt det i den, som er Trosfordring og Salighedsvilkaar for Menigheden, fra de Dele af dens Indhold, som man bevæger sig friere imellem, tilegner sig, hvis de kan smelte sammen med éns Trosliv, og skyder fra sig, hvis man endnu ikke har personlig religiøs Brug derfor.

Hans Opfattelse af den kristne Kirkes Levnedsløb har fundet sit mærkeligste Udtryk i de Foredrag, han som 80aarig Olding paa Anmodning holdt for sine yngre, særlig teologiske Vennér i sin Bolig udenfor København,

og som han senere udgav under Navnet „Kirkespejl“. Det var en Gentagelse af den Maade, hvorpaa Universiteter i den tidligere Middelalder blev til, idet unge studerende frit samlede sig om den ældre lærde, der ved sine Tanker og sin Tale kunde binde dem til sig.

Som Præst var han fra 1839 ansat ved Fattigstiftelsen Vartov, hvor han ikke havde nogen egentlig Sognemenighed, men dannede en Frimenighed om sig, et religiøst Familieliv i grundtvigsk Aand. Det var „den eneste Krog i Statskirken“, hvor han mente at kunne udholde Stillingen, fordi han der ikke lettelig kunde finde sig tvungen til noget, der stred imod hans Samvittighed. Men det var først efter en haard Kamp, at han, der én Gang havde nedlagt sit Embede som Præst, besluttede at søge dette Kald. Han gik da til Frederik den sjette, som altid havde været ham venlig sindet, og sagde straks til ham, at han havde i Sinde at søge Vartovkaldet, men kun naar Kongen vilde give ham Haab om at faa det. „Jeg giver aldrig noget Haab,“ var Kongens korte Svar; men da Grundtvig saa gentog: „Ja, saa søger jeg det bestemt heller ikke; ti jeg er nu for gammel til at holdes for Nar i Kancelliet,“ svarede Kongen meget venlig: „Ja, saa kan De jo give mig Deres Ansøgning,“ og dertil erklærede Grundtvig sig villig. Saa sørgede Kongen for, at han fik Embedet. „Jeg har fulgt Grundtvig under alle de tre Stadier af hans Prædiken,“ siger en af hans Venner; „først prædikede han Troen, saa Haabet, nu Kærligheden; jeg har hørt ham som Petrus og som Paulus, nu er han en Johannes.“

II.

Samtidig med Grundtvig, om end en Menneskealder yngre, lever Danmarks anden store kristelige Forfatter i dette Aarhundrede, Søren Kierkegaard. Der falder et skarpere Lys over Grundtvigs Kristendom, naar man stiller ham overfor Kierkegaard. Det er Kristendommens Forhold til Menneskenaturen, de opfatte forskellig. For Kierkegaard er der en udfyldelig Kløft imellem dem. Kristendommen kan kun virkeliggøres ved at rykke Menneskenaturen op med Rode, underkue de naturlige Drifter og Tilbøjeligheder, drage Mennesket ud af „Verden“ til en Aandelighed, der har løst sig fra alle Livets naturlige Forhold. Grundtvig anerkender Menneskenaturen og dens Udvikling som den nødvendige Forudsætning for, at det kristelige Liv kan faa den rette Fylde. For ham er det Menneskenaturen, som genfødt og adlet gennem Kristendommen bliver Grundlaget for et helt og fuldt Menneskeliv. Der er f. Eks. Barndommen. Den staar Grundtvig meget nærmere, end Kierkegaard kan. Kierkegaard havde selv aldrig været Barn, havde allerede i den tidligste Barndom forløftet sig paa Indtryk, som den tungsindige Olding, der lagde dem paa ham, hans Fader, selv segnede under, og der var Tider, hvor Kristendommen forekom ham at være den umenneskeligste Grusomhed. Grundtvigs Barndom havde en anden Farve. Han havde i et gæstfrit Hjem levet mest sammen med sin Moder, hvem han lignede meget baade i sit Ydre og sit Indre. Hos hende havde Drengen siddet ved det lille Bord og læst for hende „rent og klart med højen Røst“. Det var de historiske Bedrifters æventyrlige Verden, han der havde levet sig ind i; han havde med Israelitterne gaaet over det røde Hav, med Tyrierne

spændt Sejl mod de fjærne Kyster, med de tyske Kejserer og de franske Konger kæmpet sejrrigt mod Paverne; han havde tumlet sig i Præstegaardens Have og hugget dens Skræpper og Nælder ned for Fode for at efterligne Grækernes Tapperhed overfor Perserne, eller ligget i Græsset og barnlig grundet paa, „hvordan Gud dog kunde gaa oppe paa de tynde Skyer“. Som gammel Mand kunde det tit live ham op at tænke paa, hvordan det gik ham, da han var lille og ikke tog sig Verden saa nær, men levede som en Prins, ja meget bedre end de fleste Prinser, „for vel fik jeg ikke nær alt, hvad jeg vilde have, og græd derfor tit som andre store og smaa Børn, men saa havde jeg ogsaa tit den store Fornøjelse at faa Sorgen slukt i et Øjeblik og i det næste at le ret af Hjærtens Grund“.

Medens Kierkegaard da som Forfatter, med sin glimrende Sprogkunst, sin dybtgaaende og strængt gennemførte Tænkning, sine digteriske Redegørelser for de forskellige Standpunkter, sine domfældende Bodsprædikener, ikke staar i noget som helst Forhold til det barnlige, saa glemmer Grundtvig i sin Virksomhed ikke Barnet. Han havde som Huslærer noget over 20 Aar gammel haft Børn under sin Varetægt; han havde senere undervist i en Skole i København og forstaaet blot ved sit Blik at beherske Drengene, uagtet de ved at høre, at de skulde have den Kandidat Grundtvig til Lærer, som de havde set pile gennem Gaderne i sin graa Frakke og med det lange, mørkegule Haar, havde tænkt sig, at det var én, de skulde have Løjer med; og hans Undervisning med sin den Gang uvante Livlighed blev til lige stor Fornøjelse for begge Parter. Foran sine „Krønikerim“, som han egentlig havde digtet til Brug for sine egne, af ham selv underviste

Børn, skriver han ogsaa, at Børnene selv er de eneste Recensenter, han frygter, og for hvis Dom han ydmyg bøjer sig. Almuen, de ulærde, og Børnene stiller han de ogsaa stadig sammen, naar han tænker paa at lette Vilkaarene for et aandeligt Liv. Og hvem kender ikke Barnesange af ham, som Visen om de hellige tre Konger? En ikke uvæsentlig Del af hans Virksomhed er viet til at gøre det muligt for Barndommen at leve et barnligt Liv: Kun den, der for Alvor har været et Barn, bliver ogsaa for Alvor en Mand. For Grundtvig er det en Glædessang, „Et Barn er født —“; Kierkegaard udbryder ved Tanken om et Barns Fødsel i harmfuld Konsekvens: „Fordi en Mand og en Kvinde ikke kan styre deres Brynde, derfor skal saa et andet Væsen maaske 70 Aar sukke i denne Jammerdal og Straffeanstalt og maaske evig fortabes.“

Overfor Ægteskabet er Modsætningen den samme mellem de to Mænd. Kierkegaard prædiker, at den enkelte, der vil gøre det til Alvor med at blive Kristen, han standser ved sig selv, „Kristendommen anbefaler enlig Stand“. Og Kierkegaard blev selv den enlige, brød med den Kvinde, han i Kærlighed havde knyttet sig til, og søgte „Lidelsernes Samfund med Gud, Taarernes Pagt“. For Grundtvigs Øre klinger det i kristelig Salmetone, at „det er saa yndigt at følges ad — for to, som gerne vil sammen være, — da er med Glæden man dobbelt glad — og halvt om Sorgen saa tung at bære“; og Kristendommen staar for ham i et fredeligere Forhold til menneskelig Lykke; den, der frygter Gud,

„ham skænker Gud en Venneviv,
han ej, som enlig Spurv paa Tag,
sørgmodig sidder Nat og Dag.

Hans Hustru blomstrer i hans Bo,
som paa Solsiden Ranker gro,
hans Børneflokk, med blide Kaar,
som Ymper i en Abildgaard.“

Grundtvig selv var tre Gange gift. Han kalder sig en gammel Skjald, Taler og Skriver paa Modersmaalet, som er aldeles indtaget af Dannekvinden og har kysset sig endnu dybere ind i hendes Mundhæld, end han som Bogorm har gnavet sig ind i det gammeldanske og nordiske Skriftsprog.

Det var i hans første Ægteskabs Dage, at han i bittert Mismod over Statskirkens fortvivlede Forhold nedlagde sit Embede. Den, der gjorde Udslaget, var hans Hustru. Da hun saa, hvor bøjet han var, gik hun en Aften ind til ham og sagde: „Jeg ser godt, hvad der piner dig, Grundtvig, og at du ængstes for Kone og Børn. Men glem os og gør trøstig, hvad Vorherre byder dig. Han vil nok vide, hvorledes han skal give os Brødet.“ Om sit Husliv fortæller han muntert, hvorledes hans Kone trods hans udtrykkelige Forbud og hans rørende Skildring af al den Ulykke, som rimeligvis baade kunde og vilde flyde deraf, ryddede op og vaskede Vinduer i hans Studerekammer og saa bag efter ordentlig nødte ham til at kysse hende for det, mens han kløede sig bag Øret og ikke kunde nægte, at Kamret var blevet baade lysere og kønnere, og at de Smaating, der kunde være forlagte, lod sig meget nemmere finde end alt, hvad der før skjulte sig i Skumringen under Støv og Papirskynger. I senere Aar lagde hans Hustrus tunge Sind over dette hans Ægteskab et Slør, Solen vanskelig kunde bryde igennem.

Hans anden Hustru, som ægtede ham, da han var

henved 70 Aar gammel, men døde fra ham efter 3 Aars Samliv, var en livlig, kraftig Natur, om hvem han ved hendes Død siger, at det var en usigelig stor Lykke at elskes af hende, som hun elskede sin gamle Mand. Da Bønderne paa hendes Gods Rønnebæksholm rejste hende en Mindesten, fordi hun hos sig havde afskaffet Hove-riet, bortskænket Jagtretten og solgt Huse og Gaarde til dem for Røverkøb, skriver Grundtvig til hendes Pris: „Hun var saa stolt en Adelsfrue, som nogen kæk Ridder fra Valdemarstiden vilde taget i Favn, hun var ikke lappet sammen af Ridderromaner og Vaabenbøger, men fremsprunget lyslevende og blank af Støbningen, altsaa skabt til at være, hvad hun ønskede, og modig til at vise, hvad hun var, ligegyldig ved hvad Verden derom vilde tænke eller sige. Jeg har tit, naar jeg sad med Døren paa Klem, i det lille grønne Kammer ved Siden af hendes Skriverstue og Bibliotek, højlig forundret mig over, hvordan hun baade kunde og vilde snakke med Bønder og Husmænd hele stive Klokketimer, udlægge alt for dem og le saa længe og mildt ad alle deres kejtede Indsigelser, at de tilsidst maatte selv le med og som oftest give Køb. Aldrig har jeg mødt nogen Mand eller Kvinde, med hvem det var mig en saadan Lyst og Trøst at skifte Ord og Tanker om alt aandeligt og hjærteligt, som denne vidunderlige Frue, der aldrig snoede sig fra noget af den Art, og som aldrig gav mig Ret, før hun saa, hun selv havde haft Uret, men gav mig alle de Tanker, hun tilegnede sig, tilbage i en Skikkelse, saa lyslevende, saa egen og saa yndig, som Sønnen hun fødte mig ved sin Bortgang.“ Hans tredje Hustru fødte ham i hans 77de Aar hans yngste Barn og har som den unge Kvinde i Patriarkens Hus

hans sidste fjorten Aar „æret ham, føjet ham og plejet ham“.

Saaledes lægger Grundtvig Sti over den kiergeaardske Kløft mellem det menneskelige og det kristelige, og det maa staa for ham som en Miskendelse baade af Kristendommen og af Menneskelivet, naar Kierkegaard mener, at man, „blot menneskelig talt, maa sige, det er den tungeste Sorg for en Familie, om et af dens Medlemmer blev Kristen“. „Men just fordi Kristendommen — for Grundtvig — omfatter alt menneskeligt, derfor er den naturligvis ogsaa udsat for al mulig Misbrug og Fordrejelse, saa dens Lys ogsaa i denne Henseende ligner Solens og dens Vederkvælgelse Regnens, hvoraf Uhyrer, Ukrudt og Utøj lige saa vel nyde godt som Ædlinger, Blomster og Fugle.“ For at bevare et rent aandeligt Forhold til Kristendommen kræver Grundtvig nu fuld Religionsfrihed, og den Sætning at „Gudsdyrkelsen under alle Omstændigheder skal være fri i Landet“, burde efter hans Mening først og fremmest være slaaet fast, inden der i Grundloven kunde være Tale om nogen Folkekirke. Endvidere burde man dér ikke have bestemt noget om denne Folkekirkens Tro, men ved Folkekirke kun forstaa, hvad den største Del af Folket har udvalgt og frit udvalgt som sin Gudsdyrkelse. Hans Afhandling „Om Religionsfrihed“, skreven under Frederik den sjette, blev delvis undertrykt af Øvrigheden og først udgivet, efter at vi ved Grundloven havde faaet Trykkefrihed. Paa dens Titelblad staar: „Trykt 1827; undertrykt samme Aar; løsladt 1866.“ „Jeg har kæmpet saa aabenbart for, at alle danske Folk, som vilde, kunde beholde den kristelige Daab, Konfirmation og Brudevielse i deres gamle, kristelige Skikkelse,“ siger Grundtvig i 1850, „at naar

jeg kæmper for, at alle danske Folk, som vil, ogsaa kan være fri for Barnedaaben, Konfirmationen og Brudevielsen, da kan jeg rolig lade mig regne til de „ugudelige“ eller til de „kirkelige Løsgængere“, der ingen Sans har for „Samfunds-Livet“.“ Ogsaa for Folkekirkens Præster kræver han Frihed til at følge deres personlige Overbevisning indenfor det fælles kristelige. „Det er mit sidste Ord,“ siger han paa Vennemødet i 1863, „at gives Præstefrihed ikke, maa jeg raade til at gaa ud af Folkekirken heller i Dag end i Morgen. Man tror, at naar der er Frihed, saa falder Kirken. Men Præsterne maa ikke hindres i aandelig Fremgang.“ Til Præstens Frihed svarer Menighedens fri Ret til at vælge, hvilken Præst den vil slutte sig til. Det var en sejrrig Frugt af Grundtvigs mangeaarige Kamp for denne Ret, da Loven om Sognebaandets Løsning, forelagt af Regeringen, i 1855 blev vedtaget af Rigsdagen. At Valgmenigheder nu i Følge Loven indenfor Folkekirken kan samle sig om deres selvvalgte Præst, skyldes ogsaa den Bevægelse, Grundtvigs Tanker har vakt. Grundtvig har selv en Tid af sit Liv som fri Prædikant staaet i Forhold til en Menighed. Det var den Gang han omtrent 1830 ikke længer havde Præsteembede. Hans Tilhængere, der i Savnet af ham havde begyndt at holde gudelige Forsamlinger, indgav efter nogen Tids Forløb et Andragende til Kongen om at maatte danne en Frimenighed med Grundtvig til Præst. Gejstligheden var imod det, Kongen sagde nej. Grundtvig gik da til den gamle Minister Stemmann og bad, om han ikke kunde faa en Kirke at prædike i for frie Tilhørere. „Jeg fandt ham imidlertid saa stiv som en Karriolhest,“ fortæller Grundtvig, „og saa indtagen imod al Frihed, at han kun lo ad alle mine Lovtaler over den i aande-

lig Henseende og lod mig høre, at naar det var mig saa meget om at gøre at prædike, saa skulde jeg kont beholdt Kirken, da jeg havde den.“ En af de første Søndage derefter prædikede Grundtvig i den gudelige Forsamling, som han hidtil havde holdt sig borte fra. Sognepræsten nedlagde Indsigelse. Grundtvig stævnedes til Forhør paa Politikamret, Forsamlingerne blev forbudte. Men Grundtvig tabte ikke Modet. Han mente, han havde Ret til at bruge sine Værelser, som han vilde, naar han ikke tog sig noget ulovligt for. „Jeg vil holde Forsamling, og dermed Basta.“ Han vandt da omsider Bispen for sig, og denne skaffede ham Tilladelse til at holde Aftensangs-Gudstjeneste i Frederiks-Kirken paa Kristianshavn; og da den kongelige Bevil- ling ikke kunde faas før Fredag Aften, standsede Politimesteren Adresseavisen, til Grundtvigs Navn kunde komme blandt Prædikanterne, „uden at tænke paa, hvilken Triumf det i Grunden var for den ærgerlige Præst“. I syv Aar samledes han nu hver Søndag med sin Menighed „saa frit som nogen Lærer i Aposteltiden“ og banede med sin fri Prædiken Vej for en ny Betragtning af den kirkelige Frihed.

III.

Det menneskelige, som slaar med Vingerne i Grundtvigs Frihedstanker, vinder særlig Skikkelse for ham i det folkelige. Som i Kirken den enkelte bæres af Menighedens brede Strøm, saaledes er i Folket hver enkelt, Mand og Kvinde, Led i det Folkeliv og baaren af den Folkeaaand, som levende knytter Slægt til Slægt.

Allerede i Barndommen vakte den Følelse hos ham. Familiesagnet lod hans Moder nedstamme fra den berømte Slægt, som Absalon, Middelalderens Biskophøvding, havde hørt til. „Sans for Sang og Syn for Sage fik jeg med dit Adelsblod“, skriver han til hende. Og der var i hans fædrene Slægt Sagn, der vidnede om dens Kraft og kunde gøre en Dreng stolt af at høre til den. Om hans Farfar, som var Præst, fortaltes, at han vilde gøre Ende paa sine Sognebønders Besøg i Kroen paa Vejen til Kirke. Han gik da en Søndag Morgen ind til dem, som de sad dér om et langt Egebord og drak. Men da han talte dem skrappt til, rejste Jens Langkniv sig fra Bordenden og spurgte, om Præsten vilde holde sin Mund eller han vilde have den stoppet med den Kniv, som Jens trak frem af sit Bælte. Da rev Præsten sin Præstekjole op og blottede Brystet, og raabte: „Saa stik da!“ Men Jens tøvede. „Din Kryster, som tør true, men ikke stikke!“ sagde den stærke Præst, rev ham Kniven ud af Haanden og kastede den i Stengulvet, saa den gik midt over, tog saa Jens Langkniv selv i Nakken og smed ham ud igennem det aabne Vindue. Derpaa ryddede han Krostuen, og for Fremtiden blev Bønderne derfra, til Kirketiden var omme. Grundtvig var den 16de af de stærke Præster, der gav Slægten dens Præg, og han var før Fødslen bestemt til at stilles med ind i dens fælles Opgave. Et Par Uger, før han blev født, var Bispem paa Visitats i Præstegaarden; der blev talt om det Barn, som snart skulde se Lyset, og spøgende sagt, at ham blev der maaske ikke Raad til at holde til Bogen, som de tre ældre Sønner. Da udbrød Moderen stolt, at det skulde ske, om saa hendes sidste Trøje skulde springe, — og hun gjorde sit for, at hendes Ord kunde blive Sandhed. Siddende i Sofaen med Tobaks-

piben i Munden — efter Lægens Raad — lærte hun den tungnemme Dreng at stave, til Kunsten endelig gik op for ham med ét. Det var ham en Hjærtens Glæde, naar han, fordybet i de gamle Historiebøger, som hans Fader maatte udlevere til hans Læselyst, læste de Tidens Fortælling om, hvorledes de danske Kongers Stamtavle naaede tilbage til Adam i Paradis, og hvorledes alt Kongeblood var i Slægt med det danske. Og nogen mere levende Smerte erindrede han ikke fra sin Barndom end den, han følte ved at læse i Arild Hvidtfeldts Krønike, at man intet vidste om de gamle Guder. Det var, efter at han 9 Aar gammel var flyttet fra det venlige Sydsjælland med dets Blanding af Skov og Sø over til den strænge, alvorlige jyske Hede, hvor han 6 Aar levede i en Præstegaard og mellem Bønder i den historiske Egn nær ved Vejle og ved Jelling med Gorm den gamles og Thyra Danebods Gravhøje og mærkelige Runestene.

Nærmere paa Livet rykker det danske Folks historiske Aand ham, da han under Skærtorsdags-Slaget paa Kongedybet den 2. April 1801 staar paa Toldboden og ser paa den engelske Flaades Kamp med de danske Blokskibe. Det var, som om de gamle Dages nordiske Kampaand dér genfødt traadte ham i Møde. En af Dagens Helte var den attenaarige Peder Willemoes, der fra sit Flaadebatteri vakte selv Englændernes Beundring ved sin Tapperhed. „Hvordan følte du dig til Mode den Dag?“ spurgte Grundtvig ham senere. „I Kampen havde jeg kun Tanke for min Pligt,“ svarede Willemoes, „men da jeg lagde ind til Bommen og Folket jublede ad mine lasede Sejl, ja da var jeg stolt.“ Samtidig begyndte Grundtvig, vejledet af en jævndrende bornholmsk Student, Skovgaard, at lære den samme Aand

at kende ved for Alvor at fordybe sig i de nordiske Skrifter fra Oldtiden og Middelalderen. Og nu, da den Verden, som han havde troet tabt, aabnede sig for ham, var det det gamle Norden med dets Guder og Helte, hvorom hans Tanker en Tid lang næsten udelukkende bevægede sig. En ulykkelig Kærlighed, han blev greben af til den unge Frue, for hvis Søn han var Huslærer paa Langeland, kastede ham ved Følelsen af, at Livets Lykke var stænget for ham, endnu stærkere tilbage i Oldtidens Kæmpedrømme for dér at finde Trøst. „Jeg sad og stirred i de gamle Skrifter, — mig fængslede den store Kæmpeaand, — som byggede i Hedenolds Bedrifter.“ Det er ham, som om han kun har hjemme dér; hans Sjæl kan vel løfte sig mod Krist i Himmerig, „men aldrig kan jeg Valhals Guder glemme“. Han taler om sin inderlige Tillid til Asernes Magt, og det er, som om Kristendom og Asalære flyder sammen for ham, naar han i et Digt fra 1808 udbryder: „Høje Odin! hvide Krist! Slettet ud er eders Tvist, begge Sønner af Alfader.“ Med en saadan Lidenskab søger han at levendegøre Forestillingerne om de gamle Guder paany.

Oehlenschläger havde vist Vejen i de Ungdomsværker, hvori han med spillende Farver afmalede de nordiske Guder, Odin, Tor og Balder stod ikke længer som noget fjærnt og halvglemt, en blot hendøende Klang, men holdt med al en ung Digersjæls Friskhed deres Indtog i Læseverdenen. Og samtidig gjorde Grundtvig Bekendtskab med tyske Tænkere, som udkastede et Billede af Historiens første Tider som en Guldalder, befolket af mægtige Gudeskikkelser og efterfulgt af en Heltetid og dens Bedrifter. Intet Under, at han, da Krigen brød ud i 1807, traadte op som et Slags Feltpræst for Lande-

værnet paa Langeland, talte i Bøndergaarde og paa aaben Mark og fik Bønderne til at flokke sig om ham, mens han begejstret mindede dem om Danmarks Ælde og den gamle Tros guddommelige Kraft. Trangen til dybere Granskning af den nordiske Oldtid drev ham snart derpaa tilbage til Hovedstaden, og i Aarene derefter udkom hans „Optrin af Nordens Kæmpeliv“ i dets sejrige Styrke og i dets Undergang. Det er ikke Oehlenschlägers Foraarspust, der møder os i dem, men Efteraarsstorme, der barskt jage hverandre, Kærligheden som en dræbende Lidenskab, Samvittighedsnaget som en sindsforvirrende Sjælekvide, Livet som alles blodige Kamp mod alle. Sigurd Faavnesbane, der, higende efter Heltedaa, vil finde Sværdet til at hævne sin Faders Død med, om han saa skulde grave Jorden milevidt med sine Negle, og som faar Sværdet jaget i sit Bryst af den Valkyrie-Elskov, der er slaaet om i et flammende Had til ham, — det er den ene Helt i Grundtvigs „Optrin“. Og Palnatoke, der i sin modne Tro paa Aserne stemmer al sin mandige Styrke mod den indtrængende Kristendom og søger Døden, da alle Tidens Tegn varsle om de store Guders Fald, — det er den anden. Bag Heltene staa Guderne. Og Oldsagnene om Aserne, som i gamle Dage var gaaet „fra Mund til Mund, ved Offersteder og paa Tinge, i Vikingstavne og paa Fiskerbaade, i alle Haande Samlag og om Arnen“, blev for Grundtvig til et historisk-digterisk Sindbilledsprog, hvorigennem Nordens Kæmpeaand ligesom i stærke Ungdomsdrømme taler om Folkets Evner og Kræfter og Fremtid. „Og ve den Mand, og ve det Folk, der vanslægter fra saadanne Fædre, som vi bevislig have haft, vanslægter og beskæmmer dem ved at vige fra den stolte, den herlige, den sikre Kæmpebane

til det skinnende Maal.“ Fra Oldtidens Sagn lyder det til den Nutid, som har faaet Øjet op for dem: Ser jer i Spejl!

IV.

Som Grundtvig ser det enkelte Menneskes levende Forbindelse med sit Folk, saaledes ser han Folkets Historie bunde i Menneskeslægten. Menneskeslægten og Folket afspejle saa igen i deres Gang Enkeltmanden, saaledes som han fra Ungdom gennem Manddom naar til Alderdom, fra Indbildningskraftens Tid gennem Følelsens Tid til Forstandens eller Eftertankens Tid. Det er det digteriske Grundsyn, der for ham kaster sit Lys over Historien og viser ham Vej særlig gennem de historiske Hovedfolks Levnedsløb. Han kæmper derfor ivrig mod dem, der „søger Kilden til de menneskelige Storværker i Himmelegn, Jordbund, Vandløb og Bjærgstrækninger“ i Steden for i Menneskeandens indre Kræfter. Blandt Hovedfolkene, d. v. s. de Folk, der „kendelig har grebet ind i det hele og derved bidraget til at udvikle den ædleste og klareste Skikkelse, hvorunder Menneskelivet findes paa Jorden“, ligge særlig Grækerne foruden Nordboerne hans Hjærte nær, fordi han hos dem saa Borgerlivet have alle Kræfters fri Virksomhed til Drivhjul. Han havde studeret Grækenlands Aandsliv og dets Historie, da hans Sønner voksede til og han som deres Lærer for deres Skyld gav sig til at lære Græsk paany og henreven af Beundring for det unge og oprindelige Menneskeliv, han der saa

for sig, fordybede sig i de gammelgræske Digtere og Historieskrivere.

Han havde udvidet sit Blik paa Historien — det „ugudelige“ attende Aarhundrede var nu blevet ham det „uhistoriske og upoetiske“ attende Aarhundrede —, og det var Historien, der bragte ham i hans 55de Aar efter mange Aars Eneboerliv mellem Bøgerne til første Gang at tale offentlig fra en anden Talerstol end den kirkelige. Paa Borchs Kollegium holdt han 1838 en Række Forelæsninger over de sidste 50 Aars europæiske Historie, „Man ds Minde“ kaldte han dem. Med den tæt stuvede Forsamling staaende langt ud paa den aabne Trappe, henved 600 i Tallet ved den sidste Forelæsning, med syv, otte Stykker bænkedes paa selve Talerstolens Fodtrin, talte den hvidhaarede Præst, den „frie Lærer for de frie“, til den opvakte, særlig den studerende Ungdom i Hovedstaden for „at vinde den for sin nordiske Anskuelse af Menneskelivet og Historien“, for Arbejdet paa det danske Folks Genfødselse. Snart i lunefuld, ordrig Skæmt, snart i tændende Flammeord brød hans storslaaede Personlighed sig Vej og gjorde det sandt og naturligt i hans Mund, som i hans Skrift kunde synes sært og søgt. Det var hans Tilhørere, som om de i hans Tale paa én Gang hørte Kæmpedrøn og Vemodstøner, Fjældskred og Bølgeskvulp, og de bragte i Sang og Tale „Kampen mellem Dværge“ deres Tak, da han havde talt sidste Gang.

Det var Forelæsninger, saadanne som endnu ingen var bleven holdte i Københavns Høresale, skrev en af hans unge Tilhørere. Grundtvig fortalte dog netop ved den Lejlighed om en Række Forelæsninger, som mens han selv var ung Student, havde givet ham „en levende Forestilling om Ordets vidunderlige Livskraft“

og lagt Grunden til hans Opfattelse baade af Historien og Digtekunsten og deres indbyrdes Slægtskab. Det var de Forelæsninger, ved hvilke hans fra Tyskland hjemkomne Fætter Henrik Steffens, Lynildsmanden, som han kaldte ham, havde vakt hele den unge Slægt i Danmark med Oehlenschläger i Spidsen lige i Aarhundredets første Aar. Steffens havde talt paa Ehlers' Kollegium i samme Gade som Grundtvig. Ogsaa han havde fundet Porten, Trapperne, Høresalen, ja endog Vinduerne tæt fyldte af Mennesker, da han kom for at holde sine Forelæsninger. Det var unge studerende og ældre lærde, Professorer og høje Embedsmænd. Og saa stor var Virkningen af den 28-aarige Steffens' Veltalenhed, at Grundtvig siger: „Er der nogen Aand over os, da fór den aabenbart i os med det vingede Ord fra hans Læber, hvis Mage til at lynslaa Folk med aabne Øren jeg aldrig har kendt.“ Steffens' Forelæsninger var de eneste, som den i de Tider urolige og utaalmodige Grundtvig havde kunnet overvinde sig til at høre til Ende.

Det var den saakaldte romantiske Digtning, som gennem Steffens med hans Digterblik for Naturen og Historien blev vakt til Live i Danmark. Medens det attende Aarhundredes Digtere havde villet gøre Nytte i det borgerlige Samfund og skrevet Læredigte om Dyd og Pligt, saa holdt de romantiske Digtere i Tyskland og snart ogsaa i Danmark paa, at Digtekunsten skulde staa saa fjernt som muligt fra det daglige, borgerlige Liv og sætte sit Maal i at vugge sig i store Syner samlede om de Kræfter, der holde Tilværelsen sammen, i Drømme om Æventyrverdener og Vidundervæsner, i Længsler og Anelser om det, ingen kan se, med overlegen Ringeagt for al Nytte og for alle dem, der slidende

og slæbende gaa i Livets Trædemølle. Virkeligheden for sig og Digtningen for sig, det var de nye Digteres Løsen, ja Digterdrømmene er dem den sande Virkelighed, de praktiske Sysler er kun som Muldvarpes blinde Roden i Jorden. Det fjærne, som Indbildningskraften forgylder, tiltrækker dem derfor mere end det, der ligger lige for deres Øjne.

Naar Grundtvig tyede til den fjærne Oldtid, hang det sammen med den romantiske Tankegang. Men selve Tanken om det gamle Norden gav ham en Opfattelse af Digtekunsten, der førte ham ud over den romantiske. Han vilde ikke som de andre, at man i Digtekunsten skulde glemme Livet; men som i Oldtiden Skjalden, der sang, tillige havde været Helten, der hug, saaledes blev Digtekunsten ham et Vaaben til at kæmpe med for den Sag, han vilde bringe til Sejr i Livet.

„Jeg ypped, jeg voved
den standende Strid,
jeg høded, jeg hugged,
jeg sang og jeg sukked,
min Hu stod til Sejer og Fred.“

Og naar der lige til hans høje Alderdom drysser Digte fra hans Haand, naar han med en Arbejdsdygtighed, der næsten er uden Lige, saa godt som hele Døgnet igennem, mange Gange kun med faa Timers Nattesøvn, som han nød i sin Lænestol, sidder ved sit Skrivebord granskende i sine Bøger, arbejdende med sin Pen, „halv en Bogorm, halv en Skjald“, — saa er det de Følelser og Tanker, hans Livsinteresser fremkalde hos ham, der komme til Orde i, hvad han skriver. Som Tankerne fylde ham, saaledes forme hans Digte sig da, tit brede

og formløse, men altid med Personlighedens Malm i sig, med en forunderlig Blanding af det stærke og det bløde i Sprogets Klang. Han tænker ikke paa at virke i kunstnerisk Retning, blot gennem Skønhedsindtryk, men paa at vække og styrke andre gennem det, der har kæmpet og sejret i ham selv. Rigest har hans Digtning samlet sig om hans kirkelige Tanker og i hans store „Sangværk“ gjort Sangen til en Livsmagt i den danske Kirke.

V.

Idet Grundtvig saaledes fra Oldtiden er ført ind i Nutiden til Kamp for dens Opgaver, bliver han Politiker, ogsaa her stadig i Udvikling sit lange Liv igennem. Tidligst havde han været Frihedsmand paa det religiøse Omraade. Saa var han i 1828 en Gang hos Frederik den sjette. Kongen spurgte ham, hvad han nu tog sig for — det var i den Tid, han levede som Privatmand. Grundtvig svarede: „Ingen Ting, Deres Majestæt, og jeg ved heller ikke, hvad det skulde være, uden Majestæten vilde sende mig til England for at undersøge de oldengelske Haandskrifter, som ogsaa kunde være af Vigtighed for Danmark.“ Kongen gav ham da Penge til tre Englandsrejser de tre følgende Aar efter hverandre, og det lykkedes ham at vække Englændernes Sans for de gamle Skrifter. Men han havde tillige andet Udbytte af sine engelske Rejser. Han sagde senere spøgende om dem: „Vel er jeg egentlig, hvad man kalder en Hjemfødning, men dog har jeg været i England, og jeg kan ikke nægte, det gaar mig med

min Rejse fra København til London, som det gik Gert med hans fra Harslev til Kiel: den Rejse den glemmer jeg aldrig.“ Det, han dér lærte at kende og paaskønne, var det borgerlige Livs frie og levende Virksomhed, der gav alle Folk nok at bestille, hver med sit, „fra Statsministrene til Lommetyvene“: „Menneskeaaanden og de fredelige Sysler har i England en Historie, hvormed kun Grækenlands kan sammenlignes.“ Dér blev det ham klart, at „Freden kan have en Skueplads, lige saa daadfuld og langt anderledes tiltrækkende end Krigens, ja at Freden kan have og burde alle Vegne have en Historie, langt rigere og anderledes lystelig end Krigens, uden naar den føres til Forsvar for Friheden og de fredelige Sysler“. Det var ham, som om Nordens Kæmpeaand traadte ham lyslevende i Møde i et Nutidsfolk, naar han saa’ Englændernes Dristighed til at tage fat, deres praktiske Blik og deres sejrige Udholdenhed overfor alle Vanskeligheder, og maatte slutte fra Englands Handel og Flaade, Bygninger og Værksteder med Dampmaskinernes tusendfoldige Hestekraft til den menneskelige Storhed, der havde frembragt dem.

Men endnu adskillige Aar efter skilte Grundtvig den borgerlige Frihed fra den politiske. „Naar man søger Grunden til Englands forbavsende Opblomstring i dets Statsforfatning, da tager man mærkelig fejl,“ siger han og kalder en politisk Frihed som den engelske for en altid farlig og nu aldeles forældet og upassende Statsforfatning, udsat for med det allerførste pludselig at styrte sammen. Hvad han derfor kræver, er „slet ikke, hvad man nu sædvanlig kalder Folkefrihed, nemlig hel eller halv Overtagelse af Regeringens Forretninger, — ti af den Frihed har man f. Eks. mer end

nok i Norge, uden at Smaafolk derfor befinder sig bedre, — men Samvittighedsfrihed, Talefrihed og Næringsfrihed“.

I Frankrig havde i 1830 den saakaldte Julirevolution imidlertid fundet Sted, ved hvilken det borgerlige Kongedømme indførtes. Bevægelsen naaede ogsaa Danmark, og selv Frederik den sjette, der var saa nidkær som nogen over sin kongelige Enevoldsmagt, følte Øjeblikket kommet til at bøje sig for det stigende Krav paa Folkets Deltagelse i Landets Styrelse. Ved Anordningen af 28de Maj 1831 indførte han raadgivende Stænderforsamlinger, der skulde møde paa Sjælland og i Jylland. Grundtvig opfattede dem som et sørgeligt Misgreb; endnu gik hans Ønsker kun ud paa en udvidet og bedre ordnet Skrivefrihed. Men da Stænderforfatningen nogle Aar efter traadte i Kraft, overbevistes han om sin Forblindelse og lovpriste „den fri Folkestemme, der nu hæver, udvikler og klarer sig i Roskild og Viborg“; ja, han saa endog i Enevoldsmagten, der lytter til det fri Folkeraads Forhandlinger, den bedste Statsforfatning under Solen og en glædelig Tilbagevenden til den Lov, der i Oldtiden oprindelig har hersket i Danmark, og som har afspejlet sig i Fortællingerne om Nordboernes Guder, der vel ved alle vigtige Lejligheder holde Raad, hvor enhver frit siger sin Mening, men har en Konge iblandt sig, hvem Afgørelsen er overladt. Folkeraadets Betydning staar og falder med det at være blot raadgivende, thi hvis det fik afgørende Stemme, mener han, „da var det for saa vidt ikke længer et Raad, men en Del af Regeringen, og hvad der kommer ud af en delt Regering, har Danmark under sit gamle (adelige) Rigsraad (før 1660) smertelig følt.“ Selv i England er Parlamentet fra først af ikke

bestemt til at regere, men kun til at udtale Folkets Hjærtensmening saavel om Skatterne som om Regeringen i det hele, og Grundtvig lægger sine Landsmænd paa Sinde nu, da de har faaet en raagivende Stemme med i de offentlige Anliggender, at Manglerne i det engelske Samfundsliv netop for en stor Del stamme fra, at Parlamentet ikke har villet nøjes med at være raagivende, men har villet regere.

Grundtvig er da fremdeles en ivrig Tilhænger af den kongelige Enevoldsmagt, „en gammel Royalist“, som han selv kalder sig; det er hans Stolthed, at de danske har erhvervet sig Navn af det kongeligste Folk under Solen. Og særlig dansk er i hans Øjne den barnlige Tillid til sin Konge, der i 1660 lod Folket lægge al Magten som en frivillig Gave i Kongens Haand, og den faderlige Tillid til sit Folk, der i 1831 lod Kongen frivillig skænke det til Gengæld det frie Folkeraad. „Lige saa uforbeholdent“, skriver han, „som jeg anpriser Enevoldsmagten, hvor den som hos os ej er tagen med Vold, men givet og skænket af Folket, lige saa uforbeholdent anpriser jeg Folkeraadet med fri Stemme over alle Rigets Anliggender, naar det som her ej har rejst sig i Modsætning til Kongen, men er hans kongelige Størværk.“ De oldenborgske Konger blive da i alle Maader det Kongehus, Grundtvig sætter højest af alle og venter sig mest godt af — Mage til Konger har intet Land haft —, og særlig er Frederik den sjette, „Bondevennen paa Enevoldstronen“, ham den Konge, under hvem Danmarks gode Lykke har aabenbaret sig klarere end nogen Sinde lige siden Kong Skjolds Dage. „I Løbet af tredive Aar stod jeg for hans Ansigt ved alle vigtige Tilfælde i mit Levnedsløb. Hans Gavmildhed var gennem mange Aar mit „visse

Levebrød“;“ siger han ved Kongens Død i personlig Taknemmelighed. Denne faderlige Enevælde er den Tap, hvorom den folkelige Udvikling i Danmark har drejet sig: „Da Kongen var indskrænket ved en Haandfæstning og maatte intet vigtigt foretage sig uden Rigsraadets (Adelens) Samtykke, da blev Borger og Bonde Adelens Træl og Riget kom to Gange paa Randen af sin Undergang. Siden vor Konge igen fik Enevoldsmagten, er Borgerstanden blevet lige saa fri som Adelen, Bondestanden befriet fra sin værste Trældom og Riget kendelig i Opkomst.“ „Jeg er vis nok paa, det har slet ingen Nød, at det virkelig oplyste Danmark vil forlange nogen anden Statsforfatning end den, der udsprungen af en mageløs Fædernelandskærlighed er skikket til at nære den; altsaa kongelig Enevoldsmagt og fri Folkestemme.“

Naar den frisindede Ungdom her hjemme i Attenhundredefyrrerne, greben af hvad der rørte sig omkring i Europa, kæmper for et „konstitutionelt Monarki paa demokratisk Grundlag“, saa er han paa Folkelighedens og Danskhedens Vegne en ivrig Modstander af denne Bevægelse. Selve de „pluddervælske“ Ord er ham allerede Tegn paa, at det er fremmede, laante Former, man vil presse det danske Folkeliv ind i. Og det har dernæst Nordens Aand, særlig i Engelskmandens Skikkelse, givet ham en dyb Følelse af, at ethvert Rige endnu langt mere end ethvert Hus maa have sin Skik, saa at i denne Henseende Ensidighed er det eneste rette. Og endelig: jo mindre et Folk og et Rige er, med des mere Iver og Nidkærhed maa de holde paa deres Ejendommelighed som paa deres Enemærker, hvis de ellers vil blive ved at beholde deres Frihed og Selvstændighed.

I 1848 førte saa dog Frederik den syvendes frivillige Opgivelse af Enevoldsmagten Landet over i det „konstitutionelle“ Kongedømme, og da den grundlovgivende Rigsdag indkaldtes, var Faren for Folk og Rige i Grundtvigs Øjne stor og øjensynlig. Et Kongedømme, der „deler“ Magten med Folket, var ham en Modsigelse, fordi „to halve Regeringer aldrig kan udgøre en hel“. Og Folk tage mærkelig fejl, naar de mene, at den Sætning: Stændertiden er forbi, nu skal Folketiden komme! kun behøver at udraabes i en saakaldt Folkeforsamling. saa er alt klart, ligesom da man raabte fra Slotsaltanen: Kristian den ottende er død, Frederik den syvende leve! Desuden er der jo ingen, der kan have mindste Sikkerhed for hvad der paa den almindelige Rigsdag vil faa de fleste Stemmer, og der er Fare for, at den almindelige Valgret langt fra at være til fælles bedste, snarere vil føre til en Landeplage med daglig Kiv og Strid og Bestikkelser. Som Holbergs Aandsfrænde ser Grundtvig ogsaa Sagen fra den latterlige Side og trækker paa Smilebaandet ad „den store Rigsdag i København, der vel ikke rides ind med flyvende Faner og klingende Spil, men trippes dog ind i Gaderne af alle dem, der tripper om fra Dør til Dør for at udbede sig de ærede Vælgeres Stemme, og maa da sagtens støde lidt i Trompet for dem selv som Folkets bedste Venner og modige Kæmper for „det konstitutionelle Monarki med demokratisk Grundlag“.

Snart stod han imidlertid selv overfor Holmens faste Stok ude i Nyboder for at bede Sømændene give ham deres Stemmer ved det forestaaende Rigsdagsvalg. Han sagde til dem: „Paa den Rigsdag, som nu staar for Døren, skal Danmark, om det vil lykkes, have en ny Grundlov, det vil sige, en Lov, som baade Kongen

og Folket skal enes om at holde, og som alle andre Love, alle Ministre og Rigsdagsmænd skal rette sig efter, og det kan vi alle forstaa, at det er en Hovedsag, hvordan den Grundlov bliver, og skal den blive god, det vil her sige, skal den blive ægte dansk, da vil det koste en haard Strid baade med Mund og Pen, fordi mange her inde og mest de sproglærde Folk er tit saa forgabede i Tysk og Latin og andet fremmed Gods, eller dog i deres egne Bøger og Griller, at de rent har glemt, hvordan det ser ud i danske Folks Hoved og Hjærte, og hvad der i det virkelige Liv og Levned lader sig udføre og kan være det danske Folk tjenligt.“

Folk i Byen sagde allerede, at det kunde være ret passende for Vartovspræsten at blive Rigsdagsmand for Nyboder, men paa Valgdagen faldt han for en Søofficer. Maaneden efter i November 1848 blev han ved et Omvalg i sin Fødeegn valgt til Folketingsmand for Præstø Amts fjerde Valgkreds. Paa Spørgsmaalet: Hvad vil N. F. S. Grundtvig paa Rigsdagen? svarede han dér, at han vilde lægge et dansk Ord ind, og „det maatte aabenbar føres med Fynd og Klem, ja, det maatte have baade Næb og Kløer, naar det skulde bide paa de lærde Herrer, der, med alle deres Finheder, dog tit har lige saa tyk Hud paa deres Øren som Bønderne paa deres Næver, saa til nogenlunde at faa et saadant dansk Ord indført paa Rigsdagen, maa der saadan en gammel Staabi som Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, der selv har gaaet i den sorte Skole og, som De nok ser, er nær ved at være rent skaldet, saa de skal ikke trække ham ret langt ved Haarene“. Alle de mange vildfremmede Ting, som de lærde Herrer, der altid skriver saadant noget ud af femten eller fem Hundrede fremmede Bøger, har ført ind i Udkastet til det danske

Riges Grundlov, og alt, hvad der passer til Danmark og det danske Folk som en knyttet Næve til et blaat Øje, det skal fejers ud samme Vej, som det kom ind. — Bønderne forstod hans Mening og følte, som en af hans Modstandere siden betroede ham, at der var noget, som rørte sig indenfor Skindet. Saa traadte hans Medbejler, en Sognefoged der fra Egnen frem, og Grundtvig følte, hvor meget der stod paa Spil for ham og hans folkelige Virksomhed, hvis han den gamle Bondeven, blev fortrængt af en Bonde. Sognefogden sagde først modig til sine Vælgere, — og det var rimeligvis de fleste af Bønderne, — hvad han vilde stemme for, hvis han kom paa Rigsdagen. Men saa skiftede han Røst og bekendte, at det kun var med en sørgelig Følelse, han kunde staa i Vejen for sin gamle Præst og Lærer, hvem han baade som trofast Bondeven og frisindet Mand maatte give de bedste Vidnesbyrd, saa han vilde helst træde tilbage og selv bede sine Vælgere stemme paa Grundtvig. Det rørte øjensynlig Bondeskaren. Sognefogdens Tilbud blev modtaget med almindelig Jubel, og han traadte tilbage. Den glade, hjertelige Stemning kastede for Grundtvig som Skæret af en Sommer-Aftenrøde over Valgdagen i Præstø og Aftenstunden paa Herregaarden Nysø udenfor Byen, hvor „Adelsmand og Præst, Krigsmand, Borger og Bonde ikke blot rakte hinanden Haanden, men fandt al Forskel udjævnet i den dybe, kærlige Følelse, at alle Dannemænd er én Moders Børn og det den ømmeste og elskeligste Moders under Solen!“

Det var under det slesvigholstenske Oprør og Kampen om Sønderjylland, at Rigsdagen i sine første Samlinger holdt sine Møder. For Grundtvig var det ubegribeligt, at man kunde være født i Danmark, have

nogen Kundskab om Krigsbegivenhederne blot i det sidste Aarhundrede, have set, hvad der var foregaaet for éns Øjne det sidste Aar, eje en lille Smule indvortes Styrke — og dog ikke have Tro paa Danmarks Lykke og den Smule Tillid til Nordens Kæmpeaand, at 30000 enige danske ved Aandens Hjælp kunde overvinde i det allermindste det dobbelte Antal af aandløse, splidagtige Tyskere, som oven i Købet stred for intet, medens de danske stred for alt, hvad de havde kært. Det var ham en Glæde at kunne fortælle om sine to Sønner: „De er groet op imellem mine mange Bøger, og hvad man ser, det lærer man, saa de har ogsaa vænt dem til at gnave paa Bøger og slikke Penne ligesom deres Fader, men saa snart de hørte, at gamle Danmark, det danske Folk og det danske Tungemaal stod i Fare for at beskæmmes og ødelægges af Tysken, da smed de baade Bog og Pen og fór afsted at vove Liv og Blod for Danskheden.“ I sin Tro paa Folkets frivillige Fædrelandskærlighed og dennes Magt til at frelse Danmark rejser han sig da harmfuld mod Tanken om tvungen almindelig Værnepligt. Han ønsker sig den mest henrivende Veltalenhed, saa Ministrene ved at høre ham tale selv skal forbavses over, at det nogen Sinde kunde falde dem ind, midt under Kampen med Tyskerne paa Liv og Død, som kun den fribaarne danske Følelses Løvemod og Heltekraft kan ende sejrrig, da for en tysk trælbaaren Tankes Skyld at saare den danske Følelse paa sit ømmeste Sted. Ingen staaende Hær paa hele Jorden er oprettet til Fædrelandets Forsvar; de er altid oprettede til Folkets og Frihedens Undertrykkelse eller til at føre udenlandske Krige eller, naar Oprindelsen var alleruskyldigst, som hos os, for at efterabe de store Magter. Den almindelige Værnepligt i

Fredstid er en Landeplage, der vilde forspilde al Fredens Velsignelse, undergrave Fædrelandskærligheden og udelukke Frivilligheden. Til en velafrettet staaende Hær hører først og fremmest blind Lydighed uden Spørgsmaal om, enten man derved nytter eller skader, frelser eller ødelægger Fædrelandet, og Mod paa Krigen, ikke for Fredens, men for Krigens egen Skyld; hvis Danmark nogen Sinde fik en saadan „veldisciplineret og tapper Armé“, hvor hele Folkets Ungdom kom under Aaget, under Garnisonstjenestens Afretning og Kasernefængslets Krumslutning, udsat i en farlig Alder for de utallige Fristelser, et i Grunden ørkesløst, men dog optaget Soldaterliv medfører, saa var det aabenbart forbi med Danmarks Fred og Frihed, forbi med det danske Folks Lykke. Nej, var Talen om almindelig Folkevæbning og alle voksne Karles hjemlige Vaabenøvelse i Fredstid, med Forpligtelse til, naar Fædrelandet truedes, paa første Opraab at samles under Danebrog og byde Fjenderne Spidsen, hvor mange de saa var, da skulde ingen tale ivrigere derfor end jeg, siger Grundtvig; thi jeg har virkelig ikke mindste Medlidenhed enten med Junkerne eller med de unge Filosofer, Skrivere og Bogorme, naar der ikke times dem noget værre end at blive lidt solbrændte, haardhændede og ømbenede, og jeg kalder alle dem Vantrivninger, som ikke engang i Ungdomsaarene har Lyst og Mod til at kæmpe for Fædrelandet. Derfor: ingen almindelig Værnepligt med Trældom, men Folkevæbning med Frihed! — Men Grundtvig stod saa godt som ene; den 12. Febr. 1849 udstedtes Loven om almindelig Værnepligt. Det var Grundtvigs blivende Anke, at Martsministeriet i Steden for at opmuntre Frivilligheden og Folkevæbningen lige fra Begyndelsen havde staaet vranten ligeoverfor de fra alle

Sider indstrømmende Gaver af Penge, Heste og Levnedsmidler til Krigens Førelse og ligeoverfor den Ungdom, der frivillig fløj til Fanerne; havde savnet Mod til at vove og Haab om at vinde. Han misbilligede, at der sluttedes den ene Vaabenstilstand værre end den anden, hvor man rask skulde have brugt den danske Hær uden at tælle Fjenderne, som bliver flere, jo længer man tæller, men færre, jo raskere man slaar til. Han ønsker — det er i Oktober 1848 — et Ministerium, der tør lade Hæren besætte det danske Slesvig og mandig møde, hvad deraf flyder. Hans Løsen er: først og fremmest, da Riget staar i Fare, en god Krig med forenede Kræfter, og derefter, saa snart som muligt, en god Fred, hvorunder det danske Folk kan frit med Liv og Lyst udvikle sine Evner, benytte sine Hjælpekilder, klare sin Bevidsthed og hævde sin beskedne, men dog baade ejendommelige og hæderlige Plads mellem Nordens Stammer og Jordens Folkefærd.

Han drager til Felts mod de ejderdanske, som i Foraaret havde raabt paa, at Danmarks Ære var tabt, naar ikke Kongeriget paa alle Landkort og paa alle Papirer gik lige til Ejderen, og om Efteraaret, ligesom deres Ministerium, hældede til at opgive hele Slesvig og lade det sluges af Tyskland blot for at faa Fred. I det danske Folks Navn lader han dem vide, at det gælder Krig med Tyskland, ikke for at paanøde de tyske Slesvigere dansk Flag og Indfødsret, men for at frie de danske Slesvigere fra det tyske Aag. Han advarer imod at gaa et eneste Skridt videre og under hvilket som helst Navn eller Paaskud indlemme Slesvig i Kongeriget Danmark uden Slesvigernes Minde, — det danske Land gaar jo i det allerhøjeste kun saa vidt, som man taler Dansk, og i Grunden ikke længere, end

man vil blive ved at tale Dansk. Slesvigs Indlemmelse i Kongeriget Danmark kunde kun ske paa en af to Maader, enten ved at give henved 200000 Tyskere dansk Indfødsret og indføre det tyske Sprog paa den danske Rigsdag eller ved at behandle de 200000 Tyskere som Trælle og deres Modersmaal, som de i Slesvig har behandlet det danske. Men Tysk paa den danske Rigsdag vilde være Danskens Banesaar, særlig fordi Tysken allerede længe har behersket Dannelsen og de dannedes Kreds her hjemme, saa Dansken kun med Nød og næppe har holdt sig ligesom i en Krog ved sit Rygstød hos Almuen. Naar et Selskab af tyske Forpagtere Aaret i Forvejen midt i Sjælland havde drukket paa, at Tyskerne aandelig og sproglig skulde indtage Danmark, naar en tysk Frue i Foraaret havde ytret det Haab endnu at leve den Dag, da en vis pæredansk Præst skulde nødes til at præke Tysk, eller naar Bønderkarlene i Avedøre havde hyret sig en tysk Sprogmeister, saa var alt det Tegn paa, hvad der truede Danskheden. Men saa sandt der er en dansk Aand med en egen Lyd og Kraft, Ild og Farve og Glans over det danske Folk, saa sandt stoler Grundtvig urokkelig paa, at det, han kalder sit danske Haab, skal sejre.

Grundtvig kastede sig med hele sin djærve Bredde ind i Rigsdagsforhandlingerne, og man lo lige saa meget med ham som ad ham, naar han havde Ordet. „Skønt jeg selv præker hver Søndag eller maaske netop derfor, er jeg nær ved at faa ondt, hver Gang der prækes paa Rigsdagen,“ sagde han. Men tit maatte han høre ilde for sit Bondesprog, sin Borgestuesnak og sine Matros-vittigheder, — det var ikke for intet, han først havde stillet sig i Nyboder. Hensynsfuld mod ham var man

da heller ikke paa Rigsdagen: mere end én Gang vedtoges der Afslutning, naar han vilde have Ordet, og Formandens Klokke havde jævnlig travlt, naar Grundtvig talte. Han lod sig dog ikke forknytte. Da han en Gang havde sagt, at Ministeriet, naar det havde faaet Penge bevilgede, maaske eller rimeligvis, saa snart det var sket, ikke alene kunde opløse Rigsdagen, men kulkaste Forfatningen, kaldte Formanden ham til Orden, fordi han beskyldte Ministrene for Højforræderi, hvad man ikke maatte tiltro noget som helst Ministerium. Grundtvig svarede straks, at hvad Ministrene efter Grundloven kunde anklages for, maatte de ogsaa forudsættes mulig at kunne begaa. Ploug indbragte en anden Gang et Forslag om Tillæg til Forretningsordenen, der afskar et Medlem, der stod ene, Retten til at stille Ændringsforslag; det gik efter manges Mening ud paa at stoppe Munden paa Grundtvig; denne mente, at Forretningsordenen var stram nok i Forvejen — han kaldte den med dens mange Paragraffer „et Snøreliv med 32 Fiskeben“. Af alle hans mange Ændringsforslag til Grundloven blev kun ét vedtaget: „Offentlighed og Mundtlighed skal saa snart og saa vidt som muligt gennemføres ved hele Retsplejen.“

Han vedblev bestandig at staa enlig i Folketinget. Spurgte nogen ham, til hvilket Parti han hørte, svarede han: Til det politiske Parti, som det danske Folk fra gammel Tid har udgjort, men for øvrigt giver jeg med største Fornøjelse Bondevennerne min Stemme, saavidt min danske Samvittighed tillader. Straks, da han i 1848 kom ind, var det hans Raad ingen Grundlov at skrive, før Krigen var endt, men kun at enes om visse Forudsætninger for Rigsdagens fri Medvirkning til alt, hvad der angik Folket og Riget; han tænkte derved særlig

paa en Ophævelse af Kongeloven, Enevoldsmagtens Grundlov, og af Forordningerne mod Trykkefrihed og endnu mere paa Fastsættelsen af Ministeransvarlighed. Da Grundlovsudkastet alligevel blev behandlet og efter lange Forhandlinger forelaa til endelig Afstemning Sommeren 1849, afholdt Grundtvig sig fra at stemme. Han vilde ikke ved at stemme imod den staa Side om Side med dem, der vilde have mindre borgerlig Frihed og mere borgerlig Ulighed, end Grundloven hjemlede, og han kunde ikke stemme for den, fordi den, formet efter udenlandske, især franske og tyske Mønstre, syntes ham beregnet paa et mistænksomt, stridbart og stundesløst Folk, ikke paa et godtroende, fredeligt og mageligt Folk som det danske, og kun egnet til at skabe Partigængere.

Endnu i 1850 bekender han, der aldrig har villet gøre nogen Røverkule af sit Hjærte, at han nu som før vilde ønske Danmark en Konge med Enevoldsmagt og et frit Folkeraad, som hverken var lovgivende eller lovskrivende, men dog kun paa det Vilkaar, at der tilsikredes Folket langt mere virkelig Frihed i Aand og Sandhed, Ord og Gerning, end Junigrundloven hjemlede, og under den Forudsætning, at Ministrene vilde tage Folkestemmen, Folkefriheden og Folkevilligheden langt mere i Betragtning, end de selv med en lovgivende Rigsdag og med juridisk Ansvarlighed for den endnu havde lært. Det er Folkelivet med hele dets frit forgnede Virksomhed, der stadig staar i Forgrunden for ham, medens Forfatningen, Formerne, er det underordnede. Han var derfor ikke nær saa let at fornøje eller fyldestgøre som de, der raabte sig hæse paa „konstitutionelle Former“, ti de, siger han, med Braadden i sine Ord vendt mod det herskende nationalliberale Parti,

„var, som Tiden viste, fornøjede, naar de selv blev Ministre, og savnede da ikke engang en Konstitution, men fandt, de var selv en Konstitution“. En Forfatning bliver let Stilstand, men Loven for Folkelivet som for ethvert Liv er uophørlig Bevægelse.

Men da nu Danmark har faaet sin Grundlov, faaet den paa saa ordentlig og fredelig en Maade som noget Land i Verden, saa bøjer han sig for Kendsgerningerne og det, der derved er blevet en Magt i Folkelivet, i Tillid til, at skulde man siden finde grove Fejl i Grundloven, saa vil de nok paa lige saa ordentlig og fredelig en Maade blive rettede. Han kommer da snart til at vende sig imod sine bedste Venner, naar de optagende hans egne Tanker ønske Grundloven med dens tyske Vidtløftighed, dens franske Overfladiskhed og dens udanske Tørhed, og den lovgivende Rigsdag med dens Bondevenner og dens Embedsvenner, dens slæbende Gang gennem to Kamre, dens høje Kostpenge, dens langtrukne, ulæselige Rigsdagstidender osv. langt borte. Han siger dem lige i Øjnene, at selv om alle deres Anker baade mod Grundloven og Rigsdagen ikke blot var saa meget grundede, som han selv maatte indrømme, men endnu meget mere, saa var deres Ønske om at blive denne maadelige Grundlov og daarlige Rigsdag kvit dog endnu daarligere end baade Grundloven og Rigsdagen, da de jo dog vidste, at deres Ønske om lutter gode Enevoldskonger og det ene Ministerium bedre end det andet var aldeles magtesløst til at skabe Konger og Ministre efter deres Hoved, medens det derimod med den gældende Grundlov og Rigsdag er soleklart, at det bedste, der hersker hos Folket, ogsaa vil komme til at herske over Riget og give det Love. Og naar Folk taler om at indskrænke Valgretten, saa peger han paa Erfaringen,

der siger os, at lige saa lidt som to Skæpper Hartkorn, er to Tønder Guld enten paa nogen Maade Sikkerhed for eller giver mindste rimelige Formodning om, at den, som har dem, er enten mere oplyst eller uegennyttig end den, som fattes dem. Og derfor mener han, at man skal indrømme ikke alene hvad der er indrømmet, men uden videre give Valgret til enhver fuldmyndig Mand, som ikke ved Lov og Dom har mistet sine Borgerrettigheder og som ikke gør Paastand paa nogen Forsørgelsesret.

Og paa det Stade blev han staaende. „Frit at tænke, tro og tale, det er Folkets gamle Ret,“ var hans Løsen i 1854 under det frihedsfjendske ørstedske Ministerium; og han føjede fortrøstningsfuld til: „Bladet let sig vender om, Folkets Røst er Himlens Dom.“ Med fuld Føje gjorde han Indsigelse imod Ministeriets Paastand om, at det kun var et halvt Hundrede Knurrepotter, der gjorde Spektakler i Landet og hidsede Befolkningen op, medens det i Virkeligheden var hele Kærnen og Sjælen i det danske Folk, der sagde nej til Regeringens ufolkelige og udanske Politik, til dens vilkaarlige Afskedigelser af Embedsmænd, dens Sagsanlægninger mod Pressen, dens Anklager mod Rigsdagen, dens Misbrug af Kongens Navn i Partikampen, dens Brug af ubevilligede Penge, ved hvilket han saa Sagens Kærne deri, at det var „Overskridelser, gjorde af et Ministerium, der havde Rigsdagens og uden Tvivl ogsaa Folkets Mistillid“. Under Forfatningskampene var han bestemt imod Helstatspolitikken, der løsnede Slesvig fra Danmark for at holde paa Holsten og vilde flytte Rigets Toldgrænse fra Ejderen til Elben. Grundtvig mente, at det danske Folk langt fra at holde paa Holsten maatte stræbe at faa saa lidt som muligt at gøre med det vild-

fremmede og fjendtlige Landskab. Da det i 1853 trak op til det store Sammenstød mellem England og Rusland, advarede han indstændig mod at slutte sig til Rusland som et mod al Folkefrihed fjendtligt Rige og tog Ordet for et Forbund mellem Danmark og det øvrige Norden sammen med det mer end halvnordiske England, de fri Folkerørelses Hjemland. Sidste Gang han optraadte som Politiker, var, da han 1866, 83 Aar gammel, valgtes i Horsens til Medlem af Landstinget for at slaa et sidste Slag for den Grundlov, han saa trolig havde sluttet sig til. Han havde endnu holdt Modet og Troen paa Danmarks Fremtid oppe, da Landet og Folket efter den sørgelige Krig i 1864 sønderlemmet laa slaaet til Jorden. Og da nu den Svækkelse og Forknythed, der havde betaget Sindene, skulde benyttes til at ændre Grundloven, til at skabe et Landsting, hvor det menige Folks Repræsentanter var fuldkommen magtesløse, og som maatte komme i uløselig Modsætning til Folketinget, saa følte han sig kaldet til, saa gammel som han var, at opbyde alle sine Kræfter for at bevare den folkelige Frihed og den almindelige Valgret. Den ændrede Grundlov var to Gange vedtaget af Rigsdagen og skulde nu efter de nye Valg forelægges tredje og sidste Gang. Grundtvig blev i Landstinget Føreren for den folkelige Modstand imod den. Men hvor myndig end det danske Folks Tanker talte igennem hans Ord, havde de ikke Magt til at standse Sagens Gang. Ved tredje Behandling, hvor han vidste, alt var tabt, sluttede han med at udbede sig lidt Taalmodighed hos Tinget med dets Aldersformand, der havde begyndt at tale kongelig og folkelig i Kristian den 7des Dage og gjorde saa endnu i Kristian den niendes: „Hans Ord, siger man, var i Ungdommen meget for skarpt og meget for

kongeligt; hans Ord, siger man, i Alderdommen er meget for mildt og meget for folkeligt; men ingen har dog nægtet, at hans Ord var altid dansk og fædrelandsk og det i saa høj en Grad, at han ikke sparede at sige om det lille Danmark, hvad en berømt britisk Statsmand sagde om det store England: Jeg ønsker den hele øvrige Verden alt godt, men naar enten den eller mit Fædreland skulde forgaa, saa foretrak jeg dog uden Betænkelighed mit Fædreland.“ Det vilde være klogt, netop statsklogt, sagde han, om man vilde ænse, hvad han spaa om al den Bitterhed, Splid og Kребsegang indadtil og de Farer udadtil, som man selv bereder sig, naar man nu vil presse og drive Grundlovsforandringen igennem; og det tør han dristig forudsige, at naar kun Danmark beholdt sin Valgret og sit vel skrøbelige, men dog folkevalgte Landsting, saa vil den Tid snart komme, da Folkets sande og sunde Følelse vil klare sig paa Forholdet mellem en fri Konge og et frit Folk, som ikke er bundet af noget Privilegium, ikke skilt ad ved Stænder.

Endnu et Forsøg gjorde han, før han nedlagde Vaabnene. Sammen med Oberst Tscherning, Folketingets Aldersformand, som dør havde kæmpet den samme Kamp som Grundtvig i Landstinget, henvendte han sig i en Skrivelse til Kongen og besvor ham ikke at stadfæste Grundlovsforandringen. De to gamle Førere bad om Audiens hos Kongen for personlig at overrække deres Andragende, men Kongen lod dem vide, at han ikke kunde gaa ind paa Andragendets Indhold og derfor heller ikke ønskede at se dem. Den 28. Juli 1866 blev den ny Grundlov underskrevet af Kongen.

VI.

Den politiske Ordning: raadgivende Stænderforsamlinger og lovgivende Rigsdage, Enevoldsmagt og indskrænket Kongedømme, almindelig Valgret og ubegrænset Trykkefrihed — alt var det for Grundtvig, ikke selvstændige Øjemed, men kun Midler til et virksomt Folkelivs Fremme. Hans Livstanke var det danske Folks Genfødsel. Men skal Folket genfødes, maa det kende sig selv: kun ved en levende Sammenhæng med sin Fortid kan Folket vente en Fremtid, det er værd at leve. Allerede i „Danmarks gruelige Dødningetid“, Aarene efter Skilsmissen med Norge, medens det mismodige og forarmede Folk sov ind, havde han derfor oversat — fra Latin og Oldnordisk — Saksens middelalderlige Danmarkskrønike og Snorre Sturlesøns samtidige norske Kongesagaer. Selv kalder han sin Oversættelse en grov Vadmelskofte, han har trukket over det gamle Gyldenskind. Det var Folkebøger, han vilde udgive; og han opsøgte for at forstaas af Folket det Sprog, han i sin Opvækst havde hørt blandt sjællandske og jyske Bønder og haft lige stor Fornøjelse af, enten de snakkede fredelig sammen eller blev vrede, saa de ikke selv vidste, hvad de sagde; han læste som Mand i gamle Viser og Krøniker og lyttede til jævne Folks Tale, indtil han fik Pennen paa Gled og skrev, som Sproget falder i Folkemunde.

Men klarere formede Tanken om en folkelig Oplysning paa Modersmaalet sig for ham, da Stænderforsamlingerne i Trediveerne var indførte og Folket der ved havde faaet Del i det politiske Liv. Det gik op for ham, at der nu næsten ikke et Øjeblik længer kunde undværes en Højskole for den borgerlige Ungdom, hvor

den kunde tilegne sig den Dannelse og Oplysning, der maatte ønskes baade hos Folkeraadet og dets Vælgere, en Folkelivs-Skole, hvor Modersmaalet var enevældigt. Bøger og alt, hvad der ligner dem, skulde spille saa lille og underordnet en Rolle som muligt; kun den levende Paavirkning gennem det mundtlige Ord kan vække Livet, hvor det sover, og faa Folkeaanden i Tale. „Mig blev det givet“, udbryder Grundtvig stolt, „at opdage den store Naturlov for Aandens Virkning og Forplantelse.“

Saa meget dybere følte han Nødvendigheden af Skoler for de voksne, som han i det hele var en Modstander af det bestaaende Skolevæsen for Børn, særlig af de lærde Skoler. Hans egne Minder fra Skoletiden var alt andet end lyse, han siger, at han vilde have givet meget til, at han ikke havde spildt sine Drengenaar paa den latinske Skolemesterleg. Den tomme og aandløse Latinskole i Aarhus, hvori han gik Aarene før 1800, bragte ham til at glemme „ikke blot Napoleon og Aviserne, men Kirkehistorien, Kirkegangen og Børnelærdommen over Kedsommeligheden, Tobakspiben, Kortspillet og Dagdriveriet med Skolebøgerne under Armen“, og forvandlede ham i mindre end to Aar til den kolde, selvkloge og lavstammede Person, han var som nybagt Student. Ungdomserindringer og Manddomstanker forenede sig da hos ham om at fælde en lidenskabelig Dom over den lærde Skole i Danmark med dens unaturlige Drengavidenskabelighed og dens kinesiske Eksamensvæsen. Den Kundskab, som kan naas i Skoler, hvor Drengene, løsrevne fra Naturen og fra det huslige og praktiske Liv, hænge over Bøger og Regnebrædder fra Morgen til Aften, bliver efter Grundtvigs Mening lige

saa død som al anden Bogkundskab, der ikke smelter sammen med et tilsvarende Liv hos Læseren. Ikke blot Grammatikken og Matematikken, men alt Hovedbrud i Barnealderen, før Hjærnen sammen med det øvrige Legeme ret er udviklet, virker aandsfortærende og dræbende. En Undervisning, som trodser Menneskenaturens Love, arbejder paa at nedbryde den, og det er den haardeste Anklage mod Latinskolen, naar Drengene i den allerede som halvvoksne gaa omkring med opbrugt Livskraft, forvandlede til Skygger. Det er en farlig Overtro, om den end dækkes med et kristeligt Skin, at hvad Legemet taber, det maa Sjælen vinde, og en tysk Indbildning, at Livet kan og skal lade sig forklare i Skolen, før det leves i Virkeligheden. „Den eneste gode Drengeskole for Borgerlivet, jeg har nogen Forestilling om,“ siger Grundtvig „er dygtige og driftige Borgeres Huse, hvor Drengene kan faa baade Lyst til Syslerne, de siden skal drive, og Greb paa dem, medens al Indespærring i skolastiske Forbedringshuse er for det virksomme Borgerliv den rene Fordærvelse: Indpodning af Kælenskab, Dovenskab, Ubehjælpssomhed, Bogorme-væsen og alle borgerlige Udyder.“ Grundtvig gaar her ind i den Tankegang, som der ude i Europa var slaaet til Lyd for af de to berømte Schweizere Rousseau og Pestalozzi.

Men den lærde Skole fejler ikke blot ved at ville saa Lærdom i Barnesjæle, hvor der endnu ikke er nogen Jordbund at saa den i, men ogsaa ved at bygge paa ufolkelig Grund. Den efteraber Tyskerne, de danskes Skolemestre i 400 Aar, skønt deres Oplysning passer saa lidt til det danske Folk med dets Øre for Hjærtets Tale, at den vil spidde Hjærtet med spidse Penne og

stoppe Munden med lærde Bøger. Og den lærde Skole bøjer sig gennem Latinlæsningen for Romeraanden, skønt den romerske Historie, der skildrer et Røverfolk, hvis Maal er at kue alle andre Folk ned under sit Aag, er den forgiftigste Sjæleføde, man kan tænke sig. Grundfejlen i hele vor saakaldte Dannelse, slutter Grundtvig da, er den, at den har villet lade os gaa ud af vort eget gode Skind og krybe ind i et fremmed. En folkelig Højskole, som Ungdommen hverken lokkes til med Levebrød som til den lærde Skole eller drives til med Bøder som til Almueskolen, men søger til af egen Drift og Lyst, vil imidlertid virke tilbage paa Barneskolen og knytte den, som det naturlige er, til Folkelivet og Forældrene. Og omvendt vil en fri Skole i Steden for Tvangsskolen, en Folkeskole i Steden for Statsskolen sætte Krone i den store Højskole for dansk Oplysning.

Midt i Sjælland, som allerede Sakse kaldte Danmarks Perle og Rigets Midte, i Sorø, hvor Absalon hviler, og hvor Holbergs Penge og Jordegods har lagt Midlerne til rette, dér ønskede Grundtvig at Højskolen skulde rejse sig. Og hvad skulde Ungdommen høre tale om paa denne Højskole? Om Folk og Fædreland, betragtede ikke fra Lærdommens, men fra Livets Side med alle det danske Folks naturlige Betingelser og Virksomheder, saa at de unge kunde vende tilbage fra Højskolen til deres praktiske Dont med forhøjet Lyst til denne, med klaret Blik for de menneskelige og borgerlige Forhold og med styrket Følelse af det folkelige Fællesskab. Et Folk har i sit Sprog det levende Udtryk for sin Ejendommelighed, og Folkelivet staar paa Spil, naar det ringeagter og forsømmer sit Sprog;

derfor maa Modersmaalet være Hovedsagen paa Højskolen, saaledes som det lever, ikke i de lærdes Pander eller selv i de bedste Skrivers Penne, men i Folkemunde, i Kæmpeviser, Ordsprog og Mundhæld og uskyldige Skælmerier. Til Fædrelandets Sprog maa Fædrelandets Historie slutte sig, levende fortalt. „Jeg tør nok vædde,“ siger Grundtvig i 1848, „at kunde jeg paa en saadan Højskole talt med den danske Ungdom om deres Fædre i de tredive Aar, jeg har tænkt derpaa, da vilde det nu se bedre ud i Danmark.“ Særlig maa Fortællingen samle sig om de danske Oldsagn som Levninger af ældgamle historisk-poetiske Viser og Kvæder, og om de Opgaver, de stille Folkelivet. Af Danmarks egentlige Historie, skriver han samtidig, er Rigets Splittelses- og Genrejsningstid i Middelalderen, Begivenhederne mellem Svend Estridsens Tronbestigelse og Valdemar den stores Død, om hvilke Saksens Krønike giver den rige Førstehaandsfortælling, det eneste, der lader sig anvende ved en folkelig Undervisning. I den danske Histories sidste 600 Aar er det kun Brudstykkerne om det danske Riges øjensynlige Fare og lykkelige Frelse lige fra Niels Ebbesens Dage til vore, der egner sig til folkelig Næring, og disse 600 Aar maa derfor paa den danske Højskole løbes over med en Harefod, naar ikke Mængden af Tilhørerne skal bebyrdes, kedes og sløves. Til den historiske Fortælling om Fortiden kommer saa en Skildring af Danmark, som det er, et „Danmarks Spejl“, der bedst vilde tilegnes af Ungdommen, naar en af Skolens Ledere var en livlig og vel oplyst Mand, som havde berejst Fædrelandet med aabne Øjne, kendte baade Folk og Fæ, baade Kornet og Kornblomsterne, havde sat sig ind i Egenhederne hos Sjællandsfar og Jyde, Bornholmer og

Mønbo og i de Sysler, Folket øver, — og nu kunde fortælle om alt, hvad han havde set. Men en egentlig Statistik med dens ramtyske Tabelvæsen vilde ikke passe for en folkelig Højskole. En levende Forstaaelse af de fædrelandske Sysler vilde derimod fremmes, om der ved Skolen laa en Avlsgaard, mønsterværdig dreven, og rundt om den Værksteder, hvor alle Haandværk øvedes. Ogsaa Statsforfatningen maa Højskolen sætte i dens rette Lys og, som Forholdene den Gang var, have sit nærmeste Formaal og sin første Frugt i at oplyse Enevoldsmagtens og Ständerforsamlingernes folkelige Opgave. Derfor bør tillige Fædrelandets Lovgivning og Retspleje spille en Rolle ved Undervisningen, saa meget mere som hver Borger i Landet maa kende den Lov, alle skal rette sig efter. En folkelig Lovbog skyldte de lovkyndige endnu Lægmand. Med den danske Højskole burde der endelig for Folkelivets Skyld forbindes en Planteskole for Rigets administrative Embedsmænd, for at deres Dannelse kunde optage den folkelige i sig og de selv faa et Kendskab til Folket, en Smidighed under frie Forhold, et Overblik over deres Virkekreds og en Styrke i Modersmaalet, som deres Uddannelse hidtil ikke har tilført dem.

Grundtvig var atter og atter i Smaaskrifter vendt tilbage til sin Yndlingstanke om „Højskolen i Sorø“, og det lykkedes ham at vinde Kristian den ottendes Interesse for den. I 1847 udkom der en kongelig Forordning, der oprettede en Real-Højskole i Sorø. Grundtvig var sjæleglad og lykønskede Danmark til den danske Skole. Men inden den var sat i Gang, døde Kongen, og hans Forordning om Højskolen med ham. Martsministeriet skrev den i Glemmebogen, og omtrent et Aar efter Udstedelsen maatte Grundtvig gennem en

Forespørgsel i Folketinget til Undervisningsministeren efterlyse dens Skæbne. Det var den lærde Dannelses og videnskabelige Kritiks Stormester i Danmark, den berømte Latingransker J. N. Madvig, der som Minister stod overfor Danskhedens gamle Stridsmand. Han udtalte sig imod en saadan „Karakteren af Danskhed monopoliserende Undervisningsanstalt“ som den paatænkte Højskole, henviste til de politiske Forhold i Marts Maaned 1848, som ikke tillod nogen Minister paa eget Ansvar at udføre Planen, og udtalte, at selve Rigsdagen var den ypperligste Skole for Folket. Grundtvig svarede, at det netop var paa denne Rigsdag, hvor en ny Grundlov for Danmarks Rige skulde drøftes, en ny Grundvold for Fremtiden lægges, at man dybest maatte føle Savnet af en saadan dansk, folkelig Højskole, og under Bifald fra Tilhørerpladserne endte han med at sige: „Det er et Folkeønske og bliver et Folkeønske, til det opfyldes.“

Den store Stats-Højskole var da skrinlagt af Regeringen og er endnu, en Menneskealder efter, ikke naaet videre. Men Tanken havde allerede ad anden Vej begyndt at slaa Rod i Befolkningen. I 1844 stod Grundtvig paa Skamlingsbanken i Sønderjylland som Taler ved et stort Folkemøde, hvor Danebrog vajede oppe og nede og Bankerne genlød af Tusinders Hurraraab. Greben af Mødets Betydning, paa dette Sted, hvor Danskhedens Forposter, de sønderjyske Bønder, var samlede, talte Grundtvig til dem i stive fem Kvartér og lagde dem paa Hjærte at rejse en dansk Højskole, hans sødeste Drøm i mange Aar, her i deres Midte. Samme Aar indviedes paa sønderjysk Grund, i Rødding, den første grundtvigske Folkehøjskole, rejst ikke ved nogen Regerings Foranstaltning, men af Befolkningens egen Drift.

Og da Grundtvig fyldte 70 Aar, lagde Meningsfæller af ham en større Sum Penge i hans Haand, for at han for dem selv kunde oprette en Højskole, der skulde bære hans Navn. 1856 aabnedes den; for den skrev han sin berømte Folkesang: „Hvad Solskin er for det sorte Muld, — er sand Oplysning for Muldets Frænde“, og lige til sin Død fulgte han den med levende Interesse, aabnede den stadig med et Foredrag, besøgte den ogsaa ellers og var jævn og venlig mod dens Elever, saa de fik Mod og Lyst til at besøge ham enkeltvis og tale til ham om hvad der laa dem paa Sinde. Det var en fast Skik, at hele Skolen, Lærere og Elever, tilbragte Skoletidens sidste Aften i hans Hjem.

Hvad der ovenfra i Samfundet ikke følte Trængsel til at hjælpe frem, arbejdede sig saaledes op nedenfra. Men først efter Krigen i 1864, da det lidte Nederlag truede selve Danskhedens fortsatte Tilværelse, tog Højskolebevægelsen rigtig Fart. Unge, begejstrede Mænd, som havde faaet den grundtvigske Tankes Ilddaab, drog ud i Landet og samlede Bønderne om sig, hvor de plantede deres Fane. Gennem „Sang, Sagn og Saga“ lod de dem fornemme det levende Ords Magt, og søgte først at vække dem, for derefter at oplyse dem. Og Folkehøjskolerne, de frie Skoler for den mandlige og kvindelige voksne Ungdom, er nu en Magt i det danske Folkeliv, der aarlig drager Tusinder særlig af unge Bønder til sig. Har de til Tider, fødte, som de er, af en Digters Hjærne, dukket med ensidig Kraft ned i Oldsagnetes Væld, i digterisk Fortolkning af de gamle Æventyrs og Kvads Sindbilledsprog; har den historiske Fortællings Ejendommelighed som Meddelelse paa anden Haand mangan Gang givet Undervisningen mere Præg af lydhør Modtagelse end af selvstændig Kamp for Til-

egnelsen af Kundskab; har den naturlige Henvendelse til Lysten og Frivilligheden paa sine Steder ført til at vække mere Stemning end Vilje — saa er det dog aandelige Interesser, der er satte i Bevægelse, og Villigheden til at ofre noget for en Sag, der er indpodet Befolkningen Landet over. Og indenfor selve den grundtvigske Højskoles Kreds er der vaagnet en Kritik, der har lagt Undervisningens Æmner Nutiden nærmere og, med Vækkelsen til Forudsætning, arbejdet for den mere gennemførte Oplysning som Hovedsag. Folkehøjskolen vil paa Hundredaarsdagen efter Stavnsbaandets Løsning med Stolthed kunne pege paa sin Del af Æren for at have løst Stavnsbaandet i den danske Bondes aandelige Liv. Den har spændt et Net ud over Landet, inden hvilket der leves et folkeligt Familieliv i det store, som har gjort sit til at samle Folket, hvor det før var spredt, og ved sin Forening af det menneskelige og det kristelige har kunnet afgive Brændpunkter for Bevægelserne i et fremadskridende Nutidsfolk.

I det Folkeliv, han har vakt, har Grundtvig, den danske Folkenatur livskraftigste Skud i det nittende Aarhundrede, sat sig sit levende Minde.

Fortidens Skoleskuespil.

Nær og fjern. 1877.

De historiske Personer dele sig i to Slags: først dem, der som Historiens Brændpunkter samle dens Straaler i sig og igen udsende dem fra sig synlige for alle, fordi deres Standpunkt er i Højden, dernæst dem, der rulle som den brede, dunkle Strøm ved hines Fødder, og der danne det i nogen Afstand næsten uhorlige Ekko af deres Tanker og Handlinger, Stjærnerne af anden og endnu lavere Rang, som bagefter tit møjsommelig maa opledes, naar man vil lære dem at kende, fordi deres Tidsalder med alt det dog har faaet et Udtryk i dem. Paa samme Maade gaar det med historiske Begivenheder og Forhold; selv ved saadanne, der staa i det historiske Livs Udkant, kan man, naar det fornødne Materiale foreligger, følge de Traade, der knytte dem til deres Tidsalders mest alment virkende Kræfter, som man kan føre den franske Havekunst med dens snorlige Gange og udklippede Træer tilbage til Ludvig den fjortendes monarkiske Princip eller de engelske frit anlagte Parker tilbage til samme Kilde som Englands

mindre koncentrerende og centraliserende Forfatning. Og saaledes forholder det sig ogsaa med det Æmne, der her skal behandles, Skoleskuespillene i Fortiden; de danne et af de uklare Grænselände, hvor forskellige Livssfærer møde hinanden paa udvortes Maade og derfor som oftest forkvakle hinanden: Poesien, de som Skuespil skulde rumme, kvæles som oftest i Opdragelseshensynenes Favntag, og Opdragelsen kan i Reglen ikke være tjent med de Egenskaber, Skuespillenes kunstige Drivhusvarme næsten med Nødvendighed udvikler. Ikke des mindre er det af Interesse at udmale Billedet af disse Bastarder; de have den historiske Betydning, at vekslende Tidsalderes vekslende Tanker spejle sig i dem, og at de have været foreløbige Bærere for et aandeligt Liv, der søgte sig naturlige Former at fremtræde i. Ti medens det nu til Dags i Reglen er en enkelt Svale, der ingen Sommer gør, naar Skoledisciple eller Studenter med deres Studiers Fremme til Formaal for en Gangs Skyld opføre et eller andet Skuespil, f. Eks. en gammel romersk Komædie, og et saadant Eksperiment staar uden Rod i Undervisningens sædvanlige Aand eller Gang, saa har i tidligere Tider Skoleskuespil Aarhundreder igennem med fede Typer staaet trykkede paa Listen over de Hovedmidler, der stod til Opdragelsens eller Undervisningens Raadighed.

I.

I Kristendommens Barndomsaarhundreder, da den i Strid med en hedensk Omverden maatte kæmpe for Livet, og da den hedenske Kultur kun havde de under-

grave, sammenfaldne Rester af sin fordums Storhed tilbage, da Kunsten i det hele og særlig Skuespillet var udartet til den groveste Sansepirring, til Svælgen i Blodsudgydelse og Utugt, var det ikke til at undres over, at den kristne Kirkes Talsmænd i deres Domfældelse af den Kunst, de saa for deres Øjne, kom til at fordømme al Kunst og først og fremmest Skuespillet og Skuespilkunsten. En kristelig Kirkefader, Tertullianus, havde i Slutningen af det andet Aarhundrede efter Kristus i et særligt Skrift udtalt sig lidenskabeligt mod Skuespil og Skuespillere. „Jeg spørger,“ havde han sagt, „om saadanne Personers Frembringelser kunne behage Gud, som forbyder al Efterligning (*similitudo*), fremfor alt da af hans eget Billed. Sandhedens Ophav elsker ikke det falske, og et Falskneri er i hans Øjne alt, hvad der er opdigtet. Han, som fordømmer alt Hyckleri, vil ikke give den sit Bifald, der tillyver sig Stemme, Køn og Alder, der fremhykler Kærlighed, Vrede, Suk og Taarer.“ Han føjer til, at den almægtige aldrig vil tilgive Skuespillere, der til Trods for Evangeliets Ord (Matth. 6, 27) ved Hjælp af højhælede Støvler (Koturner) lægge en Alen til deres Vækst, og indstævner truende slige til en virkelig Tragedie, Dommedagstragedien med den evige Pine i Helvede. Og den kristelige Apologet Lactantius fra det tredje og fjerde Aarhundrede domfælder Skuespillene i følgende Udtryk: „De komiske Stykker handle om Jomfruers Utugt og Skøgers Kærlighedshandler, og jo mere vel-talende saadanne Skændsler ere skildrede, des mere forlokkende gør Stilens Pyntelighed dem. Og lige saa stille de tragiske Skuespil sig onde Kongers Forræderier og Ugudeligheder for Øje og vise os Forbrydelsen paa Koturne. Hvad skal jeg sige om Gøglere, der under-

vide i Fordærvelse, der ved deres Spil lære Frækhed fra sig og som Læremestre i Sandheden ty til Hykleri? Hvad skulle Ynglinge og Jomfruer gøre, naar de se sligt fremstillet uden Undseelse og beskuet med Lyst af alle?"

Medens den kæmpende Kirke saaledes vægger sig med Hænder og Fødder mod alle Indtryk af hedensk Kunst, saa kan den sejrende Kirke ikke længe undvære den gamle Tids Dannelse, og allerede Julian den faldnes Tidsalder frembringer en kristelig Tragedie, den lidende Kristus, efter et uhjemlet Sagn forfattet af den græske Kirkefader Gregor af Nazianz. En Tredjedel af Versene deri er hentet fra Euripides' Tragedier, dels fordi Digteren har været behersket af det klassiske Forbillede, dels fordi den gamle attiske Digter derved blev en uvilkaarlig Herold og Apostel for Kristendommen. Men Stykket var kun bestemt til Læsning i Skolerne, ikke til Opførelse.

Senere blev Dramaet imidlertid en Virkelighedsmagt, der voksede frem af selve det kirkelige og folkelige Livs Jordbund. Messen havde siden Gregor den stores Tid været en næsten dramatisk Mindefest, hen over hvilken den store Verdenstragedie paa Golgata kastede sine Skygger og sin Glans. Og et Skuespil var det allerede næsten, naar en Stads Befolkning i store Processioner drog hen for at fejre sin Skytshelgens Dødsdag eller takke for overstandne Farer, naar Munkeordnerne og den øvrige Gejstlighed kom langsomt vandrede i deres maleriske Dragter, efterfulgte af Haandværksslavene i deres Højtidsklæder, med blussende Kerter og vajende Faner, medens man i den brogede Skare saa allehaande religiøse Optog lægge Beslag paa Opmærksomheden: Adam og Eva med Kundskabens

Træ imellem sig, Johannes som Herold med Kristi Fane og Lammet, Judas med Pengeposen og lige efter ham Djævelen med Bøddelstigen, derefter de forskellige Helgene, hver med sit Mærke, som den hellige Georg paa sin Stridshest med den fældede Drage slæbende bag efter sig. Et lignende Skuespil var det, naar en Biskop Palmesøndag red ind i sin Residens som Kristus paa sit Asen og gamle og unge, Præster og Lægfolk kom ham i Møde under Hosiannaraab og strøede, om ikke Palme-, saa dog Pile- og Fyrregrene paa hans Vej. Og da saa disse Spirer til et Drama udfoldede sig, er det intet Under, at det var et gejstligt, til Opbyggelse bestemt Skuespil, der fødtes, med en om Kristus og hans Forgængere stadig kredsende Forestillingsrække, og at Kirken en Tid lang, omtrent til den sidste Fjerdedel af det trettende Aarhundrede, vedblev at være dets naturlige Skueplads, saa meget mere som Opførelsen var bunden til Festdagene, hvis kirkelige Tekster derfor helt eller halvt genfindes i Skuespillene. Saaledes samlede, Aarhundreder igennem, over hele Europa Paaskeskuespillet tætte Skarer om sig, der trods Latinen, som Stykkets Personer talte, fulgte Lidelseshistoriens i Forvejen bekendte Handling med Andagt, Rædsel eller Opbyggelse. Det er det antikke Dramas Oprindelseshistorie, der paa sin Vis gentager sig, de religiøse Forestillinger, der for at gribe Folkemasserne skabe Kunstformer i Overensstemmelse med deres eget Væsen og Tidsaldrenes Kulturtrin.

Fra Kirkens snævrere Rum vandrede Skuespillet saa ud paa Torve og Pladser og blev til en Begivenhed, som en hel By kunde tage Del i. Under Trompetstød udgik en højtidelig Opfordring til alle om at spille med for deres egen Frelses Skyld og til Kristi Ære; de,

der meldte sig, maatte aflægge Ed for Øvrigheden og sætte Liv og Ejendom i Pant paa, at de vilde indøve deres Roller samvittighedsfuldt og møde paa rette Tid og Sted. Tit var det store Masser, der udkrævedes, naar f. Eks. Israelitterne i Ørkenen eller Folkeskarerne ved Kristi Indtog i Jerusalem, for Pilatus' Domstol eller ved Korsfæstelsen skulde gøre sig gældende paa Scenen med tilbørlig Virkning, saa store endog, at saa godt som den ene Halvdel af Byens Indbyggere var paa Brædderne, medens den anden Halvdel og Landbefolkningen fra Omegnen vare Tilskuere. Og til den store Handling, der tit begyndte med Skabelsen for ufortrøden at slynge sig gennem alle Aabenbaringens Hovedbegivenheder lige til Dommedag og derfor ikke sjælden lagde Beslag paa Opmærksomheden hele Dagen igennem fra Morgen til Aften, med et kort Ophold i Middagstiden, eller endog bredte Skuespillet ud over en Rad af Dage, krævedes stor Plads, eftersom Dekorationsforandringer vare ukendte og dog de forskellige Lokalteter skulde være betegnede; Borge, Huse, Haver maatte alle have deres bestemte Beliggenhed, og i Midten af alle disse Omgivelser laa den Plads, hvor alt, hvad der ikke var knyttet til noget særligt Sted, foregik, og hvor Folkeskaren samlede sig. I Frankrig var Skuepladsen tit forholdsvis prægtigt udstyret; bagerst og højest laa Paradis med den treenige Gud og hans Engle og Helgene, saa vidt muligt prydet med Tæpper, overskygget af Træer og forsynet med et Orgel; i Midten laa den vidt udstrakte jordiske Skueplads; forrest laa Helvede, ikke sjælden fremstillet som det aabne Helvedessvælg, som et Uhyres Gab, der snart aabnede, snart lukkede sig. I Tyskland var Pragten i det hele taget ringere; der var Steder, hvor Helvede kun var en stor liggende

Tonde, som Djævelen sprang ud af og ind i, og Fristelsens Bjærg en anden opretstaaende Tønde.

Hverken Nutidens eller Oldtidens Dramaer ligne disse Middelalderens brede, stofrige Skuespil; de kende ikke til nogen kunstnerisk formende Begrænsning, men lade Handlingen fortønes i en episk Række Begivenheder og Karaktertegningen forsvinde i Massevirkning. Tidens aandelige Udvikling træder os i Møde gennem dem med alle sine ejendommelige Træk. Det er Middelalderens naive Raahed, der tillader Fødsler at ske midt paa Scenen eller, som en Gang i England, lader Adam og Eva optræde ganske nøgne for i anden Scene at faa Figenblade paahæftede. Det er en Frugt af dens Trang til det haandgribelige selv paa de aandeligste Omraader, naar den døende opgiver Aanden i Skikkelse af en Dukke, der kommer ud af hans Mund for at modtages af Engle eller Djævla, saafremt den ikke, som hos Judas, hvis Mund er forbandet af Kristus, vælger en mindre pæn Vej. Det er dens kritikløse Spring bort fra al Tidsfarve i Skildringen, al historisk Virkelighed eller Sandsynlighed, der gør det muligt for Adams Søn Set at paaberaabe sig første Mosebog og bede Fadervor eller for alle Slags Hedninger stadig at sværge ved Muhamed. Det er Tidens sædvanlige Blanding af ædelt og uædelt, af patetisk og parodisk, naar selve Gud Fader, der under Sønnens Korsfæstelse er falden i Søvn paa sin Trone, vækkes af en Engel med de drøjest Tilrettevisninger og Skældsord, naar den hellige Barbara, idet hun hængt op ved Benene og Lem for Lem brændt op med en Fakkel lider Martyrdøden, sammenligner sig selv med en Steg, der er bleven saa mør, at den straks kan serveres, eller naar en Engel tiltaler Jesu i Døden frigjorte

Sjæl med „Madame!“ Det er dens fantastiske Dristighed, der sættende hen over alle Skranker lader Skuespillene give sig i Kast med den hele Evighed fra Tidernes Begyndelse til deres Ende; det er dens Drift til at kaste sig hen i en levende Sitren af alle Sanser og samtidig føle sig opbygget derigennem, som bringer den hele Skala af middelalderlige Modsætninger til at klinge os i Møde som en mægtig Akkord, sjælden uden skurrende eller skrigende Toner, men altid brusende som et hundredstemmigt Kor, hvori de enkelte Stemmer forsvinde. Men derigennem blev Skuespillene til lige et Middel, hvorved Tidens Forestillinger som gennem stærke Basunstød brød ind i den store Befolknings Øren og Sjæle og lærte den, hvad den skulde leve for og dø for, et Folkedannelsesmiddel, hvis Betydning maatte blive saa meget større, som Midlerne til Dannelse i øvrigt vare faa og smaa, og Skoler og Bøger for Folket saa godt som ikke fandtes. „Denne voksende Liden-skab for et Slags i visse Maader intellektuelle For-nøjelser, denne inderlige Hjærtensglæde over Skuespil, som især satte Indbildningskraften i Bevægelse,“ siger Irlænderen Lecky i sit kulturhistoriske Skrift *History of rationalism in Europe*, „var Begyndelsen til den uundgaaelige Overgang fra det barbariske Livs raa, simple, krigerske, kunst- og fantasiløse Smagsretninger til Civilisationens rige, pragtelskende, forfinede og tænksomme.“ Og hvor dybt et saadant Skuespil kunde gribe ned i et Menneskehjærte, viser følgende Begivenhed. I Paasken 1322 blev et Skuespil om de kloge og de daarlige Jomfruer opført af gejstlige og Skoledisciple for den thüringske Landgreve Frederik „med Biddet i Kinden“. Da nu de fem daarlige Jomfruer forgæves havde søgt Frelse endog hos den hellige

Jomfru, da för Landgreven lidenskabelig op og raabte: „Hvad er da de kristnes Tro, naar Synderen ikke kan finde Naade ved Guds Moders og alle Helgenenes Forbøn?“ Og Bølgegangen i ham lagde sig ikke. Efter fem Dages Forløb, tilbragte i Mismod og Harme, blev han ramt af et Slag og levede sine sidste to Aar under idelige Smerter og Suk.

II.

Det er intet Under, at man, den Gang Sansen for en mere almindelig Dannelse begyndte at gøre sig gældende omtrent fra det femtende Aarhundrede, ogsaa greb til et Middel, hvis Kraft man saa ofte havde prøvet, og direkte tog Skuespillene i Undervisningens og Opdragelsens Tjeneste. Fra Katolikker og Protestanter, fra Jesuitter og Humanister, i pædagogiske Afhandlinger og praktiske Skoleplaner strømmer der snart Lovtaler ned over Skuespillets udviklende Indflydelse; ved Gymnasier og Universiteter træde de studerende op som Skuespillere til Bedste for deres humanistiske eller religiøse Dannelse. Tyskland gaar i Spidsen, og hvad der sker der, gentager sig mer eller mindre i samme Aand ved de omgivende Landes Undervisningsanstalter.

I Luthers „Tischreden“ berettes følgende Samtale: „Dr. Cellarius*) spurgte Dr. Martin Luther om Raad. Der befandtes nemlig i Schlesien en Skolemester, en ikke ulærd Mand, som havde sat sig fore at agere og

*) Det følger af sig selv, at dette og efterfølgende Citater, ved hvis Oversættelse et gammeldags Præg er forsøgt, ikke gøre Fordring paa nogen sproghistorisk Nøjagtighed.

spille en Komødie af Terentio; men mange forargedes over saadant og sagde, at sligt Gøgleværk af hedenske Poeter intet sømmede sig et Kristenmenneske etc. Hvad nu Dr. Lutheri Mening desangaaende monne være? Da sagde han, at man for Skolebørnenes Skyld ikke maatte forbyde Komødier, men meget mere tilstede og optage dem, for det første, at de kunde øve sig udi Latinen, for det andet, efterdi udi Komødierne fint og kunstigen blev opdigtet, afskildret og fremholdt saadanne Personer, ved hvilke Folk blive underviste og hver bliver mindet om sit Embed og sin Stand og formanet om, hvad der sømmer en Tjener, en Herre, unge Knøse og gamle, hvad der anstaar dem, og hvad hver af dem øve skal; ja der bliver derudi afskildret og for Øje stillet ligervis som i et Spejl alle Digniteters Grad, Med og Pligt, hvorlunde enhver udi sin Stand skal holde sig udi sin ydre Vandel. Derhos bliver derudi beskrevet og aftegnet de onde Skælmers listige Anslag og Bedragerier, ligervis hvad Forældres og unge Knøses Forhavende er, hvorlunde de drage og holde deres Børn og unge Folk til Ægtestanden, naar det er paa Tide med dem, og hvorlunde Børnene skulle være Forældrene hørige og binde sig til én etc. Saadant bliver fremholdt udi Komødier, hvad da er meget nytteligt og godt at vide. Ti til Regimentet kan man ikke komme, vil heller ikke kunne haandhæve samme, uden gennem Ægtestanden. Og Kristne skulle ikke plat ud fly Komødier desformedelst, at uterlig Snak og Bolskab imellemstunder derudi befindes, efterdi man paa samme Grund heller ikke turde læse Biblen. Derfor haver det intet paa sig, om de forevende sligt og desaarsag vilde forbyde, at en Kristen maatte læse og agere Komødier. — Komødier befalde mig meget vel hos Romerne, hvis

fornemmeste Mening, *causa finalis* og endelige Med haver været, at de dermed som med et Skilderi og levende Eksempel vilde lokke til Ægtestanden og afdrage fra Skørlevned. Ti Politi og verdsligt Regimente kunne ikke bestaa uden Ægtestanden. Ugift Stand, Celibat, er Regimentets og Verdens Pestilens og Forgift.“

Og ved Fastelavnstid 1525 indbyder Luther i et Brev sin Ven Spalatin til en Komædie, som Ungdommen skal opføre i hans Hus, det gamle Augustinerkloster, og desuden til Spisning og Drikning, hvortil Spalatin om muligt helst maa medbringe noget Vildt. Han ser gerne, at Kristi Gerninger ordentlig og uforfalsket sammenstillede blive opførte i Skolerne paa Latin og Tysk til Ihukommelse af dem og til Forøgelse af Ungdommens Vedhængen ved dem. Ja, hans Følelse af Skuespillets opdragende Magt i Forbindelse med hans Trang til overalt at finde bibelske Forbilleder bringer ham endog til i Fortalen til Judits Bog at sige: „Det kan vel hænde, at de have spillet saadanne Digte, ligervis som man hos os spiller Passionen og andre Dele af den hellige Historie, paa det at de ligesom i et alment Billed eller Spejl kunde lære Folket og Ungdommen at sætte Lid til Gud udi al Nød og Vaade.“ Og i Fortalen til Tobias' Bog siger han i samme Tanke: „Det er at formode, at af slige skønne Digte og Spil mange have været hos Jøderne, hvorved de paa deres Fester og Sabbater have øvet sig og saalunde lystelig præget Guds Ord og Værk ind i Ungdommen. Ti som Judit giver en god, alvorlig, tapper Tragødie, saalunde giver Tobias en fin, liflig, from Komædie.“ Han mener paa samme Sted endog, at Grækerne havde laant deres Maade at opføre Skuespil paa fra Jøderne, et Sidestykke

til den Opfattelse, der i de samme Aarhundreder lod alle Sprog nedstamme fra det hebraiske. Der gaar en dobbelt Tankegang igennem disse Udtalelser. Først er det Moralisten og Prædikanten, der i Skuespillenes Stof finder kraftige Midler til at fremme sine Formaal, fordi Tilegnelsen sker i Glæde. Men Luther fastholder tillige Latinens Herredømme i Skolen og i Kirken. Hans Formaningsskrift „til Raadsherrerne i alle Tysklands Stæder, at de skulle oprette og holde kristelige Skoler, Anno 1524“ har netop latinske Drengeskoler for Øje, fordi Tiden mer end noget andet trængte til at faa evangeliske Præster uddannede, „og selv om en saadan Dreng, der haver lært Latin, derefter lærer et Haandværk og bliver Borger, har man ham i Baghaanden, om man skulde behøve ham enten til Sognepræst eller til Ordet i det hele taget ... Ingen haver vidst, hvorfor Gud lod Sprogene fremkomme, før man nu allerførst ser, at det er for Evangeliets Skyld“. Og to Aar efter siger han i sin lille Bog om den tyske Messe: „Paa ingen Maade vil jeg lade det latinske Sprog gaa ud ved Guds-tjenesten; ti Ungdommen ligger mig fremfor alt paa Sinde“, ligesom det i Bestemmelserne om Ugeguds-tjenesten hedder: „Om Aftenen var det smukt, om man sang tre Vespersalmer, paa Latin og ikke paa Tysk for Skoledisciplenes Skyld, at de kunne vænnes til Latinen.“ Denne sproglige Uddannelse skal Skuespillene for det andet give deres Skærv til.

III.

Men mere udelukkende greb de egentlige Humanister denne Side af Sagen. Roms anseteste Skuespiller, Roscius Gallus, havde jo skrevet en Bog om Talens Forhold til Skuespilkunsten og ledet en Teaterskole, der blev besøgt af hans Tids mest begavede Talere. En Mand som den strassburgske Rektor Johannes Sturm, det sekstende Aarhundredes Mønsterpædagog, en ærværdig Humanist af det reneste Vand, der sætter al Dannelses Højdepunkt i romersk Veltalenhed, i Stilens klassiske Renhed og Finhed, mindes i sit Skrift „*Epistolæ classicæ*“, 1565, sin Deltagelse som Yngling i Opførelsen af den romerske Komædiedigter Terents' Phormio og den Gavn, han paa Sprogets Vegne har høstet deraf, og lægger Lærerne i sin Skole Terents' og Plautus' Betydning paa Hjærte. Han kræver alle deres Stykker opførte i Gymnasiets fire øverste Klasser og Indøvelsen dreven med en saadan Iver, at hele Rækken kan være gennemgaaet i Løbet af seks Maaneder. Til Læreren i øverste Klasse skriver han: „Jeg ønsker, at Skuespillerne i din Klasse paa Komædiens og Tragediens Omraade skulle være Roscier, mere øvede, end de i de lavere Klasser kunne være; jeg forlanger, at Teatret ikke maa staa ubenyttet nogen hel Uge igennem, for at det flittige Besøg ikke skal aftage.“ I den kursachsiske af Sturms Indflydelse paavirkede Skoleordning fra 1580 lægger den samme Tankegang sig for Dagen. „Efter som Terentius haver skrevet en hel Del *pure et proprie*, skulle hans *phrases* øves meget og flittigen med Drenge, ogsaa føres over i godt Tysk, paa det at den latinske Tale og Stil kan forfremmes derved,“ siger Forordningen. *Terentii* og *Plauti comoedias* skulle de

aarligen [en eller flere Gange] lade Drengene agere og saalunde vænne sig til den sirlige Latintalen.“ Dog overses ikke den moralske Fare ved de ikke altid rene Tanker og Handlinger, Drengene saaledes blive Organer for: Lærerne skulle hjælpe dem til „flittigen at vogte og vare sig for de Laster, som Poeterne skildre hos unge og gamle Folk“. Selv ud over hans eget Aarhundrede hævdede Sturms Autoritet sig; endnu i 1617 hedder det om Latinskolen i Liegnitz: „Vi lade det bero ved den højtberømte Hr. Sturmii *judicio*, hvis Raad er, at man mere skal være betænkt paa scéniske *recitationes* og *actiones* end paa møjsommelige *lectiones* og *explicationes* af de gamle Komødier og Tragødier.“ Den slebne Terents var Yndlingsdigteren, man især holdt sig til. Allerede Erasmus fra Rotterdam havde beundrende sagt om ham, at han hed Terentius, *quod manibus esset terendus*, „fordi han burde sønderslides mellem Hænderne“, og Melanchton, Humanisten blandt Reformatorerne, havde slaaet denne Lovtale fast med følgende Ord: „Jeg formaner alle Pædagoger til indstændig at anbefale Ungdommen Studiet af denne Autor. Ti han synes mig at uddanne Dommen over Verden bedre end de fleste filosofiske Bøger. Og ingen anden Autor lærer et renere Sprog fra sig, ingen vænner Drengene til en Udtryksmaade, der kommer dem mere til Gode.“ Endnu i Slutningen af det sekstende Aarhundrede lader Rektor Rollenhagen alle Terents' Komedier opføre af sine Disciple og skriver vidtløftige tyske Prologer til hvert Stykke og hver Akt for at orientere de ulærde Tilskuere. Ogsaa han søger ligesom Erasmus i Navnet Terents' Betydning at finde et Udtryk for Digterens uforgængelige Værd; nu hedder han Terents, „fordi han ligesom Tjære (wie Theer) skal

klæbe fast ved Skoledisciplenes Hænder“. Ratke, en omvandrende Eventyrer, der i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede forstod at sætte Fyrster og Byer i Bevægelse ved sine hemmelighedsfulde Planer til en Undervisningsreform, og som i Virkeligheden ogsaa havde Øje for mange af den daværende Skoles svage Punkter, holdt sig i dette Punkt til Traditionen og vilde endog lægge Terents til Grund for hele Latinundervisningen, dog paa den Maade, at tyske Oversættelser skulde forberede Forstaaelsen af ham. Ratkes Tilhænger Kromayer, Ophavsmanden til den sachsiske Skoleordning fra 1619, siger herom: „Ligervis som man meget lettere kan lære én det hebraiske Sprog i første Mosebog, som for i Vejen er bekendt paa Tysk, end i en vanskelig Profet, der er en god Del mere ubekendt, eller i en helt fremmed rabbinsk Bog, saalunde er det vist, at Disciplene ogsaa lære det latinske Sprog meget lettere, naar Autors, som her Terentii, Mening og Betydning for i Vejen er bekendt i det tyske Sprog, end om de endnu slet intet vidste derom eller havde inde deraf. Man skal desaarsag tænke paa at give Terentium udi Trykken i et godt tysk Sprog, som Meningen af ham er, da man saa, før Latinen bliver paabegyndt, kan lade Drengene læse hver Komødie een Gang, to Gange eller tre Gange.“ Og nu kunde man, efter Gervinus' Udtryk, ikke blive mæt af at oversætte ham. 1620 lod det „frugtbringende Selskab“ til Modersmaalets Opdyrkning den hele Terents udkomne i Cøthen paa Tysk og Latin (Publii Terentii Sechs Freuden Spiel. Zur Lehrart); samme Aar blev han desuden oversat af Michael Meister i Halle, 1624 af Math. Schenk og David Höschel, for hvem Ratke i Frankfurt a. M. havde aabenbaret sit „*inventum*“ saalunde, at han var bleven

mættet og tilfredsstillet derved," 1626 af en unævnt, 1627 af Johan Rhenius, der kalder Ratke sin *optimus amicus* (bedste Ven), og hvis Oversættelse oplevede to Oplag endnu i det syttende Aarhundrede. Det er Modersmaalet, der begynder at melde sig for at gøre sine Rettigheder gældende, og Tidens dramatiske Læremester, der præger sig i Sindene, før han afløses af nye Mønstre.

IV.

Ved Siden af de gamle Komedier voksede i det sekstende og syttende Aarhundrede en Hærskare af nye for Skoler og Universiteter bestemte latinske Dramaer frem af Skolemændenes Hjærner. Hvad den sachsiske Skoleplan udtalte: „*Item* skulle ogsaa ved disse og lignende *locis Præceptores* paavise, hvorlunde de blinde *Ethnici* (Hedninge) intet have vidst om Gud og hans Værk, ligesom da heller ikke de ryggesløse kristne vide saadant, og derhos paavise et *exemplum* og *testimonium sacrae scripturae* (af den hellige Skrift), hvorlunde Gud Herren grueligen straffer disse Laster, og paa alle Maader befitte sig paa, at den uforstandige, skrøbelige Ungdom ikke bliver forarget," det samme tænkte mange, og i Tidernes Løb drog lidt efter lidt en Flor af bibelske Pragtblomster ind paa Skolescenerne; den hele hellige Historie blev efterhaanden dramatisk behandlet, eller der forfattedes Tendensstykker, der greb ind i de store kirkelige Kampe. Reuchlin, en stille, fredelig lærd, der mange Aar igennem maatte

kæmpe Videnskabens Sag ligeoverfor en fanatisk Gejstlighed og, medens han skabte en begejstret offentlig Mening for sig hos de lærde i Tyskland, Frankrig og Italien, domfældtes af Paven; de humanistiske Studiers Bannerfører i Tyskland og en anset Statens Tjener paa en Tid, da Latinen var Diplomaternes Sprog og Statsmandsvejen stod aaben for en dygtig Latiner; den første Tysker, der i Udlandet lærte Græsk af Grækere og overførte Kendskabet til det hebraiske Sprog fra Jøderne til de kristne; „de lærdes Krone“, „Tysklands Øje“, — var den, der allerede i Slutningen af det femtende Aarhundrede lagde saa at sige den første Grund til nye latinske Skuespil. Fængslet af den gamle latinske Komædie, med Terents til Forbillede, gyder han nyt Indhold i de gamle Former; han vil, som han siger, ikke „fejre Vellysten og drive Gæk med taabelige Oldinge“. Den ene af sine to Komædier skrev han, da han paa Flugten fra sit Fædreland Würtemberg havde fundet Ly i Heidelberg, men endnu hverken Tid eller Ro til alvorlige videnskabelige Sysler. Reuchlins Beskytter, Grev Eberhard den ældre af Würtemberg, var ved sin Død i 1496 bleven efterfulgt af den tøjlesløse og tyranniske Eberhard den yngre, og dennes uværdige Yndling, Augustinermunken Conrad Holzinger, i hvis Fængsling under Eberhard den ældre Reuchlin, der var Grevens „Raad“, havde haft Del, var igen kommen til Ære og Anseelse. Reuchlin skælvede. Da tænkte han paa, hvad Biskop Johan von Dalburg allerede 1491 havde skrevet til ham: „Naar Skæbnen gaar dig imod, saa alting ser sort ud for dig, saa kan du finde et sikkert Tilflugtssted hos mig og min Broder. Alt, hvad der tilhører os, maa du betragte som din Ejendom.“ Saa begav Reuchlin sig da til Heidelberg, hvor

han modtoges af en Kreds videnskabelig dannede, aandfulde Mænd, det rhinske Selskab, som Digteren Conrad Celtes havde stiftet 1491, og som Dalburg nu stod i Spidsen for. Lærde, som disse Mænd vare, forstod de dog at nyde Livet og være glade; til sine Tider samledes de til muntre Gilder med Digte og Sange, og „Reuchlin smagte til langt ud paa Natten paa sin Ven Vigilius' Vin med Fare for at tage fejl af sine og Vennens Klæder, naar de omtaagede vaagnede op,“ medens Dalburg til andre Tider foranstaltede Sejlture ned ad Rhinen til Coblenz, paa hvilke de besøgte den lærde Abbed Johan Tritheim, hvis Bibliotek de beundrede. Men Videnskaberne glemtes ikke over Livsglæden; Tidens Spørgsmaal bleve alvorlig drøftede, og mangen Nattetime gik hen med filosofiske Samtaler. Ogsaa med selve Kurfyrst Philip af Pfalz kom Reuchlin i Berøring; Fyrsten forstod at sætte Pris paa sin berømte Gæst og udnævnte ham paa et Aar til Raad og sine Sønners øverste „Tugtemester“ med en Løn af 100 Gylden, to Heste og en Hofdragt. I disse Omgivelser er det nu, at Reuchlin længselsfuld efter Hævn over sine Fjender i Hjemmet tyr til poetiske Vaaben og angriber Holzinger i sin Komædie Sergius, en Satire over snyltende Munke, i hvis Epilog han omtaler Stykkets Moral: med et tomt Hoved formaar man intet at udrette, Visdom og Dyd skal bestandig lede éns Handlinger, og intet er værre end Mened. Sceniske Fortrin mangler Stykket ganske; det er lige fjærnt fra dramatisk Udvikling, komiske Situationer og egentligt Vid; Ordspil er dets Krydderi og Surrogat for det manglende Vid, men Stykket er paa ingen Maade uden Aand. Man véd ikke bestemt, om Reuchlin skrev det med Opførelse for Øje, eller Tanken om Opførelse gjorde sig selv gæl-

dende, da Stykket forelaa. Det sidste er det rimeligste. Men hvor meget Dalburg end havde moret sig ved Læsningen af Stykket, saa ansaa han dets Opførelse for et altfor farligt Vovespil og fraraadede den. Der levede nemlig hos Pfalzgreve Philip en Franciskanermunk, som for sin Magts og sine Rænkens Skyld var Adelen en Torn i Øjet; han kunde let tro Satiren møntet paa sig og tage Hævn. Og den forsigtige Reuchlin fulgte sin Velynders Vink og holdt Stykket tilbage. Men de unge Mennesker, som havde faaet Blod paa Tanden og endelig vilde have deres Lyst til at spille Komædie styret, bad Reuchlin om et andet, mindre farligt Stykke, og han skrev da sin anden Komædie, *Scenica progymnasmata* eller Henno, der 1497 blev opført for Dalburg og indledes med en Prolog, hvori Reuchlin efter Terents' Forbillede kortelig gengav Komædiens Indhold, bad om en skaansom Dom over den og erklærede sig tilstrækkelig lønnet for sit Arbejde, hvis han havde haft Held med sit Forsøg paa at indføre en efter græsk og romersk Mønster tilskaaren Skæmt i Tyskland. Efter Stykkets Opførelse bragte et af de unge Mennesker i en Epilog Dalburg og Reuchlin, deres Beskytter og Forfatteren, Ungdommens Tak, og Dalburg gav Skuespillerne Guldringe og Guldmonter i Foræring. Melanchton, der var et Barnebarn af Reuchlins Søster og senere som tiaarig Dreng udførte en Rolle i sin gamle Slægtnings Komædie, smykker den med Rosen for at være *plena candidi salis* (fuld af rent Vid), men peger ved Navnet *fabula gallica*, som han giver den, hen paa, at Reuchlin har hentet visse Grundtræk i den fra en fransk Farce, den bekendte *Maitre Pathelin* fra den sidste Tredjedel af det femtende Aarhundrede, navnlig Satirens Hovedgenstand, den snu Advokat, der falder i den Gray, han

selv har gravet; men i djærv og drøj Lystighed kan Stykket ikke maale sig med det franske Forbillede, hvor levende og vittig Dialogen end er. I begge sine Komedier vender Reuchlin sig derhos angrebsvis mod Tidens Overtro: i Sergius mod den tomme Relikvietyrkelse, i Henno mod Astrologien og dens indbildte Spaadomme. Men det, hvorved han især som Digter gjorde Indtryk paa sin Samtid, var hans klare, forstaaelige Sprogform.

V.

Ved Siden af Reuchlin med hans skønne, værdige Udseende, med hans Holdning som en Senator, staar en mindre, mere fed Skikkelse med store, spillende Øjne, Digteren Conrad Celtès, ret en Legemliggørelse af Humanismens urolige Vandredrift og energiske Livslyst. Hans hele Liv er en Rejse, lige fra han, dreven af Længsel efter at lære noget, flygter bort fra sit Hjem, indtil han overlæstet med Æresbevisninger dør i Wien 1508, 49 Aar gammel. Fra Universitet til Universitet drager han hele Tydskland over; Videnskabens Hovedstationer i Polen, Ungarn og Frankrig besøger han, Italien gennemstrejfer han fra Rom til Venedig, alle Vegne indhøstende og udsaaende Lærdom, som „en udholdende Elsker af Solen, af Lunde og Bjerge, af Udenlandsrejser og Bade, Gæstebud og al Slags Musik, ivrig efter Venkabsforbindelser og Yndest, uden at nogen Vej er ham for lang eller for drøj, naar det gælder om at høre lærde Mænd, den ivrigste Undersøger og Elsker af alt,

hvad der hører Oldtiden til," i Følge hans Samtids Dom. Glanspunktet i hans Liv, den øverste verdslige Magts Hyldning af Humanismen, er det Øjeblik, da Tysklands Kejser, Frederik III, paa Rigsdagen i Nürnberg 1487 i hans ni og tyvende Aar kroner ham som Digter, en Ære, som aldrig nogen Tysker før havde nydt. Kurfyrst Frederik den vise af Sachsen var den, som havde anbefalet den unge lærde til Kejseren, og Celtes havde selv i et Brev til denne med romersk Veltalenhed stilet lige løs paa sine Ønskers Maal; man lagde i den Tidsalder intet Skjul paa sin Ærgerrighed og sin Trang til det glimrende. „Jeg besværges dig, Frederik, uovervindelige Cæsar," skriver han, „ved din usigelige Velvilje mod alle om i Dag at lade din højhellige Majestæt skænke mig saa stor en Naade og Hæder, at du med Digtekunstens Laurbærkrone indskriver mig blandt de navnkundige Skjalde, selv om det langt overstiger mine Fortjenester og mine ringe Evner; men besluttet har jeg, og af alle mine Kræfter vil jeg, saa længe jeg lever, forsøge paa at dvæle ved den frydefulde Syslen med Muserne og for denne din udødelige Velgerning mod mig bringe din over den hele Klode udbredte Pris, om end i et raat og usmykket Digt, ned til kommende Aarhundreder. Hil være dig, Cæsar, Jordens Styrrer." Og da Kejserens Ord havde lydt til Celtes i den højtidelige Forsamling paa Slottet: „Ved Laurbærkransens Paasættelse, ved Ringens og Kyssets Meddelelse ophøje vi dig til kronet Digter, ved vor kejserlige Myndigheds Fylde mærke og udnævne vi dig til kronet Digter, og med den samme kejserlige Myndighed er det vor Vilje og Bestemmelse, at du, førnævnte Protucius, hvor som helst og allevegne skal kaldes og holdes for en ægte

kronet Digter og derhos evne og mægte at glæde dig ved og nyde godt af de samme Hædersytringer, Forrettigheder, Friheder, Gunstbevisninger og Fortrin, som de øvrige kronede Digtere glæde sig ved, nyde og eje i vort kejserlige Rige o.s.v.“ — da svarede den nykronede Digter med et Digt til Kejserens Ære og gentog sit Løfte til ham i følgende Linjer: „Cæsar, de grønne Laurbær, du slynget har om min Tinding, se, mine Lokkers Pryd er deres hellige Krans. Men i bestandig Taknemlighed mod dig for denne din Gave synge vil jeg din Pris her og ihvor jeg saa er,“ og Dystløb og Ridderspil endte Festen. Fjorten Aar efter kronedes den schlesiske Digter Vincents Lang, og Celtes fejrede Højtideligheden med et Femaktsstykke *Ludus Dianæ*, opført af studerende, hvori Erindringerne om hans egen Digterkroning klinge igennem, og hvormed han indfører de nylatinske Skuespil ved Kejserhoffet. Fire og tyve Personer spillede med, blandt dem Celtes og Lang selv. Den gamle græsk-romerske Mytologi maa give Digterens Allegorier den fornødne klassiske Holdning. I tredje Akt styrter Lang som Bacchus ned for Kejserens Fødder og beder om Laurbærkransen: „Er der hos mig nogen Lærdom og Dygtighed, højbaarne Cæsar, kron da mit Hoved og sæt Laurbærkransen derom. Og ved Guderne sværger jeg dig, ved Tordnerens Scepter, synge vil jeg din Pris her og ihvor jeg saa er.“ Derpaa rejser Kejseren sig, giver ham Fredskysset og Jaspisringen og sætter Laurbærkransen paa hans Hoved. Fjerde Akt, som Silen paa sit Æsel indleder stammende og halvdrukken, bliver afbrudt af Hoffets Tjenere, der bringe Vin i gyldne Bægre og Skaale, som under Paukers og Trompeters Lyd tømmes paa Kejserens Velgaaende. I

femte Akt træde alle fire og tyve medspillende op som Kor, og Diana holder en Tale til Kejseren.

VI.

I den sidste Halvdel af det sekstende Aarhundrede træffe vi en lignende latinsk Digter i Nicodemus Frischlin, Professor ved Universitetet i Tübingen. Ogsaa hyldet som Humanist af den verdslige Magt blev han ligesom Reuchlin *comes palatinus*, kejserlig Pfalzgreve, og ligesom Celtes *poëta laureatus*, kronet Digter. Han var endnu uroligere og voldsommere end denne sin aandsbeslægtede Forgænger, var en lystig Selskabsbroder med et grovkornet Vid og en varmblodig Kærlighed til Kvinder og Vin, med Lyst og Evne til at sætte Latteren i Gang, men ogsaa med en Tunge, der ikke lod sig styre, et Øjeblikkets Barn, der var hurtig til at bruse op og hurtig til at falde sammen, snart umanerlig selvføleende, snart bitterlig angrende, snart rørt, snart trodsig, snart skaansellos, snart godmodig, saa højtalende, at Folk, naar han gik ned ad Gaden, kom til Vinduerne og spurgte, hvem den anselige Mand med det stærke, blodrige Legeme, den kraftige Ansigtsfarve og det lange Skæg dog var. Ingensteds havde han Ro paa sig, og hele sit Liv igennem laa han i Strid. Snart som Professor, snart som Skolemester bor han i Tübingen og Laibach, i Prag og Wittenberg, i Braunschweig og Marburg. Han kæmper en bitter og endeløs Kamp med sine Kolleger ved Universitetet og med Adelen, grov og personlig i Angreb og Forsvar, som

hele Tidsalderen var det. Men trods al denne ustadige Rastløshed har han en beundringsværdig Arbejdskraft i sig: Aristofanes' Komедier oversætter han paa en Vinterrejse, uden Bøger; i støjende Værtshuse udarbejder han lærde Stridsskrifter; i et snævert, smudsigt og mørkt Fængsel, hvori hans Fjenders Uforsonlighed har bragt ham, og hvor han, medens han næsten opædes af Utøj, pines af Sygdom og al Slags Elendighed, skriver han i Løbet af halvtredje Maaned ikke blot et halvt Hundrede Breve og Bønskrifter, der for en Del ere omfangsrige Aktstykker, men desuden to bibelske Komедier paa Tysk og fem Bøger, hver i Gennemsnit paa 1000 Vers, af et latinsk Heltedigt, *Hebræis*, Israels Historie efter Samuels, Kongernes og Kronikernes Bøger. Saaledes strømmer hans Liv hen halvvejs som en videnskabelig Stridsmands, halvvejs som en stortalende Lykkeridders, indtil han 1590, 43 Aar gammel, ligger død paa Klipperne under sit Fængsel, som han har villet flygte fra, med den højre Haand knust, en Arm og et Ribben brækkede, Ansigtet forslaaet og Halsen knækket. Som Odysseus havde han set mange Meneskers Byer og Sæder, opholdt sig i Paladser og i Værtshuse, i sit Studerekammer og i sit Fængsel, før han satte den tragiske Slutning paa sit Livs Epos.—

Som Videnskabsmand er det hans Betydning, at han ligesom de øvrige bedre Hoveder i hans Samtid søgte at gøre sit Fædreland delagtigt i Nabofolkernes, Italienernes og Franskmændenes, nyeste grammatiske og kritiske Granskninger, til hvilke Tyskerne under det teologiske Vaabengny, der snart fulgte paa Bruddet med den gamle Moderkirke, under den forbitrede Kamp mellem Lutheranere og Reformerte, mellem Filippister og Strængtlutherske, mellem fanatiske Stridsteologer ind-

byrdes og mellem ærgerrige Hofteologer ikke havde haft Tid til at lægge Mærke. De Egenskaber, hvorved Frischlin saaledes kom til at føre Grammatikken ud over, hvad Melanchton og Erasmus i Forvejen havde ydet, var en Dømmekraft, der paa det Omraade ikke let lod sig lede af Autoritetstro, en logisk Kritik og en arkitektonisk Ordningssans, der ikke tillod ham at blive staaende ved den tidligere ukritiske Sammenblanding af de grammatiske Former. Derhos var han meget belæst; hans Hjerne var et Tøjhus for klassiske Vendinger og Udtryk, som dryssede ud deraf, hvor han i sine Skrifter havde Brug for klassisk Veltalenhed, og heller ikke Poesien var i Grunden andet for ham end en saadan af den rette klassiske Fernis funklende Veltalenhed; Digteren i ham havde gaaet i Skole hos Filologen. Paa Parafrasens, Omskrivningens, Enemærker fandt han især en Tumleplads for denne sin Færdighed. Naar han der strøg Versemaalets Lænker af de gamle Digteres bundne Tale, ombyttede de poetiske Talemaader med prosaiske og indskød de nødvendige Forklaringer, saa var det ham en stolt Tilfredsstillelse at kunne finde de rette Forbilleder og føre deres Ord paa Læberne. Vergils Landbrugsdigt *Georgica* omskrev han saaledes i en Stil, hentet fra romerske Landbrugsforfattere som Cato, Varro, Columella eller Plinius, Hyrdesamtaler gav han i Omskrivningen en Genklang af den Tone, hvori Slaver og Bønder tale hos Plautus og Terents, Heltedigteren Vergil forvandlede han til en Historieskriver med et Klædebon, vævet af Fraser fra Cæsars, Sallusts og Livius' historiske Skrifter, medens han, saa vidt muligt, lod de handlende Personers Taler gaa i den ciceronianske Veltalenheds Spor. Men Vergil er for Frischlin ikke blot Heltedigteren, men ogsaa Digterhelten; ligesom han

Middelalderen igennem havde været frygtet og fejret som en Troldmand, ligesom den italienske Digter Dante havde gjort ham til sin Fører paa den frygtelige Vandring gennem Helvedes Rædsler, saaledes er han endnu for Frischlin henved 300 Aar senere en Vismand, med hvem ingen anden Digter kan sammenlignes. Alt rummer hans Æneide: historiske Efterretninger om forskellige Tider og Folk ved Siden af Fabler og Eventyr, der levende indpræge Læseren den menneskelige Aands Svaghed i Erkendelsen af det guddommelige. Pavedømmet ligger med sine Skikke og Ceremonier skjult deri: er ikke Venus' Forbøn for Trojanerne et Varsel om Marias og Helgenenes Forbøn for de troende, er ikke Mindefesten for Anchises en Sjælemesse, er ikke Polyfem, „det skrækelige, vanskabte, Lyset berøvede Uhyre“, et grangiveligt Forbillede for Paven? Dernæst er Digtet rigt paa fysiske Lærdomme om Urter og Dyr, Vinde og Floder, paa medicinske Lærdomme om Pest og Saar, paa geografiske og astronomiske, men fremfor alt paa moralske Lærdomme, der ere trukne som Perler og Ædelstene paa Fortællingens Traad. Men først og sidst beundrer Frischlin Ordenes Mangfoldighed, Talens Fylde, Udtryk-kets Glans, Digtets kyske Aand, der alt tilsammen gør Læsningen af det til en Skole for Ynglinge; han stiller Vergil højt over Homer, hvem han beskylder for Snaksomhed og Bredde; den Tid er i det hele endnu ikke kommen, da den græske Litteraturs Forrang for den romerske erkendes. Æneiden er ham paa én Gang Iliade og Odyssé. Og Frischlins sidste store Arbejde, som han satte sine Kræfter ind paa, da han i sit Fængsel paany havde faaet Papir og Blæk til sin Raadighed, var netop et Forsøg paa at genføde Vergil i et kristeligt Heltedigt; det var ham, som om han havde

faaet sit Livs Maal naaet, da Hebræidens mere end 12500 Heksametre vare nedskrevne. Selv siger han i Tilegnelsen til Grev Frederik af Würtemberg:

„Modtag det store Digt af Würtembergernes Maro, naadige Fyrste, dets tolv Bøger modtag af mig. Eller har du en anden Maro desuden, nu vel da, kræv saa af denne et Værk, mere fortrinligt end mit. Men en Tanke du skænke derhos din fængslede Sanger: Herre, løs din Vergil, fri ham af Lænkerne ud.“

Og Rektor Bollinger, der ni Aar efter Frischlins Død udgiver hans Heltedigt, siger i Beundring for Mester og Discipel, at ingen som helst enten gammel eller ny Digter har fulgt Vergil saa nøje i Opfindelse, Inddeling og Udtryk. I Anlæg og i Enkeltheder paaviser han Ligheder: Goliath svarer til Polyfem, Heksen i Endor til Troldkvinden Circe, Kong Davids Kærlighed til Batseba til Dronning Didos Kærlighed til Æneas, Davids Fortælling ved Taflet om Saul til Æneas' Fortælling ved Didos Taffel om Trojas Erobring; begge Digte springe midt ind i Handlingen for senere at kaste et Tilbageblik paa dens Begyndelse. Saa trolig har Frischlin fulgt sit Mønster, uagtet han udelukkende var henvist til sin Hukommelse; endogsaa i de enkelte Verses Ordlyd møde vi lige fra Digtets første til dets sidste Bog Gengangere fra Vergils Æneide.

Men endnu nærmere staar han dette sit Forbillede i sine to Skoleskuespil Venus og Dido, som han skrev, medens han var Professor i Tübingen, for at hans Tilhørere ved at lære dem udenad og opføre dem kunde leve sig saa meget stærkere ind i den klassiske Stil. Det er Æneidens første og fjerde Bog, der ligge til Grund for dem, og hans Fremgangsmaade er saa

simpel som mulig: Sætning for Sætning tager han Ordene ud af Vergil, idet han omdanner Heltedigtets Heksametre til Tragediens Jamber, medens han i Korsangene paa samme Vis tillemper horatsiske Oder efter Dramaets Behov. I et tredje Skuespil, *Helvetiogermani*, en Frugt af Frischlins Rektorvirksomhed i Braunschweig, er det Cæsars historiske Prosastil, der hugges ud i seks- eller ottefodede Jamber; Indledningsscenen gengiver til en Afveksling et berømt Sted hos Livius i samme Forvandling. Men ogsaa Terents' Komedier øve deres sædvanlige Indflydelse paa Frischlin. Navnene paa tre af denne Forfatters Stykker, *Eunuchus*, *Gildingen*, *Adelphi*, Brødrene, og *Heautontimorumenos*, Selvplageren, friste ham til en Plan om tre Stykker af samme Navne, i hvilke et for en kristelig Professor passende Æmne, Josefs Historie, skulde behandles: Fortællingen om Josefs Fornedrelse og Ophøjelse i Ægypten kunde rummes i Titlen *Eunuchus*, *Adelphi* pegede af sig selv hen paa Josefs Opgør med sine Brødre, *Heautontimorumenos* var den gamle Jakob i hans Sorg over sine mistede Sønner. Denne Plan blev dog ikke virkeliggjort. I andre Stykker af ham møde vi derimod fuldbaarne Frugter af det Ægteskab, hans og Tidens Poesi sluttede mellem kristeligt Indhold og antik Form. Det første af dem var Rebekka, hvis Kærne var Modsætningen mellem den milde, menneskelige Isak og den raa, voldsomme Ismael, der staar som en Forløber for de senere Skildringer af adelige Junkeres mellem Jagt og Svir delte Liv, ved hvilke Frischlin fik hele den tyske Adel til Dødsfjender. Foreløbig gik saadanne Antydninger uantastede hen; netop Rebekka var det, der hos den tyske Kejser skaffede sin Forfatter Digterkronen med tilhørende Vaabenskjold og Bælte; fra nu af stod

der i hans Segl et Skjold med en Merkurstav i og en Hjælm med en laurbærkranset Merkur paa. Ogsaa i hans snævrere Hjemland, Würtemberg, tiljubledes der hans Stykke Bifald; to Gange blev det opført ved Hertug Ludvigs Hof, medens Digtere og lærde kappedes i poetiske Lovtaler derover. Snart igen maatte Frischlin møtte sin Hertugs Komediehunger. Susanna blev Navnet paa hans næste latinske Skuespil. Som i Rebekka vekslede komiske og alvorlige Scener, medens Æmnet selv giver en kraftigere dramatisk Spænding; vi træffe det igen blandt de tyske Skoleskuespil, som i det hele „Susanna i Badet“ i mange Tider var Digteres og Maleres Yndling. Ligesom Frischlin før havde givet Junkere og Jægere det glatte Lag, saaledes gaar det denne Gang ud over pengegriske Advokater og bedrageriske Værter, hvilke sidste den rejselystne og drikkevante Digter kunde skildre paa Grundlag af sine egne rige Erfaringer. Hans fjendske Kollega ved Universitetet i Tübingen, Martin Crusius, Hovedmanden i den endeløse Kamp mod ham, beskylder ham for, at han i hvert af sine Stykker er traadt en eller anden Stand eller Klasse Mennesker for nær; men dog gjorde Susanna samme Lykke som Rebekka, og det var maa-ske endog mere, end Forfatteren ønskede, da Borge-mester og Raad i Byen Memmingen forordnede, at de to bibelske Stykker skulde afløse Terents' Komedier ved Ungdommens Undervisning; han vilde næppe arbejde det Parti i Hænderne, der af kristelig Iver raabte paa de hedenske Klassikeres Udelukkelse fra Skolen. Dertil skyldte han dem i Virkeligheden ogsaa for meget. Prologen til Susanna havde han saa godt som udelukkende flikket sammen af Plautus' og Terents' Prologer, Indlednings-scenen i Rebekka begynder med samme Replikker som

Terents' *Andria*, paa det tilsvarende Sted i Susanna har han sammenflettet Vendinger fra Plautus' *Casina* og Terents' *Heautontimorumenos*, ikke at tale om de mange spredte Reminiscenser, hvoraf begge Stykkerne ere fulde.

I de samme Aar var det, Frischlin syslede med sin latinske Oversættelse af Aristofanes' Komедier; han gik endog om med den Plan at lade to af dem opføre ved Fastelavnstid 1581 med antikke Kor, med Sang og Dans og Fløjtespil, noget, som ydre Omstændigheder dog forpurrede. Intet Under derfor, at han ogsaa følte sig kaldet til at efterligne Aristofanes. Den eventyrlige Trang i ham lod tit Fantasiens spille Mester og bringe en vis poetisk Afveksling ind selv i de sædvanlige tørre Universitetshandlinger. Det var saaledes Skik og Brug, at der ved Meddelelsen af Baccalaureus- og Magistergraden holdtes et Slags Disputats mellem Kandidaterne over filosofiske, i Reglen meget abstrakte og skolastisk drøftede Æmner efter et Udkast, som i Forvejen var gennemset af den Professor, der ledede Handlingen. For Frischlin formede det sig, da Rollen som Leder naaede ham, til et Skuespil, i hvilket først de syv frie Kunster, Grammatik, Retorik, Dialektik, Aritmetik, Geometri, Astronomi og Musik, derpaa de fem Sanser kæmpede med hinanden om Forrangen. Han fordelte Rollerne blandt de 38 unge Mænd, hvem *prima laurea*, den første Grad, skulde tilkendes, gav dem Hovedtankerne og lod dem selv hjemme udarbejde et Ordskifte, som han derefter gennemsaa og rettede. Det lille Dobbeltdrama slog saa godt an hos Professorerne og Universitetskansleren, at Frischlin blev opfordret til at lægge en sidste Haand paa det og udgive det. Af saa spæd en Spire udvikler der sig nu hos ham en Lyst til

med aristofanisk Frihed at bruge Symbolets Vaaben til Kamp for de Ideer, han lever paa, og skrive Skuespil, hvori alt forstaas gennem den Betydning, der ligger bag ved Stykkets Handling. Sindbilleder og Allegorier var en Form, det laa hele Tidsalderen nær at udtrykke sig i, noget, der hang sammen med dens Mangel paa Sans for en levende, af selve Virkeligheden udsmeltet Poesi; allerede i sine Fortolkninger af gamle Klassikere havde Frischlin støvet efter den skjulte Livsvisdom, hvortil deres Hyrder og Geder var Illustrationer. Nu véd han ved Universitetsjubilæet i Tübingen 1578 ingen bedre Sag, som han til festlig Glæde for det tilstedeværende Hof, for Professorer og Studenter kan iføre Skuespillets Kød og Blod, end den humanistiske Sprogrensnings Sejr over Middelalderens barbariske Køkkenlatin og leverer i *Priscianus vapulans*, den mishandlede P., en litterær-grammatisk Komædie, hvori Digteren har laant Filologens Feltraab og Krigsplan, og Filologen laant Digterens Sværd og Lanse. Priscianus er en gammel romersk Grammatiker, hvem hver Sprogfejl i de omgivende Personers Tale, som Digteren saa godt som ordret har sammensyet af gængse middelalderlige Sprogforkvakleres Skrifter, tilføjer et Slag eller Saar usynligt for dem selv. De kunde derfor slet ikke blive kloge paa ham og binde ham tilsidst som vanvittig, da endelig de to grammatiske Reformatorer Erasmus og Melanchton komme ham til Hjælp og løse ham. Melanchton holder ham sin Grammatik for Næsen som Lugtedaase, og for at bringe hans af ugrammatikalsk Daarligdom ødelagte Mave i Orden forordne de ham derpaa begge en Medicin, lavet af deres egne og andres mere klassisk skrevne Værker; den virker, en rigelig Stolegang skiller ham af med en Masse barbariske

Skifter, og tilsidst føres Patienten til Frobens og Stephanus' Trykkerier for igjen at styrke sin udrensedede, men endnu svage Mave med deres solide Forlagsartikler. For et saa specielt filologisk Indhold faar Digteren en almenmenneskelig Baggrund ved i slaaende Episoder at vise, hvorledes Raahed i Sprog hænger sammen med Raahed i Tænkemaade og tom Opblæsthed titter ud af de barbariske Vendinger i Stilen, medens Klarhed og Humanitet gaa Haand i Haand med Sprogets klassiske Renhed. Det er ikke til at undres over, at et saadant Stykkes Ry paa den Tid naaede vidt og endog forplantede sig til Italien.

Sit næste Skuespil, som opførtes i Tübingen ved Fastelavnstid 1580, vover Frischlin ikke at udgive; han føler, at han allerede har Fjender nok at kæmpe med. Det er som en Efterklang af Middelalderens gejstlige Mysterier og udtaler som de den religiøse Fordømmelsesdom paa den haandgribeligste Maade. Dets Navn er *Phasma*, omtrent det samme som Skin og Bedrag, og „det hele er en forunderlig Komposition: formløs, halvvejs paa Tysk, halvvejs paa Latin, snart med Hans-Sachsiske Rim, snart med Fraser fra Terents og Plautus, snart Tale, snart Sang; skreven i stræng luthersk Aand, afvisende ikke blot overfor det fordærvelige Sværmeri, men ogsaa overfor Zwinglis og Calvins friere Forestillinger om Nadveren og Kristi Person i en Grad, der er paafaldende hos en Humanist . . . Straks i den første Scene føres vi ind i Reformationstidens religiøse Tilstand. Man véd slet ikke mere, hvad man skal tro, siger den ene Bonde klagende til den anden, saa mange Slags Meninger og Sekter gives der. Men det skriver sig kun fra Ærgerrighed, idet den ene bestandig vil være klogere end den anden. Den anden Scene stiller

os en praktisk Følge af Sektvæsenet for Øje. Der træder en Bondekone op, hvem hendes Mand, smittet af Carlstadts gendøberiske og kommunistiske Sværmeri, vil sende bort efter at have solgt, hvad han ejer og har. Derfor istemmer Koret efter første Akts Slutning en Bøn *contra haereses* (mod Kætterne). Anden Akt fører den gendøberiske Bonde sammen med Luther; derved kommer det til et Ordskifte, hvori Stridspunkterne mellem Luther og Carlstadt eller mellem praktisk Religion og Sværmeri, Spørgsmaalene om Daab, Ægteskab, Øvrighed, Ejendom o. s. v. er sat ret godt og med stor Bibelfasthed i Scene. Bonden forføjer sig til Mähren, det rette Sekterklima paa hin Tid, og Luther giver Konen forstandige Raad, hvorpaa Koret istemmer en Bøn *pro magistratu, contra anabaptistas* (for Øvrigheden, mod Gendøberne). I tredje Akt optræde en Munk og en Nonne, som klage over, at Reformationen har sat dem paa smal Kost; derefter føres vi til Forhandlingerne i Marburg, hvor Luther og Brenz, Zwingli og Carlstadt staa ligeoverfor hinanden; og en Korsang *pro agnitione veritatis* (for Sandhedens Erkendelse) er ovenpaa dem meget paa sin Plads. I fjerde Akt begynder der allerede at lugte noget af Svovl. Djævelen, der endnu er maskeret som Munk glæder sig over de mange Sekter, fortæller, hvorledes han har hentet Carlstadt og Zwingli, og slutter sig til Paven, Kardinalen og Biskoppen, der ere sysselsatte med Opgørelsen af det tridentinske Koncil. Da Luther og Brenz ere optraadte endnu en Gang efter allerede at have faaet Nys om den opbyggelige Ende, det har taget med Carlstadt og Zwingli, istemmer Koret en Sang *contra Papam et Papatum* (imod Paven og Pavedømmet). I femte Akt præsiderer Pave Pius IV tilligemed Kardinal Campegius og Biskop Hosius

ved det tridentinske Koncil; Kristus, paa hvis Optræden Herolden gør opmærksom med de Ord: „Læg Mærke nu til Herrens Trav“, blander sig tillige med Paulus og Petrus i Mængden, og Petrus kan ikke bare sig for at falde Paven, der kalder sig hans Efterfølger, i Talen. Der udspinder sig en Ordstrid, som paany i Hovedsagen drejer sig om den forskellige Skriftfortolkning, og hvor denne Gang Pavens bliver hugget sønder og sammen af selve Kristus og Apostlene. Da Pavens Sager allerede staa galt nok, optræder endnu oven i Købet Herrens Moder med en Anklage i utvetydige tyske Rim . . . Efter sligt kan intet længer hjælpe: Pave, Kardinal og Biskop blive bortførte af Djævelen og hans Haandlangere som godt Bytte, og derpaa, efter lignende kort Proces og Dom i Følge Skriften, i forskellige Gange Zwingli og Carlstadt, Munken og Nonnen, Schwenkfeld og Gendøberen. Da det er gjort, begiver Kristus sig til Josafats Dal for at samle Menneskeslægten til Dommen, medens Petrus imidlertid skal vogte Himmels Port og byde Luther og Brenz vente paa ham, da han vil tage dem ind med sig. Til Slutning hører man skiftende Halvkor, Kristus med sine paa den ene Side, *Satanas cum suis* (med sine) paa den anden. Efter Stykket blev desuden en tysk Epilog fremsagt for at hindre Misforstaaelser.“ (D. Strauss: Nic. Frischlin S. 126 f.)

Efter det humanistisk videnskabelige og luthersk religiøse Stykke kommer som det tredje et tysk patriotisk. Den unge, ærlige Hertug Ludvig af Würtemberg, som 1568 havde efterfulgt sin viljestærke, skarpsynede Fader, følte sig paa sin rette Boldgade enten som sadelfast Lutheraner med Bibelen foran sig eller som vældig Jæger med Spydet i Haand overfor Bjørne og Vildsvin; men derhos havde han intet imod „undertiden

at samles med tilrejsende Venner eller fortrolige Tjenere til et djævt og muntert Drikkelag“, eller at se Borgere og Studenter opføre et Skuespil. I Frischlin fandt han nu en Mand, der kunde drikke med ham og digte for ham og ved store Lejligheder forherlige hans Hus. Ved Hertugens første Bryllup havde Frischlin digtet udførlige Bryllupsdigte efter Ovids Mønster og udarbejdet en poetisk Beskrivelse af Festen, syv Bøger stor, hvis klassiske Islæt Vergil havde leveret, og hvor Digteren ikke engang havde glemt Skueretterne ved Maaltidet: Paradisets Have, Krybben med Jesubarnet og de hellige tre Konger, et Bjærg og en Borg med Fontæner af Vin, hvori der svømmede Svaner og Sirener, den barmhjertige Samaritan, Samson, St. Georg, Daniel i Løvekulen, Kristi Opstandelse, en Jagt, Guldkalven, Spejderne med Druerne, Quintus Curtius, Jesabel og Jehu, Mars og Venus, Fides og Justitia o. s. v., hele Tidens brogede Fantasiindhold som Pynt paa et Bryllupsbord. Den Gang følte Frischlin for en kort Tid sit Livs Sol skinne: „Jeg var i stor Naade hos Hertugen af Würtemberg og yndet af alle ved Hoffet og i Raadet. Ogsaa fra Rigsdagen var jeg vendt tilbage prydet med nye Værdigheder.“ Ti Aar efter holdt Hertug Ludvig anden Gang Bryllup, og atter skulde Frischlins Pen give Festen Glans. Saa var det, han tilbød de ledende Aander sit fædrelandske Skuespil *Julius redivivus*, den genopstandne J., som han i de nærmest foregaaende Aar, flere Gange afbrudt, havde skrevet paa, og Stykket blev opført med tyske, rimede Indholdsangivelser fremsagte foran hver Akt af fem Drenge, iførte Heroldsdragter med Brudgommens Vaabenskjold paa Brystet og Brudens paa Ryggen. Det er fra et heroisk Digt af Ulrich von Hutten, at Frischlin har hentet sit Æmne: Sammenstillingen af

de gamle og de nye Germanere og de sidstes Sejr paa Grundlag af Krudtets og Bogtrykkerkunstens Opfindelse. Men det er Frischlin selv, som har kaldt Cæsar og Cicero op af Gravene, for at de skulle være Dommere. Humanisten og Patrioten smelter sammen allerede i Stykkets hele Anlæg. Dets Hovedindhold har han skildret i sin latinske Beskrivelse af Bryllupshøjtidelighederne:

„Vendt fra de dødes Rige tilbage Julius Cæsar træder paa Scenen ind; i Germaniens Egne han vandrer, ser med Undren dets Land og ser med Undren dets Stæder. Cicero vandrer med, og Teutonia vækker Beundring ogsaa hos ham. Da kommer en Kriger, Harminius, mod dem. Rustningen straalere om ham, germaniske Vaaben han bærer, og med det faste Jærn er hele hans Legeme dækket. Flammende Luer han lader sit Skudvaaben udspy i Luften, Kugler af blaaligt Bly han sender op imod Himlen. Studsende over saa ukendte Vaaben Kviritterne tro at Skue Juppiter selv i Menneskeskikkelse, Tordnens Herre, stegen fra Himlen ned, og i Ærefrygt bøje de for Germaneren Knæ som for Juppiter, ham, der ej svinger Menneskevaaben, ej skræmmer sin Fjende med Spydenes

Susen,

men med Tordenens Drøn og med Lyn fra ilende Skyer sender Rædselen ned over Jorden. Tilsidst de forstaa dog begge, at alt er dannet af Menneskehænder og smeddet i en germanisk Perillus' Esse, og hvad der er Krudtets Kraft og dets Brug, og hvordan man af Flintesten lokker

Gnister.

Medens nu Tøjhuse aabnes, og Cæsars Øjne dem mønstrer, træder en hessisk Sanger ind; parnassiske Laurbær slynge som Krone sig rundt omkring hans kastaliske Lokker. Med sig han bringer et Digt, en germanisk Digter har skrevet, Marcus Cicero, dig han læser det op for, han viser dig med sin kyndige Finger den Kunst, hvormed Bogen er

trykt, og

melder, hvordan den germanske Minerva har opfundet det med. Derpaa han trækker ham ind i en Bogtrykkers Værksted,

der ser han

Bind under Pressen hel stum over Folkets storladne Evner.
 Cæsar beskriver imens for Folket med kyndige Læber,
 hvad han har sét derinde af Vaaben, hvilke Slags Bøsser,
 hvilke Slags nye Kastevaaben, som Blider og Lanser.
 Da bliver langt fra han vår en Allobroger, der bærer
 Kurv paa sin Ryg og mumler ud sit fremmede Pludder,
 hvilket til Cæsar han retter, der ej kan forstaa, hvad han
 siger.

Ført tilbage igen paa Scenen af Hesserer, priser
 Tullius Bogtrykkeriet med Kasser og Typer og Presse,
 priser de smidige Hænder og Menneskers sindrige Paafund
 samt Teutonerens høje, ej længer barbariske Visdom.
 Endelig møder han Cæsar, der ymter meget om Skjolde
 eller om Murbryderskyts; da tager han Bladet fra Mund og
 taler berømmende Ord om Germanernes hellige Visdom,
 deres til Føbus viede Lærestole og Skrifter
 og deres Bøger, trykte paa hurtig drejende Presser.
 Medens nu Romeren Cæsar ved sligt med Rette forbavses,
 høres en Skørstensfejer, der opspærrer Munden paa vid Gab
 blot for at skrige bedre, italiisk er Sproget, han brøler.
 Begge de flygte afsted i den Tro, det er Pluto, der opbragt
 kommer herhen med sin lange Kost for at hente dem begge
 ned til de stygiske Bølger, fordi de har tøvet for længe.
 Ciceros Sorg er stor, at den gamle romuliske Tunge
 nu i saa meget er ændret, og harmfuld han banker den sorte
 Mand og skummer af Vrede og giver sin Hidsighed Tøjlen,
 indtil den rolige Hesser igen faar stillet hans Vrede,
 og han igen gaar ind til det dækkede Bord og dets Glæder.
 Allevegne der lés, og Teatret drøner af Bifald."

Frischlin er sig den Fædrelandsfølelse bevidst, hvoraf
 Stykket er en Frugt; „men“, siger han, „hvem kan
 have noget imod, at en tysk Mand som jeg har for-
 fattet dette Skuespil til Tysklands Pris?“ Det er jo
 kun Sandhed, mener han, hvad han har sagt i sit
 Stykke, og han har jo ikke engang kunnet nævne
 alle de store Mænd, der fortjente at nævnes. Men til
 Gengæld sparer han heller ikke paa Lovtaler, Lægerne
 ere Hippokratesser, Talerne Ciceroer; de tyske Bjærge

ere lutter Parnasser og Helikoner; de tyske Floder lutter Hippokrener. Selve Athen synes vandret til Tyskland, siger Cicero i Stykket, og det er betegnende nok for Digteren, at han ikke véd at rose Tyskernes aandelige Kraft paa nogen virksommere Maade end ved at henvise til de latinske, ja endog græske Vers, de kan skrive, ligesom han selv sætter sin Stolthed i at have sammensat Ciceros og Cæsars Tale af de to virkelige Forfatteres Sprog. Selv saa moderne Genstande som Ildvaaben, Papirfabrikation og Bogtrykkerkunst vender og drejer han, til de passe i en klassisk Skildrings Former, og det hele Stykke er tilegnet den humanistiske Skoledannelses daværende klassiske Tilholdssted, hans Yndlingsby Strassburg, som lovprises deri, og hvis kunstige Ur han tidligere havde forherliget poetisk, men hvis Borgemester og Raad til Tak dog kun langt om længe sendte ham -- 12 fl. Han tabte imidlertid ikke Penge paa Udgivelsen af sine Skuespil, Salget af dem gik rask for sig, i Aaret 1681 var det femte retmæssige Oplag saa godt som udsolgt, og i seksten Aar solgte Forlæggeren af den samlede Udgave over 6000 Eksemplarer. Og saa til Slutning endnu kun et Par Linjer anførte, hvori det humanistiske Grundtræk i hans aandelige Liv har afspejlet sig midt under Fængselstidens Nød og Tryk. „Det er Skade,“ skriver han i et Brev, „at jeg af Mangel paa Skrivedesker og godt Lys ikke kan gengive de smukke Bønner, jeg opsender til Gud, *versu elego* (i elegiske Vers) for med Tiden at lade dem trykke, mange Folk til Gavn og Nytte“.

VI.

Det latinske Skuespil, der hos alle disse Forfattere træder i den sproglige Dannelses Tjeneste, breder sig over et større Omraade hos det 17. Aarhundredes Mesterspædagog, Amos Comenius. Han var paa Tredivaarskrigens Tid Præst og Biskop for de mähriske Brødre og maatte næsten hele sit Liv spise Landflygtighedens bitre Brød; de hjemløse Vandringer fra Sted til Sted, hvortil Driften laa Humanisterne i Blodet, var hos ham en Frugt af ulykkelige politiske og religiøse Forhold. Men medens der af denne hans Hjemløshed udsprang en Higen bort fra den jordiske Virkelighed, der mod Slutningen af hans Liv blev til en fantastisk Tro paa Visionærer og Gøglere saa vel som paa det tusindaarige Riges snarlige Indtræden — 1672 var den Termin, han ventede det, men et Par Aar i Forvejen friede Døden ham fra at se sig skuffet —, saa affødte hans Naturs harmoniske Sundhed samtidig en levende Glæde over det jordiske, en Hvile i Tanken om Menneskenaturens Harmoni, i hvilken den gammelgræske Forestilling om Mennesket som et levende Kunstværk genfødtes. Og denne Opfattelse gjorde ham som Skolemand til en Profet, i hvis Tanke kommende Aarhundreders pædagogiske Idealer allerede lyste med forbavsende Klarhed. Hvor friske og hvor moderne lyde ikke Ord som disse: „Menneskene skulle ikke undervises lige ud af Bøger, men saa meget som muligt af Naturens store Bog, af Himlen og Jorden, af Egene og Bøgene. Den, der skal undervises, maa lære selv at se.“ „Intet maa læres paa blot Autoritet, men alt skal stilles frem for den sanselige Anskuelse og underkastes Fornuftens Prøvelse.“ Han gør Front baade mod Middelalderens

golde og formelle Lærdom og mod Renæssancetidens Forgudelse af Oldtiden; ligeoverfor Formerne sætter han Tingene og bliver derved den reale Dannelses Fader, ligeoverfor Latinen som det stilistisk fuldendte klassiske Sprog, de udvalgte Humanisters Særeje, stiller han Modersmaalet og Latinen som praktisk Universal-sprog, et Plaster, der kunde bøde paa den babelske Sprogforvirring.

Skoleskuespillene, som vare blevne angrebne fra forskellige Sider, forsvarer han ivrig. De Teologer, som ikke blot ville have Skuespillene forjagne fra Skolen, men ogsaa fra Samfundet i det hele taget, gør han opmærksom paa, at de udelukkende bygge deres Fordømmelsesdom paa de gammelromerske, for Ungdommen i Reglen lidet passende Komedier, om hvilke han er ganske enig med dem, ligesom han ogsaa er villig til at skaane de svage Samvittigheder ved at forkaste Brugen af Masker og Kvindeklæder, som hine havde fundet stridende mod Guds Bud i femte Mosebog 22, 5. Men efter at disse Indrømmelser ere gjorte, saa kan man ikke frakende Skuespillene Egenskaber, som stille dem i Centrum af Skolens Undervisningsmidler. Det Motto, der med Guldbogstaver burde sættes over Skolens Port, er: „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*“ (alt skal gaa frivilligt for sig, al Tvang ligge fjærn fra dens Virken). Derfor skal Skoleundervisningen have Legens Fortrin: den skal sætte Disciplene i den Bevægelse, hvori alt levende finder sin Glæde, den skal have sit Udspring i deres egen Lyst, den skal samle dem i det Fællesskab, hvortil Mennesket som Samfundsvæsen (*animal sociabile*) har en uafviselig Trang, den skal avle den naturlige Kappestrid, hvori dets Kræfters Vækst gaar mest levende for sig, den skal ved ordnende

Love forene alle om det samme Formaal, den skal fjærne, hvad der føles som en trykkende Byrde, og sørge for Standsning og Afveksling til rette Tid. Men alle disse Legens Særkender findes netop virkeliggjorte i Skuespillene. Og det paa rette Maade gennemførte Skuespil er som et Træ, hvis mange Grene alle bære Frugt. For det første tilvejebringe de en ved andre Midler uopnaaelig Fyrighed og Interesse hos Disciplene. For det andet slaa de alt saa meget mere fast i Hukommelsen, som det, man har sét for sig i levende Skikkelse, naturnødvendig gør et alsidigere Indtryk end det, der kun høres eller læses. Dernæst kaster Skuespillenes Offentlighed en større Glans over de flittige og en mørkere Skygge over de forsømmelige og bliver derved til en virksom Spore for alle, foruden at ogsaa Lærerne, som selv drages ind med i Dommen ved denne Udstilling af deres Arbejde, føle sig stærkere tilskyndede til ikke at lægge Hænderne i Skødet ved Undervisningen. Endvidere vindes ogsaa Forældrene for Undervisningen ved at se deres Børn præstere noget og gøre Lykke. De Disciple, der ere i Besiddelse af nogen fremragende Begavelse, faa lettere Adgang til at lægge denne og dens Retning for Dagen, og eftersom endelig Skuespillet lader det menneskelige Liv, Kirkens, Statens, Skolens, træde frem i Samtale og Handling, saa lære Disciplene paa en kortfattet og lystelig Maade at lægge Mærke til alt, have Svar paa rede Haand, beherske deres Bevægelser, Ansigtets, Hændernes, det hele Legemes, bøje og bruge Stemmen og have en ædel Frimodighed i deres Optræden. I Løbet af Skoleaaret kan paa den Maade hele Undervisningsstoffet, baade det reale og det sproglige, passere Revue, og de Skuespil, som Comenius udarbejder i Overensstemmelse med denne

sin Plan, kalder han derfor ogsaa paa selve Titelbladet „en levende Encyklopædi“. De have intet med Dramaet som Kunstværk at gøre, men ere egenlig kun at betragte som en Stenografering af en Eksamensoverhøring eller som Lærebøger, nedskrevne overensstemmende med Comenius' Princip, at „Dialogen fører Aanden til alsidig Betragtning af Æmnet“.

Opførelsen foreslaar han at knytte én Gang for alle til otte forskellige Fridage om Aaret, og otte Dage efter hver Forestilling skal Rollerne uddeles til den næste, saaledes at den daglige Undervisning ikke lider noget Skaar. Skulde Disciplenes Antal være større end Rollernes, tilraader han at lade flere indøve samme Rolle og bejle med hinanden om Retten til at optræde eller ved forskellige Opførelser af samme Stykke afløse hinanden. To Dage før Opførelsen skal det afgøres, hvem af Medbejlerne der for den enkelte Gang har vundet Palmen. Skulde omvendt Discipelantallet ikke være stort nok, er der ikke andet for, end at lade den samme spille flere Roller. Naar saa den højtidelige Dag kommer og Tilskuerskaren er forsamlet og har faaet Pladser anviste efter Rangen rundt om den til Scene indrettede Skolegaard, skal Klokkringning først forkynde Forestillingens Begyndelse og dernæst Musik indlede den. Fra Kl. 7 til Kl. 10—11 om Morgen skal den i Reglen vare for saa igen at afsluttes med Musik. Selve Skuespillerne skulle, ordnede efter de forskellige Grupper og iførte deres forskellige Dragter, sidde paa bestemte Pladser for at kunne følge det hele Skuespil; kommer Raden til hver enkelt, at han skal spille, skal han rejse sig og træde frem; er han færdig, skal han vende tilbage til sin Plads. Sin Rolle skal han have optaget sikkert i sin Hukommelse — den, der har

en svag Hukommelse, maa hellere faa Rollen forkortet saa vidt muligt — og med ren og tydelig Udtale skal han fremstille, hvad Talen er om. Hvor de bestemte Genstande, hentede fra de enkelte Undervisningsfag, nævnes, skulle de være tilstede paa Scenen enten i deres naturlige Skikkelse eller i malede og modellerede Efterligninger, og idet Skuespilleren omtaler dem, skal han for Tydeligheds Skyld pege paa dem, røre ved dem eller tage dem i Haanden; er det aldeles umuligt at skaffe dem til Veje, skal han af samme Grund i det mindste benævne dem i Modersmaalet. Enhver Skole gør derfor bedst i at anskaffe sig hvad man kunde kalde et Skolemuseum til dette Brug. Det er Tanken om Skolesamlingers Gavnlighed og Nødvendighed, som spirer hos den realistiske Undervisnings Talsmand. Naar Forestillingen er endt, skulle de øverste Tilsynsmænd tildele Lærere og Disciple offentlig Ros efter Fortjeneste og love de fattige, som have udmærket sig, Hjælp eller Præmier. Et Gæstebud for Lærerne og udvalgte Disciple kan saa sætte Kronen paa Værket og lokke hver enkelt til at arbejde for en Plads blandt disse udvalgte. Dagen efter skal Undervisningen paany gaa sin sædvanlige Gang.

Sebastian Macer, Rektor i den polske By Lissa, som i adskillige Aar havde været Comenius' Opholdssted, havde fundet paa at bearbejde første Afdeling af hans Lærebog *Janua lingue Latinæ* i dramatisk Form, og da Comenius 1650—54 opholdt sig i Ungarn, lod han Disciplene ved Undervisningsanstalten i Pataki opføre denne Bearbejdelse for et stort, fornemt Publikum. Den gjorde stormende Lykke, og Comenius blev anmodet om at bearbejde alt, hvad Undervisningen havde at sysle med, paa samme Maade. Da Macer var bleven lam og

Comenius troede selv at kunne gennemføre Arbejdet i en simplere og øjensynlig mere frugtbringende Form, saa tog han fat og udstykkede det hele Undervisningsstof i otte Skuespil. De indledes med, at Kong Ptolemæus af Ægypten som Lærdommens Beskytter raadslaar med Filosoferne Platon, Eratostenes, Apollonius og Plinius om Midlerne til at udbrede Kundskab og Dannelse. Comenius finder Lejlighed til igennem disse Filosoffers Mund at udtale sine Hovedprincipper for Undervisningen og fastslaa som saadanne Skuespils Opgave: i Lighed med Adam i Paradisets Skole at gennemmønstre alle Tingene i Verden og give dem Navne, en Opgave, som Adams snarlige Fald den Gang hindrede i at blive fuldbyrdet, men som Undervisningen nu skal hjælpe Adams Sønner til at faa gennemført. Efter denne Raadslagning sender Kongen først Breve ud over al Verden til alle lagttagere og Betragtere af Naturen, Kosmografer, Meteorologer, Metalkendere, Stenkendere, Ædelstenskendere, Botanikere og Zoologer, og kalder dem for sin Trone, for at de kunne aflægge Regnskab for alt, hvad de vide. Lad den førstes, Verdensbetragterens, Monolog være os et Eksempel paa Stilen og Tonen i Stykkerne, hvor den er paa sit Højeste. „Kosmografen kommer ind i dybe Tanker uden at lægge Mærke enten til Kongen eller nogen af de andre; han ser blot opad og nedad og omkring sig; tilsidst bringer han Hænderne og hele Legemet i en til Sagen passende Stilling og udbryder: Jeg staar under aaben Himmel. Hvorhen jeg kaster Øjnene, opad eller nedad, frem og tilbage, til højre og til venstre, er det overalt Verden, den fuldtendteste Forbindelse af alt, et Hus, rigt forsynet med Bohave, et Amfiteater, helt opfyldt af Skuespil. (Han kaster Øjet og strækker Hænderne i Vejret.)

Den udstrakte, rummelige, runde Hvælving ovenover os kaldes Himlen; den omgiver Verden, som Mure pleje at omgiye en By. Denne faste Grund under vore Fødder (han stamper med den højre Fod let i Jorden og peger paa den) er Jorden, som fra alle Sider er omflydt af Vande. Endelig kaldes det gennemsigtige Rum, som omgiver os allevegne fra og begrænses af Himmelhvælvingen foroven og Jorden forneden, Luften. Men hvorfra er alt dette kommet? Ti der har visselig været en Tid, hvor intet endnu var til. Den almægtige Gud, som fra Evighed til Evighed har sit Ophold i sig selv, har skabt alt dette af intet for at aabenbare sin Størhed for Skabninger af sig. Og først bød han, som den hellige Fortælling vidner, et uformet og taageagtigt Kaos, et Slags Røg eller Damp, at fremgaa, og det fremgik. Og da han havde sendt Livsens Aand svævende over Dybet ind i denne Damp, tændtes en Ild, der gjorde hin Damp flydende, fortyndede den paa ét Sted, fortættede den paa et andet og skilte hine Verdens Dele fra hinanden, saa de bleve til Æter, Luft, Vand og Jord, Verdens første og største Legemer, de øvrige Legemers Spirer eller Moderskød, hvori og hvoraf alt senere kunde fremgaa, leve og næres. Derfor kaldes de Elementer, det vil sige Tingenes *alimenta* (Næringsmidler). Ti alle Legemer (Skyer, Regn, Sne, Stene, Urter, Dyr o.s.v.) blive til af dem og vende tilbage til dem, naar de gaa til Grunde. O, Visdom af Skaberen, som i sin Enhed har gjort den stor, i sin Visdom skøn, i sin Godhed god! Ti én er Verden, eftersom den allevegne hænger saaledes sammen, at der hverken findes nogen Tomhed (ti Elementerne udfylde alt) eller noget Brud. Stor er Verden, fordi vi ikke kende dens Grænser. Skøn er den, fordi alt i den er ordnet og veksler

uendelig i Form; derfor kaldes den hos Latinerne *mundus* af sin Renhed, hos Grækerne *zooquos* af sin Skønhed. God er Verden endelig, fordi intet i den er hensigtsløst og uden Frugt, men alt har sine bestemte Formaal. Selv naar noget brydes og gaar til Grunde, er Øjemedet godt: det enes Undergang er det andets Tilblivelse, og Tingenes Udseende faar i al sin Skønhed nyt Liv og Værighed. Priser med mig min og eders Skaber, alle I Skabninger!"

Efter ham møder den øvrige Skare Kundskaabs-repræsentanter efterhaanden op hver med sin Lektie, for hvilken han skal gøre Rede, og hver med et Navn, der er dannet efter den Ting, han sysler med: Himmeliagttagerne hedde *Uranus*, *Selenus* og *Asterius*, der forklares ved Navnene *Coelestinus*, *Lunaris* og *Stellarius*; Plantekenderne hedde *Plantinus*, *Graminus*, *Oliscus*, *Frugius*, *Florus*, *Jatrus*, *Thamnius*, *Hylemus*, *Dendrologus*, *Pomonus* og *Sylvanus*, lutter Ord, dannede af græske og latinske Navne paa Ting, der staa i Forbindelse med Planterne. I det hele er der 52 Personer i dette første 5akts Skuespil, som fører Tilskueren gennem hele Rækken af Naturfænomener, lige fra Sol, Maane og Stjærner gennem Ild, Luft og Vand til Jorden med alle dens Frembringelser, livløse og levende, Planter og Dyr, om det saa er Asparges og Pastinak eller Lopper og Væggetøj. Indskrænker det næste Stykke, der beskæftiger sig med Mennesket, dets legemlige Organer og aandelige Egenskaber i sund og syg Tilstand, sig til 40 Personer, saa stiger det tredje, der omfatter Kunstprodukterne, til 80 og det fjerde, der fremstiller det lavere Skolevæsen, til 78, medens det femte, der handler om Universitetet med dets fire Fakulteter, daler til 56; det sjette, i hvilket d'Hrr. *Licentiosus*, *Cu-*

riosus, Ambitiosus, Opulentus o. s. v. fremstille deres Laster og d'Hrr. *professores Prudentia, Sedulitatis, Temperantiae, Fortitudinis, Humanitatis* o.s.v. vejlede hver i sin Dyd, maa endogsaa nøjes med 33 Personer; men saa stiger igen det syvende, hvor vi føres ind i det huslige og det kommunale Liv, til 68, og det ottende, der beskæftiger sig med det politiske og det religiøse, i alt Fald til 53.

Disse Skuespil bleve da opførte, før Comenius forlod Ungarn for at drage tilbage til Polen. Adelsmænd og Præster fyldte Tilskuerpladserne; tilsidst indfandt selve Landets Fyrste sig med sin Hofstat og en Kreds af Stormænd, og da Forestillingen den 2. Juni 1654 var endt og Bifaldet havde lydt, rejste Comenius sig for i den glimrende Forsamling at sige Ungarn farvel og lægge alle paa Hjærte ikke at forspilde, hvad der ved hans personlige Nærværelse var opnaaet for Landets Undervisningsvæsen. I Amsterdam udgav han saa Aar 1657 sine samlede pædagogiske Arbejder paa den svenske Rigmand Lars de Geers Bekostning og blandt dem ogsaa sin „*Schola ludus seu encyclopædia viva. Hoc est Januæ lingvarum praxis scenica*“ (Skolen som Leg eller levende Encyklopædi. Det er Sprog-døren i sceniske Øvelser).

VIII.

Imidlertid havde Modersmaalet ogsaa paa Skole-skuespillets Omraade allerede arbejdet sig frem ved Siden af Latinen. Og der er dem, der endda knytte mere end rent pædagogiske Forventninger til disse Fore-

stillinger. Joachim Greff, der var Skolemester i Dessau fra 1545, haabede, at Forældrenes Sans for Kunsten efterhaanden vilde blive vækket, naar de hørte deres Børn tale saa tappert og uforfærdet til Folk, en Taleøvelse, der ogsaa maatte blive til Gavn for Land og By; han vilde derfor ønske, at saadanne Stykker maatte ligesom i Nederlandene blive opførte saa godt som hver Søndag: paa denne Maade, tænkte han, vilde „en liden Gnist af Kunsten blive bevaret i Skolerne under Asken“. Og i Virkeligheden blev den ved dem bevaret i to Hundrede Aar, indtil den i det 18. Aarhundrede igen kunde bryde ud i Flammer.

Den, der var Joachim Greffs og adskillige andre Skoledigteres Forbillede og i flere Henseender en ny poetisk Tidsalders Indleder, var Paul Rebhun, der havde levet i Luthers Hus og spist ved hans Bord, og ligeledes døde samme Aar som han. Fra 1531 til 1538 havde han været ansat ved den Gang blomstrende Latinskole i den sachsiske By Zwickau og var derefter paa Luthers Anbefaling bleven Præst og Superintendent i Oelsnitz, hvis Raad han som en ægte patriarkalsk Præstemand lod kalde til sig paa sin Dødsseng og formanede til Fasthed i Troen og Standhaftighed i Lidelser, naar Religionskampene satte Troen paa Prøve. „Ofte, naar jeg kaster Blikket ud over den Del af Tyskland, hvori Evangeliet lyder,“ havde Melancthon tidligere en Gang skrevet til ham, „og tænker paa de fleste Menigheders Præster, saa takker jeg Gud, fordi Lærerne hidtil paa de fleste Steder dog have kunnet gaa an. Men dig højagter jeg og regner dig til de ypperste, fordi jeg kender din overordentlige Fromhed og Lærdom . . . Atter og atter beder jeg dig være overbevist om, at det er en sand Kærlighed, jeg elsker dig med.“ I

hans Stykker se vi Frugter baade af den *pietas* og den *eruditio*, Melanchton roser ham for. Luthers Oversættelse af Bibelen havde rykket den bibelske Aand og de bibelske Skikkelser hen i en betagende Nærhed, og Glæden over denne Følelsens og Fantasiens Berigelse gav sig Luft i en Række Dramaer i Modersmaalet. „Naar et Kristenmenneske“, siger Krüsing, en af disse Digtere, i 1543, „klarlig ser et saadant Spil udføres for sine Øjne og ser det for sig som et smukt Maleri, udført med alle sine Farver, saa er det ikke muligt andet, end at det maa bevæge ham og gaa ham til Hjærte.“ Og Ackermann, en anden samtidig bibelsk Digter, fremhæver, hvor meget ærligere det er for en ærekær Borger og hvor meget sømmeligere for en Kristen at øve sig dygtig i slige gejstlige Spil end at ødelægge Legem og Sjæl ved Spil og Svir og anden utilbørlig Tidkort, en Tanke, han skyldte Paul Rebhun. Ti blandt den Mængde Præster og Skolemestre, hvis Penne slige Betragtninger og Luthers Autoritet satte i Bevægelse, var Paul Rebhun baade den første og den ypperste. 1535 opførtes der et Stykke af ham under Titlen: „Et gejstligt Spil om den gudfrygtige og kyske Fru Susanna, hel lystelig og frugtbringende at læse,“ et Stykke, der 1549 atter blev opført paa Byen Munnerstadts Raadhus under Ledelse af Skolemesteren og Kantoren og endnu 40 Aar senere paa et aabent Torv. Desuden har han skrevet et andet Skuespil, som dog næppe nogensinde er blevet opført: „Et Bryllupsspil om Brylluppet i Kana i Galilæa, den gudanordnede Ægtestand til Ære, og alle gudfrygtige Ægtefolk, Svende og Jomfruer til Trøst og Undervisning.“ Som Fromheden viser sig i Valget af Æmnerne, saaledes træder Lærdommen frem i Valget af Formen. Rebhun

er den, som med Blikket vendt mod de gammelromerske Skuespil indfører det egentlige Kunstdrama i det tyske Sprog, den første, der forstaar at inddele sit Skuespil i Akter og Scener, og der som Efterligning af Antikken fylder Mellenrummene mellem Akterne med Korsange. Dernæst søger han at bringe Afveksling og Mangfoldighed i Replikskiftet og forædle Versformen i Henseende til Rytme og Rim. Han udvælger blandt de antikke Versemaal dem, der mest svare til det tyske Sprogs Ejendommelighed, og som derfor ogsaa i Eftertiden have hævdet deres Forrang, Jamben og Trochæen, som han indfører under disse Benævnelser. Og nu lader han Versføddernes og Rimstavelsernes Antal veksle saa godt som med hver Scene efter det Princip, at Indholdets Alvor og Højhed kræver de længere, vægtigere Linjer, medens de jævne dagligdags Situationer kunne nøjes med kortere. Jambene ere tre-, fire- eller femfodede, Trochæerne ere knyttede sammen i Vers paa syv, otte, ni, ti, elleve eller tolv Stavelser. Den Modstand, disse hans poetiske Fremskridt vakte paa sine Steder, imødegaa Rebhun i Fortalen til anden Udgave af „Susanna“ 1544: „Den Gang jeg første Gang lod dette mit første tyske Digt om den kyske Fru Susanna udgaa paa Rim i Trykken, agtede jeg det uforødent at gøre Regnskab for mine Rim, at de ikke alle vare sammensatte af otte Stavelser; men eftersom det midlertid er hændet, først at en anden tysk Digter paa det strængeste haver lastet mine Rim for den Aarsags Skyld, dernæst at en anden god Ven, der haver ladet denne min Susanna eftertrykke udi Worms, uden Tvivl i god Mening har forkortet og sønderdelt mine lange Rim og villet gøre idel Rim paa otte Stavelser, som om det maa saa være, saa vil jeg,

paa det at saadant ikke ydermere skal vederfares mig, ogsaa denne Gang alene udtale saa meget til Underretning, at mine Rim, om de befindes længere eller kortere end otte Stavelser, ere føjede saalunde af mig ikke i en Drøm eller af et Tilfælde, men med velberaad Hu og af en vis Aarsag, og derhos ere udmaalte med saadan Flid, at som det første Rim i hver Scene er, saalunde, i saadant Maal og Tal ere alle de følgende Rim udi samme Scene, og jeg haver ikke kastet et ubetænksomt Virvar af længere og kortere Rim sammen i samme Slags Scene, forsaavidt de blive uforrykkede i Trykken. Men at jeg efter Handlingens Lejlighed haver forstrakt nogle Scener med korte, nogle med lange Rim, derfor er det ufornødent at gøre Regnskab her, eftersom de kyndige i denne Sag og de, som betænke *rationem Decori*, kunne tage saadant af sig selv, og jeg derhos ogsaa vil give noksom Besked derom i den *Grammatica*, som jeg haver sammenstillet over det tyske Sprog, hvorlunde dette kan ved visse Regler føjes paa rette Maade og efter rette Analogi og kan holdes derudi." Dette første Forsøg paa en tysk Grammatik kom imidlertid aldrig for Lyset; men allerede Sysseleden dermed gør dens Forfatters Fædrelandskærlighed og Grundighed Ære. I hvilken Grad den moralsk-religiøse Opdragelse var Hovedformaalet for al denne Digtervirk-somhed, og i hvor høj en Grad Publikum endnu trængte til en pædagogisk Pegepind, kan Epilogen, „Beslutningen“, til Susanna staa her som Bevis paa:

„Højædle Herrer, Venner kær'
og alle, som er samlet her
og paa vori Spil nu haver hørt,
mærk, hvad der blir af jer begært:

Den Mening er der i vort Spil,
som og det digtet er dertil,
at opstaa maa deraf Guds Pris
og derhos Nytte ligervis
for hver, der saadant høre vil.
Vi sætte da vor Hu dertil,
at hver vil tage med paa Vej
en Lære, har han hentet sig,
og bedre sig udi sin Stand,
ihvad han saa benævnes kan.

Først Dommernes Idræt os lær',
hvad Skam og Skændsel det dog er,
naar gamle Folk vil selv attraa,
hvad de skal hindre unge fraa,
og hvordan usselig det gaar,
naar Mennesket fuld Frihed faar
at følge kun sin Viljes Lov,
hvor ingen Ondskab er for grov,
og hvordan da selv Øvrighed
kan fare frem med Vold og Sned,
kun være rige Herrers Tolk
og lægge Tryk paa Fattigfolk
og dømme efter Gunst og ej
gaa paa Retfærdighedens Vej;
hvor sligt gaar ej ustraffet af,
men Gud nedsender selv sin Straf.
Derhos til Lære for enhver:
at gaar ens Ære man for nær
ved Løgneværk og Vidnefalsk,
det slaar som mest en selv paa Hals.

Raadherreerne os dernæst te,
at vi ej Frygt maa lade se
og skræmmes fra, hvad der er Ret,
om end vi skades selv derved,
ej sige ja, hvor Sag er slet,
og ej til Uret være med;
at, som de her, en Herre maa
ej blues ved at høre paa,
hvad godt en ringere end han,
som Drengen her, berette kan.

Os Daniel beviser nu,
hvor Gud har sat til Børn sin Hu,
og om end ej Fornuft de har,
kan give dem sin Aand saa klar;
hvordan endog af Barnemund
Gud prises vil i allen Stund.

I Fru Susanna viser sig
en Lære skøn og kristelig;
thi først er hun et Spejl saa klar,
hvor de sig at beskue har,
de Hustruer, der vandre vil,
som det i Fromhed hör' dem til,
og Dyd og Ære tragte mod;
de har deri en Lære god,
hvordan de ære skal der' Mænd
og deres Herre se i dem,
som Guds Bud er: hvordan de skal
sig holde steds dem til Gefal,
fastholde dem i Ægtestand
og ikke følge anden Mand.
Hvordan Guds Vilje podes ind
i Tyende og Børn der' Sind,
det lærer hun os ligesaa;
at ej Guds Bud man svigte maa,
men før man slet forføres vil,
før sætte Liv og Lemmer til;
som tredje Lære eller Trøst
hun lær' os, at vi blir forløst,
er end i dybest Nød vi kast',
naar kun ved Gud vi holde fast
og bær taalmodelig vort Kors,
som Gud har læsset selv paa os;
thi før os Gud forlade vil,
et Under før han griber til,
som I nu klarligen har sét,
at det med Daniel er skét.

Af Enkerne vi se dernæst,
at den vil blive hævnnet bedst,
og mer end som han selv begær',
der siger: Hævnen Herrens er.

Jochem Eksempel føre kan
paa hvad sig bør den fromme Mand,
der ærer og der ret har kær
sin Ægteviv, og Omsorg bær,
at møjefri hun vorder stedt,
og gaar fra hende ej unødt.

Paa de Forældre sporer man,
hvad Fryd og Ære der for sand
blir paa det sidste os til Del,
naar vore Børn vi tugte vel.

Paa Karl og Pige ser man let,
hvor det dem bør at mærke ret
paa hver en Lærdom god, de maa
af Husbond eller Madmor faa,
saa trolig de udrette vil
alt, hvad de faa Befaling til.

Derhos af de to Børn saa smaa
Børn Lydighed jo lære maa,
at de ved Kærlighed og ej
ved Slag skal gaa den rette Vej
og lade staa ved rette Magt,
hvad dem Forældre have sagt.

Og hvad af gavnlig Lærdom der
i dette Spil end mere er,
som jeg ej alt fortælle kan,
gid hver det bruge med Forstand.
saa godt han véd, til eget Gavn,
saa prises herved og Guds Navn,
og Digtren og os alle gaar
det, som vi højest det attraar.

Men derhos end, I Herrer kær',
vi alle af jer det begær',
da mest til eders Velbehag
og Bedring vi paa denne Dag
har taget paa os det Besvær,
lært dette Spil og spilt det her,
at I vil med taknemlig Hu
vor Tjeneste modtage nu,
og er der noget, som vi ej
har udført, som det burde sig,

saa bede vi: til Takke tag,
til hver faar gjort sig mer Umag,
naar mere Tid han monne faa.
Lad Viljen nu for Gerning gaa,
ti at vi sligt har forberedt,
er i den bedste Mening skét,
og Gud til Ære har vi søgt
at drage Ungdommen til Frygt
for Gud som og til Ærbarhed,
til Dyd og Gudhengivenhed,
til Nytte for den hele Stad
og Ære for et ærbart Raad,
som vi har villet vist derhos
Ærbødighed med Bøn fra os,
at det til Takke tage vil
og være nøjet med vort Spil,
saa vil vi se en anden Dag
helt at fortjene dets Behag."

Andre samtidige Digtere have i endnu højere Grad bevaret Skolemesterholdningen. Saaledes opføres i 1553 en „Komødie om Evas adskillige Børn, hvorlunde Gud Herren taler til dem“, et Stykke, der fremstiller, hvorledes Gud kommer til Adam for at foretage en kateketisk Prøve med hans Børn, af hvilke Abel og de gode Søskende bestaa meget godt, Kain og de onde meget daarlig. Gud binder sig i sine Spørgsmaal ganske til femte Hovedstykke i Luthers Katekismus, og saa naiv er den hele Tone, at Abel, da hans Moder spørger efter Kain, kan give til Svar, at Kain løber paa Gaden og slaas med Gadedrengene. — Denne samme Legende om Gud, der kommer ned fra Himlen og overhører Adams Børn i Katekismus, spillede iøvrigt en fremragende Rolle i det sekstende Aarhundredes Religionsundervisning, tit i en Form, der viser, hvor nær den naive dramatiske Behandling og Tilbøjeligheden til at drage det bibelske Stof ind i Aarhundredets grov-

kornede Udtryksmaade laa alle. Melanchton kendte en poetisk Bearbejdelse af Fortællingen, som han den 23. Marts 1539 omstændelig gengiver i et samme Aar som Flyveskrift trykt Brev til Grev Joh. v. Weda; han bemærker udtrykkelig, at det er til Nytte for Ungdommen, han fortæller den. Rektor Lossius i Lüneborg knytter Fortællingen som Tillæg til sin i 1553 udgivne Katekismus og pynter navnlig paa Dialogen i den. Sognepræsten Joh. Baumgarten giver den endelig 1559 det djærveste Tilsnit, idet han „særligen fremstiller den for Forældre og Børn til en kristelig Pædagogia, Barne- og Kirketugt“. Lad os høre, i hvilket Smuds og hvilken Fanatisme den religiøse Stil selv ligeoverfor Børn kunde søle sig i denne Reformationen umiddelbart følgende Tidsalder: „Da Kain saalunde træder hel usømmeligen op baade i Fagter og i Ord, da bliver Vor Herre ogsaa hel vred, skammer og skælder ham grundigen ud: Din grove Æsel, din Slyngel, er du ikke en grov Kumpan, en Grobian og Bondelømmel? Se, hvor du staar liger-vis som et Svin, se, hvor du skuler som en Tyv, lysker dine Hænder, plukker Fjerene af Ærmerne; se kun, hvilke Klatter du har i Øjnene, Snot i Næsen, Fraade om Munden, Skidt under Neglene, hvor du skeler gennem Øjenvipperne, kender saa lidet Mores som Tugt og Ærbarhed, hvilke dine andre Brødre og Søstre smaa kende, og hvad der er det allersomværste, kan end ikke et Muk udaf din Katekismus, du, som dog er den største og ældste, der skulde være de andre til Eksempel. Ja, du er sandfærdig en Romanist og Vrangkristen, en Papist og Antikrist, en Epikuræer, en fordømt og gudsforgaaen Krop, der saa lidet tror paa Gud som paa hans Ord, og besynderlig af Hovedlæren om Saligheden, det er Tilsagnet om Kvindens forjættede Sæd, véd og

kan Du end ej en Smule. Ja som en skinbarlig Romanist og Papist tror du end ikke, at der er et evigt Liv. Din ugudelige Knægt, skrub dig til Galgen med dig, din Erkekæltring!"

IX.

I en saadan Atmosfære er det intet Under, at ogsaa de konfessionelle Stridigheder drages ind med i saadanne Skuespil, som vi jo allerede have set i Frischlins Phasma. Peristerius, Rektoren i en mährisk Skole, skal saaledes ved Opførelsen af Komedien om Susanna have ladet mange af sine Skoledrenge optræde som Pickelheringe, Pudsenmagere, iførte Jesuitkapper med Narrebjælder paa. „Til Jubel-Aaret og Glædes-Festen 1617, Gud til Ære og alle og enhver til Nytte“ forfattede Konrektoren ved det fyrstelige Pædagogium i Stettin, Mag. Heinrich Kielmann, et Stykke: „Tetzelocramia. Det er en lystig Komødie om Johan Tetzels Afladskram, hvorlunde Gud Herren nu for hundrede Aar siden haver omstødt og uddrevet det ved sit udvalgte Redskab Dr. Martinum Lutherum i Kraft af det hellige Evangelii, haver ladet Prædiken mod de antikristelige romerske Grueligheder begynde i Tyskland pur og ren og genlyde vidt og bredt.“ Og 1613 udkom „Den eislebenske kristelige Ridder. En ny og skøn gejstlig Komødie, hvorudi ej aleneste den sidste, utvetydige Vidundermand Luthers Lære, Liv og Vandel, men ogsaa hans og fornemmelig den Herre Kristi tvende fornemmeste Hovedfjender Pavens og Calvinistens, saa vel som andres, mangfoldige Raad- og Fejlslægninger, saa og den ende-

lige, i Guds Ord aabenbarede og visse Udgang indtil den nu snarlig forestaaende yderste Dag: begge Dele afmaalede og udførte paa skøn poetisk og forblommet Vis og da ogsaa efter den historisk rigtige Sandhed i trende Riddere, Brødrene Pseudo-Petro, Martino og Johanne, ved Martinum Rinckhart, Diakon i Eisleben i Neustadt. Men ageret af Gymnasiet sammesteds *post ferias Caniculares* (efter Hundedagsferien).“ I Fortalen gøres der Rede for Stykkets Indhold: Der var engang en Konge, som hed Immanuel. Han havde tre Sønner, af hvilke den ene hed Pseudo-Petrus, den anden Martin, den tredje Johan. Alle havde de forladt deres Faders Hus og begivet sig ud i den vide Verden, den ældste til Vælskland, den mellemste til Eisleben, den yngste til Schweiz. Under denne deres Fraværelse døde Faderen. Om det nu end i hans levende Live bestandig havde været hans Vilje, at hans Sønner skulde leve i Fred og Ro med hans Undersaatter, saa havde han dog holdt det for nødvendigt desuden i et formeligt Testament at indskærpe dem deres Pligt og sin faderlige Vilje. Men hvad sker? Den ældste Søn Pseudo-Petrus kommer efter nogen Tids Forløb tilbage til Hjemmet. I Strid med Faderens udtrykkelige Vilje paasætter han sig alene Kronen. Mod sine Brødre og Rigets Undersaatter gaar han til Værks med den allerstørste Grusomhed. Sin Faders Testament vil han slet intet vide af. Saa kommer den anden Broder Martin ogsaa fra Eisleben tilbage til Riget. Han ser og hører, hvilke Voldsgerninger hans ældste Broder har forøvet efter Faderens Død. I al Beskedenhed foreholder han ham derfor, hvorledes han i alle Henseender burde efterkomme sin Faders sidste Vilje. Men Pseudo-Petrus vil ikke høre ham. Medens de to Brødre nu strides

derom og Nabokongerigerne ville lægge sig imellem, kommer ogsaa den yngste Broder Johan hjem fra Schweiz. Denne er et ungt, ubesindigt Menneske af et hidsigt Temperament og vil ikke høre tale om Faderens Testament, men giver det en ganske anden Fortolkning. Da dette ikke vil hjælpe, saa pønser han paa et andet Middel til at afgøre denne Strid. Han tager derfor den afdøde Faders Legeme og stiller det op som en Skive, hvorefter de alle tre skulle skyde. Den af dem, der saa kan træffe ham nærmest ved Hjærtet, skal uden Indvendinger fra de andres Side være Herre over det hele Rige. Pseudo-Petrus gaar ind derpaa; men Martin, der har altfor stor Ærefrygt for sin afdøde Fader, vil ikke. Da altsaa den Udvej ikke har frugtet, blusser Striden op paany. Navnlig bliver Martin, der saa modig har modsat sig deres Plan, paa det hidsigste forfulgt af dem. Men Retfærdighedsfølelsen hos det Væsen, der frelser den betrængte Uskyld og straffer den øvede Uret, føjer det saa, at Faderen i et Syn aabenbarer sig for dem alle tre og martrer og piner de to vanartede Sønner paa den skrækkeligste Maade, mens han paa den herligste Maade belønner og kroner den mellemste.

X.

Efter at Trediveaarskrigen havde gjort Skaar i de regelmæssige Forestillinger -- der findes udtrykkelige Vidnesbyrd om, at man hist og her i Skolerne ansaa det for en Synd at fejre saadanne Fester under den al-

mindelige Ulykke —, kulminerede det tyske Skoledrama med Christian Weise, der fra 1678 var Rektor i sin Fødeby Zittau i Øvre-Lausitz. Han havde været Sekretær ved den magdeburgske Administrators Hof, hvor han, som han siger, havde faaet Lejlighed til at „prøve sin hidtilværende Studeren paa det politiske (d.v.s. kavallermæssige) Hoflivs Probersten“. Han blev derfor som Skolemand søgt af de store, men droges af sin poetiske Tilbøjelighed stadig hen imod den folkelige Verden og hentede Æmnerne til de Romaner, Digte og Skuespil, han skrev, fra det daglige Liv og de lavere Samfundslag, ligesom han var en af de første, der i Undervisningen brød det latinske Sprogs Enevoldsherredømme og hævdede Modersmaalets Ret som Comenius før ham. Han er en praktisk Skolemand, der ikke har noget godt Øje til de gamle „Skolefukserier“ og ikke vil „bebyrde sine Disciple med frugtesløse Anstrængelser, men straks lade dem gøre ligesom et Skridt ud i det almindelige Liv, for at de ligesom Ørneungerne efterhaanden midt i Skyggen kunne blive henviste til den klare Sols Lys“. Hans Betydning i den dramatiske Litteratur er den, at han polemisk mod de tidligere allegorisk historiske Paradestykkers lange Veltalenhedsmønstre og forskruede tragiske Blomsterstil vender tilbage til den jævne, naturlige Tale og indfører Prosaen i Dialogen med det Formaal for Øje at lade „enhver Person tale efter sit Naturel“. Derfor lyttede han ogsaa — i Følge hans egen Beretning — til Samtaler mellem Vaskerkoner, Værtinder, Kokkepiger og Brændehuggere og nedskrev, hvad han havde hørt. Han forkaster Efterligningen af det antikke Kor og Aristoteles' æstetiske Autoritet, lader principmæssig Handlingen spille en større Rolle og de tragiske Scener blandes med ko-

miske. Men det var pædagogiske og ikke litterære Hensyn, der gjorde ham til Skuespilforfatter efter en udstrakt Maalestok. I Zittau som saa mange andre Steder var det nemlig en af Tiden hævdet Skik, at Latinskoledrengene spillede Komædie, og hvert Aar blev der, saavidt Forholdene tillod det, under Ledelse af Rektor opført tre Skuespil i Fastelavnsugen. Men for „at gøre en Ende paa det gamle hedenske Fastelavns-væsen“ henlagde Weise samtidig med, at Haandværker-nes Optog blev forbudte, Forestillingerne til Mikkeldags-tiden, og tillige indførte han den Ordning, at der paa den første Dag blev givet et bibelsk, paa den anden et historisk og paa den tredje Dag et frit Stykke, til hvilket han saa undertiden som det fjerde føjede en Earce. Disse Komædier lagde Beslag paa hele Byens Interesse og Omtale, saa meget mere som den intet stadigt offentligt Teater havde. Borgerne følte sig gennem deres medspillende Børn og Slægtninge som Parter i Sagen, og det var en Fæst for store og smaa, naar Skoledisciplene trak igennem Byen i deres brogede Teaterkostumer. Skulde man tage Weise paa Ordet, saa var det kun modstræbende, han gav sig ind paa den dramatiske Forfatterbane. Han siger nemlig i Fortalen til sin Skuespilsamling „Lust und Nutz der spielenden Jugend“ 1690: „Jeg er bleven kaldet af Gud til et Sted, hvor man i de sidste hundrede Aar har opmun- ret Ungdommen med Komædier, og efterdi det ligesom er blevet regnet for en Mangel hos Rektoren, naar han ikke har følt sig oplagt til saadanne Øvelser, saa har jeg føjet mig efter Skik og Brug, og saasom fremmede Stykker mestendels ikke fejle at passe hverken til Stedet eller til Personerne og allermindst til den gode Intention, saa har jeg taget mig det uforlignelige Taal-

mod i mine faa Fritimer uden nogen Afgang i mit ordinære og ekstraordinære Arbejd hvert Aar at diktere min Amanuensis tre Stykker i Pennen.“ Men naar man ser, hvorledes Skuespil flyde ud af denne Pen – mindst 54 véd man Besked om –, saa faar man en Tvivl om, hvorvidt en saa udstrakt Virksomhed for Alvor skulde være gaaet for sig helt *invita Minerva*. Lige saa lidt er det rimeligt, at han med en saadan Ulyst vilde have fastholdt sit pædagogiske Princip om at afpasse Rollerne efter de spillende Personer i den Grad, at Stykkernes Opførelse ikke engang maatte gentages efter kun fire Aars Forløb, „naar enten Hovedpersonerne vare bortdragne eller Kvindfolkene havde mistet deres Diskant“.

I Fortaler, i mange Henseender uvurderlige Guldgruber, hvor det gælder Oplysning om tidligere Aarhundreders Personal- og Kulturhistorie, gør han Rede for Skuespillenes Øjemed og sin deraf udspringende Forfattermetode. Det er ikke længer Humanisten, der ved Dramaets Hjælp vil udvikle Sansen for den – hvor tit den end misbruges til tom Ordpynt – dog som Forbillede frie og storstilede klassiske Veltalenhed. Lige saa lidt er det Kirkens Mand, der igennem Skuespillets Indtryk paa Sanserne vil slaa Kirkens Lærdomme og Grundsatninger fast. Det er snarest Verdensmanden, der ved passende Æmner vil udvikle Disciplenes Herredømme over sig selv og Evne til at beherske alle Livets mødende Forhold. De skulle ved deres Optræden paa Scenen „opmuntres til en passende *hardiesse*“ og lære „ligeoverfor mangelunde Objekter at holde deres Memorie fri for alskens Konfusion; men hvad der til hver Tid er fornødent af Affekter og Miner *in sermone publico et privato*, det kan overmaade vel blive vist“. Det er ham en Samvittighedssag „ikke at lade nogen Ka-

valer drage bort fra sig i den Stand, at han vel havde udstyret Sjælen med latinske Tanker, men ikke Tungen med nogen anstændig Veltalenhed, end mindre Aasyn og Legem med nogen vindende Mine“. Ogsaa de smaa Drengene maa derfor have Roller at spille, for i Tide at øves i dristig Optræden. Den Veltalenhed, han tænker paa, er ikke den i disse monarkiske Tider lidet anvendelige offentlige Veltalenhed, „da ingen enten ved vigtige Statsaktioner eller ved almindelige Anliggender vil avancere meget, saafremt han vilde forme sit Foredrag over den ciceronianske eller over den aristoteliske Læst,“ men derimod den private Veltalenhed, Kunsten „mere at persuadere Folk i det stille Kabinet end paa den store Plads“. „Endelig stiler alt hen imod, at Dydens og Klogskabens Regler skulle blive rekommanderede i yndige Taler og Eksempler.“ Mærker man ikke i Baggrunden Ludvig XIV's Tidsalder med Hofmanden til sit Ideal og Intrigen til sit Redskab? Franske Gloser begynde ogsaa at afløse de latinske som den tyske Stils Islæt.

Kunsten ved slige Stykker bestaar nu netop i at skjule den Kunst, hvormed de bringes til at fyldestgøre deres pædagogiske Formaal. Reglen for deres Tilblivelse bestaar i „at føje sig efter de foreliggende Omstændigheder, uden at binde sig til nogen Regel, og dog forstaa at undgaa alle de nærliggende Absurditeter“. Den Regel, de klassiske Dramaer prædike om en Begrænsning i Persontallet, maa vige, og Stykkernes Befolkning stiger ikke sjælden til 100 Personer; ti alle Disciplene, fra de mindste til de største, have Krav paa ikke at gaa glip af et saa vigtigt Dannelsesmiddels Frugter og maa derfor have Roller i Stykket, hvis de ikke kunne stikkes ind i et Forspil eller et Mellemspil eller som

Sangere samle sig om de indlagte Sangnumre. Fornemme og fyrstelige Roller maa navnlig ikke mangle; „ti kun saadanne kunne være den rette Skole for fornemme Folks Børn“, medens „fattige og ringe Knøse mere maa tage til Takke og hjælpe til at gøre Kaalen fed“. Tit maa der af slige Hensyn „gøres Vold paa Inventionen“ og Stykket strækkes i Længden og Bred- den, saa meget mere som Tilskuerne havde faaet Hævd paa fem Timer som den Tid, Stykket skulde vare, før man mente at have faaet nok. Ligesaa hugger han de øvrige klassiske Regler ned for Fode: den ene Gang segner Tidens, den anden Gang Handlingens Enhed, én Gang for alle slaas Verset paa Flugt som Dialogens Form, jævnlig sløjfes Stykkets Inddeling i Protasis, Epitasis og Katastrofe, Indledning, Knytning og Løsning af Knuden; de fem reglementerede Akter kan han ikke binde sig til, fordi han ikke er saa heldig stillet som Avisskriverne, „der have ligesom sluttet en Overens- komst med Lykken om hver Uge ikke at lade mere ske, end der kan staa paa fire Blade“. Som hundrede Aar senere den frie romantiske Flugt, saaledes sprænger her det praktisk pædagogiske Krav Skuespillets akade- miske Hylster, om end ikke alle Spor deraf forsvinde straks. Naar saaledes *Simplex*, *Candidus* og *Fidelis* op- træde som Anklagere, *Eusebius*, „det guddommelige Ords Elsker“, og *Politicus*, „den timelige Lyksaligheds Værk- styrer“, som Iagttagere og Dommere i Lystspillet Bondemachiavellen, naar *Burgundia* under Medvirk- ning af *Pax* og *Opulentia* og under Modstand af *Mars*, *Venus*, *Plutus* o. s. v. formæles med *Amandus* (Hertug Filip), saa er det den gamle moralske Allegori, der endnu afgiver Stykkets Indfatning. Om hans bedste historiske Skuespil, Sørgeespillet om den neapo-

litanske Hovedrebel Masaniello, siger Lessing 1773 i et Brev til sin Broder, der syslede med det samme Æmne: „Hvis du endnu ikke har læst det, saa læs det endelig. Det har ganske den frie shakspeareske Gang, som jeg meget vilde anbefale dig til Efterligning. Du vil ogsaa trods den pedantiske Frost, som hersker deri, finde Gnister af Shakspeares Geni.“

„Skolen er et Sted, der ligger i Skygge, og hvor man sjælden tør komme det rette Lys nær.“ Disse Weises Ord tyde paa en Opdrager, der føler og forstaar, at det ikke er alt, hvad voksne Mennesker kunne høre paa, som han derfor kan lade Børn sige. Men det ligger i hele Tidsalderens Aand, at den taaler og kræver grov Kost; man gaar i Skolen f. Eks. ikke af Vejen for det gamle Testamentes utilslørede Skildringer af ofte raar og anstødelige Kønsforhold. En luthersk Katekismus fra en noget tidligere Tid afbilder Batseba i Badet og David som Tilskuer, medens Vandet i Badet strømmer fra en Figur, paa hvilken netop i samme praktiske Øjemed Figenbladet ikke er anvendt; andre fremstille Potifars Hustru, der nøgen forfølger Josef eller paa sin Løjbænk drager ham til sig i Kappen. Paa samme Maade tales der i Skuespillene bredt og drøjt, ikke fint og slebent; man fisker Tilskuernes Bifald med Harpuner. Og naar Weise ikke skyr Æmner, der kræve megen Raahed og Usædelighed fremstillet, naar han f. Eks. lader Potifars Hustru bruge Udtryk, som han indrømmer ingen bør optage, men som dog maa til for at stille Josefs Dyd i det rette Lys, saa tænker han naivt nok slet ikke paa Muligheden af at vælge mere passende Æmner og forsvarer det med, at sligt ikke skal virke tiltrækkende, men frastødende. Tidsalderens plumpe Sæder ytre sig ogsaa i et saadant Træk, som at han i

Skuespillet Jakobs Giftermaal lægger den frieste, aabenhjærtigste Omtale af det ægteskabelige Livs Hemmeligheder i Munden paa sine Skoledrenge, eller at han i Skuespillet Esau og Jakob lader Esau, som gentagne Gange kaldes „Messias' Bedstefader“, ved Opdagelsen af sin Broders Bedrag „brøle ganske forfærdelig“. En gammeltestamentlig Profet skildrer han i Elias: „Han kommer med voldsomme Bevægelser Akab i Møde og spørger: „Ser du ogsaa, hvem der kommer dig i Møde?“ Saa bliver han aldeles ustyrlig og siger de følgende Vers (Oraklet) i et halvt Raseri.“

Dernæst maa ogsaa hans Grundsætning som Digter tit trænge hans Forsigtighed som Opdrager tilbage. „Skal det Ordsprog blive ved at være sandt, at Komedien er det menneskelige Livs Spejl, saa maa Talen jo stemme overens med det menneskelige Liv. En Kavalier, et fornemt Kvindfolk, en liderlig Karl, en simpel Mand, en Bonde, en Jøde maa føre den Akcent, hvormed han træffes i det virkelige Liv. Kun hos fyrstelige Personer lader man det tvungne Højtysk passere.“ Han bliver Landsmaalenes Talsmand overfor Skriftsproget og mener, det er en bekendt Ting, at de neder-sachsiske Farcer præsentere sig bedre end de højtyske og det alene af den Grund, at Nedersachserne holde sig til deres familiære Udtale. Derved bliver alt levende og naturligt, medens Højtyskerne ofte tale, som om de læste Ordene op af en Postille og fordærve de bedste Inventioner for Autor. Idet hans Øje saaledes er henvendt paa den Virkelighed, han er omgivet af, lykkes det ham af og til at give Tidsbilleder, der tage sig højst pudsige ud, naar det f. Eks. er bibelske Æmner, hvori de ere flikkede ind. I Jakobs Giftermaal skildrer han sin Tids Skikke og Vedtægter ved et Bondebryllup,

lader en Bedemand holde en kostelig Tale i rigtig Bedemandsstil, lader Bondekonerne Morgenens efter Jakobs Bryllup bringe et Majtræ, hvorpaa de unge Piger have bundet „Børn, Storke, Rangler, Melpapsskeer og allehaande Narrestreger“, og lader dem synge deres Viser. Af det samme Virkelighedshensyn „turde han aldrig forlade *constructionem prosaicam*“ og vovede kun at indflette Sange i sine Stykker, fordi Folk jo dog ogsaa i Virkeligheden af og til kunde falde paa at synge en Vise.

Ogsaa i de Midler, hvormed han søger at frembringe den komiske Virkning, føler man den Tidsalders Plump-hed, hvis Afskriver han har været; det regner ned med Prygl og Haandgribeligheder i de Bonde- og Pickelheringsscener, hvormed han paa én Gang vil vænne Ungdommen til en sikker, frimodig Optræden og fængsle Tilskuernes Opmærksomhed. Og det uagtet han overfor Pickelhering, Pudsenmageren, Tidens Yndlingsfigur, en Arv dels fra de senere Middelaldersmysteriers dumme Djævel eller lystige Satan, dels fra Oldtidskomediernes fiffige Slaver, lige saa lidt som paa andre Punkter bøjede sig for Traditionen, i Følge hvilken Pickelhering var en Nødvendighedsartikel i en Komædie, og, hvor han optager ham, i alt Fald vil give ham en dybere Betydning i Stykket end den at slaa Gækken løs. I følgende Ord udtaler han denne sin dybere, om Shakespeares Narre mindende Opfattelse: „Ethvert Menneske er saaledes sindet, at han forundrer sig over andre Folks Færd, og om ikke offentlig, saa dog i sit Hjærte gør en liden Satyra derover. Besynderlig naar Personer fremstilles paa *Theatro*, saa sker det desformedelst, at Tilskuerne skulle forundre sig over dem og selv ræsonnere alvorlig eller spottende over Sagen. Paa det

at nu Folk skulle have ligesom en Hjælp i en saadan Forundring, saa bliver en Person tagen dertil, der ligesom maa indtage den almindelige satyriske Inklinations Stilling. Desaaarsag hændes det undertiden, at en saadan Person midt i Lystigheden forebringer de klogeste Sager. Og de Folk, som maa hjælpe mig, naar jeg dikterer deslige Sager, de kunne bære Vidne om, at ingen Scene falder mig saa vanskelig og møjefuld, som naar jeg skal lade en lystig og satyrisk Karl tale med god Manér.“ „Pickelhering maa uformærkt give den bedste Kommentar til de vigtigste *actiones*.“ Denne Opgave har Weise nu rigtignok langt fra allevegne fastholdt; tit optræder Pickelhering som en blot og bar Broder Lystig i meget djærv Stil, og selv om han maaske er noget tammere, end det den Gang var Reglen paa Torve og Skuepladser, er han i ethvert Tilfælde altfor drøj for vor Smag nu til Dags.

Men den samme Følelse, som bringer Weise til at kaste sig i Armene paa den folkelige Plumphed, løfter ham i enkelte Øjeblikke ud over hans og Tidsalderens sædvanlige Opfattelse af Folkets Underdanighedsforhold til Fyrsten og gør ham til de undertrykte Folkeklassers Advokat. I Masaniello spørger den neapolitanske Vicekonge Hertug Ferrante: „Men hvad skulde man have gjort?“ Og Rigssekretæren Donatus svarer: „Man skulde ikke have lagt saa store Byrder paa Armoden.“ Ferrante: „Hvem vil beskære Kongens Indtægter?“ Donatus: „Deres Naade maa holde mig det til gode, det er sikkerlig ikke kongelige Indtægter, for hvilke ringe Personer kunne bygge saa store Paladser.“ Ferrante: „Adlen maa underholdes.“ Donatus: „Men ikke med det øvrige Folks Ruin.“ Ferrante: „Folket er blot skabt til at tjene. Naar en saadan Knægt har seks

Penninge mere paa Lommen, end han kan bruge, bliver han hoffærdig.“ Donatus: „Og naar en fattig Mand har seks Penninge mindre om Dagen, end han skal bruge, saa bliver han utaalmodig, indtil Utaalmodigheden tilsidst slaar ud i Raseri.“ Ferrante: „Mod rasende Folk tyr man til skarpe Midler. Selv om Neapolis har hundrede Tusinde Hoveder færre, saa mister Kongeriget derfor kun lidt.“ Donatus: „Lad os saa lade disse hundrede Tusinde Hoveder slippe for Tolden; derved vilde Kongerigt lige saa lidt miste noget.“ Men naar i vort Aarhundrede Forkærligheden for det folkelige Liv i dets naive Enfoldighed hænger sammen med den romantiske Tilbagevenden til Naturen, saa er det ikke saaledes hos Weise. En enkelt Gang, i det historiske Skuespil Kong Wenzel i Zittau, kaster han som Digter et Blik paa sin Fødeby og dens smukke Omgivelser; iøvrigt røber han som en ægte stuelærd sit Aarhundrede tro ikke Spor af Sans for Naturen. En omhyggelig passet Have er ham mere end alle Naturens vilde Skønheder; Spasereture skøtter han ikke om, siger han selv. Lige saa lidt lægger han i sine historiske Skuespil, sine store Stats- og Hofstykker noget overlegent historisk Blik for Dagen. „Her kunde og vilde“, som Palm udtrykker sig, „Forfatteren naturligvis heller ikke give andet end et naturtro Billede af Virkeligheden. Men dertil havde han ikke den tilstrækkelige Erfaring; hans Blik for Livet ved store Hoffer er yderst begrænset og det Billede, han giver deraf, yderst kummerligt, ikke løftet og forædlet af nogen Fantasi. Lige saa lidt har han nogen dybere Forstaaelse af de skildrede Begivenheder; hans Opfattelse af dem er ganske udvortes, til at følge nogen almindelig Grundtanke i Fremstillingen er han ikke i

Stand. Vi træffe kun en gold og tarvelig Forevisning af de Rænker, der ere smeddede for at styrte saa vel som for at haandhæve et tilranet Herredømme. Ogsaa disse Stykkers Øjemed er væsentlig et moralsk: man skal lære at foragte det tomme Skin og holde Maade i sine politiske Forhaabninger.“

Ved Valget af Æmner til sine bibelske Stykker holdt han sig væsentlig til det gamle Testamente. Djævelen og Kristus holdt han ikke af paa Scenen, fordi ingen skulde nedværdige sig til at spille den førstes Rolle, og ingen var værdig nok til at spille den sidstes. Kain, Isaks Ofring, Esau og Jakob, Jakobs Giftermaal, Jakob og Josef, Jefta, Samson, Davids Forfølgelse, Absalon, Nabots Vingaard, Atalia, Nebukadnesar, Hjob, det er Æmner, han i Aarene mellem 1679 og 1704 har behandlet. En kort Gengivelse af et enkelt Skuespils Indhold vil give den bedste Forestilling om Tiden, Forfatteren, hans Formaal og hans Midler. I Skuespillet Isaks Ofring optræde i det hele 52 Personer foruden de Sangere, Korene udkræve. Der er Abraham, Ismael og Ægypterkongen Abimelek med deres Omgivelser og Følge, den førstes i romersk Klædedragt, den andens i tyrkisk, den tredjes i „persiansk“; derhos det fornødne Antal Engle. Ismael er, forstødt af sin Fader, vokset op i Ørkenen og har taget sig en ægyptisk Hustru, som er gennemtrængt af Harme over den Uret, han har lidt, medens han selv i barnlig Ærefrygt endnu bestandig holder sig borte fra sin Fader. Hustruen har pukket paa den Arv, de har i Vente, og truet med at knække Halsen paa Isak, der endnu er et rent Barn. Efterretningen herom er nær ved at skræmme Livet af Sara og hendes gamle Piger, og hun lader Sønnens Hovmester føle sin højeste Unaade, fordi han har givet

Drengen fri en Time. Hovmesteren tænker derfor paa at forlade Huset og minder ironisk om, hvor stor en Fordel rige Folk har af at melde sig forurettede i et passende Øjeblik; saa har de den bedst mulige Lejlighed til at sno sig bort fra al Taknemmelighed. Imidlertid er Isak ude paa Marken og morer sig med at lege med en anden Dreng. Han er et Mønster paa Flid og Lydighed og vilde hellere i 20 Aar undvære Marken og Legepladsen end blot en Uge skilles fra sin Hovmester. De forskrækkede Piger hente ham nu hjem til hans Moder, og Abraham, der kommer for at meddele hende den ægyptiske Konges nærforestaaende Besøg, har sin Nød med at berolige hende. Derpaa træder Abimelek selv ind og taler som en sand Fredsapostel, medens hans Følge er meget krigslystent. Sagen drejer sig om en Strid mellem Abimeleks og Abrahams Hyrder i Anledning af en Kilde, og da den tilsidst overgives til en Kommissions Voldgift, falder dennes Kendelse ud til Fordel for Abraham. Ved Siden af disse Begivenheder gaar en Scene, hvori Hovmesteren, opfordret dertil ved de fornemme Gæsters Besøg, underviser Isak i den rette Komplimenterekunst, og en anden Scene blandt Hyrderne, hvor navnlig Kvindfolkenes Skændsmaal giver en velkommen Anledning til en rig Høst af drøje og udsøgte Kraftudtryk. I anden Akt bliver man Vidne til de fine Formularer og Ceremonier, hvormed Abimeleks Afsendinge underhandle med Ismael for at udsone ham med hans Fader. Hans Hustrus Intriger og smaalig Etikettestrid i det syttende Aarhundredes Stil spille Hovedrollen. Den ægyptiske Afsending foreskriver bl. a., „hvor højt han vil sidde, gennem hvor mange Værelser han vil ledsages eller modtages, ja hvorledes man skal forholde sig paa Trappen og udenfor Døren“.

Tilslidst bliver der gjort et stort Forsoningsgilde for begge Parter Kvinder og Hyrder, og Hovedkrydderiet for Tilskuerne, den ivrig attraaede Pryglescene, bliver kun forhindret af Landsdommeren ved store Løfter til det ene Parti, men erstattes med en til Gengæld saa meget rigere Overflødighed af Skældsord. I tredje Akt underhandler Abraham og Ismael direkte med hinanden. Her giver Weise sine adelige Disciple en Forsmag paa diplomatiske Forhandlinger. Ismael vil nok give mundtligt, men paa ingen Maade noget skriftligt Afkald paa sin Arvelod. Sara bliver tilslidst vunden ved snu Underhandlers Hjælp og Forsoningen mellem Fader og Søn tilvejebragt. Saa er der indlagt lystige Scener i Køkkenet, hvor den gamle Kokkepige bliver drillet kostelig af en lille Spasmager. Tilslidst aabenbarer Jehova sig om Natten i en Ildsøjle for den bedende Abraham og byder ham ofre Isak. I fjerde Akt hersker der først stor Angst i Abrahams Hus: Abraham er forsvunden med Isak. Sara lader sin Vrede gaa ud over den stakkels Hovmester, som har udleveret Sønnen til Faderen. Tjenerskab og Bønder blive forhørte, uden at man kan komme paa det rene med Bortrejsens Øjemed; Husholdningssager og Kagebagning er samtidig paa Tale. Abraham er imidlertid naaet til Bjærget og forlader der sine Svende. De blive overfaldne af Røvere, men Engle komme dem til Hjælp og prygle dygtig løs paa Røverne. Derpaa ser man Offer-scenen, hvori den bibelske Tekst ganske følges; ved Slutningen af den indfinder en Hyrdedreng sig, der har skullet passe paa Vædderen, Abraham har ofret. Denne betaler redelig for den; men i femte Akt løber Drengen efter ham, hans Fader har ikke villet have med Pengene at gøre, fordi det er Filisttermønter. Imidlertid bliver

Sara trøstet af Abimelek og Ismael, og da Abraham endelig kommer hjem igen, besvimer hun flere Gange. I Slutningsscenen bringe de fornemme Gæster deres Lykønskninger og Bønderne deres landlige Gaver. Som et af disse Stykker er, saaledes ere de alle.

XI.

Naar Weises Lystspil efterhaanden tog Retningen bort fra det rent pædagogiske Formaal og gennem en eller anden Kærlighedsintrige søgte hen til det blot underholdende, saa har Tanken om Tilskuerne, Byens Borgere, maaske nok været en af Grundene dertil. Men hvem der efter en ganske anderledes storartet Maalestok forstod ved saadanne Skuespils Hjælp at binde Folkemassernes Hjærter til sig og ved at henvende sig til Sanserne og Fantasien forstod at frembringe Indtryk, der ikke saa let fordunstede, det var Jesuitterne. Skolevirksomheden og den deraf udspringende Indflydelse paa Ungdommen var en af de Hovedopgaver, den unge Jesuitorden i sin praktiske og energiske Begejstring for Kirken havde stillet sig. I den Undervisningsplan, *ratio atque institutio studiorum societatis Jesu*, som under Jesuitgeneralen Aquayiva fastsloges 1599 for alle kommende Tider, nævnes ogsaa Opførelsen af Tragedier og Komedier som Uddannelsesmiddel; dog bør de opføres sjældent, altid være skrevne paa Latin og have et fromt og helligt Indhold; heller ikke i Mellemakterne maa der indskydes noget, som ikke er sømmeligt eller ikke paa Latin, saa lidt som nogen kvindelig Person

eller Dragt maa føres frem paa Scenen. Terents er derved udelukket, Jesuitterne maa selv digte passende Stykker. Den engelske Filosof Baco, der i sin Lovtale over Jesuitternes Skolevæsen ogsaa nævner deres Skuespil, fremhæver de umiskendelige Fordele, saadanne Øvelser maatte medføre: „De styrke Hukommelsen, udvikle Stemmens og Udtalens Klang og Kraft, vænne Miner og Bevægelser til Anstand, frembringe en overordentlig Selvtillid og gøre de unge Mennesker fortrolige med offentlig Optræden,“ det samme, som Skuespilforfatteren Hieronymus Ziegler, Professor i Ingolstadt, 1559 havde fremsat som sin personlige Erfaring i Fortalen til sit Stykke *Abel justus*: „Da jeg første Gang som Yngling kom hertil for Studiernes Skyld, var det en stadig Skik og Brug i vor Skole at spille Komedie offentlig, og der var ingen, som ikke tog Del i det Slags Forestillinger. Og disse Øvelser og Studier skaffede Lærerne Ros, gjorde Ungdommen stor Gavn og styrkede Hukommelsen. Den uerfarne og frygtssomme Dreng blev dristigere og vænnede sig til uden Famlen og Frygt at fremføre offentlig, hvad Sjælen havde opfattet og betroet Hukommelsen. Vi vide jo, hvorledes undertiden de lærdeste Mænd have stammet, standset og helt forstummet ikke alene midt i Talen, men endnu oftere lige i Begyndelsen. Og for at sligt ikke skal hænde Ynglingene, bør de vænnes til offentlige Øvelser.“ Det er kort sagt de samme Tanker, Comenius 100 Aar efter og Weises 150 Aar efter endnu fastholder. I Skoleforordningen for den sydtyske Provins udvikles nærmere de Fordringer, Jesuitterne stille til Skuespillene: „De maa afpasses efter det Formaal, Selskabet har for Øje, fremkalde Bevægelse i Sjælene, Afsky for slette Sæder og fordærvelige Vaner, Frygt

for Lejligheder til at synde, større Iver for Dyderne, Efterligning af de hellige o. s. v. Rettes maa ogsaa den falske Opfattelse, i Følge hvilken Dyder og Laster menes snarere at burde fremstilles i kvindelig end i mandlig Skikkelse, og det maa ikke tillades, at der som Regel optages saa mange forskellige Ting i én Forestilling, at de kunde være nok til flere. Der maa passes paa, at der ikke, hvad der med Rette maa dadles, i ethvert Skuespil optræder Dæmoner, Tiggere, Drankere, Gudsbespottere, *queri leuiculi*, *choræ noctuales*, kunstig Ild, *explosiones fistularum*, sligt maa ikke maa ikke tillades, undtagen hvor Indholdet nødvendig udkræver det og Forestillingen skal gives offentlig.“ Men den Sansernes Beruselse, mod hvilken der her advares, var en saa stærk Trang i hele Tidsalderen, at den ogsaa her træder i Forgrunden og behersker dem, der ville beherske deres Tid. Skuespillene, som i Overensstemmelse med *ratio studiorum* kun maatte opføres sjældent, blive snart et staaende Krydderi ved enhver som helst Festlighed; Skoleaarets Aabning og Afslutning, Kirkers og Gymnasiers Indvielse, Kejserkroninger og Digterkroninger, Helgenvielser og Fyrsteformælinger fejres ved Jesuitdramaer, opførte af studerende.

Hvor virksomt et Middel de vare til at bane Vejen, viser Jesuitternes Missionstog til Bøhmen. Paa Foranledning af Kejser Ferdinand I var den bekendte jesuitiske Skribent Canisius med sine Ledsagere kommen til Prag fra Rom. Om deres Modtagelse siger Jesuiten Tanner i 1752: „Da de første gejstlige af Jesu Selskab, der af den hellige Ignatius, dette Selskabs Stifter, vare sendte til Prag, indtraf der tilligemed den første Rektor, Ursmarus, bleve de af Ferdinand I paa det flittigste advarede imod at lade sig se meget; endnu mange Aar

efter turde de næppe gaa alene ud af deres Bolig, og Vinduerne ere mere end én Gang blevne slaaede ind hos dem." Men de rige og prægtige Velyndere, de samtidig vandt, støttede dem, saa at de kunde oprette et Kollegium, Clementinum, saa stort, at det omfattede den Plads, hvorpaa der tidligere havde staaet tre Kirker, toogtredive større og mindre Huse, to Haver, syv Paladser, en Brandtomt og to Gyder. De udfoldede her som allevegne en utrættelig Virksomhed og fik 1762 Stiftelsesbrev fra Kejseren paa et nyt „Ferdinandeisk“ Akademi. Under deres Ledelse opførte nu Børn af Landets første Familier hvert Aar højtidelige Skuespil, prægtig udstyrede, og Befolkningen studsede og strømmede til. 1559 var ved Fastelavnstid Striden mellem Kød og Aand bleven opført for et Publikum, som i sin bifaldende Jubel kun havde ét at indvende mod den mere end to Timer lange Forestilling: at den var altfor kort; Aaret efter paa Skolebygningens Gaardsplads Skuespillet Euripi, hvori Livets Korthed og Ubestandigheden i alle menneskelige Forhold var skildret. 8—10000 Mennesker fulgte med spændt Opmærksomhed Forestillingen. „Hvad er det? Vil Jesuitterne skræmme os med forklædte Djævla? Gid de virkelige Djævla hente dem!“ raabte Tilskuerne, da de ved denne Lejlighed første Gang saa maskerede Dæmoner paa Scenen. Men snart døde Vreden og Indvendingerne hen i det brusende, enstemmige Bifald. Tre Gange maatte Forestillingen gentages og endda en fjerde Gang for Ærkehertug Ferdinand i den største Sal paa Slottet i Prag, hvorpaa Rektor Hoffæus maatte oversætte Stykket paa Tysk. 1561 opførte Kollegiets smaa Alumner en Komædie om Videnskaberne Fortrin, og der var ingen Ende paa den Ros, de høstede. Da i September 1572 Tragikomedien

Sauls Undergang og Davids Kroning blev opført for en talrig Forsamling, gjorde Sauls og Filisternes Lejr især Lykke, og Kampscenerne betog i den Grad Tilskuernes Fantasi, at de troede sig Vidner til en virkelig Slagtummel og med Raab og Skrig opflammede de kæmpende. En Soldat blandt Tilskuerne, som aldrig havde set noget af den Art, holdt Saul for en virkelig samtidig Fyrste, gjorde militær Honnør for ham, da han traadte ind, og tiggede og bad ham om højere Sold. Medens han endnu talte, kom pludselig Kongens Narre ind paa Scenen for at udføre et muntert Mellemspil, og en Lattersalve lød, saa at Soldaten endelig opdagede sin Fejltagelse og skamfuld trak sig tilbage. 1553 lod Ærkehertug Ferdinand, der var en særlig Ynder af Skuespil, Jesuitelever paa Slottet i Prag opføre Tragedien Philopædius for Hoffolkene og Rigets store. Dagen efter gentoges Forestillingen i Kollegiets Gaard for de lavere Folkeklasser, der fuldt optagne af, hvad de saa, uforbeholdent gav deres Følelser Luft og navnlig brast i høj Graad og Hulken, da Djævelen slæbte nogle Ynglinge til Helvede og man endnu ud fra Flammerne hørte dem skrige om Hjælp. Da Forestillingen var til Ende, blev 34 af Skuespillerne beværtede af deres Lærere, og derefter rejste Ordenens Provincial, Pater Lancyus, sig for i en kraftig Tale at opflamme Ynglingenes Kærlighed til Dyden. 1567 spilledes paa Bøhmisk Tragedien om den hellige Wenzel, og de katolske Stormænd sagde, at det Stykke havde virket mere end alle Jesuitternes Prædikener til at give Befolkningen gunstigere Tanker om dem. Ved Bortgangen raabte Publikum: „Nu fortjene Jesuitterne endelig det Brød, de faa, siden de søge at føje sig efter vore Sæder!“ Og sikkert har mangan en Jesuit kun med blødende

Hjærte kunnet høre Modersmaalet afløse Latinen, Kirkens hellige Sprog. Rektoren ved Kollegiet, P. Blyssenius, bemærker ved denne Lejlighed i sin Dagbog: „Dette Aar udviklede der sig et venskabeligere Forhold mellem os og Neustadt; ti da vi havde vovet at indbyde Magistraten i Neustadt til Tragedien, saa sendte den os med den største Beredvillighed, og uden at vi havde anmodet den derom, de kostbareste og talrigste Tapeter, Skjolde, Faner, Krigstilbehør, Trompetere og Drabanter, ligesom ogsaa Magistraten i Altstadt var forekommende nok til at gøre det samme, hvorover man i ingen Maade behøvede at undre sig, eftersom vi stod i daglig Forbindelse med denne sidste.“ 1577 lod Jesuitterne et nyt, pynteligt Teater opbygge og indviede det efter en omtrent treaarig Standsning med Sørgespillet Kong Saul, hvis glimrende Udstyrelse fik Tilskuere til at myldre derhen i en saadan Mængde, at de knap kunde rummes paa Stedet. Ved den første Forestilling var desuden Dronningen af Frankrig nærværende med næsten hele Hofstaten, og der var paa offentlig Bekostning bygget en egen Tribune for hende, fordi Kvinder ikke maatte betræde selve Kollegiet. Der spilledes paa Gaardspladsen, og i de mere end tresindstyve Vinduer, som vendte ud hertil, saa man fyrstelige og andre fornemme Personer, medens Folkemassen havde besat de utallige øvrige Pladser. Hvor fængslende en saadan Forestilling kunde være for Tilskuerne, gav Aaret 1582 et Vidnesbyrd om, da Jesuitkollegiet i Prag opførte Tragikomedien Den israelitiske Konge Akab, som varede fra Middag til Nat, uden at en eneste Tilskuer gik sin Vej. Kringler, Kirsebær, Pølser, Hvedebrød og Øl blev bragt derhen som Tribut til de sultne Maver og fortæret i det fri. Klokkeklang fra

Byens Taarne ringede Himlens Velsignelse ned over Højtideligheden. Og da Jesuitterne tre Aar efter genopførte Helgendramaet om den hellige Wenzel, til hvilket Teatret var blevet underbygget med stærke Bjælker for at kunne bære Vægten af de Krigsredskaber, Slagscenerne krævede, udtalte Mænd, hvis Stilling og Dannelse gav deres Ord Betydning, at intet af, hvad de ellers havde sét i hvilke som helst Lande og Byer, kunde sammenlignes med denne Præstation. Selv Ordenens Modstandere kunde ikke nægte Stykket deres Bifald; allerede tidligere havde erklærede Fjender paa det religiøse Omraade, blandt dem mange Ultrakvister, Tilhængere af den bøhmiske Reformretning, der krævede Nadveren meddelt under begge Skikkelser, begyndt at indfinde sig som Tilskuere.

Det er det 16. Aarhundredes Trang til at faa Øjne og Øren fyldte af brogede, vekslende Indtryk, der ogsaa giver disse Forestillinger deres Præg; hvad der hersker ude omkring i Livet, i Syden saa vel som i Norden, det kaster sit farvede Skær ind over Scenen. Er det ikke et Skuespil af samme Art, naar Kejser Ferdinand I 1531 holder et højtideligt Indtog i Prag og 3000 bøhmiske Riddere drage ham i Møde, efter dem 8000 bevæbnede Borgere, af hvilke 3000 vare klædte i Harnisk paa de gammeldags krigerske Taboritters Vis; saa 1500 pyntede, af 12 skæggede Dværge anførte Dreng og 2000 Jomfruer, hvis Beskedenhed og Ynde særlig gjorde Indtryk paa Kejseren. Triumfbuer og Æresporte hvælve sig over hans Vej, i sirlige Taler hilses han velkommen, og Festlighederne synes aldrig at skulle faa Ende. Eller bliver ikke Livet selv til et broget Skuespil, naar Kejser Maximilian II 1570 foranstalter Baller og glimrende Ridderspil i Prag, hvori hans Broder Ferdinand, Kurfyrst

August af Sachsen, Kurfyrst Johan Georg af Brandenburg, Hertug Albrecht af Bayern og mange andre tyske og bøhmiske Fyrster og Stormænd deltage, og hvorved et med Kunst opkastet Bjærg spruder Ild, medens Fama kommer ridende paa en levende Løve og støder i Tubaen, og en Elefant, en den Gang endnu meget sjælden Fremtoning i Tyskland, gravitetisk bøjer Knæ for Kejseren og Kejserinden uden at kunne formaas til at vise nogen anden den samme Hyldest? Og samtidig bringe Apollon og Muserne, Medea og Furierne Hilsen fra den græske Oldtids Myteverden.

I det syttende Aarhundrede overgaa Jesuitternes Skoledramaer om muligt det sekstendes i fantastiske, smagløse Spektakkelscener, og føre de utroligste Allegorier og Personifikationers paa Scenen. I Stykket Rebekkas Trolovelse med Isak, som 1635 opførtes ved Kurfyrsten af Bayerns Formæling, figurere blandt Personerne: Guds Stemme, Jesus Kristus, den hellige Jomfru, Engle, Apostle, Helgene, Dyder, Laster, Fyrster, Riger, Verdensdele, Floder, alt mellem Himmel og Jord personificeret for saa meget haandgribeligere og sanseligere at slaa de tilsigtede moralske og religiøse Indtryk fast. I Aaret 1659 blev der til Ære for Kejser Leopold af mer end 100 studerende opført en Tragedie, Den sejr- rige Fromhed eller Flavius Konstantinus den store som Sejrrherre over Tyrannen Maxentius. I dette Stykkes første Akt forekommer et i en Sky svævende Kor og en Engel i en Ildsøjle, man ser paa Scenen Lig, Jordskælv, Lyn, flyvende Sværd og Slinger, ildsprudende Drager og Uhyrer, der komme farende fra Underverdenen, man hører Ugler tude og Hunde gø. I anden Akt føres Parnasset ind, der vokser Laurbær og Palmer op, hvori Hæderen sidder o. s. v. I tredje Akt

aabner Underverdenen sig for Tilskuernes Øjne, Underverdenens Konge viser sig, trukken af Drager. Solen staar op, Faeton bestiger dens Vogn, Hestene løbe løbsk og slæbe Vognen bort fra dens Bane til øde, uvejsomme Steder, Himlen stikkes i Brand. I fjerde Akt ser man en Komet komme vandrende, Flammer slikke op af Vandet, Troldmanden Dymas' Lig optræder. I femte Akt tømres en Æresport til Konstantinus' Triumf, den hellige Jomfru kommer svævende paa en Sky, og man ser Engle stige op til Himlen. Man maa have Øjnene og Ørene med sig for at faa alt med. Forfatter til Stykket er Jesuitdigteren Nikolaus Avancinus, som i 1675 udgav to Dele af sin „dramatiske Poesi“, forsynede med Provincialens Godkendelse. Han samlede deri de latinske Skuespil, han i Aarenes Løb paa Befaling havde skrevet til Brug for Studenterne ved Wiens Universitet, og ledsagede dem med en Fortale, hvori han gør Rede for sine Tanker ved Udgivelsen af dem: „Jeg ved, hvor stor Forskel det kan gøre paa Stilen, om man fra Scenen taler til Øjeblikket, eller om man i Biblioteket skriver for Aarhundreder. Den første Del krydres med Glæde af Scenens Virkemidler, Ørenes Fryd og Øjnenes Lyst, Skuespillerens Vid og Behændighed, medens den anden er blottet for ydre Prydelser og kun har til sin Raadighed slyngede Knuder i Æmnet, uventede Løsninger i Gennemførelsen, Frihed og Fynd i Stilen, Lethed og Rytme i Verset. Hvad der udføres paa Scenen, er levende og besjælet, hvad der kun læses, er blotte Ben og Lig. Ligesom vi vende os bort fra Ligene af dem, vi have set op til, saaledes for-dømme vi ofte deres Skrifter, hvem vi have hørt paa med Beundring.“ Det klassiske Dramas Regler, udsprungne af Trangen til klart Overblik og kunstnerisk

Selvbegrænsning, finde lige saa lidt Naade for hans Øjne som for hans noget yngre samtidige Weises. „Med Titlen Drama undskylder jeg Handlingen, som efter nogles, maaske altfor nøjeregnende, Fordring skal være foregaaet eller kunne foregaa i Virkeligheden paa én Dag, efter andres end mere overtroiske Mening ogsaa paa ét Sted, idet de anse det for lige modsigende at føre Tilskueren i et Øjeblik fra ét Sted til andet fjært derfra og fra én Tid ind i en anden. Men de, der opdyngte et Bjærg af Forskrifter, nedlade sig, naar de skulle udføre Arbejdet, sjælden til det, de selv have foreskrevet, men nøjes med Spekulationen derover. Og naar det til alle Tider har været tilladt Kunstens Mestre at føre Tilskueren fra Jorden op til Himlene, saa ved jeg ikke, hvorfor det skulde være forbudt at følge Helten i Skuespillet fra Sted til Sted.“ Det kan ikke nægtes, at Forfatteren i sin Praksis bliver sin Teori tro, han er virkelig „en Mester i at føre Tilskueren fra Jorden op til Himlene“ og krydre Farten med „Ørenes Fryd og Øjnenes Lyst“, medens Maskinmesten staar ved Roret og styrer afsted gennem alle fire Elementer, snart Luften, snart Jorden, snart Ilden, snart Vandet. Paa sit massive Fartøj kredser Digteren bestandig om Troen, „Tordnerens Datter, de helliges Moder og Gudsdyrkelsens Norm, paa hvis Liste enhver kommer, der kæmper for Himlen; hvis udgydte Blod viden om vander Landenes Rum og planter Palmer i Himlene; hvis Haand, øvet i mange Kampe, har knust de grumme Tyranner; som udholdende har taalt Tyrannernes rasende Gerninger, tit har hengivet de rene Hænder til Baand, Fødderne til Lænker, Armene til at spændes i krumme Jærn; som har taalt det skumle Fængsels Smuds, Hunger og Tørst; som født til Lyset har været udelukket fra Lyset med Hovedet

begravet i det skjulte Mørke; som uskyldig har lagt Hovedet under den faldende Økse og ofte har hengivet sine Indvolde til at gennemrodes af det haarde Jærn, sin Lunge og Lever til at granskes af Staalet, sine Lemmer til at sønderrives af Slinger og vilde Dyr; som lever af de mange Drab paa den for bestandig at kunne dræbes paany; som dør og dog ikke formaar at dø, men kan overleve sin egen Død og selv strø Blomster som Gravoffer ved Jordefærden.“ Da Aarhundredet i 1640 første Gang er udløbet efter Ordenens Stiftelse, skriver Avancinus et Skuespil: Trosiver eller Frans Xaver, Indiens Apostel, en Lovtale over Ordenens Selvopofrelse og Heltemod, hvor det gælder den rette Tros Udbredelse og Kirkens Sag. Som Skelletet kan vise Menneskelegemets Forhold og Bygning, saaledes kan de tørre Overskrifter over Stykkets Scener antyde dets Aand og dets Gang. „Et Kor paakalder efter de orientalske Folkeslags Vane under Sang og Slag paa Pauker og Bækkener den fra Østen kommende Sol med forskellige Tilnavne, medens i Vest en ny Sol opstaar i Xaver (under Korets Sang varsle Morgenstjærnen og Aftenstjærnen, den hellige Tomas og Jesus Xavers Storhed). I. 1. Den ortodokse Tro vækker med sine guddommelige Flammer Østen, som er dysset i Søvn med sine Riger, og opflammer dets Længsel efter Xaver. 2. Da Østen med sine Riger er vakt af Søvn og i Kraft af den fra Himlen sendte Flamme brænder af Længsel efter Xaver, bestemmer det at sende sine Længsler til Europa for at hente ham (Østen, Indien, Travancoris, Japan og Kina ere de i denne Scene optrædende Personer). 3. Iveren for den guddommelige Ære drypper som en fra en Flammesky udgaaende Ild ned i Xaver og indgyder ham Længsel efter at udbrede

Troen til Inderne. 4. Den triumferende Kirke viser derpaa den stridende Rækken af de Martyrer, som, førte til Østen af Xaver, skulle udøse deres Blod der, og den Ære, der er beredt dem i Himlen. For at sætte Stempellet paa Xavers Genius kalder Iveren Taalmodigheden frem af en Tornebusk, og paa Taalmodighedens Befaling flagre himmelske Genier rundt om en Rosenhæk og plukke Roser, der skulle opbevares til Xaver i Evigheden. Iveren befaler saa Taalmodigheden at prøve Xavers Genius paa Tornene, og den staar Prøven ud.

II. 1. Nedkaldte fra Himlen flyve nu Vestenvindene, Favonius og Zefyr, hen over Havet, fordrive Nordenvindene, Aquilo og Boreas, saa Havet er stille, medens Længslerne sejle til Europa („Fra Luften tage de Vejen ned til Havet.“ „Havet svulmer.“ „De besætte Havet.“ „Brydes.“ „Bølgerne rejse sig og lægge sig.“ „Boreas forsvinder.“ „Havet er i Ro.“) 2. Over det tæmmede Hav sejle Østens Længsler (1, 2, 3, 4, 5) til Europa, og Medbørsvindene („der svinge sig op til Luften“) og Tritonerne („der omringe Skibets Sider“) begunstige dem.

3. Iveren fører Natten og Stjærnerne hen over Jorden for under Hvilen at forestille Xaver, hvor stor en Byrde han til Ære for Gud tager sig paa at bære (Replikskiftet finder Sted mellem Iveren, Xaver, Stjerne 1 og Stjerne 2, medens „Stjærnerne drage frem i Natten“).

4. Xaver, der sover midt i en Skare Ætiopere, har Fornemmelsen af at bære én af dem, og Ætioperne beundre Xavers Dyd, for hvilken én Jord ikke er nok (i deres Beundring „tørre de hans Pande“ for at „vaske sig i hans Sved“, „en Kærlighedsbølge“). Under Kordanse sammensætte de af Træbuer en anden Jord til ham og bygge derpaa af de samme Buer et Skib, hvorpaa han kan føres til Østen. 5. Xaver vaagner nu af Sønnen

og erklærer sig for Gud rede til ethvert Offer. 6. Efter lang Omtumlen naa Østens Længsler endelig til Europa, som de hilse med en umaadelig Attraa efter Xaver. Saa kommer Xavers Genius gaaende, og Iveren og Kærligheden stikke Ild paa de Torne, den er iført. Ilden fænger og Xavers Genius brænder og besvimer i Kærlighedens Arme. Iveren kaster den brændende Genius i Vandet for at forfriske den; men mange Vande kunne ikke slukke Kærligheden. III. 1. Nu forebringe Østens Længsler deres Ønske for den romerske Kirke; og denne viser dem hen til Dydernes Boliger, hvor den underretter dem om, at Xaver er at finde. 2. Han øver sig ved Dydernes (Enfoldighed, Kyskhed, Taalmod, Retfærd, Bestandighed, Lydighed og Barmhæertigheds) Eksempler. 3. Der søge Længslerne ham 4. og finde ham tilsidst sammen med Ignatius, ofrende sig til Gud i den guddommelige Kærligheds Tempel. 5. Ignatius opflammer Xaver til at vandre Dydens strænge Vej og siger farvel til ham. 6. Europa („Galliens, Italiens, Spaniens og Lusitaniens Kærlighed“) sørger ved Xavers Bortrejse. Kærligheden hæfter Vinger paa Xavers Genius, og Iveren rækker Xaver en Fakkell, som han skal bringe til Østen. Saaledes udrustet styrer Xavers Genius sin Flugt mod Østen. IV. 1. Imidlertid sejler Xaver med Længslerne fra Europa til Asien. 2. Afguderiet frygter for Gudernes Undergang i Indien, raser derover og rejser et Uvejr paa Havet, for at Xaver skal drukne („Skyerne trække sammen“). 3. Medens Havet brummer i Oprør og Himlen lyner, kommer Xaver til Syne som skibbruden; men en Engel daler ned fra Skyerne og frelser ham. 4. Efter sin Redning takker Xaver i Forening med Længslerne Gud. Af Fromheden, der sidder paa en Krebs, modtager han

et Krucifiks, som han havde mistet ved Skibbruddet. Sejladsen genoptages, og et Kor af Tritoner, der ride paa Krebse, synge samtidig en Sømandssang. 5. Afguderiet sørger over, at dets Lyn ere udsendte forgæves, og lægger paany Raad op om Xavers Undergang, denne Gang ved Hjælp af Baghold. 6. Og Xaver forudaner straks ved sin Landstigning i Indien de Vanskeligheder, der vente ham. Nu aabenbarer Xavers Genius sig („flyvende gennem Luften“) for Østen og faar Øje paa Dynger af Lig. Iveren og Kærligheden forklare den, paa hvilken Maade hver af de døde er dræbt. Ved Hjælp af sin Fakkell giver Xaver dem alle nyt Liv („de døde rejse sig“); de genopstandne Lig lægge paa Kærlighedens Befaling deres Taknemmelighed mod Xaver for Dagen (og „opføre en Kordans“). V. 1. Barbariske Bueskytter true imidlertid Xavers Liv; men den hellige Tomas viser sig i Skyerne og udriver ham af Faren. 2. En Skare Smaabørn kommer ham nu i Møde, og dem underviser han i den ortodokse Tro. 3. Men deres Fædre jage dem bort fra sig, fordi de have slaaet Hjemmets Afgudsbilleder i Stykker. 4. Fromt tilbede Smaabørnene et Kors, som de ved deres Uddrivelse have taget med sig, og skrive deres Navne derpaa. 5. Saa forestille Længslerne Xaver for Østen („Indien, Travancoris, Japan og Kina“), og glad hilser han det.“

Som man ser, slaa Operaen, Ørenes Lyst, og Balletten, Øjnenes Lyst, sig i et saadant Stykke sammen om Religionens, „den ortodokse Tros“, Forherligelse. Naar Begejstringen for Kirken, paa én Gang rustet med Sang og Dans og Tale, med Syner og Drømme og Undere, med Guder, Engle, Helgene og Mennesker, med Ildens og Vandets, Luftens og Jordens Indgriben i Handlingen, med Skyer, Lyn, Bølger og Stjærner, med Roser

og Torne, Fakler og Kors, ikke tager Tilskuernes Hjærte med Storm, saa er det i det mindste ikke Digterens og Teatrets Skyld.

Det stærke verdslige Element, som allerede er tilstede i al denne Udvorteshed, trænger sig i Tidens Løb længere og længere frem. Det er den stigende Konkurrence, det gælder om at holde Skridt med for ikke at forspilde Indflydelsen navnlig paa de fornemme. Under Kurfyrst Karl Albert af Bayern, den i 1740 udnævnte, men snart fortrængte Kejser Karl VII, følte Jesuitterne i München, at Hofteatrets italienske Operaer med deres græsk og romersk mytologiske Gude- og Heltevæsen vare i Færd med at tage Luven fra deres egne til bibelske Fortællinger og Helgenlegender begrænsede Skuespil. Saa begyndte ogsaa de at sætte Guder og Gudinder som Lökkemad paa Krogen og at lukke den bayerske og øvrige tyske Historie ind paa deres Scene. Den nationale Pietet for Kejsere og Fyrster toges i Beslag ved saadanne Midler, som at den Skuespiller, der i det heroiske Drama Kejser Matias spillede Kejsers Rolle, havde selve den virkelige Kejser Matias's Tøfler paa for derved at kunne liste sig saa meget lettere ind i Tilskuernes Hjærter. Som et Slags Erstatning eller Bod, der kunde bevare den gamle Fromhed og Tro fra Forglemmelse, blev der saa hvert Aar i Fasten givet Skuespil og Syngespil af strængt religiøst Indhold, de saakaldte Meditationer. I München opførtes en Række saadanne Meditationer, ved hvilke Kurfyrsten og hans Gemalinde, Prinserne og Prinsesserne, hele Hofstaten og et talrigt Publikum var tilstede. Et Bibelsted dannede Temaet i hvert og blev udspundet til lyriske Variationer i rørende Arier, som kirkelige Musikere satte i Musik.

*O vita! non vita
quæ peris tam cita!
quæ laberis more torrentis
quæ raperis ocyor ventis!
ut flora
in hora
mutabilis es!*

O, Liv, er du Livet,
der segner lig Sivet,
der svinder, som Bjærgstrømme
svinde,
om Kap med de flyvende Vinde,
bortviftet,
omskiftet
saa brat som en Blomst!

Det er en Arie fra en i 1730 opført Meditation om Døden. En anden af samme Række handlede om Dømmen, en tredje om Himlen, en fjerde om Helvede, en femte om Lucifers Synd, en sjette om Adams Synd. Skuespillenes to sammentvungne Bestanddele, det udvortes verdslige og det abstrakt religiøse, havde adskilt sig fra hinanden i to forskellige Slags Dramaer.

Da Jesuitterne efter Ordenens Genoprettelse i Begyndelsen af vort Aarhundrede genoptog deres Skolevirksomhed paa Grundlag af den gamle Undervisningsplan, genoptoges ogsaa Skoleskuespillene. Og i Englands lærde Skoler med deres gammeldags Præg finde Forestillinger Sted endnu den Dag i Dag. Bacos snart trehundredaarige Anbefaling har ikke tabt sin Kraft, Terents staar endnu i fuld Kurs. I Tysklands offentlige Skolevæsen ere Skuespillene uddøde. Allerede 1718 bleve de forbudte i Preussen. Det attende Aarhundrede maatte af sig selv føre bort fra dem. Den Forstandskultus, der bringer det til kækt at bryde med overleverede Fordomme og Traditioner, til nøgternt at sprænge Eventyrets Hylster, faa Sagnets Romantik til at fordunste og tvinge Indbildningskraften til at sove Rusen ud, gør Aarhundredet til en fri Drøftelsens og Stridens Tidsalder, fuld af ny Løsener og nye Begyndelser, og den mer og mer fremtrængende Trang til et Liv i det bevidste og forstaaede maatte bringe den billedlige indirekte Form for Under-

visningen til bestandig at tabe i Indflydelse; man søgte hen til Tanken selv, der laa bagved Billedet, og man skød uvilkaarlig saadanne Opdragelsesmidler til Side, der havde deres første Udspring i Fantasiens Drift til at boltre sig mellem levende farverige Skikkelser. I et lille Skrift, der 1787 gør Rede for de Skuespil og Optog, som den pragtelskende Hertug af Sachsen 100 Aar i Forvejen havde fremkaldt ved Stadsskoleu, senere Gymnasiet i Residensstaden Altenburg, véd Forfatteren intet mere passende Navn at betegne dem med paa Titelbladet, end „det syttende Aarhundredes Opdragelses-
taabeligheder“, og han skildrer kun Fortiden for harmfuld at hudflette den barbariske Modsætning til sin egen oplyste Tid. „Jeg tvivler paa,“ skriver han, „at vi kunne holde nogen bedre Lovtale over vore Opdragelsesanstalter nu til Dags og vore offentlige Skolers almindelige Tilstand, end naar vi udstille til offentligt Skue den Maade, hvorpaa man for mindre end et Aarhundrede siden forberedte unge Menneskers Tilegnelse af de højere Videnskaber og søgte at forberede deres sædelige Karakter; saa kan enhver bedømme begge Dele og afveje, hvilke Fortrin det ene har fremfor det andet. Saa ubegribeligt det er os, hvorledes fornuftige Mænd kunde finde Smag i de floveste Latterligheder, og hvorledes offentlige Sædelærere selv kunde give deres Disciple Anvisning paa sligt og paastaa, at de derved havde Sindenes Forædling, tidlig Indøvelse i et anstændigt ydre Væsen og god Levemaade i det hele taget for Øje, saa inderlig glæder det os at se, hvor fjærint vore offentlige Lærere nu til Dags ere fra at tillade sig den mindste Uanstændighed, der kunde bringe dem selv og deres værdige Stand i Foragt, og hellere have villet nøjes med deres knapt tilmaalte Løn end lade sig lede

af en lav Egennytte, som den Gang vistnok var den fornemste Drivffeder.“ Hele Skriftet igennem sprutter hans Pen paa samme Maade af en Harme, der hindrer ham i at gennemføre den Skildring, for hvis Skyld han har sat Pennen til Papiret.

Selv om man fuldstændig deler Betænkelighederne ligeoverfor reglementerede Skoleskuespil og har et aabent Øje for de Farer, der lure bag deres brogede Klædebon, saa ser man i vore Dage paa Fortiden med koldere Blod og søger kun at dømme den ved at forstaa den og gennemskue den. Man ønsker at gøre Virkningerne saa gennemsigtige, at man gennem dem kan skimte Aarsagerne, man søger at opfatte Sammenhængen mellem Livsytringerne og Livsbetingelserne.

To Mindetegninger.

I.

Thomas Rudbeck.

Efterladte Prædikener af Thomas Rudbeck. 1872.

Der gives Naturer, hvis Rigdom længe ligger i Skjul inden i dem, som langsomt og usynligt vokse deres stille Vækst, indtil Livets Kamp og Arbejde faar deres Anlæg til ret at udfolde sig og de med ét staa fuldt rustede, Naturer, hos hvilke man bag de intet røbende Miner pludselig med Forundring ser en rig og frugtbar Begavelse blomstre op, uanet og umeldt af det uanselige Ydre. En saadan langsomt rugende Natur var Thomas Rudbeck ikke, saa lidt som man, naar man en Gang havde set ham, blev forbavset ved at opdage rige og mangeartede Evner i ham. Han hørte til de let vakte Naturer, der hurtig optage og gengive alle Indtryk og tro bevare dem, og hvis Barndoms Indtryk derfor bliver deres Manddoms Gerning. Der udbreder sig fra slige Personligheder et Skær af Lys og Klarhed, man ser sig selv lys og glad paa dem, fordi hele deres ydre Færd, deres Træk og deres Tale er besjælet og præget indenfra af en ren og frisk Menneskenatur. Deres Aladdinsnatur bærer dem frem som af sig selv

og stiller dem uvilkaarligt, næsten ubevidst for dem selv og deres Omgivelse, som den første i deres Kreds.

Og Thomas Rudbeck fødtes i en Egn, der var stor og ensom nok til tidligt at vække en Drengs slumrende Tanker og Drømme. Nær ved den Bondegaard i Vendsyssel, der var hans Barndomshjem, laa den store Vildmose, omgivet af vidtstrakte Egne, hvorigennem Ry Aa flyder. Om Vinteren var disse Enge et umaadeligt Hay, paa hvis spejlglatte Isflader Drengene mødtes. De forunderligste Former og Figurer dannede Isen, Anledninger til mange krydsende Tanker, og medens alt rundt omkring var øde og dødt, intet Menneske og intet Hus til at skimte, blev Øjet gennem Isens glasklare Dække det Liv vår, der rørte sig paa Bunden af Vandløb og Kanaler. Men fra Aaen, som desuden sjælden frøs til, holdt en hemmeligt Skræk Drengene borte: Aamanden stod altid for dem som en gaadefuld, truende Skikkelse, der ingen taalte i sit Rige. Om Sommeren var Engene græsbevoksede, og i Høsten var der Liv og Travlhed mellem de mange Høstfolk, Piger med store, hvide Forklæder og unge Karle i Skjorteærmer, mens Aaen lokkede med de hvide, store Aakander ved sine Bredder og den klare Strøm midt ude. Og i Vildmosen selv med dens Storhed og Ensomhed, som kun Ørnen afbrød, naar den, altid alene, kom flyvende og fløj langt, langt bort til den høje Bakke, der dukkede frem i det fjerne som et blaat Punkt, og hvor den havde sin utilgængelige Rede: hvor ofte fløj ikke der Tanken anelsesfuld med Ørnen til dens hemmelighedsfulde Bolig, hvor ofte bankede ikke Hjertet uroligere i den underlige Frygt, Ensomheden og Stilheden kaldte frem. Og nu Besøgene ved Vesterhavet, med den hvide, dejlige Klit og den endnu dejligere Strand! Mægtigt fyldte

Havet Øjet og Sindet, set fra de høje Bakker eller nede fra selve Stranden, hvor man løb ud og ind med de rullende Bøger, mens man i Sandet fandt opskyllede Levninger af fremmede Landes Herligheder og med Forundring saa paa Strandmaagerne og Rylerne eller hørte de sidstes lange, klagende Piben. Under saadanne Indtryk voksede Rudbeck op, og den Inderlighed, der var hans Mødrearv, fik Næring derved; den romantiske Længsel vaagnede tidligt i ham, men ikke desmindre levede han helt og fuldt i Virkeligheden, glad ogsaa ved det smaa, som Livet bød. Han lavede hjemme Slæde og Seletøj til Hunden og lærte den Kunster, han gjorde smukke Grimer til sin Faders Heste og fine Hylde til sin Moders Mælkestue og hjalp sin ældre Broder med hans Duehuse, medens han var sin yngre Broders trofaste Hjælper i Nød og græd sine modige Taarer, fordi han ikke kunde faa ham til at forstaa, at, hvis han kunde regne sit Stykke, naar Talen var om Rug, saa maatte han ogsaa kunne det, naar det var Byg eller Havre. I Landsbyskolen, han gik i, vandt han hurtig Hæderspladsen; selv i det ydre traadte det frem, at han var ligesom af et finere Stof end de andre Dreng, hans opvakte, fintformede Træk stemmede godt med den Sans for Renhed i Klædedragt og paa Legem, der var egen for ham allerede som Dreng. En Aften, da Børnene havde faaet Hjemlov, blev han alene staaende tilbage i Skolen, og paa Skolelærerens Spørgsmaal om, hvad han vilde, svarede han ganske undselig og stiltørdig, at han vilde bede om et Spørgsmaal at skrive om hjemme, som han havde hørt, at Skolelærerens Søn skulde. Saaledes var Rudbeck som 13aarig Bonde-dreng. Paa hans Skildring af sit Barndomsliv har Goldschmidt bygget Begyndelsen af sin Fortælling „Ekkoet“.

Et Spring frem i Tiden, og vi se ham, efter et Op-
hold paa en Bondehøjskole og en Huslærerplads, paa
Seminariet i Ranum: en smuk, ungdommelig frisk
Skikkelse med fine, fyldige Træk og lysende Øjne, sund
paa Sjæl og Legeme, præget og stemplet som den, der
bærer en Fremtid i sig. Han følte den ungdommelige
Uros Higen og Længsel efter at dukke sig ned i det
Kundskabsvæld, der randt ham i Møde, og tillidsfuldt
og uforbeholdent gav han sig hen til dem, der kunde
stille hans Savn. Alt laa saa forunderlig let for ham,
fra Dag til Dag voksede han, medens Tankerne fødtes
i ham som af sig selv og Redegørelsen for dem, krydset
med tænksomme Spørgsmaal, let og naturligt flød over
hans Læber. Ikke altid kunde han derfor indeslutte sig
selv indenfor de Former, Undervisningen opstillede; ved
Øvelserne i Katekisation med Børn brød hans Tanke-
fylde tit frem i beaandet, opbyggelig Enetale, som af-
brød Spørgsmaalenes og Svarenes Række. Hans danske
Stile overraskede ved den samme ungdommelige Fro-
dighed. Udenfor Undervisningstiden gik hans Liv mest
hen i stille Læsning, og han havde tidlig en ejendomme-
lig Evne til let og smidigt at trænge ind i de forskellige
Forfatteres Aand. S. Kierkegaards religiøse Skrifter
styrkede og støttede i disse Aar hans dybe, kristelige
Sans, medens samtidig hans Trang til Tænkning og
Forstaaelse bragte ham i Kast med Martensens Dog-
matik, der fik en stor Betydning for hans Udvikling. Sin
ældre Broder, der sammen med ham var paa Seminariet,
stod han hjælpsom ved Siden og kunde tit blive ivrig,
naar det gik ham for langsomt med at blive forstaaet,
men altid i Blidhed, altid dog, som om han næsten var
taknemlig, fordi den ældre vilde lære af den yngre. Yd-
mygheden var et dybt Træk i hans Natur; om den end

ikke altid viste sig overfor Mennesker. De faa Steder, han paa denne Tid besøgte, var han altid velsét ved sin Friskhed og Livlighed, og paa det aarlige Seminariebal gjorde hans glade og naturlige Hengivelse i Øjeblikket ham til den mest fejrede Kavalier, uden at han nogen- sinde trængte sig frem; ved Bordet blev han saa sine Kammeraters naturlige Ordfører. Der hvilede en sund og frejdig Foraarsstemning over denne Del af hans Liv, og de Fremtidsløfter, der laa i ham, paa pegedes ogsaa i den Anbefaling, hvormed han udskreves fra Seminariet: „Han anbefales enstemmigt til, hvis Lejlighed gives, da at erholde en videre Udvikling.“

Et tredje Billede: Rudbeck i København. I Bønnen foran sin Ordinationsprædiken siger han: „O, Herre, vil du paa denne Dag naadigen modtage mit Hjertes ydmyge Tak for alle dine Velgerninger! Du har ført mig ad jævne Stier, og de trange Udgange har du aabnet for mig! Ja, altid, Herre, har du stillet for mig en aabnet Dør. Jeg søgte Kundskab og drog til vort Lands store Stad, og se: Mænd stode beredte til at give mig Kundskab. Jeg var fremmed og ensom, og se: Folk oplode deres Hjem for mig. Herre, gengæld dem det!“ De, som huske ham paa den Tid, han som tyveaarig Yngling byttede Jylland med Sjælland, ville ogsaa huske det velgørende Indtryk, han straks gjorde selv paa den, i hvis Stue han første Gang traadte ind. Fra Top til Taa var han præget af en sjælden Harmoni: Let krøllede, blonde Haar faldt hen over en høj, paa én Gang fast og blødt afrundet Pande, de store, blaa, indholdsrige Øjne udtrykte — var det mest Tænksomhed eller dyb Følelse? og kunde tindre med et vidunderligt Skælmeri, naar han smilede; rank og letbygget var han og aaben og frimodig i sit Væsen; der var noget i ædel Forstand

aristokratisk, noget rent og fint udbredt over hans hele Holdning, som mindst af alt tydede paa en jysk Bondesøn. Kun et svagt Spor i Udtalen mindede om hans Byrd; men langt fra at misklæde ham bidrog det kun til at forhøje den elskværdige Naivetet, den dengang var ejendommelig for ham, og som f. Eks. netop viste sig i den komiske Alvor, hvormed han søgte at aflægge sin Snurren paa r'et. Den videnskabelige Drift i ham var maaske i dette Tidsrum paa sit Højdepunkt, og hans Iver og Glæde lyste ud af hans hele Færd. Da han fik den første Linje i Ciceros første katilinariske Tale for, var det hans inderligste Ønske, som han tiggede og bad om at maatte faa opfyldt, straks at maatte fortsætte — blot en halv Side — for at faa noget af Indholdet at vide; han kunde ikke godt vente. Det var derfor dobbelt mærkeligt, hvor villigt og let han gik den for de fleste, især da for voksne, saa majsommelige Vej gennem de grammatiske Begyndelsesgrunde; i mindre end 14 Dage var han allerede kommen vidt deri. Og med hvilken Modtagelighed og Bøjelighed han tilegnede sig de forskellige Kundskaber, vidner det tilstrækkeligt om, at den, der i denne hans Forberedelsestid spurgte hans Lærere om hans Udvikling, hos hver enkelt fik det Svar, at den stod i frodig Vækst, og at han syntes at have særlige Anlæg netop til hans Fag. I Undervisningens Løb gjorde han ofte meget slaaende Bemærkninger og kunde saa i barnlig Begejstring uden al hovmodig Selvfølelse glæde sig over sin egen Tanke. „Ja,“ kunde han udbryde ved at se den vinde Bifald, „det faldt mig ogsaa ind, da jeg sagde det, at det var en Tanke, der var værd at holde paa.“ Men ogsaa de rent personlige Følelser satte Undervisningen i Bevægelse hos ham, idet han med en inderlig

Taknemlighed knyttede sig til dem, han troede at skyldte noget, og saaledes kunde han fyldes af denne Stemning, at den undertiden fik Luft i Ytringer saa mærkelige for en fremadgigende tyveaars Yngling som denne: „Der kan dog være noget saligt i at være afhængig af andre!“ Saa rigt og harmonisk var hans Liv i disse hans første københavnske Aar, at en Ven af ham senere kunde skrive til ham og fastholde som Summen af sine Erindringer om ham fra den Tid: „Den oprindelige Thomas Rudbeck vil jeg erindre, naar jeg bliver en gammel Mand og har glemt alt andet.“ — Saa blev han Student i 1860, 22 Aar gammel. Blandt de mange mer eller mindre barnlige og halvt udviklede Russer viste han sig allerede i sit ridderlige, adelsprægede Ydre som fuldt udviklet. De filosofiske Forelæsninger, han i det første Aar hørte, bragte en Evne, han havde i fuldt Maal, men som hidtil havde ligget temmelig uden Røgt, Evnen til abstrakt Tænkning, til klart Frembrud. Han greb og tilegnede sig med Dygtighed den ny Tankeverden i bestandigt Forspring for dem, der delte hans Sysler, og han følte sig lokket og draget af sin egen Begavelse hen imod det stille Tænkerliv, imod den rent videnskabelige Granskning. Men andre Stemmer kaldte ham anden Vej: fra sin tidlige Ungdom havde han i den præstelige Virksomhed set Maalet for sin Stræben, opflammet af sin varme, inderlige Tro; et Besøg i hans Barndomshjem, det stærke Indtryk af de Omgivelser, mellem hvilke dette Ønske var vokset frem i ham, bragte det atter til Herredømme hos ham, og han valgte Teologien til sit Studium, men med en sikker Erkendelse af, at det ikke var som Videnskab, han valgte den, men som Forberedelse til præstelig Virksomhed. Søren Kierkegaard havde hjulpet ham over den

Kløft, som havde aabenbaret sig for ham i Modsætningen mellem hans Tankeliv og hans Trosliv. I Studiet lod han begge Retninger hos sig spille en vekslende Rolle, medens hans sunde, klare Forstand førte ham let hen over mange Skær. Ved Læsningen af Fag som Etik og Religionsfilosofi fik han Nytte af sin filosofiske Begavelse, glad ved igennem dem at vende noget tilbage til Filosofien fra Rusaaret, som han aldrig havde glemt; men samtidig vogtede han sig vel for at gøre religiøse Spørgsmaal til lærde Spørgsmaal og hentede Forklaring og Beviser fra den Tro, han gemte i sig fra sin Barndom. Igennem den vidtløftige Fortolkning og den vrimlende Mængde Parallelsteder ledede det nøje Bibelkendskab, han som Seminarist havde vundet, ham let og sikkert; at Kirkehistorien maatte tiltale en Natur som hans, er en Selvfølge. Der var i hans Studenterliv, mens han boede paa Regensen, noget, der mindede om Poul Møllers. Han hørte ikke til dem, der samle aandelige Skatte til Bunke i stille Timer, men han lod rask Tanker og Billeder strømme igennem sig og øste dem ud til højre og venstre i Samtaler, hvori hans Lethed til at gribe enhver Idé og hans Behændighed i at behandle den gjorde ham til en Mester; i en saadan Samtale forstod han den sjældne Kunst paa én Gang at give sig hen til det, han talte om, og dog forskanse sin Personlighed, saa han stod fri og let ligeoverfor den, han talte med; paa den Maade har han optaget og meddelt mange Idéglimt og maaske virket fyldigst ved sin Personligheds Magt. Intet Under, at det selskabelige Liv i dette Tidsrum havde en stor Tiltrækning for ham; han havde overfor Mennesker som overfor Bøger en Evne til at lokke Livsgnisten frem af dem ved en let Berøring, saa at selv et flygtigt Bekendtskab gav ham

Indtrykket af det væsentlige i dem, og hans Sans for det komiske og det smaapudsige kastede sine friske Stænk over hans Underholdning, der hurtig og glimrende dog aldrig blev hul eller tom, aldrig blev til blotte Ord; det var, som Alvoren altid laa skjult under hans Spøg. Hans fine Takt bragte ham stedse til at gribe den rette Tone og holde sig paa den i Selskabslivet saa vanskelige Grænse mellem at hævde sig selv og gaa andre for nær. I Foraarstiden maatte han ud at besøge den lysegrønne Bøg — ogsaa den havde København bragt ham, han kendte den jo ikke fra sin Barndomsegn —, og det var en Fornøjelse om Mandagen at høre ham med sit Fortællertalent i levende, uforstilt Glæde fortælle om sin Søndagsskovtur. Teatret var for hans indtryksaabne Sind som et Sted, hvor der er godt at være; mangan Aften følte han sig som beruset af Ordenes og Tankernes Skønhed, som da han første Gang havde set „de Nygifte“ og ved sin Hjemkomst styrtede op til Regensprovsten og ind i hans Sovekammer midt om Natten for at bringe ham al den Glæde, han har hjem med sig, frisk. Da han senere var langt borte fra Hovedstaden, kunde han tit sende et Længselssuk tilbage til Teatret: „Hvor jeg dog længes efter at komme i Teatret, blot en eneste Gang! „O, lad mig dog én Gang faa se op mod de tindrende Stjærner!““ I København havde han truffet Mennesker, han ikke blot i flygtig Berøring, men ogsaa i trofast Venskab kunde slutte sig til, og bestandig vedblev København at staa for ham som „Perlen for alle Byer, Kongens dejlige København“.

Et staar endnu tilbage at skildre: Rudbeck som Lærer og som Præst, først 10 Aar ved københavnske Skoler, saa 2 Aar som Andenlærer i Nakskov og 2 Aar som Kateket og Førstelærer i Aalborg. Næsten fra

Barndommen af havde han været Lærer og besad Gaver dertil som faa. Først og fremmest virkede han ved sin gennemførte, helstøbte Personlighed. Straks fra den første Time, han traadte ind i Skolestuen, vandt han Børnenes Hjærter. Det var dem, som om hans store, klare Øjne gennemskuede og læste alt, hvad der foregik i Barnesjælene, saa at et Blik af ham var nok til at bringe den fejlende til Erkendelse af sin Fejl og til længselsfuld at vente paa det lille, venlige Nik, hvori hans Tilgivelse stod skrevet. Haarde og strænge Ord hørte ikke hjemme i hans Mund, og han behøvede dem ikke; ti hans fordringsløse, naturlige Optræden, hvad enten han talte alvorligt eller let spøgende til dem, knyttede Børnene til ham i Kærlighed og Tillid og en urokkelig Tro paa ham og hans Ord. Og Børnene følte, at der i hans barnlige Natur var noget med dem selv beslægtet; naar han gav sig hen til Indtrykket af det, han meddelte dem, og hans hele Personlighed blev gennemtrængt af det Digterværk, han læste for dem eller talte til dem om, saa var han for mange af dem som en levende Forklaring af, hvad Poesi var, og det Billede, hvori hans begejstrede Personlighed prægede sig hos dem, blev fuldt saa meget deres Læremester som det Æmne, han behandlede. Og medens saaledes hans Person som oftest var nok til at bringe alt i den rette Gang, saa manglede han paa den anden Side heller ikke Myndighed, hvor den udkrævedes. Hans yngre Broder havde den første Time, han læste i en Almueskole, mødt noget af den Modstand, en ny og ung Lærer saa ofte er udsat for, og beklagede sig derover for ham. Næste Time indfandt han sig i Klassen, og ukendt, som han var for Børnene, forlangte han med den største Myndighed, som om han var en af Skolens

Tilsynsmænd, at høre den og den af Drengene og læste dem, der ikke kunde, hvad de skulde, alvorligt Teksten. Fra det Øjeblik var Disciplinen genoprettet. Selv stod han ligeoverfor sine Elever med en varm, personlig Interesse for deres Udvikling og tabte dem ikke af Syne, fordi deres Vinger voksede og Skolen blev dem for snæver; mængden af dem har han trøstet i urolige Øjeblikke, naar Barndommen og Ungdommen har kæmpet sammen i dem og de har følt sig som vildfarende i Livet, alle har han sendt dem venlige Tanker og har ved at tale om dem og mindes om et eller andet Smaatræk fra sit Samliv med dem følt, hvad han engang skrev derom i et Brev: „Saadan en Smaating kan fremkalde mange Erindringens Blomster, lidt afblegede og dog saa forunderlig tiltrækkende.“ — Hans præstelige Virksomhed blev ikke stor. I Bønnen til sin Ordinationsprædiken, holdt i Aalborg, udtaler han de Følelser, med hvilke han tiltræder den: „Og nu er jeg kommen til den Stad, hvis Navn var det første, jeg hørte; jeg har ført en Hustru med mig, der allerede her har beredt mig et Hjem; jeg har modtaget den hellige Indvielse til at være en Kirkens Tjener. Hvorledes skal jeg betale dig, Herre, alle dine Velgerninger? Jeg vil optage den mangfoldige Saligheds Kalk og paakalde i Herrens Navn, paakalde og bede, at din Naade fremdeles maa være med mig og over mig, at du, for alting, vil dygtiggøre mig til retteligen at udføre dette hellige Embede, der i Dag er blevet mig betroet. Herre, Herre, lad mig fremdeles finde en aabnet Dør, en aabnet Dør til din Kundskabs Hemmeligheder og en aabnet Dør til Meneskenes Hjerter. Læg mig de rette Ord paa Tungen, berør mine Læber med Stenen fra Alteret, at de ikke tale Svig, at min Tjeneste i nogen Maade maatte være

til din Ære!" Men den Fremtid, han bad om, og de Forventninger, han vakte, blev ikke til Virkelighed. Sygdom og Svaghed lagde sig tungt paa ham og tærede paa hans Livskraft, hans Arbejdskraft formindskedes, saa han maatte søge og gribe det belejlige Øjeblik, og han kunde tit knap overvinde den Sindsbevægelse, Uøvelsen af hans gejstlige Pligter satte ham i. Saaledes skriver han om sin Stemning ved et dødssygt lille Barns Daab: „Jeg er altfor blød til at staa ved en Sygeseng, jeg maatte samle al min Kraft for at presse Ordene frem, jeg tænkte paa min egen lille Dreng, paa hans blaa Øjne og hans Smil, og saa magter jeg intet.“ Hans angrebne Bryst forbød ham efterhaanden ganske at prædike, og i hans sidste Maaneder var hans Tilstand, som han selv ligesom med et vemodigt Smil skildrer den i et af sine sidste Breve: „Jeg staar sent op, spiser saa Frokost, faar saa i Reglen en Hostetur, lægger mig saa ind paa Sofaen og bliver liggende indtil Middag; saa spiser jeg til Middag, besørger saa lidt officielt Skriveri, maa atter lægge mig paa Sofaen, hvor jeg bliver liggende indtil Aftensmaden. Saaledes gaar Dagen for lille Lise.“ Han, hvis Skikkelse i hans friske Ungdom var Haabets glade Forkynder, blev Resignationens stille Tolk; men medens Kræfterne mattedes og Lidelserne tiltog, blev Troen paa Kristus mer og mer udelukkende hans Styrkebelte og hans Hvilepude. Morgenen den 9de Oktober 1871 døde han pludseligt og uventet, 33³/₄ Aar gammel.

Men fordi et Liv saaledes er udslukt, medens det endnu stod i Knop, inden det fik Tid til ret at blomstre og bære Frugt, er det ikke spildt. Alle de, som have kendt og været knyttede til Thomas Rudbeck, ville ved at fordybe sig i Erindringen om ham føle, at hans Liv

ikke er gaaet sporløst hen, men har sat sit Mærke i deres eget Liv. De vil have en blivende Glæde af at kalde hans Billede frem for deres Tanke og klare for sig selv, hvad det var, der gjorde ham saa tiltrækkende for dem. De vil forstaa, at det dybeste Træk i hans Natur, den Egenskab, der gav alle de andre deres Baggrund og Dybde, var hans Inderlighed baade i at modtage og i at bevare det modtagne. Derfor gjorde alt det stærke Indtryk paa ham, og medens han i Begejstring kunde henrives af de store Ideer og den rige Skønhedsfylde, havde han ogsaa Øje for og Glæde af alt det smaa i Livet, de fine Bevægelser i Sjælen og de tilfældige Smaatræk, hvori de prægede sig. Og derfor traadte ogsaa hans lyse Forstand og hans lette Vid, hans Naturs Fædrearv, i Følelsens Tjeneste som det Skjold, hvormed hans værgede sit Indre mod fremmedes Indblik, og som det glimrende Slør, i hvilket han hyllede sin Følelse for at holde den ren og ubesmittet i sit eget Bryst. Var han sammen med mange, var hans Optræden derfor stærkest farvet af hans spillende Lune, han kunde fortælle, saa der samlede sig et Publikum om ham, han kunde slynge Samtalens Traad fint og sikkert; men det var kun Overfladen af hans Sjæl, han stillede til Skue for alle. Efterhaanden som Kredsen blev snævrere, lod han mere og mere det inderste i sig bryde igennem Humorens Dække, og alene med en Ven eller kær aabnede hans Hjærte sig og kastede alt Skjul. Hans kritiske Sans var udviklet nok til at indse, hvor ubefæstet Følelsen staar overfor det komiske, naar den altfor villig giver sig blot. Den samme Skala gennemløber hans Breve; de var ham en let og naturlig Form for hans springende Tankegang, han holdt af at lade sig føre lempeligt afsted paa Idé-

associationernes Strøm, og han har skrevet mange Breve og til mange forskellige; men medens de alle ere prægede af ham selv, saa har han tillige en egen Maade at tale til hver enkelt paa, efter som han staar ham nærmere eller fjærnere; kun ligeoverfor sine aller-nærmeste har han helt kastet Spøgens Kaabe og givet sit inderste Jeg tilbedste. Igennem hans Breve træder hans Billede klart frem, men faa Steder maaske saa stemningsfuldt og smukt som i dette: „Nu er det Aften, silde Aften, alt er stille og tyst omkring mig, kun en hjemløs Flue bugter sig omkring mit Lys og mit Ansigt. Jeg er alene med mig selv og med Sandheden, og det „*poscor*“, som ellers om Dagen giver mig Arbejde udenfor mig selv, er ikke længer tilstede. Alt er stille og tyst og indbyder til Fortrolighed, og var du her, min kære Ven, skulde jeg sige dig noget. Vingede Ord ombølge mig, jeg ser ved Lampen, der brænder dæmpet og mildt, Musernes Dans, men det er mig ikke let at fæste et Billede deraf paa mit Papir, det er saa vanskeligt som at lade Musikken krystallisere sig. Naar du i Morgen faar min Billet i Haanden, saa faar du en underlig dump Fornemmelse, du véd, at den vil sige, at jeg ikke kommer til Middag, men hvorfor er dig egentlig ikke rigtig klart. Nu vel, det skal blive det. Jeg kender en liden Jomfru — alle gode Engle, I vogte den Jomfru vel! — og denne lille Jomfru er min Fæstemø, min tilkommende Hustru, hun bor paa Landet, . . og hos hende tilbringer jeg mine Søndage. Hendes Moder flytter til Byen 1. Oktober, og hvis jeg da igen maatte nyde dit og din gode Moders Selskab om Søndagen, da vilde jeg være dig og din gode Moder meget taknemlig; men selv uden denne Tilladelse er jeg din gode Moder og dig meget taknemlig, og hvad

du har været og er for min Sjæl og mit Hjærte, skal jeg aldrig glemme, det skal jeg erindrende fornemme, „naar jeg bliver en gammel Mand og har glemt alt andet.“ Godnat!“ Hvor genlyder ikke i Brevet hans Sjæls Dirren, idet den skal aabenbare sin Hemmelighed, hvor ejendommeligt for ham, at han, idet han nævner den, maa kaste et let Skær af Spøg hen over Udtrykket, hvor gennemgaaende en Stemning hos ham, den, i hvilken hans skjulte Lykke kaster sin Glans hen over hans andre Følelser og maner Taknemligheden og Venskabsfølelsen op paa Overfladen af hans bølgende Sjæl. Alt er ham selv, om det saa er den pietetsfulde Respekt, med hvilken han tre Gange gentager „din gode Moder“ istedenfor at bruge et Pronomen. Den enkelte Følelse, der vaagnede i ham, kom aldrig alene, men vakte bestandig en Genlyd af beslægtede Følelser; hans Sjæl lukkede sig op, naar den stærkt beaandedes af noget enkelt, og han følte, baade i Glæde og i Sorg, dybere end ellers det Baand, der knyttede ham til hans kære. Hvorledes han lukkede dem ind med i sin Lykke, viser det anførte Brev; at han i Sorg var den samme, er klart af følgende Ord, skrevne i en tung Time til en Ven: „Lad mig i dette Øjeblik, fuldt af Sorg og Alvor, stille og dyb som Midnattens Time, sige, at du er kær for min Sjæl som min Fader og mine Brødre.“ Pietetsfølelsen maatte være stærkt udviklet i en Natur som hans; han bøjede sig ærbødigt for al ægte Personlighed og for alle Meninger, hvori der levedes et Liv, ja, han droges af dem med en uvilkaarlig Sympati, elastisk, som han var, til at rumme det forskellige uden at opgive sig selv. Sin første Ungdoms Trosindtryk bevarede han i dyb Ærefrygt hele Livet igennem, og det er overraskende at se, i hvilken Rigdom bibelske Ud-

tryk og Vendinger som af sig selv vælte frem i hans Prædikener, saa meget mere overraskende, som denne bibelske Tankeverden til daglig Brug levede skjult i ham uden at afsætte mindste Spor i hans Tale. Som i det selskabelige Liv Humoren var Skærm for hans Indre, saaledes rækker i hans religiøse Liv Pieteten for Bibelen ham de Udtryk, i hvilke hans personlige Følelse ydmyg svøber sig. Hans Pietet for de store Mennesker, som havde fundet Hvile i den samme Tro som han, kunde støtte ham i hans religiøse Liv, ja, selv ligeoverfor det lille Barn, ved hvis Vugge han stod, kunde hans Følelse næsten faa Præget af stille Andagt. „Hvilket Rigdomsdyb af Glæde der dog ligger i saadan en lille Vugge,“ skriver han, „hvor jeg altid længes efter at komme hjem, naar jeg har været ude, for at se hans yndige lille, fine Ansigt.“ Han var skabt til at beundre i fuld Hengivelse; men hans klare Blik friede ham fra at beundre det uægte og løjede, hvis svorne Fjende han instinktmæssigt var. Lystigt kunde han bruge sit Lune til at tugte Tomheden, som naar han med en Skælm bag Øret i tilsyneladende dyb Alvor drev den opstyltede Lovpriser videre og videre paa Lovprisningens Glatiis, eller naar han pludselig, saa vedkommende næsten tabte Næse og Mund, kunde vende sig mod sine egne Tanker, hvor han traf dem i en efterplaprende Vigtigmagers Mund. Lige saa varmt som han hyldede de store Aander, lige saa stærkt frastødtes han af deres Efterabere eller Eftersnakkere; Partimand var han saa lidt som nogen skikket til at være. I Poesien som i Virkeligheden var hans Sans aaben baade for det store, indholdsmægtige, og for det fine og formfuldendte; hans levende Skønhedstrang drog ham mod det friske og kække, mod Chr. Winthers

Poesi og Vilh. Wiehes Skuespilkunst, medens hans Følelse gjorde de lidende og betrængte, som Ragnhild i „Svend Dyrings Hus“, til hans Hjertes Børn. Blandt de nyere samtidige Digtere tiltaltes han maaske mest af det inderlige i Følelsen hos Bjørnson og af Goldschmidts aandrige Finhed. „Goldschmidt er som Midas,“ skriver han engang, „alt hvad han rører ved, bliver til Guld.“ Citater af, hvad han havde læst og hørt, havde han altid paa rede Haand og kunde paa en uforlignelig komisk Maade ramme Sømmet paa Hovedet med dem. Folkesange med deres enfoldige Melodier blev han aldrig ked af; den store, kunstfulde Musik var han ikke ret tilgængelig for; men de simple Sange, hvis Ord og Toner smeltede sammen og forklarede hinanden, saadanne Sange som „Flyv, Fugl, flyv“, kunde fylde hans Hjerte og leve i hans Erindring. Udøve Musikken kunde han ikke — da han ved en Prøve paa Seminariet skulde synge, var han næppe kommen til Linjen: „Sørgeligt jeg sjunger“, før han selv og alle Tilhørerne brast i Latter.

Saaledes samle hans Ejendommeligheder sig til et enspræget og sammenhængende Billede; blev hans Liv end ikke meget daadrigt og virksomt, det lever dog i mange Menneskers Erindring, og lykkelig den, over hvis Minde Kærligheden, uforstyrret af bitre Indtryk, kan brede sine Vinger som over hans!

II.

Jean Pio.

Vor Ungdom 1884.

Medens nærværende Hæfte af „Vor Ungdom“ har været i Trykken, har Tidsskriftet uventet mistet den ene af sine Udgivere, Skolebestyrer Prof. Jean Pio, der i en Alder af 50 Aar er afgaaet ved Døden den 12. Jan. 1884 efter knap en Uges Sygeleje. Det har været Tidsskriftets tilbageblivende Udgivere en Trang, at der i „Vor Ungdom“ sattes ham et Minde, i hvilket hans pædagogiske Personlighed endnu en Gang kunde træde Læserne i Møde og Tidsskriftet sige ham sit Farvel. En kort Skizze af ham i hans Virksomhed som Skolemand skal derfor slutte dette Hæfte. Den er bygget, i Reglen Ord til andet, paa Meddelelser fra Mænd, der have staaet ham nær som Disciple eller Lærere i hans Skole.

Født 1. Juli 1833 i Toksværd paa Sjælland blev han 17 Aar gammel Student fra Roskilde Katedralskole og 7 Aar efter filologisk Kandidat. Han vænnedes tidlig til at bevæge sig i Verden: To Gange har han været Huslærer i adelige Huse, hos Baron Løvenskjold paa Løvenborg og hos Grev Frijs Frijsenborg; adskillige Gange har han paa kortere eller længere Rejser set sig om i Tyskland, Frankrig og Schweiz, Østrig, Italien og Grækenland, og hans sproglige Begavelse og livlige Temperament gjorde det let for ham at slutte Forbindelser, hvor han kom hen. Han talte Nygræsk som en indfødt og gjorde sig en Tid Forhaabninger om at blive Lektor deri ved Universitetet; sine Studier i den Retning holdt han vedlige og knyttede endnu i sine sidste Aar sit Navn til Skrifter paa Nygræsk som Udgiver

eller Oversætter. Lige saa naturlig laa det franske Sprog for hans Tunge, og han siger om sig selv: „Hvad Fransken angaar, da kan vist ingen her hjemme sætte mere Pris end jeg paa dette Sprog, ingen føle større Sympati end jeg for det store Kulturfolk, der taler det“ (Progr. 69 S. 17). Tysk talte han nærmest som Sydtyskerne, fordi han holdt mest af deres Mundart. Engelsk talte han ikke. Da han i 1868 blev Bestyrer af Borgerdydskolen i København, havde han i københavnske Skoler undervist baade i moderne og klassiske Sprog, ligesom han 1873 deltog i Oprettelsen af et „Akademi for Undervisning i fremmede Sprog“, som i øvrigt ikke havde nogen lang Levetid. Medens han tidligere kun i nogle Aar (1859—64) selvanden havde ledet en privat Artiumsundervisning, traadte han nu i Spidsen for en Skole med en stor Fortid. Den ikke helt velvillige Stemning, med hvilken de ældre blandt Disciplene traadte den nye Bestyrer, Prof. K. Røvsings Efterfølger, i Møde, kommer levende frem i et Tilbageblik, der skriver sig fra en enkelt iblandt dem: „Vi vidste om ham, at han tidligere havde været Lærer ved Skolen, at han havde været i Grækenland hos Kong Georg, at han var udmærket kyndig i Fransk; men dermed var ogsaa vort Kendskab til ham udtømt. Naar jeg nu skal analysere vort Forhold til ham, tror jeg, at dets ejendommelige Karakter egentlig skrev sig fra den Forskel, der var imellem hans og hans Forgængers Personligheder. Vi forstod jo ikke at bedømme vor gamle Professor som Skolemand, vi vidste ikke, at han havde taget Skolen paa Afgrundens Rand og atter bragt den til Blomstring som i Michael Nielsens Glansperiode, men hans Personlighed havde en mægtig Indflydelse paa os. Fyldig og svært bygget, med et alvorligt og døg

mildt Ansigt, som fik en uimodstaaelig Gratie, naar han lo paa sin elskværdige Maade, var han for os, der havde set ham fra den første Dag, vi kom i Skole, den eneste ægte Type for en Skoles Forstander. Kommer nu hertil hans store Herredømme over Sproget, hans Evne til med sin kraftige og vægtige Røst at fortælle glimrende og fængslende — og han fortalte ofte om sine Rejser, saa Timen fløj —, saa er det let forklarligt, at vi kun med Sorg skiltes fra ham og med Mistro vendte os mod hans Afløser. Her kom en yngre Mand os i Møde, slank, næsten elegant af Skikkelse, yderst soigneret i sin Paaklædning, med mørkt Haar, Over- og Fipskæg, noget vist aristokratisk i sit Væsen, optrædende overordentlig høflig imod os, idet han næsten behandlede os, som om vi vare Kavalierer, — nej, det var ikke det, vi forstod ved en Bestyrer. Jeg véd med Vished, at han selv mærkede denne Misstemning, og at det var med blandede Følelser ogsaa han imødesaa den Tid, han skulde have med os at gøre. Han behandlede os foreløbig med stor Forsigtighed og begyndte med at erobre Skolen fra neden, og det lykkedes ham at vinde de smaas Kærlighed fuldt ud. Med os var det en mere vanskelig Opgave. Han gjorde sig al mulig Umag for at blive vor Ven og overtog selv saa mange Timer med os, som det var ham muligt, for at han kunde lære os at kende og vi ham. Med sin spillende Vittighed søgte han at oplive Timerne, vi lo, naar hans Pile traf, men vi vare nu vante til Røvsings Sværdhug. Vi var dengang i Lømmelalderen med dens dæmrende Følelse af Menneskerettigheder. Af et vaklende Helbred havde der hos Pio udviklet sig en vis Febrilskhed. Naar vi nu havde gjort Knuder og han var nødt til at opretholde sin Myndighed overfor os, mindes jeg tydelig,

hvorledes det kæmpede i ham. At anvende den eneste Universalbalsam for Uartigheder, nemlig Prygl, dertil var han ikke sikker nok paa sig selv, og han valgte derfor et andet Middel, som laa hans Natur nær, Sarkasmen. Efter en heftig indre Kamp tvang han sig til Ro og udslyngede med bidende Spot en eller anden Bemærkning, som han henstillede til „de Herrers“ Overvejelse. Et lille Smil, som vi kaldte „mefistofelisk“, saa ud af Klassen, — og dér sad vi, med en ydmygende Erkendelse af, at vi i Grunden kun vare Drengene og han en os overlegen Mand¹⁾.

Artium nærmede sig, og den fælles Interesse sluttede os nærmere sammen; vi rakte ham Haanden til Forsoning. Et egentligt Kærlighedsforhold var der ikke opstaaet imellem os, men vi følte, at han mente os det vel, og da vi vare blevne Studenter, gjorde han et hyggeligt lille Middagsselskab for os i sit Hjem — han havde, samme Aar han blev Skolebestyrer, giftet sig med Elisabeth Sponneck, Datter af Grev V. Sponneck, — og glædede sig øjensynlig af Hjærtet baade over det særdeles gode Udfald af vor Eksamen og over det gode Forhold, der var kommet imellem os.“

¹⁾ Engang havde vi paa urette Sted røget Tobak. Det blev opdaget. I en Time, som han læste med os, henkastede han en løs Bemærkning om Disciplinen i Skoler. „Det er jo kedeligt nok, at der endnu findes saa mange forældede Anskuelser i Samfundet. Jeg for min Part skulde intet se hellere, end at vi alle kunde møde her i Klassen med en stor, dampende Tobakspibe; jeg sætter selv stor Pris paa Tobak; men saa vidt tør vi ikke strække os af Hensyn til Verdens Dom, i ethvert Tilfælde ikke endnu, og jeg vil derfor bede de Herrer om at være lidt varsomme i den Henseende.“

Saa store Vanskeligheder traadte der Pio i Møde overfor den Kreds af Disciple, der, udruget under en andens Vinger, nu af ham skulde sendes ud af Reden. Da de første Hold Studenter vare vandrede ud af Skoleporten, følte han sig derfor lettet. Nu stod han paa sin egen Grund. Medens han i det hele arbejdede efter Skolens gamle Plan, gjorde han dog ikke faa Forandringer i det enkelte. Han indførte straks Engelsk som Undervisningsfag baade for studerende og Realister og besluttede tillige at lade alle Elever nyde Undervisning i Latin og først gøre en væsentlig Adskillelse mellem de to Grupper Elever paa det Trin, hvor de studerende skulde begynde paa Græsk. Sine Motiver udtrykker han i følgende Ord (Progr. 1869 S. 15): „Medens man hidtil har været nødsaget til paa et altfor tidligt Stadium af Barnets Liv at bestemme sig om dets Fremtid og den dertil sigtende Forberedelse, vil man ved denne min Foranstaltning roligere kunne afvente Udviklingen af Barnets Evner og samtidig skaffe det en Undervisning, som ogsaa for Realisten baade vil faa en metodisk Afslutning og være ham til Nytte for hans øvrige sproglige Uddannelse. Uden at forsinkes i at fuldende sit Realkursus vil en almindelig begavet Elev, forinden han opflyttes i øverste Klasse og altsaa ganske ophører med Latinen, ved en fornuftig Undervisning kunne bringe det til at læse en Tale af Cicero og Stykker af Ovids Metamorfoser, og heller ikke han vil da kunne siges at være uden klassisk Dannelse.“ Ogsaa Oldnordisk indførte han, før det var befaleet Fag. Overhovedet opfyldtes han let af det, der havde Aktualitetens Interesse, saa bevægelig og smidig var han i sin Tanke. Derfor kunde han gribe enhver Idé med stor Livlighed og fordybe sig i den med stor Interesse, men

det var ikke altid, at de Planer, han undfangede, bleve gennemførte, som han havde tænkt sig. Alle mulige Forslag paa Skolevæsenets Omraade beskæftigede ham levende, om de end vare nok saa upraktiske; der kunde jo dog muligvis ligge et og andet godt i dem, som han kunde drage Nytte af.

Overfor sine Læsere traadte han sjælden op med længere pædagogiske Foredrag. De lærte mest af ham ved at se ham „behandle Børnene, som alle havde en stor Respekt for hans ofte dæmoniske, til andre Tider satiriske Blik, men hyppigst lode sig paavirke af hans venlige og kærlige Væsen“. „I Begyndelsen af min Læretid“, fortæller en af hans Lærere, „var jeg i Grunden tit ked af, at jeg ikke mærkede, om han fulgte min Gerning. Jeg syntes, at han overlod mig for meget til mig selv. Jeg var uvant med at bære Ansvar og vilde gerne kaste det fra mig over paa ham. Han var meget ophængt med Arbejde, og jeg vilde ikke plage ham med de evindelige Forespørgsler for ikke at trætte ham. Jeg anstrængte mig da med Feberhast for at faa mine Drengene til at blive rene Lys, der kunde glimre ved Eksamen. Men der kom ingen Bestyrer for at overvære mine Triumfer. Det havde nær taget Løftelsen fra mig. Jeg har senere opdaget, at han passede meget godt paa mig; han vilde have, at jeg paa egen Haand skulde gøre Erfaringer, paa hvilke jeg kunde bygge videre, og han træde til, naar det kneb. Og da jeg havde vænnet mig til at arbejde med en bestemt Afgrænsning for det Maal, der skulde naas, og til at tage roligere paa den Del af Ansvar, der laa paa mig, da gav han mig mange værdifulde Vink om Nødvendigheden af at begrænse Stofmængden for Børnene, saa at man ikke overlæsser dem med Forestil-

linger, som deres Aand ikke er moden til at kunne optage. Ganske i Almindelighed maa jeg beundre den fine Takt, hvormed han gjorde mig og flere af mine Kolleger, som han vilde uddanne til brugbare Lærere, opmærksomme paa, at vi havde begaaet en eller anden pædagogisk Buk; den venskabelige, fortrolige Form, under hvilken det skete, forhindrede enhver Missstemning.“ Det mest karakteristiske Træk i hans personlige Optræden som Pædagog var i øvrigt maaske den Ironi, der faldt ham saa naturlig, og som han lige til det sidste anvendte baade overfor store og smaa. Og han havde en betydelig Evne til at benytte den saaledes, at han ramte haardt uden at saare, og at Revselsen, hvor stræng den end kunde være, endte i et vist venskabeligt Forhold.

Han var en Hader af en tør og kedelig Undervisning og anbefalede altid sine unge Lærere hellere at vække Barnets Opmærksomhed ved passende anbragt Munterhed og Fortællinger, der vare tillempede for den uundviklede Fatteevne, end ved idelig Kalden til Orden. Selv forstod han at give sin Undervisning det livlige Præg, han satte saa stor Pris paa hos andre. „Han holdt især meget af at tale om Syden,“ siger en Elev af ham, „jeg husker, at han engang i min Skoletid udbredte sig for os om, hvor naturligt det var, at Middelhavslandene vare blevne Kulturens Vugge; han besad, naar han kom i Aande, en uovertræffelig Gave til i et naturligt og egent Sprog, som vil blive alle os, der have kendt ham og elsket ham, uforglemmeligt, at give en Skildring, og hans Oversættelser fra Græsk for os i Skolen (særlig, forekommer det i alt Fald mig, af Lukian) staa saa indgroede i min Hukommelse med alle deres ejendommelige pioske Vendinger og træffende Ud-

tryk, at jeg intet bedre kender. Selv vore første nu levende Oversættere føre paa langt nær ikke et saa ejendommeligt og udmærket Sprog, som Pio gjorde, naar han talte; hans Skriftsprog var et andet, — noget tungt og farveløst, voksende i Liv, hvor Æmnet nærmede sig det personlig oplevede, og rigtig individuelt egentlig kun i Breve, hvor han kunde give sig hen til Øjeblikkets Stemning, ved Tid og Leilighed f. Eks. sende en braaddet Pil ud mod noget, der havde vakt hans Indignation. „I sine Breve“, skriver en Mand, der væsentlig kendte ham derigennem, „havde han en venlig og hyggelig Maade at skrive paa, som gjorde Indtryk af ikke blot at være et Udtryk for den fine Mands belevne Væsen, men virkelig at komme fra Hjærtet. Hans sidste Brev har jeg endnu liggende ubesvaret, og jeg finder ogsaa her Træk af en aaben og elskværdig Indgaaen baade paa hans egne og mine Anligger.“

Pio havde et fint Blik for Børnenes Sjæleliv. Det var en Egenhed hos ham, der kunde virke bestemmende paa hans Forhold til andre, at han ved det første Syn af en ubekendt fik et Indtryk, enten sympatisk eller antipatisk; i mange Tilfælde forstod han paa den Maade paafaldende skarpsindig at vurdere ved første Øjekast en Elev, som meldte sig til Optagelse. Paa naturlige og ufordærvede Individuer saa vel som paa dem blandt Eleverne, der af en eller anden Grund stod brødebevidste overfor ham, gjorde hans mærkelig skarpe Blik en egen Virkning, som om han kunde læse deres Tanker, og han besad en fin Kombinationsevne, hvilket ofte kom ham meget til Nytte i den daglige Disciplin paa Skolen. Især kom hans hele Ejendommelighed til Udfoldning ved den Ros og Dadel, som hver Dag efter

endt Skoletid fandt Sted i hans Kontor. Den største Gunstbevisning, en Dreng kunde opnaa af ham som Belønning for god Forbedring, var et Stykke hvidt Sukker; han kunde huske alle dem, der havde faaet et saadant, og dem fulgte han senere med særlig Interesse. Sine Lærere anbefalede han stadig stor Mildhed i Behandlingen af Børnene. Der var desuden, vistnok som Følge af hans usikre Helbred, noget ængsteligt i hans Natur, og det store Ansvar med alle de mange Drenges gjorde ham ofte nervøs — forskellige Øvelser ved Gymnastikundervisningen turde han saaledes ikke lade udføre.

Fra den tidlige Barndom gjorde han stadige Forsøg paa at faa indpodet Børnene Kærlighed til de værgeløse. Straks da han overtog Skolen, bestemte han at lade 7 Aars Drengene i 1ste Klasse gennem Fortælling faa det vigtigste meddelt om de almindelig bekendte Dyr, og længe før Dyrebeskyttelsen kom op, var han ivrig for dens Fremme i Skolen. „Vi have her hos os“, siges der i et af dens Programmer (1879), „altid ansét det for overordentlig vigtigt hos Børnene at vække og nære Kærlighed til Dyrene og Medfølelse med dissers Lidelser; vi have gennem Undervisningen og gennem den personlige Berøring med Eleverne i og udenfor Skolen stadig arbejdet paa at vække deres Uvilje mod al grusom Sport og enhver tankeløs Mishandling, selv om denne fremkom under Form af en vis Lyst til at tilfredsstille en aandelig Interesse (f. Eks. ved Insektsamling, Fugleredeplyndring o. desl.).“ Han deltog ogsaa i Bestyrelsen af „Foreningen til Dyrenes Beskyttelse“ og har anonymt skrevet meget mod Vivisektionisterne.

Af en lignende Følelse for de værgeløse, i Forbindelse med hans Trang til at være med i, hvad der aktuelt stod paa Dagsordenen, udsprang hans Iver for

Sundhedsplejen og Sundhedslæren. Det var ham vistnok en Tilfredsstillelse at faa Sæde i den af Regeringen nedsatte hygiejniske Kommission, og selv, hvor det ikke nødvendig hørte hjemme ifølge Planen for en foreliggende Afhandling, benytter han Lejligheden til „gennem de af ham antydede Forslag til en Reform af den højere Skole at nedlægge Protest mod den Fagtrængsel og Overbebyrdelse, hvorunder denne Skole lider, og ikke mindst siden Loven af 1ste April 1871“ (Progr. 1876). Borgerdydskolen i København er ogsaa den første Skole i Danmark, hvor Sundhedslæren er indført som Undervisningsfag. „Saa vist som Skolen i vor Tid har faaet Øjnene op for, at det er dens Pligt i sin Behandling af Børnene at værne om deres legemlige Vel som væsentlig Betingelse for en sund aandelig Udvikling, lige saa vist bør den igennem en Undervisning i Sundhedslærens uomtvistelige Grundprincipper bidrage sit til, at Børnenes egen Sans vækkes for Sundhedens Betydning og for de Midler, hvorved et sundt og dygtigt menneskeligt Liv kan fremmes og megen af den Elenighed undgaas, der saa ofte endog nedarves fra Slægt til Slægt,“ — det var hans Udgangspunkt, og han bearbejdede da selv til Brug i sin Skole Mrs. Charles Bray's „Physiology and the laws of health“ under Navnet „Sundhedslære til Brug for Skoler“, hvori han „med Vilje bevarede særdeles meget af Originalens naive Bredde, en vis gemytlig Tiltaleform og en religiøs, ofte stærkt fremtrædende teologisk Opfattelse af de fysiologiske Fænomener, i det Haab, at dens herved fremkomne, for vore Skolebøger temmelig ualmindelige Fremstillingsmaade ikke alene skulde gøre den mere let og tiltalende for Eleven, men tillige kunde vinde den en Læsekreds i Hjemmene som en lille praktisk

Raadgiver for mangt et vigtigt Spørgsmaal, særlig med Hensyn til Børnenes Behandling" (S. IV og VII).

Spørgsmaalet om Sproget og Udtryksmaaden i Lærebøger for Børn, som dukker frem i disse Ytringer, beskæftigede ham oftere; han støttede saaledes ivrig Pastor C. Møllers Forsøg paa i sin „Lærebog i Bibelhistorien for Elementarskolen“ at fortælle „den bibelske Historie paa én Gang saa jævnt afpasset efter Barnets Fatteevne og Ordforraad paa de første Udviklingstrin og tillige saa livlig og udførlig, at den kunde afgive en let og kær Læsning for de smaa baade paa Skolen og i Hjemmet“ („V. U.“ 81 S. 342), og han mente selv at have bidraget til at gøre den lille Bog til et „Mesterstykke af pædagogisk Stilistik“. Under hele sin Virksomhed syslede han stadig med Udarbejdelsen af Skolebøger, ofte sammen med Medarbejdere. Mens Retskrivningsuføret var paa sit højeste, udgav han i Forening med Dr. L. Wimmer forskellige danske Læsebøger som et Forsøg paa at samle Undervisningen om en forholdsvis rationel Retskrivning og „for at skaffe Børnene en Læsning, der baade kunde tiltale deres Fantasi og vække deres Kærlighed til Fædrelandet og dets stolte Minder“. Desuden udarbejdede han adskillige Hjælpebidler ved Undervisningen i fremmede Sprog, særlig i Fransk: Grammatikker, Glossarier og Læsebøger.

Selv Filolog — han medvirkede bl. a. i Redaktionen af „Tidsskrift for Filologi“ — kunde han dog lejlighedsvis ytre sig skarpt om „sin Ulyst til at gaa i Spænd med Stokfilologerne og de andre Slendriansfolk blandt sine Kaldsfæller“. Om den begyndende Sprogundervisning udtaler han sig i sit allerførste Program (1869) saaledes: „En dansk Skoles Hovedsprog maa være Dansk; at kunne udtrykke sig, mundtlig og skriftlig,

i sit Modersmaal paa en tænksom, tydelig og korrekt Maade maa være Hovedopgaven for en Elev, der nyder Undervisning i en „højere Skole“; fremmede Sprog optages som Undervisningsfag i Egenskab af Kultursprog for at give Eleven Adgang til de fremmede Litteraturer og saaledes udvide hans Synskreds og hans Kendskab til Menneskeslægtens historiske Udvikling; samtidig skulle de ved det Blik, de give ham for Lighed og Modsætning mellem det fremmede og det hjemlige, og for den højest forskellige Maade, hvorpaa den menneskelige Tanke kan klædes i Ord, ogsaa bidrage deres til at udvikle den almindelige Sprogsans hos ham og derved styrke og befæste ham i en rigtig Opfattelse og Benyttelse af hans eget Sprog. En for tidlig Undervisning i fremmede Sprog, førend Barnet er Herre over sit Modersmaals væsentlige Ordforraad og er i Stand til at tale og læse Dansk rent og tydelig, er derfor forkastelig. Barnets lille Hjerne overanstreges naturligvis særlig, naar man ved kunstige Midler, ved fremmede Bonner eller Parleurevelser, vil tvinge det til at tænke og tale i 2 eller flere Sprog paa én Gang. Erfaring har lært mig, at Forsøg i denne Retning meget ofte fremkalde Aandsvækkelse, og at hvad der vindes i Sprogfærdighed, tabes i andre langt vigtigere Kundskaber og tabes særlig i korrekt Udtryk og Fremstilling af Tankerne. Skolen kan først begynde forholdsvis sent med Undervisning i fremmede Sprog og maa lægge Rækkefølgen af disse saa forsigtig som muligt; den maa begynde med det, hvor der er størst Lethed; med det, hvis Ordforraad ligner Modersmaalets, og hvor de samme Bogstaver betyde det samme. Saa længe Tysk er ansét for et nødvendigt Skolesprog og er et ved Eksame-

nerne befalet Sprog, maa Skolerne vælge det til Begyndelsessprog, da det i de nævnte Henseender volder Barnet mindst Ulempe. Latin har vel efter den Udtale, vi bruge, den ene Betingelse, nemlig ingen Ulejlighed at volde ved Oplæsningen, men vil være forkasteligt saa vel af andre Grund, som ogsaa fordi dette Sprog ved at indtræde saa tidlig i Skolen optager en altfor uforholdsmæssig Tid i Forhold til den Rolle, det i den nyere Tid spiller som Kultursprog, og foranlediger upaatvivlelig en endnu større Vilkaarlighed i Valget af det lille Barns fremtidige Bestemmelse og Dannelse.“ Han protesterer mod den latinske Eksamensstil ved første Del af Artium, fordi han, som han siger, „ikke hører til dem, der tillægge den latinske Grammatik nogen eksklusiv Betydning som formalt Dannelsesmiddel“. „Undervisningen i Latin“, fortsætter han, „har for mig kun Betydning, fordi den gennem dertil passende Oldtidsforfattere bringer Ungdommen i umiddelbar Berøring med hin Tids primitive Kultur og saaledes afgiver et fortræffeligt Supplement og Hjælpemiddel for den øvrige Undervisning i politisk og Kultur-Historie“ („V. U.“ 79 S. 127). Tolv Aar efter udtrykker han sig varmere om det tyske Sprog end i sine første Betragtninger; man mærker bag hans Ord den Svingning, der i dette Spørgsmaal historisk havde gjort sig gældende her hjemme i Mellemtiden. „Det vil forhaabentlig nu snart være anerkendt af os alle her hjemme,“ siger han 1881 („V. U.“ S. 132), „at for os Nyttens af Tysk er størst ikke alene som særlig skikket ved sin større Formrigdom og Brogethed af syntaktiske Forbindelser til Forklaring af grammatikalske Begreber og Indøvelse af sproglige Formers Brug, men navnlig som det Verdenssprog, vi have størst praktisk Anvendelse for.“

Ogsaa i Debatten om vort Skolevæsens Ordning i det hele og store deltog han. Særlig har han udtalt sig i nogle Bemærkninger og Forslag angaaende „en Forbindelse mellem Almueskolen og den højere Skole“ (Progr. 1876), dengang denne Tanke af Rektor Berg i Frederiksborg og Rektor Dahl i Slagelse var sat paa Dagsordenen i den pædagogiske Forhandling. Han gjorde da et Forslag, som han ogsaa senere fastholdt:

„1) Den „lærde“ Statsskole overskæres paa Midten; de tre øverste Klasser beholde Bifurkationen (Tvedelingen) i en matematisk-naturvidenskabelig og en sproglig-historisk Afdeling; de tre nederste Klasser danne „Middelskolen“ med Realundervisning og jævnsides Forberedelse for de Elever, der bestemmes til at gaa over i de højere Afdelinger. Det anses for det heldigste for Undervisningen i denne Skole, om Stat (eller Kommune) satte en fuldstændig Elementarskole (i 6 eller færre Klasser) for 6—12 Aars Alderen i Forbindelse med den; indtil videre maa imidlertid Forberedelsen til at optages i denne kombinerede Middel- og Lærdscole væsentlig tænkes at ske ad privat Vej;

2) i de Byer, hvor ingen „lærd Skole“ nu findes, men Realskoler, omdannes den bestaaende (kommunale eller halvkommunale) Realskole til en „kombineret Elementarskole og real Middelskole“ (med eller uden Tilføjelse af „praktisk Realklasse“); Elementarskolen (for 6—12 Aars Alderen) fører selvfølgelig umiddelbart over ogsaa i Middelskoleafdelingen af en lærd Skole;

3) den lavere Folkeskole (Fri- og Betalings-skolen) sætter som Maal for sin hele Undervisning (for 6—14 Aars Alderen) at naa det ved Indtrædelsen i Middelskolen forlangte Standpunkt i alle Fag undtagen

i Tysk, i hvilket Fag der dog skaffes en Tillægsundervisning, for at en umiddelbar Overgang til de nævnte Skoler kan muliggøres;

hvilket tydeliggøres ved følgende Skema:

Den lavere Folkeskole (Friskole, Betalingsskole)	Den til Middelskolen særlig hørende Elementarskole
8aarig	6aarig
Middelskolen	
3aarig	
Der højere (lærde) Skole med Bifurkation	praktisk Realklasse
3aarig	1 (eller 2)aarig.

Det er Pios pædagogiske Testamente til dem, der styre Ordningen af vort Lands Skolevæsen. —

Hvad selve den højere Skole angaar, bør det efter hans Formening være Formaalet „at bevare den gamle humanistiske Skoles Tradition og at anvise én Retning, der maatte kunne vælges ikke alene af alle, der bestemme sig for et akademisk Studium, men ogsaa af dem, for hvilke der søges en alsidig højere Dannelse og en harmonisk Aandsudvikling, der svarer til Niveauet af Nutidens Kultur“.

Meget i Pios Temperament og Anlæg ledte ham til at føle sig som en europæisk Natur, og han fulgte med Interesse Skolevæsenets Bevægelser i de store Kulturlande, var ogsaa Medarbejder af den franske pædagogiske „*Revue internationale*“. Elastisk som han var, faldt det ham let at skaffe sig et Overblik over det Æmne, han i den Retning syslede med; „Vor Ungdoms“ Læsere ville f. Eks. mindes hans Skildring af „det nye Program for den højere Skole i Frankrig“ og af det mægtige Opsving, ved hvilket efter 1870 „et flittigt Studium af

Frankrigs egen, i saa mange Henseender lærerige pædagogiske Fortid har forenet sig med en alsidig og fordomsfri Stræben efter at indhente og anvende Erfaringer fra Skolens Omraade hos Samtidens andre Kulturfolk, og Landets ypperste aandelige Kræfter have stillet sig i de arbejdendes Rækker som Førere for den nye betydningsfulde Bevægelse" (1881 S. 165). Han holdt sig derfor à jour med den pædagogiske, særlig den praktisk pædagogiske Litteratur i Udlandet, og pegede snart paa ét, snart paa et andet Spørgsmaal, som han kunde ønske behandlet paa Grundlag af udenlandske Indlæg.

I Opdragelsens Historie var Amos Comenius hans Helt. „Vor Tid er næppe i Besiddelse af én pædagogisk Sandhed eller én didaktisk Regel," siger han med Føje, „om hvilken Comenius ikke allerede har udtalt sig med den største Klarhed og Bestemthed; og næsten alt det gode, den efterfølgende Tid hilste som noget nyt hos Basedow, Rousseau, Pestalozzi, Fröbel o. a., finde vi enten fuldt udviklet eller klart antydet i hans Skrifter. For i Korthed at angive hans Betydning indenfor Undervisningsvæsenets Omraade, saa have hans Fortjenester hovedsagelig været: at han har paa-vist Anskuelsesundervisningens Nødvendighed, at han har villet en Folkeskole, i hvilken Moders-maalet kom til sin Ret, og hvor der igennem dette virkedes til sand folkelig Dannelses, at han arbejdede for de hidtil forsømte Realkundskabers Optagelse i Skolen ved Siden af Sprogstudierne, og endelig, at han tillige, ved Paavisningen af bedre Metoder for Undervisningen i Almindelighed, søgte at befordre en grundig Almendannelse indenfor Samfundets Klasser. Jeg vil dog endnu desuden minde om, at medens paa hans Tid og i lange Tider derefter Skolemestrenes væsentligste

Attribut var Riset, og de kolde, skumle Skolestuer fra Morgen til Aften genlød af Skældsord og Jammerskrig, har han allerede saa smukt godtgjort, at kun Mildhed, Kærlighed og Interesse for sin Gerning hos Læreren kan vække den nødvendige Lærelyst hos Børnene; at det for ham gjaldt om, at de unge fik „en sund Sjæl i et sundt Legeme“; at han fordrer lyse, luftige Skolerum med Legepladser og Haver; at ligesom hans *Orbis pictus* med dens indledende kostelige Dyr-ABC er Faderen til vore Børns Billedbøger og Billed-ABC'er, saaledes er han selv en af de første, der opfordrede til at anlægge Skolesamlinger af Naturaliegenstande, Modeller o. desl.; og endelig, hvad der maaske særlig kan interessere vor Tid, at han i sin Skoleplan bestemt forlangte, at den folkelige Elementarskole, til hvilken han overantvordede Børnene fra deres 6te til 12te Aar, skulde optage alle Børn uden Hensyn til Stand, Formuesforhold og Køn.“ Af Comeniuses Skrifter har Pio oversat „Moderskolen“ i det Haab, at „vore Børns Mødre maa vide vel at tage Vare paa de Guldorn, som for det rette Sind til alle Tider ville være at sanke i dette lille Skatkammer“ (S. 9 og 12).

Det er let nok at se, i hvor mange Henseender og i hvor høj en Grad Pio var en Discipel af Comenius; det var derfor ogsaa med hans fulde Tilslutning, at vi i sin Tid gjorde Comeniuses Portræt til Titelbillede og Program for „Vor Ungdom“. Selve hans Plan om en organisk Forbindelse mellem den højere og den lavere Skole er i sine Hovedtræk laant fra den gamle bøhmisk-mähriske Biskop.

Og at han har staaet i et saadant Discipelforhold, er vel det bedste, der — i ét samlende Udtryk — kan siges om Pio som Pædagog.

